T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜ VE KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN YAŞAYAN KÜLTÜRE ETKİLERİ

DOKTORA TEZİ

HAZIRLAYAN
Mayramgül DIYKANBAYEVA

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İsa ÖZKAN

ANKARA 2009

Doktora Tezi İçin Jüri Onay Sayfası

ONAY

Mayramgül Dıykanbayeva, tarafından hazırlanan "Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri" başlıklı çalışma 22/10/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İsa Özkan (Başkan)

Prof. Dr. Fatma Özkan

Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu

Prof. Dr. Pakize Aytaç

Doç. Dr. İbrahim Dilek

ÖNSÖZ

İşte Manas atamızın yemini:

Altı san aman turganda,	Elim, ayağım tutarken,
Iyık Kırgız cerimdi,	Kutsal Kırgız yerimi,
Duşmandın butu baskıça,	Düşmanın ayağı basmaktansa,
Asıl Kırgız elimdi,	Asil Kırgız halkımı,
Tebeletip bötöngö,	Çiğnetip yabancıya,
Kor kılıp karap catkıça,	Hor gördürüp yatmaktansa
Tuulbay tuna çögöyün,	Doğmayıp çökeyim,
Tirüü cürböy ölöyün,	Yaşamayıp öleyim,
Atkarbasam antımdı,	Tutmazsam yeminimi,
Töşü tüktüü cer ursun!	Döşü tüylü yer vursun!
Kökö Teñir özü ursun!!![1]	Gök Tanrı kendi vursun!!!

Kırgızlar, Türk dili ve tarihine ait kaynaklarda adı belirtilen en eski Türk kavimlerinden biridir. Tarihi süreç içinde varlığını devam ettiren Kırgızlar Hokant Hanlığı'nın sükûtu ile XIX. yüzyılda Rus egemenliğine girmişlerdir. Kırgız Türkleri esaret yıllarında dili, edebiyatı ve kültürlerini yaşatma konusunda pek çok güçlüklerle karşılamışlardır.

1917 yılındaki Ekim Devrimi'nden sonra yaklaşık yetmiş yıllık SSCB dönemindeki engellerden, yasaklardan Kırgız sözlü edebiyatı da payını almıştır. Çünkü sosyalist devrimi ile birlikte Kırgız halkının hayat tarzı, düşüncesi kökten değişikliğe uğramıştır. Bu uygulamayla birlikte gelenek – görenek, örf – adet, inanç gibi milli değerler küçümsenmiştir. Bu dönemde sistemli bir biçimde çok eskilerden beri halkın zihninde yaşayıp gelen kavramlar değiştirilmeye çalışılmıştır. Kırgız halkının hayatındaki önemli noktalar kökünden sökülmek istenmiş, buna yönelik politikalar oluşturulmuş

[1] "***Kırgız El" kayta caraluu tilekteştiği***, Bişkek, 2008, s. 1.

ve uygulanmıştır. Bütün bunlara rağmen Kırgızlar kendilerine ait gelenek, görenek, örf, adetlerini, inançlarını günümüze dek sürdürmeyi başarmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin 1990 yılında dağılmasıyla birlikte Türk toplumu bağımsız devletler ve özerk cumhuriyetler olarak varlıklarını sürdürme imkânını elde etmiştir. Bu cumhuriyetler arasında Kırgızistan da vardır.

Bağımsızlık sonrasında engeller ve yasaklar ortadan kalkmış ve Türk dünyasındaki diğer milletler gibi Kırgızlar da kendi milli değerlerini ve dinini öğrenmeye, öğretmeye ve serbest bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.

Kırgızların, bir kısmı şehirlerde yaşasa da, göçebe hayat tarzının kültürüne sahip, muhafazakâr, gelenek, görenek ve inançlarına bağlı bir toplumdur. Bu özelliklerinden dolayı geçmişten günümüze getirdiği birçok gelenek, görenek ve inançlarını hala canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Bu çalışmamızın ana konusu olan Kırgız atalar kültü veya ata ruhlarına tapınma, uygulanan pratikler bunların hepsi halkın inanç dünyasında önemli yer tutmaktadır.

Bütün Türk coğrafyasında olduğu gibi, Türkistan'da yaşayan Kırgız Türkleri arasında da ata ruhu ve ata ruhları etrafında bazı inançlar oluşmuştur. Kırgız Türklerinin bu inançlarının tarih içinde gelişimi, halk edebiyatı ürünlerine yansımaları ve Sovyetler Birliği dönemini başlatan 1917 İhtilali'nden Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 tarihine kadar geçen sürede kültür politikalarının bu inançlara yansımaları çalışmamızın ana konusu olmuştur.

Kırgızlarda ata mezarlarına ziyaret etmek ve onlardan medet ummak yüzyıllardır süregelen bir gelenektir. Ancak bunları araştıran, en azından bu görüşlerle ilgili söz söyleyen birisi olmamıştır. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan ve Kırgızistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra 2004 yılında

“Aygine” Kültür Merkezi Kırgızistan’daki kutsal yerlerle ilgili bir araştırma başlatmıştır.

Çalışmamız Kırgızlar arasında söz konusu inançların ne derecede önem taşıdığı, başlangıçta var olan inançların hangilerinin bugün yaşatıldığı, kutsal denilen yerlerin durumu ve bunların günümüze kadar varlıklarını nasıl korudukları alan araştırması yapılarak değerlendirmeyi amaç edinmiştir. Ayrıca bu inançların halk edebiyatı ürünlerindeki fonksiyonları, birer motif olarak nasıl kalıplaştığı ve tarihi sosyal olaylardan nasıl etkilendikleri çalışmamız kapsamında ele alınmıştır.

Bu çalışma bir alan araştırması sonucu ortaya çıkmıştır. Ön çalışmaya Kırgız sözlü geleneğiyle ilgili bütün kaynakların okunması ile başlanmıştır. Kırgızistan’daki kütüphanelerden faydalanılmış; güneyde Oş, Calalabad, kuzeyde ise Çüy, Isık Köl başta olmak üzere bölgelerindeki adak yerlerine gidilerek halk inançlarının uygulanma şekilleri gözlemlenmiştir. Bilgiler kaynak kişilerden ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Ayrıca ata mezarlarının fotoğrafları çekilmiştir.

Beni bu konu üzerinde çalışmaya yönlendiren, çalışmamızın başından sonuna kadar yardım ve desteğini esirgemeyen, tezimin danışmanlığını yürüten hocam Prof. Dr. İsa Özkan’a, Kırgızistan’daki Yusuf Has Hacib Üniversitesi’nin Uluslararası İlişkiler Fakültesinin Dekanı Irıs Beybutova’ya teşekkür etmeyi bir vazife sayıyorum. Ayrıca çalışmalarım boyunca büyük fedakârlıkla ve sabırla yardımlarını esirgemeyen değerli annem Batina’ya, babam Mambetömür’e, oğlum Süyünbek’in babaannesi Mayraş’a ve dedesi Kudaybergen’e şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... i
İÇİNDEKİLER iv
KISALTMALAR viii

GİRİŞ

KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgız Adı Üzerine.....1
Kırgız Tarihine Genel Bakış 8
Kırgız Sözlü Edebiyat Geleneğine Genel Bakış 12

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNDE DİN ve KÜLT

1.1. KIRGIZ TARİHİNDE DİNÎ TABAKALAR

1.1.1. Gök Tanrı Dini

1.1.1.1. Tabiat Kültü 26
1.1.1.2. Kırgız Atalar Kültü 66
1.1.1.3. Umay Ana Kültü 87
1.1.1.4. Bahşı Kültü 94
1.1.1.5. Totemin İzleri..... 115
1.1.1.6. Hayvanlar Kültü..... 135

1. 2. İSLAM DİNİ KÜLTÜR ÇEVRESİNDE KIRGIZLAR

1.2.1. İslamiyet'in Kırgızlar Arasında Yayılışı..... 144
1.2.2. Hoca Ahmet Yesevî ve Tarikatlarının Etkisi..... 146
1.2.3. Hanlık Döneminde İslamiyet..... 154
1.2.4. Sovyet Döneminde İslamiyet..... 164
1.2.5. Günümüzde İslamiyet..... 171

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1. KIRGIZLARIN GEÇİŞ DÖNEMİNDE DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1.1. Kırgızlarda Doğum ile İlgili Dini Törenler ve İnanışlar

2.1.1.1. Doğum Öncesi..... 176
2.1.1.2. Doğum..... 189
2.1.1.3. Doğum Sonrası..... 193

2.2. KIRGIZLARDA EVLENME İLE İLGİLİ DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇALAR……209

2.3. KIRGIZLARDA ÖLÜ DEFNİ, YAS TÖRENLERİ

2.3.1. Ölümü Düşündüren Önbelirtiler..... 220

2.4. ÖLÜM SONRASI YAPILAN İŞLEMLER

2.4.1. Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler..... 222
2.4.2. Cenazenin Bekletilmesi ve Gömülmesi..... 231

2.4.3. Ölüyü Anma Günleri..... 242
2.4.4. Yas ve Ağıt..... 245
2.4.5. Mezar ve Mezarlık Ziyaretleri 254

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA KUTSAL MEKÂNLAR ve UYGULANAN PRATİKLER

3.1. ATA MEZARLARI, ADAK YERLERİ ve BU YERLERLE İLGİLİ İNANÇLAR

3.1.1. Kırgızistan'da Bulunan Ata Mezarları..... 259
3.1.1.1. Mancılı Ata Mezarı 262
3.1.1.2. Tastar Ata Mezarı..... 271
3.1.1.3. Manas Ata Mezarı 274
3.1.1.4. Bostektir Ata Mezarı 279
3.1.1.5. Nıldı Ata Mezarı 280
3.1.1.6. Süleyman Ata Tahtı 283
3.1.1.7. Araşan Ata Mezarı 286
3.1.1.8. Koçkor Ata Mezarı..... 287
3.1.1.9. Zulpukor Mezarı 288
3.1.1.10. Oysul ve Kıdır Ata Mezarı..... 291
3.1.1.11. Abşır Ata Mezarı..... 292
3.1.1.12. Davut Ata Mezarı..... 293
3.1.1.13. Maykadam Kalpa Mezarı..... 294
3.1.1.14. Çolpon Ata Mezarı..... 295
3.1.1.15. Arslanbab Ata Mezarı 297
3.1.1.16. Kambar Ata 297

3.1.1.17. Koşoy Korgonu 301
3.1.1.18. Hazreti Eyüp Mezarı 304

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN SÖZLÜ EDEBİYATA YANSIMALARI

4.1. DESTANLARDA ATALAR KÜLTÜ 306
4.2. MASALLARDA ATALAR KÜLTÜ 328
4.3. AKINLARDA ATALAR KÜLTÜ 336
4.4. ATASÖZLERİNDE ATALAR KÜLTÜ 351

SONUÇ 353
KAYNAKÇA… 356
EK.1 368
EK.2 389
ÖZET 390
ABSTRACT 391

KISALTMALAR

AKM: Atatürk Kültür Merkezi

a. g. e. : Adı geçen eser

a. g. m.: Adı geçen makale

bkz.: Bakınız

Çev : Çeviren

Ed. Editör.

KMUU.: Kırgız Mamlekettik Uluttuk Universiteti

OMU: Oş Mamlekettik Üniversitesi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği

s. Sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

vb: ve benzeri

GİRİŞ

KIRGIZ TÜRKLERİ

Kırgız Adı Üzerine

Oydo, toodo kayıñ barbı,	Dağ yamaçlarındaki kayınların yüzünde
Kırgız balta çappagan.	İz yok mu Kırgız baltası vurmayan.
Koktu, beles, sayıñ barbı,	Nehir yataklarında, mecralarda, vadilerde,
Kırgız söögü catpagan.	Kırgız yok mu, öldürülmüş, yatmayan.[1]

(*Halk şiiri*)

"Kırgız" kelimesinin etimolojisi ve Kırgızların ilk mekânlarıyla ilgili Türkçe, Arapça, Farsça çok sayıdaki kaynakta bilgiler bulunmaktadır. "Kırgız" kelimesi Grekçe – "Herkis", Arap ve Fars dillerinde "Kırkız", "Hırhır" olarak karşımıza çıkmaktadır.[2] Kaşkarlı Mahmut'un "Divanü Ligati't - Türk" adlı eserinde de Kırgızlar hakkında bilgiler verilmiştir. Adı geçen eserde "Kırgız" bir Türk boyunun adıdır denmektedir.[3]

Kaşkarlı Mahmut'tan sonra da çok sayıda bilim adamı eski Kırgızların tarihi, "Kırgız" adının çıkışı ve anlamıyla ilgili bilgiler vermiştir. Tatar bilim adamı Hadi Atlasi başta olmak üzere diğer bilim adamları, "Kırgız" adının çıkışını Oğuzlarla bağlaştırmaktadır. Muhammet Murat Ramzi adlı bir diğer Tatar alim Kırgızları, Oğuz Han soyundan gelen Türk boylarından biridir, diyor. "Guz" "Oğuz"un kısaltılmış şeklidir. Bundan dolayı "Kırgız" adı kırlarda gezen "guzlara" aittir. Tarih araştırmacısı Ramzi; ne olursa olsun "Kırgız"

---

[1] V.V. Bartold, ***Kırgızlar,*** çev: Ufuk Deniz Aşçı, Konya, Kömen Yayınları, 2002.
[2] Yuliy Hudyakov, Enisey Kırgızdarının Tarıhı, bkz. ***Kırgızdar***, c. I, Ed: Keñeş Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.118.
[3] A. Baytur, *Kırgız Tarıhının Leksiyaları,* Bişkek, Kırgızstan Basması, 1992, s.26.

demek, kırdaki “guz” demektir, diyor[4].

Alman kökenli Rus bilim adamı Radloff’a göre “Kırgız” adı “kırk yoz” (kırk boy) anlamına gelmektedir. Manas destanında “Kırgız – kırk kabileden oluşmuş” söylemiyle uyuşmaktadır[5].

Kırk kız adıyla ilgili başka bir rivayet de şöyledir: Han’ın kızı kırk kız arkadaşı ile gezmek için uzaklara gider. Bu sırada düşman saldırıya geçer ve Han’ın ülkesini talan eder ve herkesi öldürür. Obadan sadece kızıl bir it ve geziye giden kırk kız sağ kurtulur. Bu kırk kızdan türeyen boya da Kırgız adı verilir.[6]

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan’da seyahat eden Rus bilim adamları bu efsaneyi derleyip yazıya geçirmiştir. Özellikle 1856 yılında Kazak bilim adamı Ç. Valihanov’un “Zapiski o Kirgizah” (Kırgızlar Hakkında Yazılar) adlı çalışmasında bu efsane hakkında geniş bilgiler verilmiş ve efsanenin İslam dünyasında yayılmasında rolü olmuştur. 1860 yılında Kırgızistan’a gelen M. İ. Venyukov da aynı efsaneye “Puteşestviya po okrainam Ruskoy Azii i zapiski o nih” (Rus Asya’sına Seyahat ve Onlar Hakkında Notlar) adlı kitabında yer vermiştir. XIX. yüzyılın Rus tarihçisi N. A. Aristov 1895 yılında Sank Peterburg’da yayımlanan “Vıyasneniya etniçeskogo sostava kirgizov – kazahov bolşoy ordı i karakirgizov” (Kırgız- Kazak büyük boyunun ve Karakızların etnik içeriğinin araştırılması) adlı çalışmasında “kızıl it ile ilgili efsane, büyük ihtimalle eski dinlilerin ata babaları olan usunlardan söz etmekte”, demiştir. Çünkü Kırgızların ata babaları sanılan usunlar sarışın, mavi gözlüdür.

Bu efsane totemin hâkim olduğu eski dönemlerde ortaya çıkmış olsa gerek. Çünkü mitolojik anlayışın hâkim olduğu dönemlerde hayvanlar insan,

---

[4] S. Attokurov, ***Kırgız Etnografyası***, (Kırgız elinin kelip çıgışı), Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 15.

[5] Üsöyün Acı. “Kırgız” degen atalma cönündö köz karaştar, bkz. ***Kırgızdar.*** c. II. Ed: K. Cusupov. Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.77.

[6] Kalıbek Baycigitov. ***Kırgız Mitleri, Ulamıştarı cana Legendaları,*** Bişkek, İlim Basması,1985, s. 56.

insanlar hayvan kılığında görünebilmekteydi.

Rus bilim adamlarından Berezin de “Kırgız” adının kırk sayısından geldiğini öne sürmektedir. Üsöyün Acı adlı Kırgız araştırıcısı ise Türklerde kırk sayısının kutsal sayıldığını ve bundan dolayı kırk sözcüğüne çokluk eki “ız’ın” eklendiğini ve “Kırgız” adının oluştuğunu söyleyenler da vardır, demektedir.[7]

Türklerin tarihini araştıran Muhammet Ebulgazi Bahadır Han’ın “Türk Şeceresi” adlı eserinde şu bilgiye rastlamaktayız: “Oğuz Han’ın altı oğlu vardı. Onların adları, Künhan, Ayhan, Yıldızhan, Kökhan, Dağhan ve Deñizhan idi. Bu altı oğlanın en büyük hanımlarından dünyaya gelmiş dörder çocukları vardı. Ayrıca küçük hanımlarından da doğmuş çocukları vardı. Bu küçük hanımlardan birinin oğlunun adı Kırgız idi. Ancak Kırgız’ın Oğuz’un altı oğlunun hangisinden olduğu belli değil”. Bu eserde; “Oğuz Han’ın Kırgız adında bir torunu vardı. Kırgızlar işte onun neslindendir. Ancak o zamanlar Kırgızlar çok az sayıdaydılar. Bundan dolayı Moğollar, Tatarlar ve diğer kabileler hayvanlarına otlaklar bulmak için Kırgızların mekânına gelip yerleşmişlerdir. Fakat onlar hangi boya ait olduklarını bilirler.” denilmekte. Ebulgazi Bahadırhan’ın verdiği bu bilgilerden Kırgızların çok eskiden beri bir Türk boyu olduğu görülmektedir.[8]

Bazı araştırmacılar ise “Kırgız” adının “kır, ker” sözünden geldiğini ileri sürmektedir. “Kır” terimi Kırgızcada “dağ tepesi” anlamına gelmektedir. Bu halk da hep dağlarda gezerek, göçerek hayatlarını sürdürdükleri için “kır gez” olarak adlandırılmıştır fikrini öne sürmekteler. Bu fikre inananlar arasında Uygur tarihçisi Kaşkarlı Emir Asan da vardır .

---

[7]Üsöyün Acı. “Kırgız” degen atamla cönündö köz karaştar, ***Kırgızdar,*** c.II, Bişkek, Kırgızstan Basmsı, 1993, s. 37. A. *Baytur,* ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları****,* 1.kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1991, s. 30.

[8] Ebulgazi Bahadur Han. ***Şecerei Terakime*** (türkmenleriñ şeceresi), Aşgabat, Ilım Basması, 1992, s. 18. A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları,*** 1. kitep, Bişkek, Uçkun, 1991, s.29.

Bazılarına göre Kırgız; “kahraman halk”, “savaşçı halk” ve “bundan dolayı bu halkı kırıp tüketemezsin” anlamına gelen “kır gıs” kelimesinden gelmekte ve “kıramazsın” anlamı taşımaktadır. Ancak bu fikrin doğruluk ihtimali çok azdır. Çünkü “Kırgız” kelimesinin savaşlardan önce ortaya çıktığını kanıtlayan belgeler vardır.[9]

Kırgızlar arasında Kırgız kelimesinin etimolojik anlamıyla ilgili çeşitli efsaneler anlatılmakta ve görüşler öne sürülmektedir. Kırk kızla ilgili halk arasında anlatılan ikinci efsane de şöyledir: Çok eskiden Akeşe (kendisi Arap kökenli olup, Stam kabilesinden olduğu söylenmekte) adında bir adam Sibirya ve Yeniysey’de yaşayan Kalmuklar’a İslam dinini yaymak amacıyla varır. Akeşe’den Mansur adında çocuk dünyaya gelir. Akeşe ölünce oğlu Mansur Kalmuklar’ın değerli adamı Iroo – Cıroo’nun evinde hizmetçi olarak yaşamına devam eder. Iroo – Cıroo Mansur’u çok sever ve kendi kızıyla evlendirir. Mansur yavaş yavaş Kalmuklar arasında İslamiyeti yaymaya başlar. Zaman geçer. İki çocuğu olur. Kızının ismini Apal, oğlunun ismini Minal koyar. Kızı on bir, oğlu yedi yaşına gelince Mansur ölür. Bu sırada halk arasında Apal’ın geceleri evden çıkıp, sabaha doğru eve geldiğiyle ilgili dedikodular başlar. Halk küçük Minal’a ablası Apal’ın kötü yola düştüğünü söyler. Minal bu söylentinin doğru olduğunu öğrenmek için gece ipin bir ucunu ablasının ayağına, diğer ucunu da kendi ayağına bağlar, yatağına girer. Amacı ablası kalkarsa kendisinin de uyanmasıdır. Gerçekten de gece yarısı ablası kalkar, dışarıya doğru yönelir. Minal uyanır peşinden gider. Ablası Apal koşarak dağda bir mağaraya girer. Minal da peşinden girer. Gözlerine inanamaz. Mağara altından yapılmış, başköşede de kırk çitlen[10] oturuyor. Onların aksakalı: “Neden insanoğluyla geldin”, diye Apal’a kızar. Apal “hayır, ben kendim geldim”, der ve arkasına bakar. Küçük Minal’ı görür. Tam bu sırada kırk çiltenden biri kalkıp Apal ile Minal’a su gibi sıvı bir içecek verir. Minal içeceğin tadına bakar. Bal gibi tatlı içeceği içen Minal deli olur.

[9] S. Attokurov. Kırgız Elinin Kalıptanışı, bkz. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 48.

[10] Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü güçlere sahip olan kırk derviş.

Fakat onun gönlünde hep ablasının temiz olduğu kalır. Bundan dolayı hep "Apal ak" diyerek gezer. Bunu duyan Kalmuklar "ak – Allah'ın adı, Apal da Allah, Minal da Allah'ım diyor, bunları öldürmek lazım", derler ve ikisini de yakıp, külünü suya bırakırlar. Suya bırakılan küller, rengârenk köpük olur ve yavaşça akmaya devam eder. Tam bu sırada hanın kızı kırk kızla su kenarına geziye çıkmıştır. Kızlardan biri bu rengârenk köpüğün tadına bakar, köpüğün lezzetine dayanamayıp öbür kızları çağırır. Onlar da köpüğün tadına bakarlar. Böylece kırk kız bu köpükten gebe kalır. Bunu duyan han çılgına döner. Kızların öldürülmesini emreder. Hanın veziri kızları öldürmek için dağa götürür fakat kıyamaz. Sağ bırakır.

Bu duruma üzülen, dertlenen han kızı şu şarkıyı söylemiş:

Akıykatsız ataga,	Adaletsiz babaya,
Han da bolso calınba,	Han da olursa yalvarma,
Ölüp ketsin öz kızı,	Ölürse ölsün öz kızı,
Ümüt kılıp taarınba,	Umut edip darılma,
Kırk kız baarı bir künü,	Kırk kız hepsi bir günde,
Boozuyt degen bolobu.	Gebe kalabilir mi?
Kırk kızdı bütün öltürü,	Kırk kızı bütün öldürüp,
Kanıbızga toyobu.?![11]	Kanımıza doyar mı?!

Bu kırk kızdan doğan çocukların neslinden Kırgızlar oluşur. Bu efsanenin İslam dininin kabulünden sonra ortaya çıktığını görmekteyiz.

Kırk kızla ilgili anlatılan ve halk arasında daha çok kabul gören üçüncü efsane de şöyledir. Bu efsanenin halk arasında mitolojik bir anlatımı vardır. Efsaneye göre, önceden bir padişah varmış, onun güzeller güzeli bir kızı varmış. Padişah kızına bir kale yaptırmış, hizmetine kırk kız vermiş ve erkeklere göstermeden kızına bakarmış. Günlerden bir gün kızlar eğlenmek için geziye çıkmışlar, sarayın ortasından akan suya varmışlar ve suyun üstündeki köpüğü görmüşler. Kızlar köpüğe ilgi duymuşlar ve onda

[11] S. Zakirov, ***Kırgız Etnonimi Cönündö***, bkz.*Kırgız Adabiyatının Tarıhı,* c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 21.

yıkanmışlar. Köpükle yıkanan kırk kız hamile kalmış, bundan padişahın haberi olmuş. Bu duruma kızan padişah kırk kızı ıssız bir dağa götürüp bırakmış. İşte bu kırk kızdan Kırgız boyu türemiş.[12]

Kırgızların tarih sahnesine çıkışıyla ilgili mitolojik efsanelerden biri de Kırgızların doğandan türemesidir. Efsaneye göre, Kırgız boylarından birinin bir atası ve bu atanın üç karısı varmış. Bu üç kadının en küçüğü, gece uyurken bir rüya görmüş. Çadıra bir avcı doğan gelmiş yatağının etrafında uçarak dolaşmış. Sonra da nasıl olmuşsa bu kadın gebe kalmış. Kırgız boyunu idare eden reislerin hepsi bu küçük kadının soyundan gelmiş[13].

Yine Kırgızlar arasında anlatılan "Kır Oğuz" efsanesi de şöyledir: Kırgızların ilk atası Karahan adında bir adamdı. Karahan'ın beş oğlu ve çok sayıda hayvanı vardı. Karahan'ın hayvanları çoğaldığından dolayı kendi yaylak, kışlaklarına sığmaz olmuştu. Bu yüzden Karahan beş oğluyla birçok yeri almıştı. Günlerden bir gün Karahan'ın Oğuzhan adında akıllı, cesur, güçlü bir çocuğu dünyaya gelmiş. Karahan öldükten sonra Oğuzhan babasının yerine han olmuş. Karahan ölmeden önce bütün mal varlığını çocuklarına bölüştürmüş. Bu Karahan'ın altı oğlundan yirmi dört çocuk doğmuş. Bunlar büyüyüp her tarafa han olmuşlardır.

Günlerden bir gün Oğuzhan'ın oturduğu çadırın etrafına bir bozkurt gelmiş. Oğuzhan'ın yirmi dört torunu bu kurdu öldürme kararı almışlar. Bunu bilen bozkurt Tanrı'ya yalvarmış. Tanrı buna acımış ve birden şiddetli yağmur başlamış. Her yer su ile kaplanmış. Bu sırada yirmi dört torunun en küçüğü bir dağ tepesine çıkmış kendini kurtarmış. Tanrı bu çocuğa acımış, günü ısıtmış, yeri kurutmuş. Bu felaketten kurtulan bütün adamlar buraya toplanmış. Oğuzhan'ın torunun her geçen gün halkı ve hayvanları çoğalmış. Halk onu kendilerine han ilan etmiş. Böylece kırda yaşayan Oğuz nesli

[12] Üsöyün, Acı. "Kırgız" degen atamla cönündö köz karaştar, bkz. ***Kırgızlar,*** Ed. K. Cusupov, c.II, Bişkek, Kırgızstan Basmsı, 1993, s. 78.
[13] Bahaeddin Ögel. ***Türk Mitolojisi***, c.1, Ankara, TTK Yayınları, 1993, s.595.

“Kıroguz” diye adlandırılmış. Bunun anlamı da kırda yaşayan Oğuzlardır. Kırgız sözü de “Kıroğuz” sözünün değişmiş halidir. Karahan ile ilgili bilgiler Semetey kahramanlık destanda şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Ayköl baatır Manastın	Ayköl[14] kahraman Manas’ın
Çoñ atası Kara han,	Büyük babası Kara Han,
Kara handan taragan	Kara Handan türeyen
Oyrotto cok Orozdoy	Kalmukta yok Oroz gibi
Orozdudan taragan	Orozdudan türeyen
Kara mürtöz Cakıp han,	Merhametsiz Cakıp han,
Cakıp handan taragan	Cakıp handan türeyen
Caydarı ayköl şer Manas.[15]	Şen ayköl şer Manas.

Kısaca Kırgız kavramının kökeni ve anlamıyla ilgili çok sayıda rivayetin yanı sıra yazılı kaynaklarda bilgiler mevcut olduğu görülmektedir. Bunların hangisinin gerçek, hangisinin yanlış olduğunu söylememiz mümkün değil. Ancak yukarıda görüldüğü gibi Kırgız Türkleri ile ilgili pek çok anlatmada ortak ata babalarının çıkışı, kırk kız ile bağlaştırılmaktadır.

[14] Destan kahramanı Manas’ın unvanlarından biri.
[15] A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyalarından,*** 1. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1991, s. 32.

Kırgız Tarihine Genel Bakış

Tarihin çeşitli devirlerinde, değişik coğrafyalarda büyük devletler kurmuş olan Türkler, boylar halinde geniş bir coğrafyaya yayılmışlar ve hayatlarını buralarda sürdürmüşlerdir. Bu boylardan birisi de Kırgızlardır. Kırgızlarla ilgili ilk malumatları Çin kaynakları vermiştir. Kırgızlar, ilk devletini M.Ö. III. asırda kurmuşlardır[16] Çin kaynaklarından aldığımız bilgilere göre, VI – IX. yüzyıllar arasında ilk Kırgız devletini kuranlar fiziksel olarak genellikle uzun boylu, sarı saçlı, kızıl yüzlü, mavi gözlüdür[17]. Kırgızların bu devleti kurdukları dönemde bugünkü Kırgızistan topraklarından doğuya ve kuzey doğuya uzanan Orhon sahasından Hakasya'ya kadar olan bölgede yaşadıkları, sonra Hunların hâkimiyeti altına girdikleri belirtilmektedir. Kırgızlardan M.Ö. II. yy. Çin kaynaklarında ve Orhun'daki Türk yazıtlarında da bahsedilmektedir.[18]

Tarihi bilgilere göre Kırgızlar, Göktürk çağında Güney Sibirya'da, aşağı Yenisey (Enesay) kıyılarında yaşıyorlardı. Yenisey (Enesay) kelimesinin anlamına değinmemiz gerekirse, "say" veya "çay" Eski Türkçede ırmak anlamına gelmektedir. Günümüzde de Kırgız Türkçesinde "say" kelimesinin karşılığı deredir. Onların eski yerleşim yeri Kuzeybatı Moğolistan'dan Altay Dağları'yla beraber Aral Gölü, Hazar Denizi ve Tanrı Dağları'na kadar uzanmıştır[19]. Kırgızlar buralarda aşağı yukarı üç yüzyıl yaşamışlar sonra Buhara yönüne doğru çekilmişlerdir. En son Andican, Namangan ve Altay Dağları civarına yerleşmişler. Bazı kaynaklara göre Kırgızlar 14.yy. kadar Moğolistan'ın batısında yaşamışlar ve burada hala "Kırgız" adında bir gölün bulunduğunu, sonradan Tanrı Dağları ve Pamir'e geldiklerini, kuzeydeki Jungar Hanlığı'nın Kırgızlara baskı yapmasından Issık Göl bölgelerine geldikleri anlatılan bilgiler arasındadır. Kırgızlar, o dönemlerde savaş

[16] A. H. Bernştam. ***Kırgızdardın cana Kırgızstandın tarıhı cana arheologiyası boyunça tandalma emgekter,*** Kırgız Respulikasında "Cogorku bilim berüünü koldoo" Programması, Bişkek, 1997, s.24.
[17] A. N. Bernştam, a.g.e. s. 26
[18] Rasonyi. ***Tarihte Türkler,*** Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971, s.270.
[19] V. V. Bartold. ***Kırgızdar***, Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 7 – 23.

yetenekleri ve yüksek bölgede yaşamalarının gerektirdiği dayanırlıklarıyla Orta Asya'yı titreten ünlü bir ulustur.

Kırgızların, ekonomilerinin temeli hayvancılığa dayanmaktadır. Koyun, deve, sığır, keçi yetiştirmektedir. Yazın ayran, süt, kımız içer, kışın et yerlerdi. Yaylak - kışlak hayat tarzına sahiptiler. Altın, gümüş işçiliği yaygındır. Avcılığa ise genelde spor ve eğlenmek amacıyla çıkmaktadırlar.

Kırgızların bugünkü vatanına ne zaman geldikleriyle ilgili çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bazı bilim adamlarına göre Kırgızlar bu bölgeye 16. – 17 yy. geldiklerini söylemektedir. Ancak bazı bilim adamlarına göre de Kırgızların bir kısmı 10. asırdan beri Tanrı Dağları etrafında yaşıyorlardı. Radloff'a göre Kırgızlar, 14. asırda Tanrı Dağları'nda hayatlarını sürdürmektedirler.

Kırgızlar hakkında Rus araştırmacısı V. V. Bartold'un "Dünyanın Sınırları" adlı kitabında şöyle denmektedir: "Kırgızların bir bölüğü IX. – X. yüzyıllarda Tiyan – Şan'ın (Tanrı Dağları) batısında değil, doğusunda göçebe hayat yaşarlardı"[20]. Bundan dolayı V. V. Bartold, Kırgız Türkleri için "Kırgızlar Orta Asya'nın kadim halkı" ifadesini kullanmıştır.[21]

Kırgız Türklerinin tarihi esas olarak şu dönemlere ayrılmaktadır:[22]

1) Gök Türkler Dönemi
2) Uygurlar Dönemi
3) Timur ve Hanlıklar Dönemi
4) Rus Çarlığı Dönemi
5) S.S.C.B. Dönemi
6) Bağımsız Kırgız Cumhuriyeti

---

[20] Üsöyün Acı. "Kırgız" degen atamla cönündö köz karaştar, bkz: ***Kırgızdar***, c. II, Ed: K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993. s. 79.
[21] V. V. Bartold. ***Kırgızda****r:* Kırgız cana Kırgızstandın tarıhı boyunça tandalma emgekter, "Kırgız Respulikasında gumanitardık bilim berüünü özgörtüü" Programması, Bişkek, 1997, s. 89.
[22] Saadettin Gömeç, ***Kırgız Türkleri,*** Ankara, Akçağ Yayınları, 2002, s. 25.

Adlarının menşei ve manası hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş olan Kırgızlar Çin tarihi kaynaklarında “Gengün” ve Hia – kia - sseu şeklinde kaydedilmiştir. Çinçede bu kelime “Kırgız” kelimesine karşılık geldiği ileri sürülmektedir. Kırgızlar kaynaklarda Türk asıllı gösterilmekte ve tahminen 5-6 asırlarda, Türkleşmiş kavimlerden sayılmakta.[23]

Medeniyet ve kültür açısından X. yüzyıl sonrası Kırgızlar için bir dönüm noktası olmuştur. Bu yüzyıldan sonra diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin de dünyaya bakış açısı İslam dinine göre şekillenmeye başlamıştır.

Kırgızlar bugünkü vatanlarını Tanrı’nın kendilerine verdikleri bir hediye olarak görürler. Onlar vatanlarına hep “altın beşik” demişlerdir. Çünkü 2000 yıl boyunca dağ yamaçlarındaki otlaklardan aşağılara bakan çobanlar, “yeryüzünün kanatları” adını verdikleri karlı dağların oluşturduğu, muazzam bir beşik görmüşlerdir”.[24] Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar için “beşik’in çok önemli bir yeri vardır. Günümüzde de her Kırgız çocuğu beşikte büyür, onlar için “beşik” çok kutsal ve temizdir. Kırgız şairleri “beşik” ile ilgili çok sayıda bestelenmiş şiirler kaleme almışlardır. Örnek olarak:

Termey berip, termey berip,	Sallaya, sallaya,
Kança cıl, kança cıl,	Çok sene, çok sene,
Onubuzdu on cıl cerden kötördün,	Onumuzu on yıl yerden kaldırdın,
Arça “beşik” enekemdey	Ardıç “beşiği” annem kadar
karıpsın.	yaşlanmışsın.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bu şiirde beşik anaya benzetilmektedir. Yurdumuz anamız, anamız yurdumuzdur. Bundan dolayı da Kırgızlar vatanına “altın beşik” demişlerdir. “Onumuzu on yıl yerden kaldırdın” mısralarına açıklık getirmemiz gerekir. Bilindiği gibi Kırgızlar önceden çok

[23] İ, Kafesoğlu, Asya Türk Devletleri, 5. madde Kırgızlar, bkz. ***Türk Dünyası El Kitabı,*** 1. cilt (Coğrafya –Tarih), Ankara, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü, 1992, s.150.
[24] K. Polat. ***Beşikten Mezara Kırgız Türkleri***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s.18.

çocuk sahibi olmuşlardır. Her ailede mutlaka 6-10 kadar çocuk olurdu. Bu sayı Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ekonomik sıkıntılardan dolayı düşmüştür. Ailede ilk çocuk için yapılan beşik en son çocuğa kadar kullanılır ve korunur.

Çekoslavyalı bilim adamı Hiliozni: "Orta Asya insanoğlunun ilk beşiklerinden biridir"[25] demekle, Orta Asya'nın insanoğlunun ilk yerleşim mekânlarından olduğunu vurgulamıştır.

Diğer milletlerde olduğu gibi Kırgız halkı için de ata mekânı, Tanrı dağları çok değerlidir. Kanıkey Anamız Manas Atamıza ak kalpağı giydirirken şöyle demiş: "Ak kalpağın üst kısmı – ak ebedi kar Tanrı Dağ'ın simgesi, kenarı – Tanrı Dağları'nı mekân eden Kırgız halkının simgesi. İşte bu iki kutsallığı içeren ak kalpak başından düşmesin". Bundan dolayı günümüzde de Kırgızlar kalpağın üzerinden atlamazlar, kalpağı her zaman yukarı asarlar, kendi kalpaklarını başkasına vermezler, çünkü kalpak vatanıyla halkının kutsal simgesidir.[26]

Sonuç olarak Kalmuk ve Moğollara karşı XVI. – XVII. yüzyıllarda mücadele veren Kırgız Türkleri, XVIII. yüzyılda Türkistan'da teşekkül eden hanlıklara tabi olmuşlardır. Kırgızistan 1860 – 1861 yıllarında Ruslar tarafından işgal edilmiştir. 1991 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kırgız Türkleri de bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır.

---

[25] A. Baytur. ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları,*** 1. Kitep, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 21.
[26] D. Sarıgulov. ***Kemtilgen Kitep Kemigen Kırgız*** **-Keleçek Muundarga Aytılgan Söz**, Bişkek, TAS Basması, 2007, s.37.

Kırgız Sözlü Kültür Geleneğinde Sözlü Edebiyata Genel Bakış

Kırgız Türklerinin tarihi gibi sözlü gelenek kültürü de o kadar derin ve zengindir.

Günümüzde Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmaları Bölümü'nde sözlü halk edebiyatına ait çok sayıda malzeme bulunmaktadır. Bazı şarkı, masal, bilmece, tekerleme, atasözleri, atışmalar ve destanlar yayınlanmıştır. Ancak birçok malzeme hala araştırılmayı ve yayımlanmayı beklemektedir.

Manas Destanı başta olmak üzere masalları, atasözleri, ninnileri, bilmeceleri, ağıtları, aşk şarkıları kısacası bütün folklor ürünleri Kırgızların hayatını anlatmaktadır. Aynı zamanda halk arasında kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

XIII. yüzyılda yaşayan Arap âlimi Yakut Hamaviy bir yazısında: "Kırgızların konuştukları sözler çok ahenklidir" [27]. demiştir. Başka milletlerin âlimleri de Kırgızların bu konularda yeteneğinden hayranlıkla bahsetmektedirler.

Akademisyen V. Radloff da bir Kırgız akınına: "Herhangi bir şarkıyı, türküyü söyleyebilir misin" diye sorduğunda, akın: "Nasıl bir şarkı olursa olsun söylerim, çünkü beni Allah şarkı, türkü hüneriyle yaratmıştır"[28] demiştir.

Yine V. Radloff, Kırgızlarla ilgili şunları belirtmiştir: "Kırgızlar hiç durmadan, dosdoğru, gizlemeden konuşurlar. Onlar düşündüklerini açıkça söylerler. Sözlerinde bir güzellik vardır. Onlar çok konuşkan ve çeçen (söz ustası) olurlar. Bunun için de dinleyiciler üzerinde güçlü bir etki bırakır.

[27] Üsöyün Acı. Salt, bkz, ***Kırgızdar***, c. II. Ed: K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s.116.
[28] K. Kebekova. Kaada Salt Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.8.

Bundan dolayı dinleyiciler zevk alarak dinlerler. Sözleri akıllıca, uyumlu ve keskindir".[29]

S. Tyianşanki, Lipski, Severtsev gibi Rus seyyahlar da Kırgız Türklerinin tabiatla, şarkı ve türkülerle haşır neşir halk olduğunu ifade etmişlerdir.

İşte yukarıda gezgin ve araştırmacıların belirttikleri gibi bu özellikleri sayesinde Kırgız Türkleri Manas başta olmak üzere çok sayıda eserler ortaya koymuş ve kuşaktan kuşağa aktarmış, günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Ç. Ç. Velihanov; Manas Destanı, bir kahramanın etrafında toplanmış bütün Kırgız mitolojisinin, masallarının, efsanelerinin, hikâyelerinin ansiklopedik toplamıdır. Kırgızların hayat oluşumu, örf âdeti, coğrafyası, dini ve tıbbi bilimleri ve bunların milletler arası ilişkileri bu destanda gösterilmiştir,[30] demiştir.

Cezayir Kültür Bakanı, Kırgızların büyük yazarı Cengiz Aytmatov'a "Siz, Kırgızlar "bizim yazılı kültürümüz yok" demeyin, sizin Manas gibi derya destanınız ve Sayakbay Karalayev gibi derya destan anlatıcınız vardır. Bunlar birer milli kütüphanedir" demiştir. Dediğimiz gibi Manas gibi eşi benzeri olmayan destanın yanında ona bağlı olarak anlatılan Semetey, Seytek, Kurmanbek, Kococaş, Er Tabıldı, Toltoy, Kedeykan, Canıl Mırza, Coodarbeşim, Mendirman, Er Töştük, Baatır Bagış" vb. destanlar incelendiği zaman, sadece Kırgızların değil bütün Türklerin hayat görüşlerini, inançlarını, tabiat karşısındaki tepkilerini, örf- adetlerini, geleneklerini, kültürünü öğreniriz. Türk milletinin bağımsızlık arzusu ile mutlu yaşama isteğini görürüz. Bundan dolayı Manas Destanı'na "Hayat Ansiklopedisi" dememiz yanıltıcı olmaz.

---

[29] ***El Adabiyatı Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basmsı, 1996, s.17 -18.
[30] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları***, Frunze, İlim Basması, 1985, s.21.

Manas destanının ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli bilgiler öne sürülmüştür. Fakat tarihi olaylara baktığımızda destanın XI. – XII. yüzyıllarda ortaya çıkmaya başladığını söyleyebiliriz. Çünkü bu tarihlerde Kalmuklar ve onların hemen ardından Moğollar Kırgızlara savaş açmıştır. Bu iki milletle Kırgızlar sürekli savaş halinde olmuştur. Bu devirlerde halkın zulümlere karşı mücadelesi bu destanın halk tarafından yaratılmasını sağlamıştır.

Manas Destanı, hacim bakımından dünyanın en büyük destanıdır. 1918 yılında destancı Cusupakun'a destanın tamamını ne kadar sürede anlatırsın diye sorduklarında "Her gün beş saat anlatırsam, Manas, Semetey, Seytek, Alımsarık ve Kunansarık'ı tam üç ayda anlatırım"[31] demiştir.

Manas ve ona bağlı diğer destanlarda tarih, linguistik, coğrafya, etnoloji, folklor vb. pek çok alanı ilgilendiren zengin bilgiler bulunmaktadır. Bu zenginlik içinde bizim yakından ilgilendiğimiz konu ata ruhlarına saygı, evliya ziyaretleri ve pratikleri de bulunmaktadır.

Kırgız sözlü geleneğinde Manas tek değildir. Destanın etrafında hacim bakımından olmasa da sanatkârlık bakımından geri kalmayan örf adet, övgü, hor görme, aşk, sanat, nasihat ırlarından başlayıp ağıtlar, kargışlar, alkışlar, mitler, efsaneler, hikâyeler, atasözleri gibi çok sayıda eser mevcuttur.

Kırgız sözlü gelenek ürünlerini yazıya geçirme, derleme, araştırma ve inceleme gibi faaliyetler XIX. yüzyılın ortalarında, yani Rus işgalinden sonra başlamıştır.

Kırgız Türklerinin folkloru ve tarihiyle ilgili kısmi bilgilere Arapça ve Farsça kaleme alınan bazı eserlerde rastlamak mümkündür. Bu eserler arasında XV. sonu XVI. yüzyılın başlarında yaşayan tarihçi Şah Abbas'ın

---

[31] Üsöyün Acı. Salt, bkz. ***Kırgızdar***, c. II, Ed: Keneş Cusupov, Bişkek, Kırgızistan Basması, 1991, s.118.

oğlu Sayffaddin "Madjmu at – Tavarih"[32] adlı eseri ayrı bir yere sahiptir. Bu eserde Kırgız tarihi ve folkloru ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca eserde Manas Destanı ve Manasla ilgili dikkate değer bilgiler yer almaktadır. Geçtiğimiz yüzyılda Kırgızistan'da olup, Kırgız halkının dili, kültürü, tarihi ile ilgili çalışmalar yapan Ç. Valihanov, V. V. Radloff gibi bilim adamları da Kırgız sözlü kültür geleneği ile ilgili değerli çalışmalar yapmışlardır. Kırgızistan'a başka amaçlarla gelen seyahatçi B. Smirnov'un da Kırgız sözlü kültür geleneği dikkatini çekmiş, değerli materyaller toplamıştır.

Aslında Kırgız sözlü geleneğini derleme ve bilim dünyasına tanıtma işlerinde Ç Valihanov, V.V. Radloff gibi bilim adamlarının çalışmaları dikkate değerdir. Bunların dışında K. Miftakov, M. Bogdanova, K. Rahmatullin, T. Samançin, T. Bayciyev, Z. Bektenov, A. Taygürönov, S. Musaev, T. Taştemirov, S. Zakirov tarafından çeşitli fikirler öne sürülmüş, ancak ortak bir fikirde birleşilememiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızistan'da bulunan Ç. Valihanov "Manas" destanından "Kökötay'ın Aşı" epizodunu yazıya geçirmiş ve "Manas" kırsal "İliadası", "Semetey" burutların (Kırgızların) "Odisseyası"[33] diye değerlendirmiştir, ayrıca yazıya geçirdiği metni Rus diline çevirmiştir.

1885 yılında "Manas", "Semetey", "Seytek", "Coloy Han", "Er Töştük" gibi kahramanlık destanları Sankt – Petersburg'da Kiril alfabesi ile Kırgız dilinde basılmıştır. Aynı yıl akademik V. V. Radloff "Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatlarından" adlı eserinin beşinci cildini Kırgızlara ayırmış ve giriş bölümünde şöyle demiştir: "Kırgızlar genelde tarihi ve gerçeği severler. Şarkı, türkü, şiirlerindeki olağanüstü, sihirli dünyayı değil de kendi hayatlarındaki gerçeği överek söylerler. Zaten dinleyiciler fazla abartılı ve olağanüstü olayları değil de gerçek olayları dinlemekten zevk almışlardır".[34] V. V. Radloff

---

[32] ***Tarıhtardın Cıynagı*** (*Mecmu'atu't – Tevarih),* (Kırgız Türkçesine Çev: Moldo Mamasbır Dosbolov ve Omor Sooronov), , Bişkek, Kırgızstan Basması, 1996, s. 27.

[33] S. Aliev, T. Kulmatov, ***Mamlekettik "Manas – 1000"*** Direksiyası Pespublikalık "Kırgız cibek colu" fondu, Bişkek, 1995, s. 176.

[34] K. Kebekova. Dastandar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.631.

bununla beraber Kırgızların sözlü kültür geleneğinin hayata, gerçeğe yakın olduğunu belirtmiştir.

Kırgız sözlü geleneğini araştıranlar arasında bilim adamı G. Almaşin'in ismini de sayabiliriz. Bunların dışında "Manas" destanıyla ilgili çalışmalar yapan, büyük emek veren isimler arasında K. Miftakov, I. Abdrakmanov, T. Moldo yer almaktadır.

"Manas" destanı başta olmak üzere Kırgız sözlü kültür geleneğini araştırmada, problemlerini çözme işinde çeşitli milletlerden M. Avezov, V. Jirmunskiy, M. Bogdanova, K. Rahmatullin, A. Bernştam, S. Abramzon, A. Margulan, A. Petrosyan, A. Mirbadolova, N. Kidayş – Pokrovskaya, P. Falev gibi Sovyetler Birliği dönemindeki bilim adamlarının çalışmaları dikkate değerdir.[35]

"Emekçi halk" sloganıyla ilerleyen Sovyetler Birliği döneminin ilk zamanlarından itibaren sözlü kültür geleneğini derleme işine başlanmış, çalışmalar yürütülmüştür. Ancak halkı, ezen ezilen olarak ikiye ayıran ideolojik ve ateistlik anlayışı sözlü kültür geleneğin yazılı hale getirip yayımlanma aşamasında eserlere yansıttığını belirtmemiz gerekir.

1918 yıllarından itibaren Kırgız sözlü kültür geleneğini derleme işleri yaygın bir şekilde yürütülmüş, 1922 yılında itibaren "Manas" Destanı'nın metinleri Sagımbay'ın anlatısında yazıya geçirilmeye başlanmıştır. 1925 yılında "Manas" Destanının kısaltılmış şekli Arap alfabesi ile Moskova'da basılmıştır. Aynı zamanda aşk şarkıları da "Küygön – Seketpay" adıyla yayınlanmıştır.

Kırgız sözlü geleneğinin en eski türünü, zengin bir içeriğe sahip olan hikâyeler oluşturmaktadır. Mifolgiyalık añgemeler (Mitolojik hikâyeler) ve

[35] T. Tanaev. ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar***, I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s.10.

Ulamıştar (efsaneler) bunların içinden en önemlileridir. Bu türlerin yapısını oluşturan iyi ve kötü ruhlar (albarstılar), olağanüstü yaratıklar (Calgız közdüü döölölr, ceti baştuu cezkempirler), cin, peri gibi varlıklar bu türlerin eski inanç sistemine dayandığının göstergesidir.[36] Başka bir sözlü anlatı türü olan sancıraçılık geleneği de Kırgız Türkleri'nin kültürel hayatında önemli rol oynamıştır. Her Kırgız'ın kendi şeceresini en azından yedi atasını (yedi kuşağını) bilmesi şarttır. Yedi atasını bilemeyen mankurtlukla, soysuzlukla itham edilmiştir.[37] Günümüzde de bu toplumsal kontrol hayatını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Nesir biçiminde anlatılan halk edebiyatı türleri arasında önemli yere sahip olan türlerden biri de masallardır (cöö comaoktor). Diğer Türk boylarının masalları gibi Kırgız halk masalları da farklı temalar içermektedir ve epik türler içerisinde değerlendirilmektedir. Temalarına göre sınıflandırılan masallar şunlardır:

1. Batırdık cöö comoktor (Kahramanlık masallar)
2. Sıykırduu cöö comoktor (Sihirli masallar)
3. Aybanattar cönündö comoktor (Hayvanlarla ilgili masallar)
4. Turmuştuk cöö comoktor (Mizah konulu masallar)[38]

Kırgız Türklerinin halk edebiyatında önemli başka bir tür ise epikalık ır (epik şiir)dır. Başta Manas Destanı olmak üzere bu tür sayesinde Kırgız Türklerinin sözlü gelenek ürünlerine karşı bilim adamlarında büyük bir ilgi oluşmuştur.

Şekil ve muhteva özelliklerine göre Kırgız destanlarını birçok gruba ayırmak mümkündür. Kence epostor (küçük destanlar) ve Çoñ epostor

---

[36] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı –*** Oozeki Çıgarmaçılıktın Janrları Folkloristikası, (Haz. A. Akmataliev, A. Caynakova, İ. Cumabaev, B. Kebekova, R. Kıdırbaeva, K. Kırbaşev, S. Musaev, Ö. D. Şarşenaliev), c. I, s. 533 – 585.

[37] S. Kayıpov, ***Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*** (Kırgız Edebiyatı I", Ankara, Kül. Bak. Yay. c. 31. 2005, s. 4.

[38] ***Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı,*** c. 2, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 302 - 303.

(büyük destanlar). Büyük destanlara Manas, Semetey, Seytek girmektedir. Bu üç destanın dışındaki destanlar küçük destanlar olarak adlandırılmaktadır. Günümüzde Kırgız İlimler Akademisi'nin El Yazmalar arşivinde Manas Destanı'nın altmıştan fazla varyantı korunmaktadır. Manas Destanı'nı anlatma sanatı Kırgız destancılık geleneğinde önemli yere sahiptir. Manas üçlemesinden Manası okuyanlara Manasçı, Semetey bölümünü okuyanlara Semeteyci adları verilmektedir. Ayrıca Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde Manasçılık mektepleri oluşmuştur. Destanın en hacimli varyantını Sayakbay Karalaev anlatmıştır. Manasçıdan destanın 500533 mısralık metni kaydedilmiştir. Ondan sonraki manasçı olarak Sagımbay Orozbakov'u söyleyebiliriz. Sagımbay'dan 180378 mısralık Manas metni yazıya geçirilmiştir. Sagımbay hem Manas, hem Semetey destanını anlatmıştır. Ancak Semetey bölümünü yazdıramadan vefat etmiştir.

Kırgız destancılık geleneği içinde yer alan bir başka destan türü de Türkiye Türklerinin sözlü edebiyatında hikaye denilen lirik – romantik (liro – romantikalık comoktor) destanlardır. Bu tür destanların ana teması aşktır ve gerçek olaylar anlatılmaktadır. Bunlara "Olcobay menen Kişimcan", "Sarinci Bököy", "Gülgaakı", "Ak Möör", "Zıypırım Suluu" gibi destanları örnek verebiliriz.[39]

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde dini ve sosyal konulu destanlar (diniy, sotsiyaldık – turmuştuk comoktor) da mevcuttur. Bu destanlara "Kız Darıyka", "Kedeykan", "Muñduk Zarlık" gibi destanları katabiliriz.

Kırgız Türklerinin halk şiirinin bir bölümünü de lirik şiirler (lirikalık ırlar) oluşturmaktadır. Irım – cırım (Büyü – afsun şiirleri) bu türe girmektedir. Bu şiirlerin kökünün kötülüklere sözlerin gücüyle engel olabilme, insan ve hayvanlara kötü ruhların kötülük ve hastalık getirdiğine inanma ve onları

[39] ***Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı***, c. 2, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002, s. 455- 456-457.

koruma, tedavi etme gibi inançların yaygın olduğu dönemlere kadar uzandığı söylenmektedir.[40]

Lirik şiirlerin bir türü de emgek ırları (emek şiirleri)dir. Emek şiirlerinin kökü oldukça eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Emek şiirleri insanların avcılık, hayvancılık, tarımcılık işlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Emek şiirleri de büyü – efsun şiirleri gibi sözün gücüne inanma, söz ile kötülüklerden korunma, söz ile dünyayı değiştirme inancına dayandığını söylemek mümkündür. Örneğin; gece hayvanları kurtlardan, hırsızlardan korumak için "Bekbekey", "Şırıldañ" gibi türküler söylenirken, tarımla uğraşanlar "Koş Aydoo", "Op Mayda", "Kırman Baskanda"[41] gibi türküler söylemiştir.

Kırgız Türklerinin halk edebiyatında tören türküleri (salt ırları) de oldukça gelişmiştir. Bu şiirler, ağıtlar (koşoktor), düğün türküleri (toy ırları) olarak iki grubu ayrılmaktadır. Kırgız türküleri içinde ağıtların tematik yapısı çok geniştir. Düğün türküleri ise, düğün sırasında icra edilmiş şiirlerdir.

Kırgız halk şiirleri arasında çok eskiden günümüze kadar devam eden, Kırgızların hayata bakışını, hayat tecrübelerini yansıtan didaktik türküler (didaktikalık ırlar) de mevcuttur. Didaktik türküleri sanat ve nasihat (sanat ve nasıykat) olarak ikiye ayırabiliriz. Sanat türkülerinin temasını tabiat, insan, ölüm, ömür gibi konular oluşturmaktadır. Buna örnek olarak Kırgız halk şairi Toktogul Satılganov'un "Ömür" şiirini verebiliriz:

At arıbas bolsoçu	At yorulmaz olaydı,
Caş karıbas bolsoçu.	Genç yaşlanmaz olaydı.
Caratkanı çın bolso,	Yarattığı gerçekse,
Cay cayına koysoçu.	Keşke, insan rahat olaydı.

***

[40] S. Kayıpov, S. Kayıpov, ***Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*** (Kırgız Edebiyatı I", Ankara, Kültür Bak. Yay. c. 31. 2005, s. 6.

[41] T. Tanaev, ***Kırgız Folkorundagı Lirikalık Canrlar,***1.Kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s.29.

Cigit ölbös bolsoçu,	Yiğit ölmez olaydı,
Cibek oñbos bolsoçu.	İpek solmaz olaydı.
Cigit menen kız ölsö,	Yiğit ile kız ölse,
Cerge kömbös bolsoçu.	Keşke, yere gömmez olaydı.
***	
Köz tunarbas bolsoçu,	Göz yorulmaz olaydı,
Çöp kurabas bolsoçu.	Ot çürümez olaydı.
Kızıl öñdön nur ketip,	Kızıl rengi sararıp,
Degi kız kubarbas bolsoçu.	Keşke kız üzülmez olaydı.
****	
Kayran ömür cıyma beş,	İnsan ömrü yirmi beş,
Caşka barar bolsoçu.	Yaşa varır olaydı.
Kayran caştı kol menen	İnsan, yaşı kol ile
Casap alaar bolsoçu.[42]	Keşke yapabilir olaydı.

Nasihat türkülerin ana temasında eğiticilik vardır. Dinleyiciye öğüt verir, yol gösterir. Örneğin;

Külük menen carışpa,	Yürük ile yarışma,
Bilimdüü menen alışpa,	Eğitimli ile tartışma,
Akılsızga söz aytıp,	Akılsıza söz söyleyip,
Akmak menen sırdaşpa.[43]	Ahmak ile sırlaşma.

Kırgız Türkülerinin sözlü geleneğinde önemli yere sahip başka bir tür de aşk şarkılarıdır. Bunlar aşığın duygularını dile getiren şarkılardır.

Teşekkülü bakımından oldukça eskilere dayanan diğer bir halk şiiri ise atışmalar (aytıştar)dır. Kelimenin kökü ayt – tır. Atışmalar düğünlerde halkı eğlendirmek için yapılmaktadır. Bu atışmalara çocuklara has tür olan "Akıynek" adında atışmalar da mevcuttur. Örneğin;

---

[42] ***Muras*** (Kalıgul, Arstanbek, Cenicok, Kalıgul, Toktogul, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo). Ed; M. K. Abdıldaev, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 77.
[43] T. Tanaev, ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar***, I. Kitep, Oş, OMU Basması, 1998, s.95.

Birinci kız:

Ak köynögüm bar deysiñ,	Ak elbisem var diyorsun,
Anı nege kiybeysiñ.	Onu niye giymiyorsun.
Beşimnçi klassta okup atıp,	Beşinci sınıfta okuyorsun,
Tablistsanı bilbeysiñ.	Hesap yapmayı bilmiyorsun.
İkinci kız.	
Seni bolso köp kızdar,	Seni ise çok kızlar,
Uykuçu kız dep cüröt,	Uykucu kız diyorlar,
Uy saaganda ürgülöp,	İnek sağarken uyuyakalıp,
Sütün tögöt dep cüröt.[44]	Sütünü döker diyorlar.

Günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdüren Kırgız sözlü halk edebiyatı geleneğinin en eski türlerinden biri de alkış ve kargışlardır. Sözün büyülü gücüne inanıldığı günden beri yaşamını devam ettirmekte olan bu eserler çok eskilere dayanan halk inançlarından izler taşımaktadır.

Bunların dışında atasözleri ve deyimler (makal ve lakaptar) muhteva açısından geniş türlerdendir. Kırgız Türklerinin atasözleri de diğer milletlerin atasözleri gibi didaktik özellik taşımaktadır.

Bilmece (tabışmak) geleneği eğlence anlayışını yansıtan önemli bir gelenektir. Bilmece konuları çeşitlidir ve günlük hayatta karşılaştıkları, yaşadıkları her şey bilmecelerin konusu olabilmektedir. Örneğin:

Too, köl, tokoylor	Dağ, göl, ormanlar
Batıp ketet içine.	Sığıyor içine.
Bul emine bilip al,	Bu ne bilip al,
Paydası zor kişige.[45]	Faydası çok kişiye (göz).
Bir başka örnekte:	
Bassam basat,	Yürürsem yürüyor,
Catsam catat,	Yatarsam yatıyor,

[44] Baldar Folkloru. Akıynek, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s.66.
[45] A. g. e. s. 80.

Çapsam çabılbayt,	Vuruyorum vurulmuyor,
Kömsöm kömülböyt,	Gömüyorum gömülmüyor,
Karañgıda körünböyt.[46]	Karanlıkta gözükmüyor,(gölge)

şeklinde kaydedilmektedir.

Bilmecelere en yakın türlerden biri de tekerleme (cañılmaçtar)dir. Ancak bu türün kendine has özellikleri vardır. Bilmeceler, insanın özellikle çocukların düşünme, hazır cevaplılık yeteneğini arttırmayı amaç edinirken; tekerlemeler sözü, cümleyi eksiksiz, tam söyleme, hafızasına tutabilme yeteneğini geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğine has türlerin yaratıcıları, icracıları da köklü bir geleneğe sahiptir. Bunlar bakşı, emçi – domçu (tabıp), sınçı, tökmö akın, comokçulardır. Söz konusu icracıların ne zaman ortaya çıktığıyla ilgili somut bilgiler yoktur. Ancak sözlü geleneğe ait ürünlere bakarak yaklaşık bin yıl önce yaşadığı tahmin edilebilir. Manas destanında adı geçen Iramandan Irçı Uul ile Caysañ ırçının IX. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Ulu manasçı Sagımbay Orozbakov Iramanın Irçı Uul ile ilgili şöyle demekte:

Aytkanınan baar taap,	Söylediklerinden iyilik görüp,
Talabına cetken kul.	İstediğine ulaşan kul.
Iramanın Irçı uul,	Iramanın Irçı oğul,
Kırk çoronun biri bul.[47]	Kırk yiğidin biri bu.

Bu satırlardan yola çıkarak Iramanın Irçı Uul'un Manas'ın kırk yiğidinden biri olduğunu anlamaktayız. Efsanelere göre Manas Destanı'nı, ilk olarak Manas'ın silah arkadaşlarında biri olan Iramanı'ın Irçı Uul'un, Manas'ın vefatı üzerine ağıt şeklinde söylediği rivayet edilmektedir.

Günümüzde halk arasında yaygın olan:

Tolubaydan sınçı bol,	Tolubay gibi sınçı ol,

[46] Baldar Folkloru, Akıynek, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 20, Bişkek, Şam Basması, s. 82.
[47] S. Aliev, T. Kulmatov, ***Manasçılar cana İzildööçülör,*** Mamlekettik "Manas – 1000" Direksiyası Republikalık "Kırgız Cibek Colu" fondu, Bişkek, 1995, s. 158.

Toktogulday ırçı bol.	Toktogul gibi şarkıcı ol,

şeklindeki alkışta geçen şahıslar Toktogul ve Tolubay ile ilgili:

Kütkön eken Canıbek.	Yanına almış Canıbek.
Ceerençe degen çeçendi.	Ceernçe adlı çeçeni.
Urmat kılıp kütüptür,	Değerli görmüş her zaman,
Batina açık eşendi.	Batina denen şeyhi.
Oşol Canıbek kütüptür,	O Canıbek almış yanına,
Toktogul degen ırçını,	Toktogul denen şarkıcını,
Tolubay degen sınçını.[48]	Tolubay denen sınçını.

Bu örneğe baktığımızda Tolubay ile Toktogul Canıbek Han döneminde yaşamış olmalıdır. Tarihi kaynaklara baktığımızda Canıbek Han 1341 – 1357 yılları Altın Ordo'yu yöneten han idi. Sonra kardeşi Berdibek tarafından öldürülmüştür. Bunlar dışında somut bir bilgi yoktur. Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinin akınlarının özelliklerinden biri de Toktogul'a, Cengiz Han'a oğlunun ölüm haberini duyuran akın Ketbuka'ya (XII), Asankaygı'ya (XV) kadar yani çok eskilere dayanmasıdır.

Sözü geçen akınların devamcıları olarak Ceñicok'u, Kalık'ı, Toktogul Satılganov'u, Barpı'yı, Osmonkul'u, Eşmambet'i, Korgool'u, Çalagız'ı, Alımkul'u sayabiliriz.

Kırgız Türk kültürünü zenginleştiren öğelerden biri de akınlık geleneğidir. Kırgız Türkleri akınlar için el akını, tökmö akın terimlerini kullanmaktadır. Ancak tökmö akın ile el akını arasında fark vardır. Tökmö akınlar, anında icra edenlerdir, el akınları ise halk şairleridir. Akın kelimesi çağdaş şairleri de içine aldığı için "halk" kelimesi özellikle belirtilmektedir.

Kırgız sözlü geleneğinde destan anlatıcısına manasçı adı verilmektedir. Ancak manasçılıkta aşamalar söz konusudur. Kırgız Sovyet

[48] S. Aliev, T. Kulmatov, ***Manasçılar cana İzildööçülör,*** Mamlekettik "Manas – 1000" Direksiyası Republikalık "Kırgız cibek colu" fondu, Bişkek, 1995, s. 124.

Ansiklopedi'sinde[49] geçen tasnife göre manasçılar, Manas'ı baştan sona bilip bilmemelerine, anlatım tekniklerine, destanı okuma yeteneğine göre dörde ayrılır:

Destanı başından sonuna kadar biliyorsa, anlattıkları yeni varyant sıfatını taşıyorsa, destanın ana konusundan sapmadan hadiselere yeni unsurlar katabiliyorsa bunlar "Çoñ Manasçı" (büyük manasçı) olarak adlandırılır.

Destanın konusunu iyi biliyorsa, ancak kendisi ilave yapamıyorsa, bunlar "Çınıgı Mansçı" (gerçek manasçı) olarak adlandırılır.

Destandaki belli bölümleri bilen ve anlatanlara "Çala Manasçı" adı verilir. Bu tür anlatıcılar halk arasında destanın yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Çünkü bu manasçılar destanın tam metninden ziyade, halka belli olan birkaç konuyu ustalıkla anlatan kişilerdir.

Büyük manasçılardan destanı öğrenme aşamasında olanlara Çırak Manasçı adı verilmektedir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız Türklerinin sözlü geleneği XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus Türkologları tarafından araştırılmaya başlamış ve Sovyetler Birliği döneminde devam ettirilmiştir. Ancak Kırgız folklor çalışmaları da rejimin müdahalesine uğramıştır. Manas destanının araştırmaya başlanmasının üzerinden seneler, hatta asırlar geçmesine rağmen partili sınıfı duyguların üst düzeyde olduğu dönemlerde "Manas"ı reaksiaçıl diye ortadan kaldırmaya bile çalışılan XX. yüzyılın 1950 yıllarında basılmış kitapların nüshası 500 – 1000'i geçmemiştir. Çünkü halkın tümüne ulaşılmaması gerekirdi.[50]

---

[49] ***Kırgız Sovet Ensklopediyası,*** c. IV, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1983, s.159.
[50] S. Attokurov, Kırgız Folkloru, bkz. ***Kırgız Etnografyası***, Bişkek, KMMU Basması, 1998, s.171.

Kırgızların bağımsızlığını kazanmasından sonra Kırgız sözlü kültür geleneği problemlerine yeniden bakılmasına imkân tanıdı. Sovyet Birliği Dönemi'nde Panislamizmi, Pantürkizmi, feodalizmi müdafaa etmek, eski hayatı idealize etmek denilip yerilen eserler yeniden yayınlanmaya başladı. Örneğin kırk ciltlik "El Adabiyatı" serisi, "Akınlar Serileri", "Kırgız Edebiyatının Tarihi" gibi kayda değer eserlerin yayınlanması, Manas gibi destanların basımlarının, varyantlarının tekrardan araştırılması ve önceden nasıl anlatılıyorsa hiç değiştirilmeden tekrar yayınlanması gibi değerli çalışmaların yürütülmesi sevindirici gelişmeler arasındadır.

Son olarak şair Erkin Canıbek'in "**Sovyette"** şiirini vermek istiyorum.

Kaymagın reppresiyaga kırgızgan,
Kaarmandık emgekterin kılgızgan.
Kanduu da, şanduu da Sovet doorunda,
Sayakbay, Çıngızdar çıkan Kırgızdan![51]

Cesurları baskılara kırdıran,
Kahramanlık emeklerini kılan.
Hem kanlı, hem şanlı Sovyet devrinde,
Sayakbaylar, Çıngızlar çıktı **Kırgızdan!**

[51] Erkin Canıbek, Sovette, ***Kırgız Adabiyatı*** Gazetesi, 18 -31 Mart, 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNDE DİN ve KÜLT

1.1. KIRGIZ TARİHİNDE DİNÎ TABAKALAR

1.1.1. Gök Tanrı Dini

1.1.1.1. Tabiat Kültü

Beş bin yıllık tarihi bilinen Türkler, Müslüman olarak geçirdikleri devrin öncesinde kuşkusuz başka dinlere de inanmışlardır. Bu dinlerden en eskisinin Gök Tanrı dini olduğu bilinmektedir. Bu inanç sisteminin en üst noktasında Teñgri (Kırgız Türkçesiyle Teñir) bulunmaktadır. Orta Asya'da devlet kuran Türk boylarının tamamında Gök Tanrı kültünün bulunduğu Çin kaynaklarından tespit edilmiştir. Bu belgelerde ve eski Türk yazıtlarında hakan ve beyler, Türk milletine yaptığı iyilik ve yardımlardan dolayı Tanrı'ya içten gelen minnet ve şükranlarını ifade ederler. Hakanları tahta çıkaran, Türklere zafer kazandıran, onları felaketlerden koruyan Türk Tanrısı Gök Tanrı'dır. Türklerin büyük başarılarından bahsederken hakan veya beyler daima "tanrının inayeti ile" demeyi ihmal etmemişlerdir.[17]

Daha önce belirttiğimiz gibi Kırgızlar da, bu bölgede yaşayan diğer Türk boyları gibi Gök Tanrı dinine inanmışlar ve bu inancın gereklerini günlük hayatta yerine getirmişlerdir. Gök Tanrı dini, bozkırda yaşayan Türk topluluğunun asıl dini idi. Bilim adamı A.Baytur'a göre Gök Tanrı diniyle birlikte Güneş Teñiri, Ay Teñiri, Yıldız Teñiri, Su Teñiri, Yer Teñiri, Ateş Teñiri, Ata baba Teñiri[18] gibi yardımcı"koruyucu iyeler" de vardır. Gök Tanrı hepsinin en üstünde olup, bütün varlıkların kaderi onun elindeydi. S. Attokurov'a göre ise Yer, Dağ ve Ateş Teñiri, insanoğluna iyilik getiren Teñrilerden idi. Su Teñri ile Ateş Teñri insanoğlunu günahlarından arındırma işlerini ifa etmişlerdir.[19]

---

[17] T. Tekin, ***Orhon Yazıtları,*** Ankara, TDK Yayınları, 1988, s. 45.
[18] A. Baytur, *Kırgız Tarıhının Leksiyaları*, 1.kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992, s.121.
[19] S. Attokurov, Dindik İşenimder, bkz. ***Kırgız Etnografyası***, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s.137.

Bugün de Kırgız Türkleri arasında Allah'ı gökte düşünme inancı bulunmaktadır. Tanrı'ya şükür veya dua ederken yüzlerini yukarı kaldırırlar. Bunlarla ilgili inanç biçimleri halen toplum içerisinde yaşamaya devam etmektedir.

Tarih öncesi çağlardan beri, Türk dini ve kültürü güneyden ve batıdan gelen etkilere maruz kalmıştır. Orta Asya'nın dinî kültürü üzerinde Mezopotamya, İran, Çin ve Hint dinleri ile Tibet Lamaizmi, Hristiyanlık, Maniheizm ve İslam'ın etkisi söz konusu olmuştur. Fakat bu dış etkiler, Türklerin orijinal dinî yapılarını pek değiştirmemiştir. En eski devirlerden beri "Tanrı" inancı yerini korumuştur.[20]

"Tanrı" kelimesi Türk dilinde yer alan en eski bir terimdir. Çince "Tien" şeklindedir. Eski Türk lehçelerinde ise tangrı, tengri, tengere, tangara, ture, tenegere gibi değişik şekillerle söylenen tengri sözcüğü hem göğü hem de Gök Tanrı'yı ifade etmektedir.[21] Edebiyatta Kök – Gök sıfatıyla birlikte "Gök Tengri" (Yüce Tengri) şeklinde geçmektedir. Gök Tanrı inancının özelliği, onun antromorfik (insan biçimli) bir karakter taşımasıdır. Gök Tanrı: yaradan, yardım eden, koruyan, insanoğluna bilgi veren, her şeyin en iyisini ve en doğrusunu bilen, yol gösteren, kulun duasını kabul eden, aynı zamanda da cezalandırandır.[22] Bundan dolayı kollarını açıp, gökyüzüne bakarak Tanrıya dua etmişler ve ondan medet ummuşlardır:

Teñir! Teñir!	Tanrı! Tanrı!
Toguz calbıraktuu ıyık	Dokuz yapraklı kutsal kayın
kayıñ saydık,	ağacı dikdik,
Toguz kozu biz soyduk, Tenir!	Dokuz kuzu biz kestik, Tanrı!
Cakşılıktı cerge, elge calga, Tenir!	İyiliği yere, halka ver, Tanrı!

[20] Kalıbek Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları***, Frunze, İlim Basması, 1985, S. 140.
[21] A. İnan. ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 26, 29.
[22] Ü.Günay, H. Güngör, ***Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi,*** İstanbul, Ocak Yayınları, 1997, s.39.

Camandıktı cerden, elden kaçır, Tenir!	Kötülüğü yerden, halktan kov, Tanrı!
Caşoobuzdu ondo, Tenir![23]	Hayatımızı düzelt, Tanrı.

Bu duaya bakacak olursak Kırgızların da Gök Tanrı'ya kurban kestikleri anlaşılmaktadır.

Türkler, Tanrı'nın ölümsüz olduğuna inanırlar. Ahiret, cennet, cehennem gibi inançlar vardır. Türkler, yaşadıkları tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığına inanırlar ve onları kutsal sayarlar. Bu inançlar sonucu yer – su, dağ, ağaç, göl, ırmak, pınar gibi kültlerine saygılı oluşmuşlardır. Hatta dağı Tanrı'nın mekânı olarak görmüşlerdir.

M. Eliade'ye göre Gök Tanrı fikrinin doğuşu, gökyüzünün ya da uzayı sıradan insanlarının ulaşamayacağı yüksek bölgeler oluşundan kaynaklanmaktadır. O yüzden çeşitli yollarlarla (örneğin Şamanların Dünya Ağacını basamak olarak kullanmaları) ve çeşitli amaçlarla bu ulaşılmaz yerlere çıkabilen insanlar, artık insan olmaktan, en azından sıradan insan olmaktan çıkarlar. Gök Tanrı bu düşüncelerle ve gökyüzünün etkisiyle tasarlanmış olmalıdır.[24]

Türklerde hükümdar, Gök Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisidir. Tanrı ona güç ve kut verir. Türk mitolojisinde veya destanlarında, gökten gelen ya da Gök Tanrı'nın kızlarıyla evlenen kahramanlar vardır. Bunların başına Oğuz Kağan gelmektedir. Uygur Türkçesiyle yazılmış olan Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un gökten gelen kızla evlenmesi şöyle anlatılmaktadır: Oğuz Kağan bir yerde Tanrı'ya yalvarmakta idi, karanlık bastı. Gökten bir gök ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde bir kız var, yalnız oturuyor. Çok güzel bir kızdı.

[23] Kaada Salttar, Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 20, Bişkek, Şam Basması, 2003, s.372.
[24] M.Eliade, ***Kutsal ve Dindışı,*** çev. Ali Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınevi, 1991, s. 97, 98.

Alnında parlak bir beni vardı, Kutup yıldızı gibiydi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa Gök Tanrı ağlıyor sanılırdı.[25]

W. Radloff, Sibirya'da yaptığı araştırmalarda Altaylıların, tanrıların en yücesi, bütün varlıkların başlangıcı, insanoğlunun ata ve anası Tengere Kayra Kan'ın dünyayı ve insanları yarattığını ve göğün on yedinci katında oturduğunu anlatır. Altay kamları tengereye dua ederken "Yüksekte bulunan büyük atamız han tengere, yaratıkları yaradan tengere, yıldızlarla dünyayı süsleyen Tengere" diye hitap ederler[26].

Yakut (Saha) inançlarına göre, yukarıdaki Ürün Aar Toyon (Ürün Ayıı Toyon) göğün dokuzuncu katında oturan insanları ve dünyayı yaratan en büyük Tanrıdır.

Gök Tanrı'nın sanat tarihindeki tasvirleri daha çok simgeseldir. Bunun güzel bir örneği, Türkistan'da yaşayan Kırgızlar'ın bozüy olarak adlandırılan çadırlarıdır. Çadırların üst bölümü, yani kubbe biçimli olanlarında uğların çeberle birleştiği bölüm, göğü dolayısıyla Gök Tanrı'yı temsil etmektedir. Çadırın mimaride en önemli etken ve basamak olması da bundan kaynaklanmaktadır.[27]

Günümüzde de Kırgızlar "ne ulu" sorusuna şöyle cevap vermektedirler:

Teñir uluk, kün uluk,	Tanrı ulu, güneş ulu,
Töbösü açık kök uluk,	Tepesi açık gök ulu,
Carık uluk, ot uluk,	Aydınlık ulu, ateş ulu,
Töşü tüktüü cer uluk.[28]	Döşü tüylü yer ulu.

[25] W. Bang ve G. Rahmeti Arat, ***Oğuz Kağan Destanı,*** İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Seminer Neşriyatından, 1936, s. 12, 14.
[26] A. İnan. ***Taihte ve Bugün Şamanizm***, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 28.
[27] Y. Çoruhlu. ***Türk Mitolojisinin Anahatları,*** İstanbul, Kabalcı, 2002, s.22.
[28] K. Cusupov. Bayırkı Kırgızdardın Tarıhına Cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızdar,*** c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 384.

İslamiyet'in Türkistan'a yayılması ve yerleşmesini Türklerdeki bu tek Tanrı kavramının Gök Tanrı kültü sayesinde olduğunu söylemeliyiz. Örneğin: X. yüzyılın ilk yarısında, Oğuzların zorda kaldıklarında başlarını yukarı doğru kaldırarak "Bir Tanrı" dedikleri bilinmektedir. İşte bu Müslümanlara yakınlık duyduklarındandır.[29] Kırgızların dinî inanç sisteminde tabiat kültü çok önemli yere sahiptir.

Daha önce belirttiğimiz gibi eski Türkler Kök Tengri'ye yani Kök Kudayı'na önemli yer vermişlerdir. Ancak insanların toplanıp Kök Tengri'ye kurban kesmeleri, gökyüzüne tapma âdetleri en eski Türk kavimlerinden Hunlara kadar kısaca söylememiz gerekirse Orta ve Doğu Asya'nın bütün bölgelerinde yaygındı. Demek ki, Kök Tengri kültü eski Türk kabilelerinin şekillendiği zamanlar ortaya çıkmıştır. Çin yazıtlarında gök kültünün çoğu zaman yer kültüyle birlikte bütünlük oluşturduğu görülmektedir. Tengri kuday anlamında, "tengri" sadece gökyüzüne değil, güneşe, aya, yere de ait olup gök ile yerin tengrisinin bölünmezliğini açıkça göstermektedir.[30]

Eski çağlardan beri Orta Asya kavimlerinde güneş ve ay kültü bulunduğu bilinmektedir. Ay Tanrısi ile Güneş Tanrısı insanlığın anne babası olarak görülürdü. Bu iki tanrı iyiliğin sembolü idi. Onlar hep kötü ruhlarla savaşırdı. Bazen onlar kötü ruhlar tarafından yenildiği zaman güneş ve ay tutulurdu. Yıldız Tanrıları ise hem kötülüğü hem iyiliği temsil ederdi. Yer, su ve ateş iyiliğin temsilcisi idiler. Bu Tanrıların insanların günahlarını temizlediğine inanılırdı.

İdil – Ural Tatarları'ndan derlenen şu dua:

Yer atası – alaca sakal!
Yer anası – asıl bike!
Tepesinde tokluğunu ver
Damarına gücünü ver,

---

[29] Y. Çoruhlu, ***Türk Mitolojisinin Anahatları,*** İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002, s.17.
[30] S. M. Abramzon, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Fond Soros, Bişkek, 1999, s.208.

İl üstüne bolluğunu ver,
İl içinde bize de ver,
Başlıyoruz dileğimize,
Kaldırıyoruz ellerimizi,
Güneş şahit ol![31]— bir zamanlar yerin, göğün, güneşin tanrı sayıldığını anlatmaktadır .

Altay Şamanistleri'nin güneşe ve aya and içtikleri; "kün ana körüptür" gibi ifadelerden anlaşılmaktadır.

J. G. Gmelin, 1733 ve 1743 yılları arasında Türkistan'a yaptığı seyahat ve sonrasında izlenimlerini yazdığı kitapta değerli bilgiler aktarmıştır. Ob ve Yenisey nehirlerinin bulunduğu bölgede yaşayan Tatarlar'ın da tek Tanrı'ya inandıklarını ve her sabah doğan güneşe doğru dönerek O'nu şu kısa duayla onurlandırdıklarını ortaya koymuştur: "Bana vurma, beni himaye et."[32]

Etnografik yazılarda karşımıza çıkan "Tenir calgasın" sözü, "Kuday calgasın" ile aynı anlamı taşımaktadır. Bunun dışında Aaliev Kul adlı kaynak kişi Kalmuklar'da "Kökö Teniri"[33] şeklinde bir söz duyduğunu, bu kelimenin Kırgızlardaki "Kuday" kelimesinin karşılığı olduğunu fakat Kırgızların bunu kullanmadıkları bilgisini vermiştir. Belirtmemiz gereken önemli nokta Kırgızlar arasında günümüzde de "Kökö Teñir" sözü kullanılmakta ve bu söz Allah anlamına gelmektedir.

Bununla ilgili M. Venyukov şöyle demiştir: "Ben Kırgızların bazı durumlarda diğer Müslüman toplumlarında olduğu gibi "Allah" diye hitap ettiklerini hiç duymadım. Önemli durumlarda Kırgızların gökyüzüne seslendiklerini fark edenler olmuş." Ç. Valihanov Kazakların kozmoloji anlayışlarından bahsederken Kırgızlarla ilgili şöyle demiş: "Gökyüzü -

[31] Y. Çoruhlu. ***Türk Mitolojisi Anahatları***, İstanbul, Kabalcı, 2002, s.24.
[32] J. P. Roux. ***Altay Türklerinde Ölüm,*** İstanbul, Kabalcı, 1999, s.32.
[33] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Tabiyat Kültü Bölümü, Fond Soros, Bişkek, 1999, s.203.

Şamanlığın en önemli Kudayı'dır. Kök – Tengri – Gök Asman. Kırgızlarda "tenir" ile "alla", "Kuday'ın" eş anlamıdır ve zaman içinde bunların yerini Kuday kelimesi almıştır. Kırgızlarda Allah'a dua ettikleri zaman Kökö – tenir ifadesi hâlâ korunmaktadır. Yine Ç. Velihanov Kırgızlarla ilgili yazısında şöyle demektedir: "Kırgızlar Alla'nın adını çok kullanırlar, şimdi de onlar eski Moğollar gibi, onu Kök Tengri (Asman – Kuday) diye adlandırırlar. Bu adlandırma İslamiyetin tesiri ile değişti, fakat anlamı değişmedi. Ongonu - arbak, Kök Tengri'ye "Alla" veya "Kuday" demeye başladılar. Ancak fikirleri Şamanlarınki olarak kaldı. Asman Alla fikri ile birleşti" demesi hem Kazaklar için hem de Kırgızlar için geçerlidir. [34]

Kırgızların, geçmişte gökyüzüne Allah olarak saygı gösterdiklerini ve günümüzde dahi bu düşüncenin yaşatıldığına dair bilgileri S. M. Abramzon, T. Bayalieav, Ç. Valihanov, K. K. Yudahin gibi bilim adamları tespit etmiştir. K. K. Yudahin ise Kırgızca – Rusça sözlüğünde Kırgız kelime hazinesinde korunan bazı kelimelerden örnekler verilmiştir; Tenir: 1. Kuday (kudayın yerine ve onunla beraber söylenir: bazen asman veya gökle beraber söylenir); *tenir ursun*! veya *kuday – tenir ursun*! Tenir vursun. 2. Nebo; gök tengrinin cezası; Kuday sana beddua etsin, tenir seni ayakları altına alsın! Bekerden Tenirim bezet (Boş insandan Allah da kaçar), Momundun işini Tenirim koldoyt (İyinin işine Allah yardım eder), Kuday – Tenirin taanıbay kalıptır (Allah – Tanrısını tanımıyor).[35]

Kırgızlar zor durumlara düştüğü zaman hemen gökyüzüne yönelerek şöyle seslenirler: *Tenir koldoy kör*! (Gökyüzü yardım et!), *Tenir calgay kör*! (Gökyüzü iyilik ver!). Büyüklere gençler tarafından iyilik yapıldığı zaman: *Tenir calgasın*! Yani gökyüzü iyilik versin diye hayır dua ederler. Bununla beraber hala halk arasında çok yaygın olan beddualardan biri de *Tenir ursun*

---

[34] K. Baycigitov. ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s.18.
[35] K. K. Yudahin. ***Kirgizsko – Russkiy Slovar,*** Moskova, İzdatelsvo "Sobetskaya Ensklopediya", 1965, s. 725.

(Gökyüzü vursun, kötülük yapsın). Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta şöyle satırlar sık sık karşımıza çıkmaktadır:

Töbösü açık kök ursun!	Tepesi açık gök vursun!
Töşü tüktüü cer ursun!	Döşü tüylü yer vursun!
Ak keltenin ogu ursun!	Ak yayın oku vursun!
Ak miltenin çogu ursun![36]	Ak ateşin közü vursun!

Aynı zamanda destanda Manas için şöyle denmekte:"Kiyingeni kök temir, sıyınganı Kökö Teñir" (Giydiği gök demir, taptığı Gök Tenir).

Son zamanlarda Kırgızların gökyüzünü Tanrı'nın mekânı olarak gördüklerine, ona taptıklarına ve kurban kestiklerine rastlanmamıştır. Fakat S. D. Maynagaşev 1913 yılında Hakaslar arasında bu şekilde tapınmaya bizzat şahit olmuş ve anlatmıştır.

Buradaki en ilginç nokta gökyüzüne adak adamak, kurban kesmektir. Hakaslarda "tigip taii" (nebesnoe certvoprinimaniye)[37]olarak adlandırılan bu pratiğe verilen ad, kurban kesme yani taii sözü Kırgızlardaki tayı sözüyle aynıdır.[38] Bu tapma işlevleri Şamanların katılımı olmadan geçmektedir.

Kaçinler ekinin bol olması, hayvanlar için otun çok çıkması, gençlerin sağlığının iyi olması için dua ederlerdi. Burada biz gökyüzü tengrisi ile bolluk kültünün bağlantılı olduğunu görüyoruz. Hakaslar gökyüzüne, dağlara, sulara tapmışlardır. Onlar taparken güneşin çıktığı tarafa döner kollarını yukarı kaldırırlardı. S. D. Maynagaşev "tigip taii" geleneğinde iki sistemin; animizm inancı ile şaman dönemine kadarki kabile kültü ve güneşe saygı duyma ile

[36] ***Manas*.** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması,, 1984, s.215.
[37] V. Y. Butanayev. ***Hakassko – Russkiy İstoriko – Etnografiçeskiy Slovar***, Abakan, Laboratoriya Etnografii NİÇ NGU, 1999, s.141.
[38] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Fond Soros, 1999, s. 203.

birleşen genel gökyüzü kültünün birleştiği sonucuna varmıştır. L. Y. Şternberg ise gökyüzü kültünün güneş kültünden çıktığını belirtmektedir.[39]

Altay halklarında gökyüzü ve yer kudayları şamanlık kozmolojisi ile karışmış ve şaman kültünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Gökyüzü ruhu – Ülgen, güneşi, ayı, gökyüzünü ve her şeyi onun yarattığına inanmaktadır. Şaman dualarında: "Jalbarranım Tanara", "Am man tanarazina zikir çaldım" gibi sözlerle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ülgen'e tapar ve 3, 6, 9 ve 12 yılda bir kere kanlı kurban keserlerdi. Bu kurban kesme geleneğini "*ustugu*", kısaca gökyüzünde yaşayan ruha adak diye adlandırırlardı. Onlar Ülgen'e iyi hayatları için teşekkür eder ve ondan çocuk, hayvan, mal isteyip avın başarılı geçmesi, sütün, ekinin bol olmasını dilemişlerdir. Kısaca ona bolluk tengrisi olarak seslenmişlerdir. Kırgızlarda olduğu gibi Altay halklarındaki "Tanara" ve "Kuday" terimleri eş anlamlıdır.

L. İ. Lavrov, Karaçaylar ile Balkarlar'da yaşlıların "Teyri" diye adlandırdıkları Kuday'a inandıklarını belirtmiştir. Bu göktanrı idi. İdil ırmağının etrafında yaşayan Tatarların dilinde "tenre"[40] sözü hâlâ korunmaktadır.

Kırgızlar, atalarının gökyüzünü, en güçlü Kudaylardan biri olarak gördüklerini, onu saydıklarını bilmekte ve buna inanmaktadırlar. Hala O'nun cezasından korkarlar. Eski Türklerin gökyüzü ruhuna kurban kestikleri gibi, Kırgızlar da gökyüzünden merhamet dileyerek kurban kesmişlerdir. Tonyukuk Abidesi'nde yer alan: "Tangri, Umai, iduk yir sub basa birti erinc",[41] kısaca "Asman, Kuday kadın Umay, kutsal Yer su, işte bütün bunlar bize kutsal kazancı verdi diye düşünmemiz gerek". Tuva'da bulunan bir abidede ise: "*Tanrim oçuk bizka*", (Benim asmanım (kudayım) bize çadır)[42] ibaresinden

[39] S. M Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tnadalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999,. s. 204.
[40] ***Russko – Tatarskiy Slovar,*** Tatarskoe Knijnoe İzdatelstvo, Kazan, 1996, s. 19.
[41] T. Tekin, ***Orhun Abideleri,*** Tonyukuk Abidesi – İkinci Taş, Batı Yüzü, s. 6.
[42] S. M. Abramzon, ***Kırgız cana Kırıgzstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Tabiyat Kültü Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 204.

yola çıkarak asman'daki Tanrı'nın yanında Umay ve kutsal yer su kavramlarıyla karşılaşmaktayız.

Günümüzde de Tenir ile ilgili çok sayıda alkış kargış, öğütler ve atasözleri bulunmaktadır. Örneğin; bir Kırgız birisine dua mahiyetinde "Tenir calgasın" (Tanrı yardım etsin) derken; Tenir ursun" (Tanrı vursun), "Kuday, Tenir ursun" (Allah, Tanrı vursun), "Tenir tepsesin" (Tanrı çiğnesin), "Tenir seni kargasın" (Tanrı sana beddua etsin) diyerek de beddua etmektedir. Bununla beraber birisi zor durumda kaldığında "Tenirge sıyın" (Tanrıya tapın), "Tenirdi sakta" (Tanrıyı unutma), "Tenirge tetiri iş kılba" (Tanrıya karşı ters iş yapma), "Tenirden başka kuduret cok" (Tanrıdan başka güç yok), "Tenrim bar" (Tanrım var)[43] gibi sözlerle avuturlar. "Ten bölgöndü Tenirim süyöt" (Paylaşanı Tanrı sever), "Tenir bergendi, Tenir alat" (Tanrı vereni, Tanrı alır) gibi atasözleri yaşamını canlı bir şekilde sürdürmekte ve halk arasında sıkça kullanılmaktadır.

Yazılı kaynaklarda Hunların toprağı kutsal saydıkları ile ilgili bilgiler vardır: "Sekizinci ayda yer ruhuna sonbahar kurbanını kesmek ve tapmak için toplanırlardı". Eski bir Türkçe terim olan "Ötüken" ile ilgili L. P. Potopov şu açıklamayı yapmıştır: Eski Türk sözü "Ötüken", eski Türklerin yaşadıkları topraklarda bulunan dağın zirvesinin adıdır[44]. L. P. Potopov'un etnografya kaynaklarından yola çıkarak ifade ettiği düşünceye göre söz konusu kelime eski Türklerin ata ruhlarına, dağlara ve gökyüzüne taptıkları mekânlarla ilgili olsa gerek. Eski Türk kabileleri ile onların soyundan gelenlerin bir bölümü Ötüken dağ zirvesinden uzak yaşadıklarından dolayı zamanla Ötüken belli bir dağ zirvesi olmaktan çıkıp, Türklere ait genel soyut bir *Yer Kuday*'ı olarak kabul edilmeye başlamıştır. Ötüken sadece eski Türker'in değil, Moğollar'ın da yer kudayı olmuştur. Kısaca VII. yüzyılda bütün Türk boyları ve Göktürk İmparatorluğu içinde yer alan boylar için, Ötüken Dağı'nın bir kült olduğu

[43] K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarıhına cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızdar***, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s.394.
[44] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boayunça Tandalma Emgekter***, Tabiyat Kültü Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 205.

gerek Göktürk gerekse Uygur Yazıtları'ndan anlaşılmaktadır. Jean – Paul Roux, Ötüken'in ağaçlı bir dağ olduğunu, ağaçların varlığının ısrarla belirtilmesinin nedeninin de o yerlerin kutsallaştırılmasında katkıda bulunduğunu ve hükümdarın burada gökle doğrudan iletişim haline geçtiğini belirtmiştir.[45]

Türk mitolojisinde dağlar önemli bir yer tutmaktadırlar. Ayrıca göçebe hayat yaşayan Türk boyları için dağlar zaman zaman sığınma yerleri de olmuştur.

Ötüken kelimesinin anlamı çok uzun zamandır tartışılmaktadır. Öt- kelimesinin "dua", "talep", "istek"anlamları vardır. O zaman Ötüken "dua eden", "dua edilen"[46] anlamına gelmektedir. Böylece yer kudayını kutsal saymak yaygınlaşmıştır.

Eski Türk kudayı ile bağlantılı olan inançların kalıntıları Kırgızlarda korunmuştur ve bu kudaya teşekkür olarak ya da dilekte bulunarak kurbanlar kesilmiştir. Kudaya kurban kesmeyi Kırgızlar (cer – suu tayı veya cer – suu tayu) diye adlandırmaktadırlar. Bu cer – suu tayu uygulamaları genelde kar, yağmur yağmadığı ve kuraklık olduğu zamanlar yapılmıştır. Her evden yedi ekmek, birer koyun ve kazan alıp subaşına gelirler. Bu törene erkek, kadın, çoluk çocuk hepsi katılır. Kurban kesmeden önce orada bulunan herkes kıbleye doğru bakarak:

Kuday calgay kör!	Kuday yardım et!
Kuday bere kör!	Kuday ver!
Aylanayın camgırındı ber![47]	Kurban olayım yağmurunu ver! –

şeklinde dua ederler. Koyunu kesip kanını suya akıtırlar, etini pişirir ve herkes orada yerler. "Cer – suu tayu" adıyla başka durumlarda da kurbanlar kesilir,

[45] J. P. Roux. ***Türklerin ve Moğolların Eski Dini,*** İstanbul, Kabalcı, 1994, s.158.
[46] J. P. Roux, a. g. e. s. 159.
[47] ***Kaada Salttar Ak Batalar,*** El Adabiyatı Serisi, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 114, 115.

dualar edilir. Mesela; evde birisi hasta olduğu veya kaza geçirdiği zaman yakınlarda bulunan mezarlıklara, kutsal mekânlara gidilir, kurban kesilir, akrabalar çağrılır yemek yedirilir, abdest alınır ve Kuran-ı Kerim'den Yasinler okunur. Suyun iyileştirici özelliği olduğu inancından dolayı mesela soğuk almış adamı tedavi ederken; "Oo Kuday âmin, cer âmin, su âmin"[48] şeklinde dualar karşımıza çıkmaktadır.

M. N. Bogdanova halk edebiyatı ürünlerini sınıflandırırken cer – su kudayına kurban kesme pratiklerini çiftçilik pratikleri sınıfına dâhil etmektedir. Bu uygulamalar genelde ilkbahar mevsiminde, çimenler yeniden çıkmaya, yeşermeye başladığı zaman akan su kenarında yapılır. Halk dua ederek suyun çok, mahsulâtın bol olmasını diler. Bu uygulamaları yaparken muraba (mirab'a) su saçarlar. Bu bir gelenektir ve suyun bol olacağı inancı taşır.

Cer – su için kurban kesmeyle bağlantılı olan bütün dualar ile söylentilerin İslam inancı pratikleri ile bağlantılı olduğu bellidir.

Kırgızistan'ın Isık Göl bölgesinde sonbahar mevsiminden önce, ekinin olgunlaşmasına az kala "cer – su tayu" uygulamaları icra edilmektedir. Aynı uygulamalar, güney bölgesinde de yapılır. Kurban keserek kurbanın kanı arpa, buğday yapraklarına saçılır ve ekinin bol olması, zararlı şeylerden koruması için dua edilir. Bunların tamamı Cer – su kudayı inancı ile bağlantılıdır. Ekin ekerken ettikleri dualardan biri şöyledir:

Aylanayın cer ene!	Kurban olayım yer ana!
Ürön septim uuçtap,	Tohum ektim avuçlayıp,
Cıllu cerden konuş tap.	Sıcak yere yerleş,
Bu - cetim cesirge,	Bu – yetim dullara,
Munusu karıp miskinge.	Bu da gariban yaşlıya.
Bu – aç arıkka,	Bu – aç zayıfa,
Munusu alsız – karıpka.	Bu da halsiz – garibe,

[48] B. Amanaliev. ***Doislamskiye Verovaniya Kirgizov***. Religiya Svobodomıslie Ateizma, Frunze, İlim Basması, 1967, s. 65.

Buları kurt kumurskaga,	Bunları karıncalara,
Munusu suramçıga	Bu da isteyene
A bu tilemçige	Bu ise dilenciye
Kalgandarı sizge, bizge, maga.	Kalanları size, bize, bana.
Baba dıykan coldoşum,	Baba çiftçi yoldaşım,
Bardık işti oñdosun.[49]	Bütün işimiz rast gelsin.

Bu duayı tarihçi K. Cusupov atalarımızın Yer Ana'ya yazılmış bir marşı olarak nitelendirmektedir. Kırgızların dünya çapında tanınmış yazarı Cengiz Aytmatov bu konuyla ilgili bir anısında şunları yazmaktadır: "Avrupa'da katıldığım toplantılarda şu şiiri örnek gösteriyorum ve onlara; "Bakın, siz tabiat ile ilgili ancak şimdi konuşuyorsunuz. Oysa tabiattan Türk Dünyası'nda binlerce yıl önce bahsediliyordu", diyorum. Onlar şaşkınlıklarını gizlemiyorlar ve hayran kalıyorlar. Biz dünyaya kültürümüz, sanatımız, sözümüz, felsefemiz ile bayrağımızı yükseltiyoruz, diyorum".[50]

Güneyde yaşayan Kırgızlar kuraklık olduğu zamanlar camiye toplanır, kurban keser, dua ederler, sonra yemeklerini yerler. Bu uygulama "Kudayı" şeklinde adlandırılır. Bu uygulamaların hepsi Yer –su kudayı inancı ile bağlantılıdır.

Belirtmemiz gereken önemli bir nokta da M. N. Bogdanova'nın bu pratikleri sadece çiftçilik ve çiftçilerle sınıflandırması doğru değildir. Çünkü aynı uygulamalar hayvancılıkla geçinen çobanlar için de geçerlidir. T. Bayaliyeva'nın 1959 – 1960[51] yıllarında derlediği kaynaklara baktığımızda Yer – Su kudayına kurban kesme töreni yılda iki kere çobanlar tarafından da yapıldığı bilgisine ulaşmaktayız.

---

[49] K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarıhı cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızdar***, c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 389, 399.
[50] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 189.
[51] T. Bayaliyeva. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 38, 39.

Aynı inançlar Altay ve Hakas halkları arasında da yaygındır. Ancak bu inanç onlarda daha gelişmiş bir şekil almıştır. L. E. Karunovskaya bu konuda şöyle demektedir: "Ak toson Altaj Dağı'nda yerin en değerli ruhu "Geri – su" vardır, o yerin bütün ruhlarını idare eder. Burada çobanlar için değerli olan hayvanların ve çocukların canları korunmaktadır. Zikir zamanında şaman bu canları almaya çalışır. Yeri – su için kurban kesme üç yılda bir yapılır. Kurban olarak at, koyun keserler[52]. S. D. Maynagışev'in anlattıklarına göre Hakasların bir bölümü olan Kızıllıklar "*cer için kurban keserken*" çok özen gösterirler.

Kırgızlarda Yer – su Kudayı ile ilgili anlayış İslami bir kıyafeye bürünmesine rağmen Hakas ve Altay halkları ile ortak noktaları olduğunu fark etmek zor değildir. Kurban kesmekle beraber yapılan bütün uygulamaların hepsi "yerdeki" hayat ile bağlantılı olmasındadır. Onlar her şeyden önce yaradılışın önemli kaynakları – toprak ve sudan faydalanan hayvancılık ve çiftçilikle ilgili uygulamalardır.

Ç. Valihanov Kırgızların dini anlayışlarından söz ederken, *Kırgızların, ateşe, aya, yıldıza hep saygı gösterdiklerini, yeni doğmuş ayı görünce üç kere eğilerek selamladıklarını belirtmiştir.* F. Poyarkov da, Kara Kırgızlarda hem erkeklerin hem de kadınların ayı görünce dua ettiklerini söylemiştir.[53] Yani Kırgızlar, ayı ve yıldızı gökyüzünün bölünmez bir parçası olarak görmüşlerdir ve günümüzde de Kırgızlar yeni doğan ayı ilk gördüklerinde:

Ay kördüm, aman kördüm,	Ay gördüm, sağlıkla gördüm,
Oozum tolgon iman kördüm,	Ağzım dolu iman gördüm,
Başım bütün, borum esen,	Başım bütün, bağrım esen,
Kıştan aydan aman, esen çıgalı	Kıştan, aydan sağ salim çıkalım – diyerek dua ederler.

[52] T. Bayaliyeva. ***Do İslamskiye Verovaniye i İh Perecikti u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s.112.
[53] K. Baycigitov. ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları***, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 33.

Burada açıklık getirmemiz gereken önemli bir nokta da “bağır”, “baş” kelimeleridir. Kırgızlarda bağır kelimesi öz kardeş, çoluk çocuk anlamına gelmektedir. Mesela; birinin öz kardeşi öldüğü zaman “*bağrım oo bağrım, şimdi nerden göreyim*” diyerek ağıt yakar. Baş kelimesi ise evdeki insan sayısını anlatır. Örneğin; evde beş baş kişi var. Yukarıdaki “*başım bütün, bağrım esen, kıştan aydan aman esen çıgalı*” satırları aydan medet ummayı, aile, yakınlarla sağ salim olma anlamındadır.

Buna benzer bir örnek de Erzurum’da karşımıza çıkmaktadır. Erzurum’da ay ilk görüldüğünde:

Ay gördüm Allah
Amentü Billâh
Ay mübarek olsun
Yarabbi şükür – denir.[54]

Aynı zamanda Kırgızlar yeni doğmuş aya bakarak önümüzdeki ayın halk için nasıl olacağını, yağmur olup olmayacağını kısacası hava durumunu da öğrenmiş olurlar. Örneğin; yeni doğmuş ay yatay ise, “kendi için rahat halk için rahat değil” derler. Bununla önümüzdeki bir ayın çok yağmurlu olacağı, halkın işinin olumsuz etkileneceği anlamını çıkarırlar. Bazen de tersine bu bir ay boyunca hiç yağmur olmayacağını yani kuraklık olacağını söylerler. Ancak bu yeni doğmuş aya bakarak hava durumunu her insan anlayamamaktadır. Genelde yaşça büyükler, dedeler, nineler bu tahmini yapabilmektedirler.

Kırgızlar, ayda yaşlı bir kadının olduğuna inanırlar. Bundan dolayı Kırgızlar uzun süre aya bakmazlar, korkarlar. Çünkü yaşlı kadının onların kirpiklerine bakmaması gerekir, bakarsa insan ölebilir. Kırgızlar ayın altında başı açık uyumazlar, insan saçını ayın görmemesi gerekir. Çünkü yaşlı kadın

[54] Nermin Erdentuğ. ***Sosyal Adet ve Gelenekler,*** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.180.

saçlara zarar verebilir ve insan ölebilir.[55] Yukarıda verdiğimiz örnekler günümüzde de rastlanmaktadır. Hala Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde geceleri perdelerin iyi kapatılmasına çok dikkat edilir, çünkü gece ay insan vücudunu görürse o insan hastalanabilir inancı yaygındır. Özellikle yeni doğum yapan loğusa kadının memelerini aya göstermemesi gerekir, aksi takdirde sütü kesilir ve hastalanabilir.

Aydaki kızla ilgili diğer efsanede şöyledir: Çok soğukta suya giden güzel bir yetim kızı gören ay onu kendine almış. O günden bugüne yetim kız ayda rahatça yaşamaktaymış. Aya dikkatli bakıldığında iki kovasını sırığa asıp giden bir kız şekli görünmektedir. Ay evlat edindiği kızı bulamayıp öfkelendiği zamanlar ay tutulurmuş.[56] Kırgızlar arasında yaygın olan "Aydaki Kız" efsanesi de şöyle anlatılmaktadır: Çok eskiden ana babadan ayrılmış, yetim kalmış bir kız varmış. O çok güzelmiş. Kızın güzelliğ ay ile günü etkilemiş. Gün aydan güçlü olduğu için kızı kendine almak istemiş. Ancak ay bir şekilde nazını geçirmiş kızı almış, gökyüzüne götürmüş. O günden bugüne kız ayda rahat bir hayat sürmekteymiş. Bazen ay kızını bulamayıp endişelendiği zamanlar ay tutulurmuş.[57] Burada ay merhametli kült olarak gösterilmektedir. Buna benzer bir efsane Buryatlar'da da anlatılmaktadır. Suya giden yetim kızı ay kendisine çekmiş almış. Ablin – Çitkur adında bir sihirbaz kızı kendine almak istediğinde ay tutulmakta, it ulumaktadır. G. H. Potanin bunun gibi inançların Sibirya halklarında yaygın olduğunu söylemektedir.[58]

Mesela; Yakut Türklerinde yaygın olan bir efsane de şöyledir: Bir zamanlar öksüz ve yoksul bir kız varmış. Aya yalvarmış ve aydan yardım istemiş. Kız bir gün soğuk bir gecede su doldurmaya giderken, ay inmiş ve kızı alıp götürmüş. Bunun için dolunayda, omzunda sırığı ve iki kovası ile

---

[55] V. Ç. Velihanov. ***Sobr. Soç. Piyatı Tomah.*** c. I, Alma – Ata, 1961, s.479.
[56] K. Kebekova, Mif cana Ulamıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 537.
[57] K. Kebekova, a. g. e. s. 645.
[58] K. Kebekova, a. g. e. s. 537.

görünürmüş. Ayda, iki tane de çocuk doğurmuş. Bunun için Yakut Türkleri, kızdan zarar gelir diye aya bakmazlarmış.[59]

K. M. Mataçanaov'un derlediği kaynaklarda Hakasların ay ile günü canlı bir varlık olarak saydıklarını, bayramlarda aya ve güne taptıklarını, sonraki nesil için bol şans dilediklerini belirtmiştir. Bundan dolayı ayın ve günün tutulmasından çok korkmuşlardır. Kötü ruhların aya ve güne zarar verdiklerini düşünmüşlerdir. Ay veya gün tutulurken Hakaslar çadırlarından dışarı çıkıp, köpeklerin kulaklarını çeker, demirleri vurur, bağırıp çağırlar kötü ruhtan ayı veya günü boş bırakmasını istemişlerdir.[60]

Bütün Türk boylarında anlatılan efsanelere bakıldığında ay ve günün antropomorflu (insan biçimli) özelliğe sahip olduğu görülür. Onlar insandaki güzelliği sezebilir, değer verirler, endişelenirler.

Kırgızlar aynı zamanda ayın şifalı gücüne de inanırlar. Bazı cilt hastalıklarını aya göstererek dua ederler. Bu işlevler 3, 7, 9 bazen de kırk güne kadar sürer. Mesela; nasırdan kurtulmak için mavi kumaş parçasını ay ışığının altına kimsenin göremediği yere koyarlar, üç gün sonra öbür tarafını ayın göreceği şekilde konulur. Sonra güneş batarken bu kumaşla nasıra sürerler ve tabana bırakırlar. Kumaşın rengi solduğu zaman nasırın geçeceğine inanırlar.[61]

Ay ve güneşe tapmayla ilgili inançlar Kırgızlarda olduğu gibi Kazaklarda da yaygındır. Kazak efsanelerinde ve geleneğinde bu konuya örnek oluşturacak kanıtlar vardır. Bir Kazak efsanesinde eskiden ayın ve güneşin iki güzel kız olduğu anlatılmaktadır. Bunlar güzelliklerinden dolayı birbirlerini hep kıskanmışlar. Bir gün güneş ayın yüzünü tırmalamış ve ayın

---

[59] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi***, c. II, TTK. Yayınları, Ankara, 1995, s. 197.
[60] K. Baycigitov. ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s.34.
[61] T. Bayaliyeva. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 34, 35.

yüzünde lekeler oluşmuş. Konuyla ilgili diğer gelenek ise Hunlarda olduğu gibi Kazak hanımları nevruz günü ayı eğilerek selamlarlar.

Etnograf ve dilbilimci uzmanların verdikleri malumatlara göre, Kırgızlar yıldızlara da özel davranırlar ve her insanın birer yıldızı olduğuna inanırlardı. Eğer insan gökyüzünde uçan kendi yıldızını görürse öleceğine inanır ve bundan dolayı onlar uçan yıldız gördükleri zaman büyük bir korkuya kapılırlar. Yıldızlarla ilgili cenaze törenlerinde geçen şöyle bir detay dikkat çekmektedir. Ölen insanın giysileri yıkadıktan sonra yıldızlar görsün diye bir gece dışarıya bırakılır. Cenaze sırasında kullanılan eşyalar da bu amaçla dışarıya bırakılır. Bunda gökyüzü yıldızlarının temizleme gücüne sahip olduğu inancı vardır. Bunu G. P. Snesarev de doğrulamıştır ve bu pratiklerin - gökyüzü yıldızlarının temizleme gücüne sahip olduğu eski inancın kalıntıları olduğunu söylemiştir.[62]

Kırgızlar yıldızları, rüzgârı ve şimşeği canlı bir varlık olarak görürler. Bundan dolayı onlar gök gürültüsünden özellikle şimşekten çok korkarlar. Onlara göre gökyüzünde Makkay ve Makul adında iki tane melek yaşamaktadır. Onlar kendilerinin büyük kamçılarıyla bulutları kovaladıkları zaman gürültü, kamçılarının uçları parçalandığı zaman da şimşek olduğuna inanırlar ve Tanrı'nın öfkesini çağıran bu şimşekten çok korkarlar. Böyle durumlarda Kırgızlar hemen: Kurban Olayım Allahım koru! Şimşeğinden koru yaradan! (Aylanayın Tenir koldoy kör! Çagılganından sakta caratkan!) diyerek dua eder ve "La ilahe illallah, Muhammed rasul Alla" şeklinde seslenirler.

W. Radloff tarafından yazıya geçirilen "*Er Töştük*" destanında karşımıza çıkan aşağıdaki satırlar dikkate değerdir:

Asmandan urgan möndür,	Gökyüzünden vuran dolu,
Katuu şamal	Şiddetli rüzgâr

[62] S. M. Abramzon, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 207.

Elemanga kep aytat:	Eleman'a şöyle diyor:
Sen malga toybos bolupsun,	Sen hayvana doymaz olmuşsun,
Sen danga toybos bolupsun,	Sen ekine doymaz olmuşsun,
Senin açközdügün aşıptır,	Senin hasedin aşmış,
Kurmandık çal malından,	Kurban kes hayvanlarından,
Irayım sura Kudaydan[63].	Medet dile Allahtan.

Kırgızlar, ayın, yıldızın, gök gürültüsünün ve yıldırımın gök tanrı inancıyla bağlantılı olduğuna düşünüyorsa az çok kasırganın da bunlarla bir ilgisi olmuştur diyebiliriz. Kasırgayı Kırgızlar saymamışlar, ancak korkmuşlardır ve onun kötü ruhların yuvası olduğunu düşünmüşlerdir. Bundan dolayı Kırgızistan'ın kuzey bölgesinde yaşayan Kırgızlar kasırganın geldiği tarafa üç kere tükürerek, o taraftan kaçarlar. Ç. Ç. Velihanov'un belirttiğine göre, Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan Kırgızlar kuzeyliler gibi tükürmüyorlar, çünkü onlar kasırgayı sadece kötü ruh olarak görmüyorlar, aynı zamanda felaket, şansızlık ve ölüm olarak görüyorlar. Bundan dolayı onlar tükürmekten korkarlar ve "*Sevgili kasırga uzağa git!*" diyerek sopayla sanki kendilerini koruyormuş gibi hareketleri yaparlar.[64]

V. Verbitskiy'in verdiği malumatlara göre, Altay halklarından Töölös ve Mundus kabileleri "dolunun, şimşeğin ve yağmurun koruyucu ruhu" Totoy – Payan'ı kutsal sayarlar. Kırgızlarda genelde kadınlar arasında korktukları zaman "*oo tatay*" diye seslendikleri zamanlar oluyor. Böyle olması geçmiş zamanlardaki afet kudayına olan inanç ile bir bağlantısı olsa gerek.[65]

Kırgızlar, güneş, ay, yıldız, şimşek, dolu vb. beraber kayın ağacını da kutsal sayarlar. Kayın ağacını kesmezler, keserse aileye bir felaket geleceğine inanırlar. Kutsal sayılan mekânların çoğunda kayın ağacı bulunmaktadır. Türkler de kayın ağacını ana tanrı Umay ile beraber Ülgen tarafından yere indirildiğine inanırlar ve Türk boylarının efsanelerinde ağaç

[63] Er Töştük Destanı, El Adabiyatı Serisi, c. 2, Bişkek, Şam Basması, 1996, s.123.
[64] S. E. Malov. ***Pamyatniki drevnetyurkiskiy pismennosti Mongolii i Kirgizii***, Moskova, 1959, s. 35 – 39.
[65] S. M. Abramzon. ***Oçerki, Kulturı Kırgızskogo N*aroda,** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 378.

önemli yer tutmaktadır. Dede Korkut kitabında kahraman Basat: “Atam adını sorarsan kaba ağaç, anam adını sorarsan kağan arslan” demektedir. Oğuz Destanları’nda da ağaçtan türeme inancının izleri vardır. Bu rivayete göre, savaşta ölen bir askerin eşi ağaç kavuğunun içinde bir oğlan doğurur.[66]

Sierosowski daha yakın dönemde kutsal ağaçlardan söz ederken Sahalalar’ın da yaşlı ve güzel ağaçları kutsal saydıklarını ve hatta onlara kurbanlar kestiklerini işaret etmiştir.[67] Aynı zamanda Sahalar, yeryüzünün merkezinde, göğü kat eden büyük gövdeli bir ağacın olduğunu ve köklerinin altından “güç verme yeteneği bulunan” ebedi bir dalganın fışkırdığını, bunun köpüklü sarı bir sıvı olduğunu söylemektedirler.[68] Altay Tatarları da “her şeyin merkezinde, yeryüzünün göbeği üzerinde, dünyadaki ağaçların en büyüğü, tepesi Bay Ülgen’in oturduğu yere değen devasa bir çam ağacı bulunmaktadır” inancına sahiptirler.[69]

Başka milletlerde olduğu gibi Kırgızlar da tabiat güçlerine büyü ile tesir edeceklerini düşünmüşlerdir. Kırgızlar gök gürültüsü gökyüzünde yaşayan pirlerin hareketlerinden olduğuna inanırlar. İlkbaharda ilk kez gök gürültüsü olduğu zaman bütün kadınların evlerinden çıkıp, ellerine kovalarını alıp, çadırlarının etrafında üç kere dönerek, kovalarını vur:

Dambır, dambır, dambır taş,	Damır, dambır, dambır taş,
Dambır atkan kızıl taş.	Dambır atan kızıl taş.
Camgır cadı kürküröp,	Yağmur yağdı kükreyip,
Çelek, tulga kaldır taş,	Kova, sacayak dambır taş,
Kün kürküröp köp caa,	Gök kükreyip çok yağ,
Cer carılıp çöp çık,	Yer çatlasın ot çıksın,
Celin ayrılıp süt çık.	Göğüs çatlayıp süt çıksın.
Arık – toruk, koy kozu,	Zayıflayan koyun, kuzu

[66] A. İnan. ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** TDK Yayınları, Ankara, 1954, s. 65.
[67] J. P. Roux. ***Türklerin ve Moğolların Eski Dini****,* İstanbul, Kabalcı, 1994, s.62.
[68] J. P. Roux, a. g. e. s. 155.
[69] J. P. Roux, a. g. e. s. 155.

Kökkö toyup can baksın. [70]	Otlayıp canını baksın,

diyerek, sütün ve otların çok olması için dua ederlerdi. Buna "*dambır taş aytmak*" (dambır taş söylemek) denilmektedir. Bu uygulamalar yapılırken okunan dulardan biri de şöyledir:

Kökö teñir car bolsun,	Gök Tanrı yar olsun,
Küldür ata koldosun.	Küldür Ata korusun.
Kambar ata un çaçsın,	Kambar Ata un saçsın,
Kündün piri kün teñir,	Günün piri gün tanrı,
Carık menen nur bersin!	Aydınlık ile nur versin!
Umay ene ak çaçsın,	Umay Ana ak saçsın,
Ürkör ata togotsun,	Ürkör Ata yardım etsin,
Kızır ata darısın,	Hızır Ata korusun,
Calpı pirler koldosun!	Bütün pirler korusun!
Oomiyin, aloo akbar![71]	Amin, alo ehber!

Bunun gibi uygulamalar Sibirya'daki Türk halkları tarafından da yapılmıştır. Hakaslarda ilk kez gök gürültüsü olduğu zaman hanımlar sağ eline kepçe sol elinde de kova alarak çadırı üç kere dönerek koşarlar, kepçe ile çadıra vurup kepçeyi atarlardı. Kepçe ters düşmezse hayvanlarının sağ salim olacağına inanırlardı. Yakutlar'da da aynı uygulamalara rastlanır. Tuva halkı da ilk şimşeğin temizleyici gücünün olduğuna inanırlardı. İlk kez gök gürültüsü olup, şimşek çaktığında hanımlar çocukları evden çıkartır, evdeki döşek, yorganları dışarı çıkarıp silkelerler, evi tütsülerlerdi.[72]

İslam kaynaklarında "yağmur taşı" denilen olağanüstü güçlere sahip bir taşın olduğundan bahsedilmektedir. Bu taşla ilgili inançlar çok eski devirlere kadar uzandığını yazıtlar kanıtlamaktadır. Bu taşla ilgili malumatlar VII. yüzyılda Suriyeli Monahın, XI. yüzyılda Mahmut Kaşgari'nin, XIV. yüzyılda Raşid–ad–din'in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Mahmut Kaşgari bu yağmur taşını şöyle izah etmektedir:

---

[70] S. M. Abramzon. ***Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 127, 207. *El Adabiyatı Serisi*, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 116, 375.
[71] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basmsı, 2004, s. 326.
[72] M. Mukasov, a. g. e. s. 326, 327.

"Bir türlü kâhinliktir. Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgâr estirilir. Bu Türkler arasında taşınmış bir şeydir. Ben bunu yağma ülkesinde gözümle gördüm. Orada bir yangın olmuştu; mevsim yazdı. Bu suretle kar yağdırıldı. Ulu Tanrı'nın izniyle yangın söndürüldü."[73]

Osmanlı gezgini Seyfi'nin 1582 yılına ait Orta Asya'yla ilgili çalışmasında: "Kırgızlar ulaşılması zor yerlerde yaşarlar, düşmanların saldırılarına uğradıkları zaman ailesini yaşadıkları dağların alçak bölgelerine gönderip, kendileri geçidi korurlar, "yada" taşının yardımıyla soğuğu ve karı çağırdıkları için düşman yenilmeye mecbur kalır".[74]

S. E. Malov ise "yada" teriminin eski Farsların kutsal kitabı "Avasttegi" "data" (sihirbazlık) kelimesinden geldiğini ve Türkler üzerindeki Fars tesirinin çok eski tarihlere uzandığını belirtmiştir. [75]

B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev tarafından hazırlanan "*Kırgız Tarıhının Kıskaça Ensklopediyalık Sözdüğünde*" (Kırgız Tarihinin Kısaca Ansiklopedik Sözlüğü) yada veya yağmur taşıyla ilgili şu bilgi verilmektedir: "Orta asırda İslamı kabul etmeden önceki Türklerin efsanelerinde, destanlarında karşımıza çıkan sihirli taş. Yada taşının yardımıyla Türkler hava durumunu değiştirebiliyorlarmış. Yada taşının sırrını bilen adama "cayçı" denilir. Aslında cayçı adam, yada taşının sihirli olduğundan değil, nesilsen nesle geçen tecrübelerden dolayı hava durumunun nasıl olacağını Fars tarihçisi Gardizi XI. yüzyılda İbn al – Mukaffa'nın (VIII. yy) malumatlarına dayanarak, Yenisey Kırgızlarının arasında da hava durumunu önceden söyleyen adamların olduğunu belirtir.[76]

---

[73] M. Kaşkarlı. ***Divanü Lugati't -Türk,*** c. III, çev. Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s.3.
[74] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 323.
[75] M. Mukasov, a. g. e. s. 323.
[76] B.U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı Kıskaça Ensklopediyalık Sözdük,*** Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 65.

Bunların dışında "yâda taşıyla" ilgili bilgilere Ç. Velihanov'un, N. Y. Biçurin'in, G. N. Potanin'in çalışmalarında rastlayabiliriz.

Ç. Velihanov, "yâda taşı" ile ilgili inanışlara Kazaklarda yaygın olarak rastladığını ve onların bu taşın sihirli gücüne inandıklarını belirtmiştir.

Bu taş; *yada* veya *jada*, bir hava durumu, yani kar, yağmur, fırtına, rüzgar, yaratabilen bir bitki köküne ve dokuz gün boyunca hava durumu yaratma gücüyle donanması için suya daldırılan bir taştır. Bu taş ormandan toplanmış, gökten düşmüş veya dağda bulunmuş gerçek bir taş olabilir. Belki de hayvanların midesinde veya kafasında bulunan vücut taşlarından biri de olabilir.[77]

Kırgızlarda koyunun, sığırın midesinde bulunan bu sihirli taşa "cay taşı" veya "cayı taş"[78] derler. Söz konusu taşın yardımıyla eskiden hava durumunu değiştirme, özelikle yağmur ve kar yağdırmakla ilgili pratikler yapılırdı. Böyle bir taşın olduğuna, onun sihirli gücüne eski Türkler de inanmışlardır. Kırgızlar arasında da cay taşının yardımıyla yağmur yağdırabilen cayçı diye adlandırılan özel insanlar olmuştur. Caycılar kendi dualarını Arapça ve Farsça söylemişlerdir. M. N. Bogdanova'nın verdiği bilgilere göre caycılık duaları ve onunla ilgili uygulamalar kuraklık olduğu zamanlar yağmur yağdırmak amacıyla yapılırdı. Caycı kırk çubuğu kendi duasıyla tazarru ettikten sonra suya bastırır, sonra sırayla dört kere dua okur. Ondan sonra mezardan toprak getirir ve havaya saçar, yine kırk kere dua okur. M.N. Bogdanova dua eden insanların genelde profesyonel bakşılar olduğunu, onların aynı zamanda bakşıcılık görevini yaptıklarını da belirtmiştir. Cay taşının Kazaklarda "*jay – tas*", Özbeklerde, Altaylarda, Moğollarda ""*yada*", Sahalarda ise "*saga*" olarak adlandırıldığını ve yağmur yağdırmayla ilgili pratikleri Kırgızlar gibi onların da kullandıklarıyla ilgili bilgilere G. N.

[77] J. P. Roux. ***Orta Asyada Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler,*** İstanbul, Kabalcı, 2005, s. 1999.
[78] Daha geniş bilgiler için bkz, ***El Adabiyatı serisi,*** c. 29.

Potanin, Ç. Velihanov gibi bilim adamlarının çalışmalarından ulaşabiliriz[79]. Cay taşıyla ilgili rivayetler destanlarda da geçmektedir. Mesela; Er – Gökçe" destanında Altın Ordu kahramanlarından biri olan Er Koşoy adamlarıyla düşman ülkesine akın yaptığı esnasında yolları çölden geçer. Çöle gelen askerler çok susar. Er Koşoy uzun kulaklı sarı atının ciğerlerinin altından cay taşını çekerek çıkarıp sallar. Yağmur yağdırır ve bu yağmur suyundan içerler[80]. Aynı zamanda Manas Destanı'nın büyük Çin seferi rivayetindeki kahraman Almambet'in yağmur yağdırmak için "bulutları efsunladığı" zikredilmektedir.[81] Destanda Kalmuk Hanı Coloy'un da cayçı olduğu anlatılmaktadır:

Kalmaktardın kan Coloy,	Kalmukların han Coloy,
Özü cayçı kul eken.	Kendisi caycı imiş.
Tokoygo kirip barganı,	Ormana girdi şimdi,
Kün caadırçu cay taştı,	Yağmur yağdıracak cay taşı,
Kötörüp suuga saldı emi:	Kaldırıp suya daldırdı:
Astıdan bulut tabıldı,	Alt taraftan bulut oluştu,
Cer cüzünö kögörüp,	Yeryüzünde mavimsi,
Cöö tuman tüşüp cabıldı.	Her tarafı duman kapladı.
Tuş – tuşunan zırkırap	Etraftan hızlıca,
Muzdak şamal urdu ele,	Soğuk rüzgâr başladı,
Too başına dümpüyüp,	Dağ başına topluca,
Kara bulut turdu ele.	Kara bulut geldi şimdi.
Bulut uçup kıbırlap,	Bulut uçuyor yavaş yavaş,
Asmandan altı say möndür kuyuldu.[82]	Gökyüzünden altı dere dolu yağdı şimdi.

Eskiden Kırgızlar arasında şöyle bir inanç vardı. Cayçılar ölmeden "cay taşlarını" kendi elleriyle yere gömmeleri gerekirdi. Cayçının cay taşı yere gömülmediği takdirde ölen adamın karnı yarılana kadar durmadan yağmur

[79] T. Bayalieva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** İ Frunze, İlim Basması, 1972, s. 55, 86.
K. Kebekova, Mitler cana Ulamıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek Şam Basması, 2004, s. 566.
[80] ***Proben***, c. III, Sankt Peterburg, 1870, s. 96.
[81] ***Manas,*** I. Kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 146.
[82] A. g. e, s. 102.

yağarmış. Kırgız inançlarına göre adam defnedildikten kırk sonra karnı yarılır. Bundan dolayı bazen cayçıyı gömmeden yaktıkları zamanlar da oluyormuş.[83]

Halkın anlattıklarına göre ünlü "cayçılar" Kırgızlarda çok imiş. Hatta Köbön, Küçük gibi isimleri de söyleyip, onların kabilesini, yaşadıkları yerler de gösterilmiştir. Aksakallar hala XIX. yüzyılda yaşamış Köbön adındaki "cayçı"nın hünerini anlatırlar.[84] Kısacası, Kırgızlar cayçılık hünerine, sözün sihirli gücüne inanmışlardır.

Yukarıda S. D. Maynagışev'in Hakaslarla ilgili malumatlarında boyların kültleri ile şamanizmin birbirine karıştığından söz ettiğini belirtmiştik. Bu düşünce L. P. Potopov'un ve S. A. Tokarev'in çalışmalarında da dile getirilmiştir. Bu araştırmalar boy kültleri ile tabiat kültünün birbirlerine sıkı bir şekilde bağlı olduğu sonucuna varmıştır. Bu boy kültleri öyle ya da böyle bir şekilde – gökyüzü kültü, yer ve su kültü, dağ kültü vs. olarak şekil almıştır. S. A. Tokarev'in de çalışmalarında gösterdiği gibi boy kültü çok mürekkeptir.[85] Bu da yere, dağa, deryaya, suya, pınara, geçitlere ve onların koruyucu ruhlarına saygı göstermekten oluşmuştur. A. V. Anohin bu ruhların genel adlarını şu şekilde vermiştir: "**ee**" – Kırgızlarda "**ee"** kelimesinin bir anlamı Kuday ve koruyucu ruhtur. Bu koruyucu ruhların çeşitli kategorileri vardır: "*mazardın* ***eesi*** – mezarın koruyucu ruhu, *bulaktın* ***eesi*** – pınarın koruyucu ruhu, *toonun* ***eesi*** – dağın koruyucu ruhu" vs. Kırgızların inançlarına göre insanların da koruyucu ruhları vardır. Mesela; *Turumbegimdi* ***eesi*** *aldı* – Turumbek'im öldü ya da sahibi aldı anlamındadır. Genelde ata kelimesi de koruyucu ruh anlamında kullanılmaktadır. Kırgızların koruyucu ruhları (iyeleri ve ataları) Altay halklarında olduğu gibi dağlara, göllere, mezarlara, pınarlara, deryaya sahip ve onların koruyucu ruhlarıdır.[86]

---

[83] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 136.
[84] K. Kebekova. Mifter cana Ulamıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 566.
[85] S. A.Tokarev, ***Rannıye Formı Religii***, İzdatelstvo Politiçeskoy Literaturı, Moskova, 1990, s.260.
[86] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Din cana Kült, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 209.

Kırgız tarihçisi K. Cusupov da koruyucu ruhlarla ilgili şunları belirtmiştir: Kırgızlar tabiatın, dünyadaki bütün hayvanların, insanların, bitkilerin ataları, pirleri, koruyucu ruhları olduğuna, onların kutsal olduklarına inanırlar. Bu nedenle de onlardan medet umarlar. Aynı zamanda merhametli ruhların gökyüzünde, kötü ruhların da yeraltında yaşayacağını düşünürler.[87]

Aslında Kırgız mitolojisinde çok sayıda pir bulunmaktadır. Hatta halk arasında *"Peyili cakşı kem bolboyt, piri bolboy el bolboyt" (beyili iyi eksik olmaz, piri olmadan halk olmaz)* diye atasözü bile yaygındır.

Göçebe hayat yaşayan Kırgızların dağlar, sular, pınarlar, ağaçlar vb. nesneleri kutsal görmelerinde yaşadıkları hayatın gerçekleri rol oynamıştır. Kutsal sayılan şeylerin bazılarının geçmişteki kabile kültünün nesneleri olduğu söylenebilir. Bununla ilgili W. Radloff'un verdiği bilgiler dikkate değerdir. Kırgızlardaki B*ugu* kabilesinden birinin anlattığına göre Çüy Deryası'nın başında bulunan Küngürömö Dağı, Kök Suu Deryası'nın kenarında bulunan Çolpon – Ata ve Tekes Deryası'nın kenarında bulunan Ala – Baş Ata kutsal sayılır. W. Radloff bu dağların Bugu kabilesinin tapınak mekânları olup onların kışlakları ile baba ocaklarının burada bulunduğunu belirtmiştir.

S. M. Abramzon'un 1953 yılında derlediği kaynaklarda bazı dağların bazı kabilelerin kutsal mekânı olduğu belirtilmiştir. Örneğin; Isık Göl bölgesine bağlı Barskoon Köyü'nden 35km uzaklıkta bulunan Küngürömö Dağı bahsettiğimiz gibi kutsal mekân olarak kabul edilir. Bu köyde yaşayan T. Aytbayev'in anlattıklarına göre, insanlar orayı kutsal sayarlar, ziyaret ederler ve burada kurban keserler. Bu dağın yanından bir su akar. Suyun sesi insan konuşmasını andırır. Perşembeyi cumaya bağlayan gece ağlayan çocuk sesi duyulur. İnsanlar bu kutsal dağdan korksalar da ziyareti ihmal etmezler. Bu bilgileri W. Radloff'a borçu olduğumuzu söyleyebiliriz. O, "Kara Kırgızların bana verdikleri bilgilere göre, Bugu kabilesi Çüy Deryası'nın başında bulunan

[87] K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarıhı cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızdar,*** c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 374.

Küngürömö Dağı ve Kök Su Deryası'nın kenarında bulunan Çolpon – Ata, Tekes Deryası'nın kenarında bulunan Ala – baş Dağları kutsal olarak sayılmış ve Bugu kabilesinin tapınak yerleri mekânları olmuş, onların kışlakları bu yerler olmuştur,[88] der. Kırgızistan'ın Koçkor bölgesinde bulunan Koçkor – Ata Dağı da kutsal sayılan mekânlar arasındadır. Bugu kabilesinin ilk annesi *boynozlu ana* ile ilgili efsanelerle bağlantısı olan Alamışık Dağı da kutsal bir mekân olarak kabul edildiğini belirtmemizde yarar var. Alamışık Dağı'nda efsanede adı geçen kadının adının yazılı olduğu kutsal bir mezar vardır. Burada bir ağaç vardır, insanlar burayı ziyarete gelir, dua ederler. Koçkor – Ata Dağı ile ilgili Ç. Valihonov bize şu bilgileri vermektedir: Kazak Hanı Barak, 1770 yılında Kırgızlara saldırdığından bahseder ve "Kendini çok beğenen birisi olduğundan Kırgızların kutsal mekânı Koçkor – Ata mezarını hor görür". Bu hanın barbarlıklarına dayanamayan Kırgızlar, Barak ve askerleriyle mücadele eder ve onları buradan kovarlar. Kırgızlar, Barak'ın askerlerini kovmalarında kutsal Koçkor – Ata ruhunun büyük katkısı bulunduğuna inanırlar.[89]

Günümüzde dağlara ve dağların koruyucu ruhlarına kurban kesilmesine rastlanılmaz. Ancak K. K. Yudahin "*tayı*" (kurban kesmek, tapmak) sözüne açıklık getirdikten sonra "*Opoldun tosun tayıpsın*" (Opolun dağına kurban kesmişsin) kelimesini örnek verir. Bu dağ, Kaşkarlı Kırgızlar tarafından kutsal sayılmaktadır.

Demek ki, heybetli görüntüsü, ormanlarla, karla kaplı, ulaşılmaz ve gizemli dorukları göklere uzanan, dolayısıyla göğü alttan destekleyen ve evrenin merkezinde bulunan dağ bütün Türk kavimlerinde olduğu gibi Kırgızların hayatında da önemli rol oynamaktadır.

---

[88] S. M. Abramzon, *Kırgızstan cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter*, Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 209.
[89] S. Attokurov, Dindik İşeniçter, bkz. Kırgız Etnografyası, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 138.

Tabiatta olağanüstü güce sahip olduğuna inanılan kutsal nesneler vardır. Bunlara örnek olarak dağların yüksek tepeleri ile geçitleri verilebilir. Bunların kutsal olduğuna dair inanç Moğollar ve Buryatlar'da daha güçlüdür.

XII. yüzyılda Moğolların da dağlar hakkındaki inançlarıyla ilgili bilgiler "Moğolların Gizli Tarihi"nde karşımıza çıkmaktadır: Timuçin (Cengiz Han) genç yaşta iken, Merkitlerin bir baskını sırasında Burhan Haldun Dağı'na sığınmış ve bu dağın yardımıyla düşmanlardan kurtulmuş olduğu şöyle anlatılmaktadır: "*Burhan Haldun tepesine çıktım. Haldun Burhan'ın yardımıyla, bir kırlangıcın hayatı gibi hayatım kurtuldu. Burhan Haldun'a her sabah tapınmalıyım, bunu neslim ve neslimim nesli böyle bilsin"*. Timuçin bu sözlerle kuşağını boynuna ve külahını koluna asarak güneşe karşı döndü ve eliyle göğsüne vurarak güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe etti.[90]

Kırgızlarla etnogenetik bağlantısı olan Altay, Tuva ve Hakas halklarında da bu inançlar tespit edilmiştir. Bu özel kült ile ilgili E. T. Kagarov araştırma yapmıştır. K. K. Yudahin'in Kırgızca - Rusça Sözlük'ünde "*oboo*" sözcüğü – taşların yığını, taş tepe – dağ ruhuna adamak şeklinde açıklanmıştır. Altay dilinde de "*obogo*", "*oboo*" – dağ ruhuna adanmış taşların yığını anlamına gelmektedir.

Kırgız – Kazak boyları obalara karşı derin saygı gösterirler. Bunlara göre obalar "*arbagı*" güçlü kahramanların mezarıdır. Genelde oba kültü gelenek olarak Müslüman Türklerde de rastlanmaktadır. Bu kutsal yerlere şimdi "oboo" yerine mezar denilmektedir. Bunların yanında bazen yalnız bazen de çok sayıda mezarlar bulunmaktadır. F. Poyarkov "özel, kutsal sayılan yerlere ve mezarlara ağaç dikmek ve onları çeşitli kumaşlarla süslemek, boynuz vb. şeyler getirip koymak Kırgızların alışkanlığıdır." demiştir.[91] Kırgızistan'ın güneyinde Fergana dağ sırtlarında Kök – Art Geçidi'nin yanında bulunan Saymaluu – Taş oboo şeklindedir ve kutsal

[90] ***Moğolların Gizli Tarihi.*** çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1948. s.103.
[91] K. Baycigitov, ***Kırgız Mitteri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 87.

sayılır. Buraya genelde çocuk sahibi olamayan kadınlar ve hastalanan insanlar gelirler. Gelenler kendileri ile beraber yedi ekmek ve kurbanlık getirirler. Kuran'ı Kerim'den dualar okuyup geceyi orada geçirirler. Hayvanlar arasında da salgın hastalıklar olduğu zaman kalabalık bir şekilde buralar ziyaret edilir. Kurban kesilir, etler pişirir ve hep beraber burada yenilir.

Kurban kesmek ve kutsallık atfedilen kişi ve yerlerin şefaatini kazanmak, günahların bağışlanması için dualar etmek Kırgızların dini pratiğinde çok yaygın olmuştur. Ç. Valihanov'un "Kırgızlarda Şamancılığın İzleri" adlı çalışmasında, "Kurbanlık Hayvan Hakkında" başlıklı bölüm bu anlamda dikkat çekicidir. Bu bölümde; kurban kesmeden önce dua ederken Kazaklar ve Kırgızlar kurbanlık hayvanın özelliklerini de belirtirler. Kırgızlar başlarına küçük bir kaza gelse hemen Kuday diyerek ata ruhlarına kurban keserler, kurban kesme işini obada değil, atalarının mezarlarının bulunduğu yerlerde yaparlar bilgisi verilmektedir.

Mezarlar dışında sular ve pınarlar da kutsal sayılır. Her şeyden önce halk arasında az da olsa Kırgızlar arasında suyun koruyucu ruhu ile ilgili inançlar yaşamını sürdürmektedir. Kırgızlar suyun koruyucu ruhu için "suunun piri", "suu başı", "suu çitlen", sunun eesi Sulayman", "suu atası Sulayman",[92] demektedir. Böyle koruyucu ruhların akan sularda da olduğuyla ilgili efsaneler anlatılmaktadır. Tiyan – Şan'da Alabuga adlı derya vardır. Alabuga teriminin şimdiki anlamı "perki, tatlı su levreği"dir. Fakat Kırgız tarihi ile ilgilenen Abdıkalık Çorobayev bu terimi farklı şekilde açıklamaktadır. Alabuga teriminin "ala bugu"dan geldiğini, bu deryanın çıkış noktası civarlarında bir bugunun (geyik) olduğunu ve onun ala olduğunu söylemektedir. A. Çorobayev, bu bugunun, bu deryanın koruyucu ruhu olduğuna inanmaktadır. Deryanın bu şekilde adlandırılışı aslında gerçeğe yakındır. "Totemin İzleri" başlığımızda anlattığımız gibi Bugu kabilesinin anası Boynuzlu ana – Isık Göl'ün koruyucu ruhudur.

[92] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 328.

G. P. Snesarev, suya kurban kesmeyle ilgili çalışmasında; "İlkbaharda sular yeniden kanallarda akmaya başladığı zaman ilk önce başı kesilmiş boğayı getirerek su kanalına bırakırlar. Bazen hayvanı kanala bırakmadan, kanal kenarında keserler ve kanını suya akıtırlardı. Burada biz İslam ile hiç ilgisi olmayan kurban kesme işini görüyoruz", şeklinde bilgiler vermiştir[93]. Kırgızların kanallara hayvanın kanını akıtma büyü törenini, suya kurban kesme olarak algılamamız gerekir. Bu bilgiyi doğrulayacak çok sayıda deliller vardır. Örneğin; Tanrı Dağlarında yeni kazılmış olan kanala ilk kez su geldiği zaman "cer – su tayu" adıyla kurban kesme geleneğini yaparlar. Kanala su gelmeden az önce kurban keser, kanını kanala sıçratırlar. Kanını sıçratırken:

Kan arığı cer – suu, too – taş, Kan kanalı yer – su, dağ – taş,
Kudayım senin coluna. Allahım senin yoluna

diyerek dua ederler. Kesilen hayvanın etini pişirir, gelenlere verirler.

T. Bayaliyeva da su ruhu ve onun kutsallığıyla ilgili olguyu anlatmaktadır. 1950 yılında Koçkor Köyü'nde (Tanrı Dağlarında) sel olur. İnsanların canını ve bütün mallarını su alır götürür. Bu durumda köyde yaşayan birkaç kişi kurbanlık hayvanı yanlarına alıp, köyden uzak selin başladığı yere gelir. Allah adına ve ata ruhlarına tahsis edip kurban keser, kanını suya akıtırlar. İşte bu olgu bize kanlı kurban kesmek şiddetli akan suyun ruhundan medet, yardım dileme işlevini görmekteyiz.[94] Allah ve ata ruhlar, suyun koruyucu ruhları için kurban kesmek ile ilgili eski anlayışlar sonraki gelişmelere göre yavaş yavaş değişime uğramıştır.

XIX. yüzyılın sonlarında Oş şehrinde bulunan Ak – Buura suyuna insanların kurban kestikleri ile ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Ancak bu bilgiler teyid edilmemiştir. Belki de burada, Amu Derya suyu ilk kez kanala bırakıldığı zaman köylerde su tanzim eden görevliyi suya daldırdıkları gibi uygulamalar

---

[93] S. M. Abramzon, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, bkz. Din cana Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 213.
[94] T. Bayaliyeva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 40.

yapılmıştır.

S. D. Maynagışev, Abakan Deryası için kurban kesildiğine tanık olmuştur. Çeşitli kumaşlara sarılı inek yavrusunu suya daldırırlar ve bu gelenek üç yılda bir kere yapılır.[95]

Altay halkları arasında da suyun koruyucu ruhu – "*su eezi*" ile ilgili inançlar vardır. Suyun koruyucu ruhuna kurban keserler. Kurbanlık için kır at tercih edilir. Kır ata kumaşlar bağlarlar. Suyun koruyucu ruhu – "*Su azi Subai (Suvat) – kan*" şamanın dualarında geçmektedir.[96]

Bununla beraber Kırgızlar selden, şiddetli akan sudan korunmak için de çeşitli uygulamalar yapmışlar ve suyun koruyucu ruhu olan Süleyman'dan şu şekilde yardım istemişlerdir:

Agını katuu dayradan,	Akını şiddetli deryadan,
Caratkan özüñ koldoorsuñ,	Yaradan kendin korursun,
Suu keçkende cetelep,	Su geçitte elden tutup,
İlyas pirim coldoşum.	İlyas pirim yoldaşım.
Şaşılbay solgun keçirgin,	Yavaş yavaş geçiyim,
Şaytanga naalat, cogolsun,	Şeytana lanet, defolsun,
Caa, pirlerim şar sudan,	Evliya, pirlerim şiddetli sudan,
Çımın candı korgosun.[97]	Sinek canımı korusun.

Bununla ilgili bir örnek de Manas'ın oğlu Semetey destanında karşımıza çıkmaktadır. Manas'ın ölümünden sonra Kanıkey oğlu Semetey'i alıp Tacik Hanın babası Temirkan'a kaçar. Sır Derya'dan geçmek için Kanıkey, Semetey'i beline iyice bağladıktan sonra kocası Manas'ın ruhuna; "İşlerimi düzelt, yetimini koru"[98] diyerek dua eder ve sudan sağ salim geçmeyi başarır.

---

[95] T. Bayalieva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s.41.
[96] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985. s. 128.
[97] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 114.
[98] S. Musaev. ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 20.

Kırgızların inançlarının büyük bir kısmı pınarlar ve şifalı sular ile ilgilidir. Bunlarla ilgili dikkate değer malumatlar XIX. yy. sonlarına aittir. Bu malumatlarda şu ifadeler geçmektedir: "Şifalı yerlere çok değer verilir ve kurban kesilir. Bu kutsal sayılan yerlere: Isık – Ata'daki şifalı pınarlar, Cuban – Arıkta'ki Sasık Pınar ve Birikme ile Ketmen – Töbö'dö bulunan Kempir Tırmak gibi yerler girmektedir. Bu kutsal yerlere koyun kurban ederler, etini pişirip yerler ve kemiklerini belirli bir yere toplu halde bırakırlar. Aynı zamanda oralarda bulunan resimli taşları hayvan yağları ile yağlarlar ve taşların üstüne mum yakıp koyarlar.[99]

Isık Göl kenarında bulunan Ak – Su ile ilgili P. P. Semenov şöyle demektedir: Ak – Su Kırgızlar arasında şifalı ılık sularıyla önemlidir. Bunun çevresi ağaçlar ile kuşatılmıştır, bunların arasında elma ağaçları da bulunmaktadır. Bu pınarı kuşatan ağaçlar kutsal sayılır. Ağaç dallarına çeşitli kumaş parçaları bağlanmıştır. Kumaşlar Kırgızların bu ağaçları kutsal saydıklarının belirtileridir. Bu bilgileri S. M. Abramzon'un aşağıdaki açıklamaları ile tamamlayabiliriz: Bu mezarın diğer adı Almaluu mezar – Elmalı Mezar'dır. Buraya gelen halk kurban keser, ekmek pişirir, pınar suyundan içer ve yıkanır. Gelenlerin bazıları burada ak taylak (iki yaşına girmiş deve yavrusu) görür. Ak deve yavrusu bu pınarın koruyucu ruhu olarak bilinir.

Çüy bölgesinin batı tarafında Maltabat Köyü vardır. Burada Ak – Başat Pınarı bulunur. Bu pınarın suyu kışın en soğuk günlerinde dahi donmaz. Bu sebeple Kırgızlar çok yakın zamanlara kadar bu suyu kutsal saymış yağmur yağması için buraya gelip kurban kesmiş, dua edip gecelemişlerdir. Bu köyün sakinlerinin anlattıkların göre, eskiden geceleri bozlayan ak deveyi görürlermiş. Sonraki dönemlerde ziyaretçiler burada kanatlı yılan görmeye

[99] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Din ve Kült Bölümü, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 214.

başlamışlar.[100]

Halk arasında böyle efsaneler çok anlatılmaktadır. Kutsal pınarların koruyucu ruhları olduğuna inandıklarını, kurban kestiklerini ve G. P. Snesarev'in belirttiği gibi Harezm Özbekleri'ne benzeyen kurban kesme işlemlerinin olduğunu belirtmek gerekir.

Kırgızlarda tabiat kültünün önemli unsurlarından biri de ateşe tapma idi. Ç. Ç. Velihanov, ateşin Kırgızlar için çok kutsal olduğunu ve olağanüstü durumlarda kurban kestiklerini belirtmiştir. F. Poyarkov ise Kırgızların ateşe göre suya daha çok saygı gösterdiğini fark ettiğini aktarmıştır.[101]

Kırgızların ateşe olan saygısı eskiden onun şifalı ve arındırıcı güce sahip olduğuna inanmalarındandır. Ateş kültü, ev ocağı kültü ve aile kabile kültü ile bağlıdır. Kırgızlar arasında ateşe bağlı törenler yapılmakta ve çeşitli ritüeller sergilemektedirler. Ateşe tükürmek, ateşi su ile söndürmek, ateşin külüne basmak, küle işemek yasaktır. İnsanlar koyunlarının kuzuladığı zamanlar komşularına ateş vermek istemezler. Kadın doğum yaparken ve çocuğun göbek bağı düşmeden ateş külünü evden dışarı çıkarmazlar ve dökmezler. Bununla beraber ateşin dumanının Gök Tanrı'ya, sıcaklığının Yer Ana'ya gittiğine inanırlar. Aynı zamanda ateş kültü atalar kültü ile bağlıdır. Atalarının yaşadığı evin ocağını söndürmek yasaktır. Ata öldükten sonra, oğullardan biri ata evinde yaşamalı ve "atasının yaktığı ocağı" devam ettirmelidir. Yoksa ata ruhları tarafından cezalandırılabilir inancı vardır günümüzde. Kırgızlarda beddua olarak "ocağın sönsün" derler. Ocağının sönmesini dilemek kişinin ya hiç çocuğu olmasın çocuğu varsa da onun ölmesini dilemek anlamları taşımaktadır.

Önceden Kırgızlarda şöyle bir tören uygulanırdı: Gençler evlendikleri zaman gelin oğlan evine gelince onun için ev ocağında bir yemek yapılırdı.

---

[100] T. Bayaliyeva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 48.

[101] F. Poyarkov. ***Kara – kirgizskiye Legendı,Skazki i Verovaniya,*** Pamyatnaya knijka i adres – kalendar Semireçenskoy oblasti na 1900 god. Vernıy, 1900. s. 32.

Çadıra giren gelin ateşi birkaç kere eğilerek selamlar sonra kepçeyi eline alıp üç kere yemeği karıştırır. Bazen de gençlerin eline ateşe bırakmaları için yağ verirler. Ateşle ilgili bu gelenek Manas Destanı'nda da karşımıza çıkmaktadır. Aksaykal Hatun'un nikâhı kıyıldıktan sonra eve girer, ateşe yaklaşır ve eğilip selam verir.[102]

Yeni evli çiftlerle ilgili günümüzde de ateşe girdirmek (otko kirgizüü) geleneği yaygındır. Bu gelenek nerdeyse Kırgızistan'ın her yerinde yaşamını hala sürdürmektedir. Birisinin oğlu ya da kızı evlendiği zaman onların akrabaları, komşuları, eş dostları gençleri "otko kirgizmek" için çağırırlar. Çağırılmadan gelinin onların evlerine gitmesi yasaktır. Sadece ilk çağırılmaya "*otko kirgizüü*" derler. Gidilen evde gelin için sofra hazırlanır, hediyeler alınır.

Ateş ve yeni evli çiftlerle ilgili inanç ve uygulamalar Batı Moğollarında ve Altay Tatarlarında da karşımıza çıkmaktadır. Yeni evli genç kadın ateşe adaklar adar, dualar etmektedir. Çünkü yeni evine girince evin hanımı olur ve bu nedenle ateşten sorumlu olan, ateşten yararlanandır.[103]

Ateşin temizleme gücü ve ateşe tapmayla ilgili Kırgızlar arasında şiirler vardır. Yaygın olan örneklerden biri de "Alas" törenidir. Bazen Kırgızlar uyumadan önce yataklarını rahat uyumak için evi tütsülerler ve şöyle dua ederler; Alas, alas her felaketten koru (*alas alas ar balaketten kalas*). Küçük çocuğa yeni giysilerini giydirmeden önce ve beşiğe yatırmadan önce de bu şekilde temizleme işlevleri yapılır. Aynı dualar yeni yurt edinildiği zaman da yapılır.

Alas töreni, Kırgızların yeni yılı olan Nevruz Bayramı'nda önemli bir yere sahiptir. Kırgızlar bu bayrama *nooruz* veya *oruzdama* derler. Oruzdama veya nooruz bayramı eski yılın gittiği, yeni yılın geldiği gün kutlanmaktadır. Eskiden Kırgızlar buna "Cıl acıratuu" (yıl ayırmak) bayramı derlerdi. Bu "Cıl

[102] ***Manas.*** I. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 95.
[103] J. P. Roux. ***Orta Asyada Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler***, İstanbul, Kabalcı, 2005. s. 209.

acıratuu bayramı", İslam dini kabul edildikten sonra Arap, Farsçanın etkisiyle "Nooruz" – nav (yeni) + ruz (gün) şeklinde adlandırılmıştır.[104] Bu bayram ilkbaharda çimenler, ağaçlar yeşermeye, tabiat canlanmaya, hayvanlar yavrulamaya başladığı zaman yirmi bir mart günü kutlanır. Çünkü yeşil renk tüm Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkerinde de gençliğin, hayatın nişanıdır. Çünkü yeşil bitki genç ve diridir. Nevruz sabahı Kırgızlar erkenden kalkar, yeni giysilerini giyerler. Bundan dolayı olsa gerek Farslar da Nevruz Bayramı'na "yeni giysi bayramı"[105] demişlerdir.

Nevruz günü Kırgızlar sabahtan köcö adıyla adlandırılan yemeklerini yaparlar. Bu yemek buğdaydan yapılır. Evin büyükleri ev iyelerini, evleri, hayvanları tütsüler. Böylece onları eski yılın kötülüklerinden temizlemiş olur. Yaratandan bu yılın da bereketli, sağ salim geçmesini diler, dualar eder. Çünkü Kırgız inançlarına göre yaşlıların duaları kabul olur. Herkes birbirini ziyaret eder. Bütün küskünlükler, üzüntüler, kavgalar unutulur, eski yılda kalır. Sonra bütün köy halkı toplanır ve çam ağaçlarıyla ateş yakarlar. Ateşten atlayarak günahlarından arınırlar, temizlenirler ve ateşin etrafında dolaşarak:

Alas, alas,	Alas, alas,
Ar baleden kalas,	Her felaketten korun,
Cañı cılım calgap,	Yeni yılım iyilik ver,
Cakşılıkka canaş.	İyiliğin yanında ol.
Eski cıl ketti,	Eski yıl gitti,
Canı cıl keldi.	Yeni yıl geldi.
Aydan aman,	Aydan sağlıklı,
Cıldan esen bololuk.	Yıldan esen olalım.
Cer carılıp çöp çıksın,	Yer yarılsın ot çıksın,

[104] T. Tanaev, ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar,*** I. kitep, Kırgız uluttuk ilimder akademiyasının tüştük bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s. 151. Daha geniş bilgiler için El Adabiyatı serisinin 29. cildine bkz.

[105] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 347.

Celin ayrılıp süt çıksın.	Celin[106] ayrılsın süt çıksın.
Egin – tegin bul cılı,	Ekinler de bu yılda,
Eski cıldan köp çıksın.[107]	Eski yıldan çok olsun!–

diye dua ederek tütsülerler. Ateş onların bütün kötülüklerini temizler. Her kötülük unutulur. Herkes yeni yıla tertemiz girer. Nevruz Bayramı'nın en önemli unsurlarından biri de ardıç ağacıdır. Ardıç ağacı soğuğa dayanıklığı, her mevsim yeşil olması, sağlamlığı ve güzel kokusuyla dikkat çekmektedir. Kırgızlar genelde özellikle de Nevruz Bayramı'nda tütsü işlerini ardıç ağaçlarıyla yapmaktadırlar. Kırgızcada "arça" olarak adlandırılan ardıç ağacıyla ilgili M. Mukasov: "kelimenin kökü olan "ar", bütün Türk halklarındaki - "arıg", "aruu" – "temiz", "kutsal", "şeffaf", sözünden alınıp, ardıç ağacının da bu anlamdaki ağaç olduğunu belirtmektedir",[108] demektedir.

Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinde ateşe tapma geleneği kitle şeklinde Nevruz Bayramı'nda yapılmaktadır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Sovyetler Birliği döneminde Nevruz Bayramı'nın yasaklanmış olmasıdır. Ancak Kırgızlar bağımsızlığını ilan ettikleri 1990 yılından itibaren kutlamalara kanunen izin verilmiştir.

Ateşe olan saygı sadece Kırgızlara mahsus değildir. Altaylar'da, Moğollar'da ve Yakutlar'da da ateş kültü ile ilgili çok ilginç bilgiler aktarılmıştır. Altaylar'da da Kırgızlar'da olduğu gibi, ateş ailede kutsal sayılır ve ateş ana (ot ene) kadın kılığında canlandırır.[109] Bugün bile, ateşe yapılan yakarmalar, Altay insanının dumanın atmosferin katmanlarına doğru yükselmesine karşı ne denli duyarlı olduğunu şu sözler açıklamaktadır: Ateş sen ki göğün doksan dokuz katına doğru kıvılcımlar saçarsın… Sen ki

[106] Hayvan memesi.
[107] Kaada Salttar *Ak Batalar*, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 340.
[108] M. Mukasov. Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 348.
[109] T. Bayalieva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 44.

bulutlardan geçersin[110]. Moğollar, Cengiz Han'ın[111] ateşten yaratıldığına inanmışlardır. Yakutlar, and törenini ateşin karşısında yaparlar. Altay ve Buryat halkının ateşe ettiği dualara bir örnek de şöyledir:

1) "Ey Tanrıçam, ey annem ateş!"
2) "Sen Hangay ve Gur – Hatu – Han Dağları'nın tepesinde biten, "akkavak ağacından", yaratılmışsın!
3) "Sen "anamız Ötüken" eteklerinden, ortaya çıkmışsın!
4) "Tanrıların hakanı tarafından icat edilmiş ve yaratılmışsın. Ey annem ateş!
5) "Senin, baban, sert çelik. Senin annen, çakmak taşı. Ulu atan, Akkavak ağacıdır.
6) "Senin nurun, göklere erişmiş! Yerin dibine kadar gider!
7) Ateş, sen gökteki kişi tarafından, taştan çıkarılmışsın! Tanrıça "Uluken" tarafından bakılmışsın!
8) "Gelin ve güveye ve bütün halkımıza, sağlık ve düzen ver! Sana secde ediyoruz."[112]

Akiman Bokueva'nın anlattıklarına göre, yeni doğmuş çocuğu beşiğe yatırırken aile büyüğü ya da köyün çocuk sahibi olan yaşlı kadınlardan biri gelir beşiği ve çocuğu ateş ile temizler. Kadın bu işlemleri yaparken "bismillah, bismillah ateş anan korusun" diyerek dua eder. Kırgızlara göre "ot ene" ile "Umay ene" birbirleriyle sıkı bir şekilde bağlıdır. Umay ene ile ot enenin yaptıkları işlevler aynıdır. İkisi de aile ocağının ve soyun koruyucusudur.

A. N. Bernştam VI. – VIII. yy. eski Türk yazıtlarından yola çıkarak Umay Ana – bir kadın tanrısı, aile ocağının ve soyun koruyucusu olduğu sonucuna varmıştır. S. M. Abramzon, M. S. Andreev ve G. N. Snesarev ise Umay'ı doğum tanrısı olarak görmektedir.

---

[110] J. P. Roux. ***Altay Türklerinde Ölüm,*** İstanbul, Kabalcı, 1999. s. 154.
[111] M. Erdem. ***Kırgız Türkleri,*** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005. s. 148.
[112] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi,*** c. II. TTK Yayınları, Ankara, 1995. s. 498.

Türklerde ateş yakma bir tören gereğidir. Cenaze evinde ateş yakılmakta ve yas merasimi bitinceye kadar söndürülmemektedir. Günümüzde de Kırgızlarda ceset mezara götürmek amacıyla çadırdan çıkarılır çıkarılmaz ölünün yattığı çadır ateşe verilir. Bu muhtemelen temizlemeyle ilgili bir inanç sonucu olsa gerek. Manas Destanı'nda geçen, Kanıkey'in rüyasında ocaktan göğeren, göğe değen bir kavak çıkması sonucunda Manas dirilmiştir. Bunun üzerine Manas'ın annesi devamlı yanan ateşi söndürmüştür. Manas'ın dirilmesi üzerine yanan ateşe gerek kalmadığı anlaşılmaktadır.[113] Aynı eserde bir ailede iki çocuk doğar. Biri eline kül tutarak, diğeri de kan tutarak dünyaya gelirler. Avucunda kül ile doğan çocuğa Külçoro adını koyarlar. Burada önemli olan nokta Külçoro, "iyi, sadık ve kahramanca" hayat sürmüştür. Burada da kül[114] ateşin bir sembolü idi. Ateşe bakıp fal açmak Orta Asya Türkleri'nde çok yaygın bir adet olmuştur. Özbek Hanı Kocugum çadır çadır dolaşarak ateşe yağ atıp hanımların falına bakar "senin oğlun olacak, senin kızın olacak" derdi. Manas Destanı'nda da Manas'ın babası Cakıp ateşe bakıp gelinlerinin mukadderatını anlatırdı.[115]

Kırgızlar'da aile ocağı ve kabile kültü ile bağlantılı olan "kut" olarak adlandırılan bir kült daha korunmuştur. Kırgızlar'a göre kut kurşun şeklinde, kırmızı renkte olur ve geceleyin tavandan inmektedir. Aileye kut şans getirir, yalnız kut indiği zaman onu alan insan iyi niyetli, temiz adam olması gerek. Olmazsa kut hemen kaybolur.[116] Gökyüzünden inen kut bazen adam şeklini andırır, bu durumda ailenin çok çocuğu olur. Bazen de hayvan şeklini andırır bu durumda aile zengin olur. Kut'un indiğini gören ilk kişi beyaz bir örtüyle hemen onun üstünü kapatması gerekir, çünkü beyaz hemen kaybolabilir. Kut'u alan adam onu önce pamuğa, sonra da beyaz bir örtüye sarar ve bir sandıkta saklar. Bu kutsal yadigârın önemli koruyucusu evin en büyük hanımıdır. Hanım ölmeden önce kut'uonu saklamaya layık gördüğü gelinine teslim eder. Onu iyi bir şekilde koruması için vasiyet eder. Kırgızların

[113] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi,*** c. I, TTK Yayınları, Ankara, 1993. s. 514.
[114] B. Ögel, a. g. e. c. I. s. 500.
[115] W. Radloff. ***Proben***, c. V. Sankt Peterburg, 1885. s. 205 -206.
[116] K. Baycigitov, ***Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s. 48.

inançlarına göre, eğer kut uygun bir şekilde korunmazsa kaybolabilir.[117]

Bazarbay Temişoğlu "Aalam Pende Perişte" adlı eserinde kutla ilgili şunları söylemektedir: Kut – Allah tarafından gönderilmiş kutsal bir maddedir. Kutlar gökyüzünde Mars gezegeninde yaşamaktadırlar. Allah'ın emriyle yere inerler ve Allah'ın bağışladığı eve düşerler. Kut insanoğluna mutluluk, sağlık, zenginlik, çocuk getirir. Kutun üzerinde neyin resmi varsa, aileye onlar nasip olur. Örneğin; çocuk resmi varsa çocukları olur, hayvan resimleri varsa zenginleşir, akan su resmi uzun ömre işarettir. Kut düştüğü zaman dua etmek, Kur'an'ın "Fatiha", "İhlâs" sürelerini okumak gerek. Olmazsa kutu kaçırabilirler"[118]. Bundan dolayı Kırgızlar birilerini inandırmak zorunda olduğukları zaman "Kuttu üydö turam go" yani kutlu evde bulunuyorum bak, diyerek yemin ederler.

Kırgızlardaki bu inançla ilgili F. Poyarkov şu bilgiler vermiştir: " Müslümanlık yayılmadan önce de Kırgızlar'da "kut" vardı. Bu kurşun şeklinde, kırmızı ya da mavi renkte olurdu. Onu beyaz örtüye örtüp sandıkta saklarlar, hayvanlar salgın hastalığa yakalandıklarında, evde birileri hasta olduğu zamanlarda çıkartıp kullanırlardı. Onu suyla yıkar ve hasta olan hayvanlara bu kutsal suyu serperlerdi.[119]

Bu durumda kut ailenin mukaddesi oluyor. Çünkü şans, zenginlik, çocuk getiriyor ve bunların dışında hayvanları hastalıklardan koruyor.

Yudahin[120] kut kelimesinin karşılığı olarak şunları gösterir: 1) Çadırın açıklığından düşen jelâtinimsi bir madde. 2) Hayati güç, zihin, ruh. 3) Şans. 4) Sürüleri koruyan bir muska ya da nazarlık. Demek, bu gökten düşen jelatinimsi madde, hayat gücünün, zihnin, ruhun ve şansın ifadesidir. Burada

---

[117] T. Bayalieva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 46.
[118] B. Temiş uulu. ***Aalam, Pende, Perişte,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997. s. 173, 174.
[119] B. Temişoğlu, a. g. e. s. 46.
[120] Yudahin. ***Kırgızça – Rusça Sözdük,*** c. I, İzdatelstvo "Sovetskaya Ensklopediya", Moskva, 1965. s. 452.

en önemli nokta bu maddenin gökten düşmesidir. Kutla ilgili Orhun Yazıtları'nda şöyle denilmektedir: "İlahi buyruk sayesinde ve kut'a sahip olduğum ve şansım yaver gittiği için."[121]

Bu inanç Tacik ve Özbekler arasında da yayğındır ve fal ile bağlantılıdır. Yeni eve taşınanlar fal baktırır, geleceğinden haberdar olurlardı. Tacikçe bu *otlivaniye ştastiye* yani "kut rezon" olarak adlandırılır. Suda yüzen kurşunu dökme tılsımını yaşlı kadın yapardı. Kurşunun şekline göre fala bakar, gelecek hakkında bilgiler verirdi. XIX. yüzyılın ikinci yarısında bu gelenek Fergana bölgesinde çok yaygındı.

Dediğimiz gibi kut inancı Kırgızlar'da oldukça önemlidir. Manas Destanı'nda bu konuyla ilgili çok sayıda örnekler bulunmaktadır. Burada onların kızıl ince bir ruha inandıkları belirtilmiştir. Destan kahramanlarından biri Almambet Müslüman olduğu halde, kızıl ve ince ruhun cennete girmesini istemektedir. Bu durum Kırgızların eski dinî inanışlarını İslam ile beraber devam ettirdiklerini göstermektedir. Aynı zamanda destanda, geleneksel Türk dini inanışlarının uzantısı olarak bazı ruhların Manas'ı koruduğu rivayet edilmektedir. Bahaeddin Ögel, bunu eski Türklerin kut[122] dediklerini ve Tanrı'nın bazı insanlara bahşettiği kudret olduğunu ve İslam dininde bunun karşılığının melek olduğunu belirtmektedir.

[121] J. P. Roux. ***Altay Türklerinde Ölüm***, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 38.
[122] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi,*** c, I, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s. 303.

1.1.1.2. Kırgız Atalar Kültü

Belirttiğimiz gibi Kırgızlar İslamiyetten önce başka dinlere inanmışlardır. Bu dinlerden biri ata arbaktarı sanılmaktadır. Kırgızlar ata babanın kültünü tanımakla beraber onların koruyucu gücüne inanmışlardır. Tabi ki bu sadece dini inanışlardan değil, atanın cemaattaki yeri, hayattaki görevinin sonucu çıkmış sosyolojik bir motiftir.[123] Ölen ataların ruhlarına tapma dünyaya geniş bir şekilde yayılmış olan dinin bir şeklidir. Bu din muhtemelen ataerkil dönemde gelişmiştir.

Eski Türklerde, atalara karşı saygı duyulur, sözlerine kulak verilir ve tecrübelerine güvenilirdi. Aile düzeninde ata gücü ve koruyuculuğu ile soyun çoğalmasını sağlardı. Ata ruhlarına gösterilen saygının bir nişanesi de, onlara kurbanlar sunmak, onların yaşadığına inanılan mağaralarını ziyaret etmek şeklinde görülür. Bu tür hareketlerle onların ruhları memnun edilmeye, rızaları kazanılmaya çalışılırdı. Bu davranışların Türkler arasında, İslamiyet'ten sonra da devam ettiğini görmekteyiz. Ayrıca güçlükler karşısında onlardan medet umma inancı da sürmektedir. Evliya, ermiş, veli, pir ve benzeri adlar altında ziyaret edilen ata mezarları, türbeler, çaresiz kalmış insanlarımızın bir ümit kapısı olarak, eski fonksiyonlarını hala korumaktadır.

Eski Türk inanç sisteminde atalar kültü, aile ocağı ve ateş kültü sıkı sıkıya bağlıdır. Bunları birbirinden ayıramayız. Bilinen en eski devirlerden beri Türklerin yaptıkları törenlerde ata ruhlarına tazim oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Asya Hunları, Tabgaçlar, Göktürkler ve Uygurlar her yıl beşinci ayda, kutsal dağ üzerinde veya mağara önünde toplanarak Tanrı'ya ve Ata

[123] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 3, (Kence Epostor cana Poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 55.

ruhlarına kurban sunmaktadırlar.[124]

Yenisey Kırgızları'nda kabile reisleri bir yere toplanıp Tengri ve ata ruhlarına sığınarak dini törenler yapıp, onlar için at, koyun, öküz kurban ederlerdi. Buna eski Kırgızcada "*çama*" denilirdi. Çamaya dişi hayvan kesmek yasaktı. Atalara sunulan kurbanın göğe, toprağa ve diğer güçlere sunulan kurbanlarla aynı olduğu muhakkaktır. Bunun dışında onlar, mezarlara ve ata babalarının türbelerine gidip ağaçlara mavi, kırmızı, beyaz, sarı, çaputlar bağlarlardı. Burada da siyah renkte çaput bağlamak yasaklanmıştı.[125] Bunun gibi adetler Hakas ve Sibirya hakları arasında da varlığını hala sürdürmektedir. Genelde bütün sıkıntılı durumlarında ata ruhlarına dua ederler, bu sıkıntılı durumlardan onları kurtarmasını ve desteklemesini isterlerdi. Ata ruhlarına kurban olarak ay şeklinde boynuzları olan inekleri, alnında beyaz beni olan veya tamamen bembeyaz renkli olan koçları keserlerdi. Bazen de sürüdeki en büyük koçu kurban ederlerdi. Görüldüğü gibi genelde önemli özellikleri olan ve beyaz renkli hayvanlar kurban edilmektedir. Beyaz renk Kırgızlar'da temizliğin, arılığın, büyüklüğün, mutluluğun, sevginin, iffetin, kutsallığın, saflığın ve iyi niyetin işaretidir. Kurban için seçilen hayvanların hem önemli özelliğe sahip hem de beyaz renk olmasının nedeni, Kırgızlar'ın ata ruhlarına verdikleri önem, samimiyet ve bağlılığının derecesini ortaya koymaktadır. İslam dininde de en sevilen şeyin Allah yolunda harcanması gerektiğine inanılır. Kırgızlar da en iyi hayvanlarını ata ruhlarına kurban etmektedirler. Türklerdeki ibadet konusundaki bu samimiyet, içtenlik, hoşgörü Müslüman olunca da devam etmiş ve hala varlığını sürdürmektedir.[126]

Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta bu konuyla ilgili oldukça çok örnek bulunmaktadır. Destandaki kahramanlar hep "ak boz kısrak" kurban ederler. Manas doğduğu gün Cakıp Han "ak boz kısrak" kurban eder.

---

[124] Mustafa Erdem, ***Kırgız Türkleri,*** Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000, s. 145.
[125] A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları,*** 1. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992. s. 119.
[126] A. Baytur. a. g.e, s. 123, 124, 125.

Destanda ata ruhlarına tazim ve onlara kurban açık bir şekilde anlatılmaktadır. Kanıkey oğlu Semetey'in başına gelecek kötülüklerden, felaketlerden korunması için şu tavsiyede bulunur:

"*Ak boz beeni kesersin*
Atanın ruhuna
Kurban edersin"[127].

Kırgızlar'da da ölen atalarının ruhlarına tazim oldukça önemlidir. Ruhun bedeni terk etmesiyle yas, cenaze ve anma törenleri ile devam eden olaylar ölen insan ile yaşayan insan arasındaki birtakım ilişkileri içermektedir. Hayatın öbür dünyada devam etmesi yaşayan insanlara umut ve teselli olmuştur.[128]

Kırgızlar ve Kazaklar arasında atalar kültünün olduğunu ilk kez Ç. Ç. Valihanov belirtmiştir. Bu konuda C. C. Valihanov şöyle diyor: "*Kırgızlarda ata babalarının ruhlarına tapma bugün da eskisi gibi çok önemlidir. Onlar başları derde girdikleri zaman ata babalarının ruhlarını yardıma çağırırlar ve ulaştığı başarılarını da ata ruhlarına gösterdikleri saygı sonucu olduğuna inanırlar.*"[129]

Yine Ç. Ç. Valihanov'un "*Kırgızlar'da Şamanizm'in İzleri*" adlı makalesinde Kırgızların eski dini olan atalar kültüne geniş bir şekilde yer vermiştir. Kırgızların eski dinî inançlarını oldukça ayrıntılı araştıran ve gözlemleyen araştırıcı, Kırgızlar ölen insanların öbür dünyada da hayatlarına devam ettirdiklerine ve orada rahat etmeleri için iyilikler yapılması gerektiğine inandıklarını belirtmiştir. Ata mezarlarını ziyaret ederek ata ruhlarından bazı konularda istekte bulunduklarını söylemiştir. Örneğin; çocuğu olmayanlar ata mezarlarına gidip çocuk dilerlerdi. Bunların dışında Kırgızlar başlarına kötü bir şey geldiği zaman hemen ata ruhları veya Allah için kurban keserler.

---

[127] S. Musaev. ***Semetey, Seytek***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 68.
[128] J. P. Roux, ***Altay Türklerinde Ölüm***, İstanbul, Kabalcı, 1999, s.11.
[129] Ç. Ç. Velihanov, ***İzbrannıye Proizvedeniye***, Alma - Ata, 1958, s. 149.

Kurban kesme işini obada değil ata mezarlarında gerçekleştirirlerdi.[130]

Yukarıda Ç. Ç. Velihanov'un belirttiği gibi ata ruhlarının koruyucu vasfı çeşitli şekillerde günümüz Kırgızları arasında bir halk inancı olarak yaşatılmaktadır. Kırgızların büyük yazarı Cengiz Aytmatov'un "*Oğul İle Buluşma*" adlı eserinde; ata ruhlarının koruyuculuğundan söz edilmekte ve oğlunu arayan Çordon şöyle dua etmektedir: "*Ey Ataların ruhu! Ey Atların koruyucusu Kambar Ata! Bana yardım edin! Atım sürçmesin! Ona şahinin kanatlarını ver! Ona balıkların ciğerini ver!*"[131]

Yine Ç. Ç. Velihanov'un "*Tanrı*" adlı yazısında şu ifadeler geçmektedir: *Kırgızlarda birisi öldüğü zaman onun için kırk gün mum yakılırdı. Mumu kapının sağ tarafına koyarlardı. Çünkü ölü ruhunun kırk gün boyunca kendi evini ziyaret edeceğine, evine ve çocuklarına bakacağına inanılırdı. Böylece her gün mum sönene kadar kapı açık bırakılır, bir keseye kımız doldurulur ve evdekiler Kur'an okurlardı.*[132]

Ancak burada Ç. Ç. Valihanov'un belirttiği mum yakma geleneği hristiyanlarda uygulanmaktadır. Kırgızlrada kırk güne kadar ateş yakılırdı.

Kırgız atalar kültüyle ilgili dikkate değer bilgiler F. Poyarkov'un çalışmalarında da karşımıza çıkmaktadır: "*Kırgızlar ölen ataların ruhlarının hayatta kalan yakınlarını koruduklarına inanırlar. Bundan dolayı onlar ata ruhlarını memnun etmek için gereken neyse yaparlar ve ata ruhlarına tazim ederler.*"[133]

---

[130] S. M. Abramzon, ***Kirgizı i ih etnogenitiçeskiye i istoriko – kulturnıe sviazı***, Leningrad, 1971, s. 320.
[131] C. Aytmatov. ***Beş Tomdon Turgan Çıgramalar Cıynagı*** – A. Akmataliev, K. Akmatov, K. Asanaliev, N. Alımbekov, K. İsakov, K. Saparbaev, S. Toktomuşev, S. Eraliev redaksiyalık kollegiya, Bişkek, Şam Basması, 1999, s. 476.
[132] Ç. Ç. Velihanov, ***Sobr. soç. piyati tomah,,*** c. I, Almatı, 1961. s. 370.
[133] T. Bayaliyeva. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim, Basması 1972, s. 60.

Kırgızlar, ata babalarının ruhlarının kendilerini koruması için gereken gelenek görenekleri yapılması gerektiğini düşünürlerdi. Eğer ata babaların ruhlarına hakaret edilirse, gerekli uygulamalar yapılmadığı takdirde onlar tarafından cezalandırılacaklarına inanırlardı. Çünkü Kırgızlar ölen insanın öbür dünyada da hayatına devam edeceğine inanırlardı. Bundan dolayı eskiden ölenlerin öbür dünyada hayatlarının kolay olması için sağ iken kullandıkları eşyalarını da beraber gömerlerdi. Ölüler ile beraber eşyalarını gömme geleneği sadece Kırgızlarda değil başka milletlerde de görülmektedir. Mesela; Tunguzların yay, ok ve öteki dünyada kullanabilmesi için birkaç kap gömdükleri gibi Tatarlar da ufak eşyalarını cesetle beraber gömmüştür. Çuvaşlar da ise çeşitli aletler ve bıçakları ölülerle beraber gömüldüğü görülmüştür.[134]

Kırgız atalar kültü ile kahramanlar kültü birbiriyle sıkı bir şekilde bağlıdır. Kırgızların inançlarında ata ruhların iki kategoriye ayrıldığını söylemek mümkündür. Kendi kabilesinde, ailesinde ünü var kişi öldükten sonra ailesini, yakınlarını ve kabilesini korumakta. *Bunun dışında Kırgızlarda arasında önemli yeri olan tarihi efsanelerle destanlarda anlatılan cesurluklarıyla öne çıkan kahramanları, kabile* başçıları *ve çalışkanlıklarıyla önemli yere sahip olan diğer* kişiler idi. Bunun gibi ata babaların ruhlarına daha çok önem verilirdi. Çünkü onlar tüm halkı korumaktadırlar.[135] Örneğin; Kırgız sözlü geleneğinde Manas'ın arbagı (ruhu) tüm Kırgız halkını korumaktadır. Düşmana karşı koymak başta olmak üzere akınlar, manasçılar, komuzçular, sınçılara vb "Manas koldo" (Manas koru) demişlerdir.

Kırgızlar arasında ata ruhlarına saygı önemini hala sürdürmektedir. Başarıları ata babalarının ruhları sayesinde olduğuna inanırlar. Atalar kültü ile

---

[134] J. P Rouh, ***Altay Türklerinde Ölüm***, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 293. S. Zakirov, Kaada Salt Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 79.
[135] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 335.

kahramanlar veya önemli insanlar arasındaki bu bağlantı ölen ata ruhları ile ilgili inançlara güç vermekte ve etkilemektedir. S. M. Abramzon "Ata babalar kültü ile ilgili bilgiler XVI. yüzyılda kaleme alınan "Mecmuaü't - Tevarih boşuna yazılmamıştır" diyor.[136]

Kırgızların inançlarına göre ata babaların ruhları hayatta kalan akrabalarını korur; herhangi bir hastalık veya kötülük gelmesini ise ata babaların ruhlarının onları korumaktan vazgeçtiği sonucu olduğunu düşündürür. Daima ata baba ruhlarına dua ederek kötülüklerden korunmaya çalışırlar. Bu dualardan biri şöyledir:

Ata – babañdın arbagı koldosun,	Ata – babanın ruhu korusun,
Eç camandık bolbosun.	Hiç kötülük olmasın.
Oomiyin![137]	Amin!

Başka bir örnek de şöyledir:

Ak dayra bolup bögöp cat,	Ak derya olup set çekip yat,
Artıñda kalgan calgızdı,	Arkanda kalan yalnızı,
Arbagıñ mene cölöp cat.	Arbagın menen koruyup yat.
Kök dayra bolup bögöp cat,	Gök derya olup set çekip yat,
Kötüñdö kalgan calgızdı,	Arkanda kalan yalnızı,
Köz körünöö cölöp cat.[138]	Göz önünde koruyup yat.

Bu ağıttan da anlaşılacağı üzere bir anne kocasının ruhundan biricik oğlunu arbagıyla korumasını açıkça dile getirmektedir.

S. Karalaev'in varyantında Manas'ın oğlu "Semetey" destanında şu satırlar geçmekte:

Tuzu oor Manastın	Tuzu ağır Manas'ın
Arbagı bizdi sorboybu?	Ruhu bize çektirmez mi?
Kırktın başı Kırgıl çal,	Halkın başı Kırgıl ihtiyar,
Tuzu açuu Manastın	Tuzu acı Manas'ın

[136] S. M. Abramzon, ***Kirgizı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnıe svyazi***, Leningarad, 1971. s. 320.
[137] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 328.
[138] K. Kebekova. Kaada Salt Irları, ***Kırgız Adabiyat Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 94.

Tuzuna kantip siyebiz?	Tuzuna nasıl çişeriz?
Arbagı altın Manastın	Ruhu altın Manas'ın
Aylına kantip kirebiz?	Köyüne nasıl gireriz?
Aytıp tursa artında	Anlatırsak peşinde
Asıl erkek bala bar,	Asil erkek çocuk var,
Aga kantip tiyebiz?![139]	Ona nasıl dokunuruz?!

Görüldüğü gibi ata arbaklarına saygı, onların yapabilecekleri kötülüklerinden korku çok eskilerden günümüze kadar varlığını canlı bir şekilde sürdürmüştür.

Eski Türkler ata babalarına saygının göstergesi olarak taşlardan yapılmış heykeller mevcuttur. Onların inançlarına göre ata ruhları bu heykellere yerleşirdi.[140]

Günümüzde de yaşamını canlı bir şekilde sürdüren ata mezarlarına saygı bu inançların sonucu ortaya çıkmıştır. Ölen insanların mezarlarına mutlaka heykeller dikilir veya bir işaret konur. Mesela; sayak kabilesinde ölen adamların mezarlarına ölen adamın en sevdiği atın kuyruğunun bağlandığı uzun bir direk dikerler. Genelde mezarlar topraktan yapılır. Fakat zengin adamların mezarlarını pahalı taşlardan yaparlar.

Günümüzde de Kırgızlar'ın yeminlerinde, beddualarında "ata babanın arbaktarı ursun" (ata ruhları vursun), "kökö tenir ursun" (gök tanrı vursun), "mazar ursun"[141] (mezar vursun) gibi ifadelere rastlanır. Sözü edilen mezarlar kutsal dağlar, pınarlar, ağaçlar ve ata mezarlarıdır. Dilekte bulundukları zaman işte bu mezarlara gelip ata ruhlarına kurban kesip, Kur'an okuyup onlardan medet ummaktadırlar.

S. M. Abramzon Kırgızistan'daki mezarlarla ilgili araştırmalar

[139] S. Musaev, ***Semetey, Seytek,*** (S. Karalaev'in varyantı), Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 9.
[140] M. Mukasov, Din Irları, bkz.***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 336.
[141] Üsöyün, Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt Sanası Cönündö, bkz. Kırgızdar, c. IV, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1994. s. 565.

yapmıştır. 1946 yılında Narın şehrindeki Ak – Talaa bölgesinin Kurkta Köyü'nde iki mezar dikkatini çekmiştir. Bu mezar Kırgızların sayak kabilesinin ünlü liderleri olan Atantay ile Taylak'ın mezarlarıdır.

Halk arasında anlatılanlara göre bu mezarlar XIX. yy. ikinci yarısında yapılmıştır. Günümüzde mezarın sadece duvarları kalmıştır. Mezarın doğu tarafında ardıç ağacından yapılmış kapısı; batı tarafında ise ceset yer almaktadır. Buna "*sakana*" veya "*sagana*" derler. Bu mezara Atantay ile Taylakı'ın akrabaları ve Taylak'ın yedi oğlu, torunları gömülmüştür. Demek ki, bu aile mezarına dönem dönem ona yakın insan defnedilmiştir.[142]

Köy aksakallarının anlattıklarına göre böyle mezarlar eskiden sadece zenginlere ait idi. Çok önemli insanlar ve kahramanlar için yapılırdı. Kadınları böyle mezarlara gömmek yasaktı. Bu tipteki mezarlar kutsal sayılırdı ve akrabaları onları ziyaret eder, onlara dua ederlerdi. Rivayetlere göre bu mezarlara 1919 yılında Atantay'ın ve Taylak'ın torunları gelmiş, kurban kesmişler, bütün gece orada kalıp mum yakmışlar ve dua etmişlerdir. Yukarıda sözünü ettiğimiz örnek benzerleriyle çok sık karşılaşılmaktadır. Bu örnekler Kırgızlarda akrabalık ilişkilerin çok sıkı olduğunun delilidir. Ata ruhlarına saygı gösteren bu toplum, ölen insanını gömme örf adetlerinde de akrabalık prensiplerini iyi bir şekilde korumuşlardır.

Kırgızların mezar yapısı üç şekildedir: Birincisi yukarıda sözünü ettiğimiz *sagana kör* (mezar), ikincisi *carma kör*, üçüncüsü *katakomba kör*. Mezarın ikinci şekli çoğu zaman salgın hastalıklar, deprem, sel gibi olaylarda çok sayıda insan öldüğü, ölülerin çabuk defnedilmesi gerektiği zamanlarda kullanılır. Normal durumlarda üçüncü şekil olan *katakomba* kullanılır. Şu an mezarın son iki şekli ölüleri defnetmeleri için Müslümanların örf adetlerine uygundur. Bunların dışında ölen insanları bir süreliğine bekletilmesi için

[142] S. M. Abramzon. Ölgöndördün cana Ata – Babalardın Kültü, bkz, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunca Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 221.

yapılmış mezar şekilleri de vardır. Bunun amacı ise insan başka bir yerde ölürse onu kendinin doğduğu topraklara, ata babalarının yaşadığı yerlere, kabile büyüklerinin mezarlarının bulunduğu yere defnetme geleneğiyle bağlantılıdır. Mesela; Bugu Kabilesi'nin reislerinden olan Birnazar'ın cesedi Isık Göl'den onun ata babalarının yaşadığı yer Kızıl – Korgon'o getirilmiştir. Sayak Kabilesi'nin reislerinden biri olan Tüngöy ölünce cesedini Isık Göl'den kendi atalarının yaşadığı toprakları olan Tiyan – Şan'a getirmişlerdir.[143] Bunun gibi örnekler sayısızdır. Ancak bununla ilgili güzel ve dikkate değer örneklerden biri yakın zamana aittir. Kırgız yazarı Tölögön Kasımbekov'un "Kırılan Kılıç" adlı tarihi romanında Ruslara, Hokand Hanlığına karşı mücadele eden Kurmancan Hanımın oğlu Abdıldabek ölmek üzereyken şöyle vaziyet etmekte: Ben ölünce, göğsümü hançerle yarın ve kalbimi alın. Cesedimi buralara bir yere gömün. Kalbimi de ak keçeye sarıp ata mekânıma götürün. Kalbim yabancı yerde kalmasın. Ata mekânıma gömülsün.[144] Arkadaşları bu vasiyeti yerine getirdikten sonra ruhuna bağışlayıp atını kurban kestiler, Kur'an okudular, et pişirdiler, kemiklerinden eti ayırdılar, kemikleri yemyeşil bir çam ağacına astılar ve yollarına devam ettiler.[145]

Belirttiğimiz gibi ölüyü kendinin doğduğu yere, ata mezarlarının yanına gömme geleneği varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir. Halk arasında bu gelenekle ilgili atasözü bile vardır: *Talaaga kömgön ölük, itke sala bergen menen barabar* (Yabancı yere gömülen cesedin, cesedi köpeğe vermekten hiç farkı yoktur.).

Kırgızlar ile Kazaklar arasında yaygın olan bu gelenek çoğu zaman uzak yerlerde veya sonbaharın sonunda ölen insanlar için yapılırdı. Çünkü sonbaharın sonunda kardan dolayı bütün geçitler kapanırdı. Bu durumda cesedin kendi topraklarına götürülmesi için baharın gelmesi, karın erimesi, geçitlerin açılması beklenirdi. Böyle durumlarda cenaze ile ilgili bütün örf

---

[143] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekteri***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 321.
[144] T. Kasımbekov, ***Sıngan Kılıç,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1998. s. 629.
[145] T. Kasımbekov. a. g. e.s. 630.

âdetler yerine getirilirdi. Ondan sonra deve derisini tütsüleyip cesedi ona iyice sararlar ve dikerlerdi, sonra da yüksek bir ağaca asar, bahara kadar bekletirlerdi. Bahar gelince cesedi kendi kabilesinin bulunduğu mekâna götürür ve yuğ aşını verirlerdi. Böyle durumlarda ceset deve derisiyle beraber gömülürdü. Ölen insanın geçici olarak bekletilmesiyle ilgili gelenekler bize eski zamandaki havaya gömme geleneğini hatırlatmaktadır. VII. –VIII. yüzyıldaki S*i* (hi) K*umosi* (kumohi) kabilelerine ait bir kaynakta şöyle bir yazı geçmektedir: "Ölen insanların cesedini otlara sararlar ve yüksek ağaca asarlardı." Buna benzer gelenekler eski Türklerde de vardı. Ölen insanların cesedini tabuta koyarlar, yüksek dağlara götürüp bırakırlardı veya ağaca asarlardı.[146]

Başka bir tarihi malumatta da şöyle denilmekte: Kırgızlar ölülerini yüksek tepelere çıkarır, bir ağacın üzerine koyar. Ancak kemikleriyle eti birbirinden ayrıldıktan sonra kemikleri gömerler. Başka bir malumatta ise Kırgızlar'ın kemikten eti ayırdıklarını ve kemikleri kımızla yıkadıktan sonra gömdüklerini belirtmektedir.[147] Günümüzde de Kırgızlar "ölü" demezler. "Söök cuu" (kemik yıkamak), "söök memen koştoşu" (kemikle vedalaşmak), "söök koyu" (kemik defnetme) gibi ifadeleri kullanmaktadırlar.

Kırgızların ölü gömme ile ilgili bilgileri Seyfi de vermektedir. Onun, Kırgızlar ölülerini hiçbir şekilde gömmezler, bir tabutun içine yerleştirerek yüksek bir ağacın tepesine asarlar, kemikler toz haline gelene kadar asılı kalırdı,[148] demesi diğer bilim adamlarının ifadelerini doğrulamaktadır.

Eskiden Saha Türkleri'nin de ölülerini çıplak şekilde ormanda dört kazıkla taşınan tahta levha üzerine yerleştirmeleri[149] ağacın Tanrı katına merdiven olduğu anlayışından kaynaklansa gerek.

---

[146] S. A. Tokarev, Rannie Formı Religii, İzdatelstvo politiçeskoy literaturı, Moskova, 1990, s. 255.
[147] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 329.
[148] J. P. Roux. Altay Türklerinde Ölüm, İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 221.
[149] J. P. Roux, A. g. e. 223.

Moğol döneminde, Cengiz Han'ın soyundan gelen tüm büyük Tatar Hanları ve soylular öldüklerinde, Altay olarak adlandırılan çok büyük bir dağa gömülmek için götürülmüşlerdir.[150] Ölülerin yüksek tepelere gömülmeleri de atalara olan saygıdandır.

Ancak Çin belgelerinden Türk hâkimiyeti döneminde cenaze törenleriyle ilgili geleneklerde değişiklik meydana geldiğini öğrenmekteyiz. Orada, eskiden Türklerin cesetlerini yakma geleneği olduğunu, sonradan ölülerini gömdüklerini ve onlara mezar yaptıklarından bahsedilmektedir.[151]

Kırgızlar'a göre insanın canı sinek şeklindedir. O hiçbir zaman ölmemekte, sadece vücuttan ayrılıp uçup gitmekte. Çocuklarınki ise küçük kuş şeklindedir. Canı "*sur*" veya "*kut*" terimleriyle de belirtmişlerdir. Üzüldü (kopmak) kelimesinin iki anlamı vardır. Birincisi koptu, ikincisi ise öldü, göçtü anlamında kullanılmaktadır. Bu bilgileri Hakas ve Altaylıların dini inançları ile karşılaştırmak mümkündür. Vücuttaki nefese, hayata olan isteğe Altaylılar da "*tın*" derler. Onlara göre "*sun*" dedikleri can insan öldükten sonra vücudu terk eder ve "*uzut*" denilen şeffaf bir buhara dönüşmektedir. Hakaslara göre insanın canına "*hut*" derler, ölen insanın canı bir yıl sonra "*uzuta*" dönüşmektedir. Hakaslarda "tın" kelimesi can, ömür anlamına gelir. Mesela; "tın üzüldü" demek adam öldü demektir. Kırgızlardaki "üzül", Hakaslardaki "*uzul"*, Altaylardaki "*uzut*" sözcüklerinde semantik bir bağlantı olabilir.

Türkmenlerde, Harezm Özbekleri'nde olduğu gibi Kırgızlar ölen insanların canını yemeklerle doyurma inancı vardır. Birisi öldükten sonra onun üç, yedi, kırk gününü ve bir yıl olduktan sonra yuğ aşını yapmak, mezar başına gelip yemeklerin yenmesi ve mezara yemek bırakılması gibi işlemler bu amaçla yapılmıştır. S. M. Abramzon'un Isık Göl'ün kuzeyinde derlediği bilgilere göre insanlar mezar başına gelip yemeklerini yedikten sonra et, boorsok, kımız bırakıp giderlerdi. Bazen de mezar başına ayran veya kımız

[150] J. P. Roux, a. g. e. s. 252.
[151] J. P. Roux, **a. g.. e.** s. 227.

dökerlerdi.[152] Yukarıda verdiğimiz birkaç örnekten yola çıkarak Kırgızların insan canının öbür dünyada da yaşayacağına inandıkları sonucuna varmak mümkün görülmektedir.

X. yüzyılda Arap gezgini İbn Faldan İdil kenarındaki Bulgarlar'da gördüğü bir manzarayı; kocası ölen bir hanımın et, süt ve Araplar'ın verdiği cevizleri götürüp bir çukura gömdüğünü ve ölen kocasına bağışladığı şeklinde kaydetmiştir.[153]

D. Frezer "Folklor v vethom zavete" (Eski dönemin folkloru) adlı çalışmasında insanın ölümüyle başlayıp anma törenlerinde yapılan uygulamaların çoğunun eski Araplar'da, Yahudiler'de de olduğunu belirtmiştir. Örneğin Arap hanımları yas dönemlerinde üzerindeki elbiseleri yırtıp atıp, saçlarını kesip, göğüslerini, yüzünü tırnaklayıp, ayakkabılarını çıkarıp kendilerini döverek ağlarlarmış. Eskiden Rumlar'da da yakınları öldüğü zaman aynı uygulamalar yapılırdı.[154] D. Frezer bundan yola çıkarak: "Bana göre bu uygulamalar merhumun ruhuyla ilişkiyi koruma, devam ettirme inancıdır"[155] demiştir.

Bunları L. Y. Şternberg'in; "Yas tutma, saçlarını, kesme, ağıt yakma, bağış yapma gibi vb. tabular genelde bütün milletlerde görünmektedir", yargısı doğrulamaktadır.

M. S. Andreev de bu konuda dikkate değer bilgiler vermiştir. Yazarın belirttiğine göre, eskiden Kırgızla ölen erkeği anımsatan kukla gibi "*tul*"[156] yaparlardı ve onu evin bir köşesine koyarlardı. Tul üzerine ölen kişinin

---

[152] S. M. Abramzon. Ölgöndördün cana Ata – Babalardın Kültü, bkz. ***Kırgızistan cana Kırgızdardın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 225.
[153] K. Kebekova, Kaada Salt Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 80.
[154] R. Z. Kıdırbaeva, T. Tanaev, Koşoktor, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1999, s. 140.
[155] R. Z. Kıdırbaeva, T. Tanaev, a. g. e. s. 141.
[156] S. A. Tokarev, ***Rannie Formı Religii,*** Moskova, 1990, s. 260.

kaftanını ve baş giysisini giydirirlerdi. Tul koyulan köşeye saygıyla bakılırdı. Rahmetlinin tulu bir yıl yani yuğ aşı verilene kadar korunurdu. Bunu K. K. Yudahin de belirtmiştir, tul, karı kocanın yattıkları eve asılırdı. Dul hanım da onun altına oturup kocası için ağıt yakardı. Böylece kocası ölen kadın tul'un hanımı olduğundan dolayı "dul", "tul" kadın deseler gerek. Aynı zamanda tulu'un atının da kuyrukları, yeleleri kesilir, bir yıla kadar kimse binmez, dışarıya çıkartılmazdı. Buna "tul at" denirdi. Bununla beraber ölen adam zenginse tul'un bulunduğu evde bütün eşyaları sergilenirdir. Bu eşyalara da "tul dünya" adı verilirdi.[157] Bununla ilgili Manas Destanı'nda da bilgiler yer almaktadır. Kökötay Bay ölümünden önce şöyle vasiyet etmekte:

Kapkaydagı asıldı,	Birikmiş mal varlığımı,
Kaldaytıp tulga salbasın.	Toplayıp tula koymasın.
Kalkının közü tüşpösün,	Halkın gözü kalmasın,
Ar türdü sonun buluma,	Her çeşit güzel puluma,
Algan carım Gülkanış,	Aldığım yârim Gülkanış,
Olturbasın tuluma.[158]	Oturmasın tuluma.

Anlaşılacağı üzere Kökötay kendisi için "tul" yapılmaması, mal varlığının sergilenmemesi gerektiğini vasiyet etmekte.

Manas'ın oğlu Semetey Destanı'nda da Manas öldükten sonra kendi odasında köşede bulunan tulun yanındaki beşikte oğlu Semetey'i emizdiren Kanıkey'e gelip Köböş'ün:

Manasın menden er beken,	Manas'ın benden er miydi,
Manastan Köböş kem beken?!	Manas'tan Köböş eksik miydi?!

At ölsö soru, aga ölsö cene kerek.[159] At ölsö postu, abi ölse yenge gerek, diyerek han sarayına girdiğinde Kanıkey'in Manas'ın tulunun yanında oturduğundan bahsedilmekte.

Fakat bu tul yapma geleneği Sovyetler döneminde hızlı bir şekilde

[157] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 331.
[158] ***Manas – Kırgız Elinin Batırdık Eposu***, III. Kitep, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 16.
[159] S. Musaev, ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 12.

kaybolmuştur. Aynı zamanda kocası ölen kadına da "tul" denirdi. Bununla ilgili Semetey kahramanlık destanında şöyle denmektedir:

Baatırıñdı kul kılam,	Kahramanını kul ederim,
Ayımıñı tul kılam!	Hanımını tul ederim!
Mensinip cürgön erlerdi,	Böbürlenen yiğitlerini,
Talpakka salıp cün kılam.[160]	Döşeğe koyup yün ederim.

Kukla ile ilgili Ebul Gazi Bahadır Han'ın, kendi atalarına tapmanın nedenini şu şekilde açıklaması da ilginçtir: "*Sevilen bir kişinin, örneğin bir oğlun veya bir kızın, bir ağabeyin veya küçük bir kardeşin ölümü üzerine, o zaman insanların evlerinde sakladıkları bir tür bebek yapma alışkanlığı vardı. 'Bizim falan veya filanın tasviridir' diyerek bebekleri okşamaktan zevk alırlardı, kendi yiyeceklerinden aldıkları ilk lokmaları bu bebeğin önüne koyarlardı; bebeğin yüzünü ve gözlerini itinayla siler ve en sonunda önünde eğilirlerdi*."[161]

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri Kırgızların "tul yapma" geleneğinin erken dönemlere ait olmasıdır. Kırgızların ata babalarının yaşadıkları yerlerden biri olana Yenisey'de Kırgız mezarlarında "molo taş"[162] denilen heykel taşlar bulunmuştur. Bu muhtemelen hazırlanıp eve konulan tulun mezar başına konulan şekli olsa gerek.

Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden toplanan malumatların hepsi insan öldükten sonra da hayatına devam etme inancını taşımaktadır. Hatta bu inanca sadece Kırgızlar'da değil başka milletlerde de rastlanıldığı malumdur. Bu inançlardan atalar kültü doğmuş ve gelişmiştir.

Kırgızlarda ölen adam için tul yapmak geleneğin aynısının Kazaklarda da olduğunu A. Levşin ile G. N. Potanin; Osetlerde de olduğunu V. Miller ile

---

[160] K. Karasaev, Nakıl Sözdör, Bişkek Kırgızstan Basması, 1995. s. 315.
[161] J. P. Roux. ***Altay Türklerinde Ölüm,*** İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 207, 208.
[162] Kaada Salttar Ak Batalar, El Adabiyatı Serisi, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 331.

M. M. Kobalevskiy belirtmiştir.[163]

Bu gelenek Kırgızların kahramanlık destanı Manas'ta da karşımıza çıkmaktadır. Kanıkey Manas ölmeden bir mezar yaptırır. Manas ölünce düşmanları kahramanın cesediyle alay eder korkusuyla yaptırdığı mezara değil, başka mezara defnedilmesi için emreder. Defnedildiği mezara da Manas'ın resmi çizilmiş değnek koyar. Sonra destanda anlatıldığı gibi cesedin yerine ağaçtan yapılmış resmi ak keçeye sarılarak gömülür. Burada M. S. Andreev'in belirttiği gibi, insanın canı öbür dünyada da yaşamına devam eder inancı hakimdir.

Bizim yukarıda sözünü ettiğimiz Kırgız gelenekleri ile Orhun Yenisey Yazıtları'nda geçen eski Türklerin ölüyü defnetme geleneklerinin kökü aynıdır. Orada şöyle bir yazı geçmektedir: *Yetmiş bir yaşımda gök tanrıdaki güneşi göremez oldum. Sizlerden… kendi memleketimden, sizlerden, topraklarımdan, kendi suyumdan, sizlerden… Benim kraliçem tul yaptı. Sizlerden*…[164]

Tuva'da bulunan bir mezar kitabesi Külüm ölünce onun adına yazılmıştır.

Yine kuklalarla ilgili geleneklerden biri de ölen adamları çubuklardan yapılmış kuklalarla beraber defnetmektir. Bu kuklaları evde bundan sonra ölüm olmaması amacıyla yapmışlardır. Kuklayı cesedin yanına "bu senin arkadaşın" diyerek koyarlardı. Böylece kuklayla adamı değiştirmişlerdir. Belirtmemiz gereken ilginç bir nokta ise bu geleneğin Kırgızistan'ın başka bölgelerine göre halkı daha dindar olan güney bölgesinde yaygın olmasıdır.

Araştırma amacıyla yapılmış çalışmalarda bazı mezarlar kazılmıştır. A.

---

[163] D. K. Zelenin. ***Kult Ongonov v Sibirii – perejitki totemizma v ideologii sibirskih narodov,*** Moskova, İzdatelstvo Akademiya Nauk SSSR, 1936, s. 75.
[164] Ç. Valihanov. ***Sobr. soç.*** , c. I, Almatı, s. 370.

V. Andrianov'un mezar kazmayla ilgili beyanında insan şeklinde yapılmış kuklaların altında cesetlerin bulunduğunu belirtmiştir.

L. P. Potapov yazısında Tuvalıların çok ilginç bir geleneğine yer vermiştir. Bu adet ölen adamla beraber onun eşyalarının, hayvanlarının defnedilmesidir. Bu da çok eski dönemlerdeki ölüyü defnetme geleneğine benzemektedir.[165] Bunların hepsi ölen adamın öbür dünyada rahat etmesi için yapılmış himaye ile bağlantılı olan dini inançlardır. Günümüzde de ölüyü defnetmek için yapılan örf adetler bu amaçladır.

Manas Destanı'ndaki Manas'ın ölümü ve onun defin töreniyle ilgili epizotta Manas'ın isteği üzerine Kanıkey cesetle beraber kahramanın kılıcını, mızrağını vb eşyalarını koymuştur.

A. Romm, çalışmasında Kırgızların mezarlarının duvarlarının fresk resimleriyle süslendiğini söylemiştir. Mezarlarda giysilerin, yemek yenilen kapların, savaş aletlerinin, ev hayvanlarının resimleri vardır. Eskiden bunlar ölüyle beraber ne amaçla gömüldüyse, bu resimler de aynı amaçla yapılmıştır.[166] Manas için yapılmış mezarın duvarına Kanıkey'in emri üzerine çizilmiş resimlerin destanda da geçmesi boşuna olmasa gerek. Mezarda Manas'ın kırk vezirinin, hanların ve düşmanlarının resimleri vardır. Kırgızlarda ölenler için yapılmış bağışlar, aş yuğ törenlerinin amacı ata ruhlarının yemeğe olan ihtiyacını karşılamaktır.

Kırgızların ölü gömme ve ruhun öbür dünyada yaşamına devam etmesi ile ilgili inançları ayrıntılarıyla bilen 70 yaşındaki Nuralı Tügölov, bu konuda değerli bilgiler vermiştir. Cenaze evinde ölü aşı, yuğ törenleri yapılırken iki, üç ata insan şeklinde bir şeyler oturturlardı, onlara ölen adamın giysilerini giydirir, kemerlerini takar, kılıcını bağlarlardı. Atları da değneğe

---

[165] F. Poyarkov. ***İz oblasti kirgizskih verovaniy*** "Etnografiçeskoe obozrenie", Moskva, 1891, s. 26.
[166] D. K. Zelenin. ***Kult Ongonov v Sibirii – perejitki totemizma v ideologii sibirskih narodov***, Moskva, İzdatelstvo Akademiya Nauk SSSR, 1936. s. 35.

bağlarlardı. Bunlara tören bitene kadar bir adam bekçilik ederdi. Başka bir yere göçerken bu atlara yine o adam bekçilik yapardı. Bu adama "Tul'a" bekçilik yapan adam derlerdi. Bekçi adam kırmızı kaftan giyer, başını kırmızı örtü ile bağlardı ve ölen adamın mızrağını, kılıcını omzunda taşırdı.

Yas bayrağını taşıyan adam (bayrak taşıyan adam derlerdi) ölen adamın akrabası olmazdı. Bu adam cenaze evinde yuğ aşına kadar kalırdı. Orada yemeğini yer, orada uyurdu. Adam bu evin erkeğine ait her işi yapardı. Tul'a bekçilik yapan adam dul hanımla hiç konuşmazdı. Fakat onun bütün isteklerini yerine getirirdi. Ancak dul kadın adama isteklerini direk söyleyemezdi, başka bir kadına söylerdi ve o da gelip iletirdi. Dul hanım ona "ake" derdi.[167] Buna benzer gelenekleri Afrikalı bazı kabilelerde, Koreliler'de, Çinliler'de de olduğunu A. D. Adeyev belirtmiştir.

Kırgızlardaki ölüyü defnetme kültünün bazı unsurları ve onunla bağlantılı olan yas tutma ve aş, yuğ törenleri çok eski dinin izleridir. Bununla beraber atalar kültü ile bağlantılı olan anlayışın Kırgız hayatındaki yansımasıdır.

"Arbak" Arapça kökenli bir kelimedir. Ata babaların ruhlarıyla ilgili anlayış Kırgızlara İslam diniyle beraber geldi demenin doğru olmadığını Kırgız dilini araştıran K. K. Yudahin tarafından yapılan kelime hazinesi ve deyim çalışmaları göstermektedir: **arbak.** 1)Mit. Kutsal ve değerli ata babanın ruhu ona döndüğün zaman yardım etmesi veya düşmanını cezalandırılması gerekir; **arbakka sıyınmak** (ruha tapmak) dua etmek, yardım dilemek; **arbak konmak** – yolu açık olan kişi.., **ata babaların arbagı konsun** (ataların ruhu konsun) – yolun açık olsun, başarılar dilerim ve ata babaların ruhu yardımcın olsun…; **arbaktan kutul –** verdiğin sözü, görevini yerine getir; **arbaktan attap ötmök (** ruhu atlamak**) –** ata babanın ruhuna saygı göstermemek, **arbakka koymak** (ruha bırakmak) – ruha havale etmek, ruh tarafından

[167] S. Attokurov. Dindik İşenimder, bkz. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998. s. 140.

adaletli bir şekilde cezalandırılmak v.b.[168]

Kırgızlar ölen insanın ruhuna arbak derler. Rüyalarına arbak girerse kurban keser veya yemek yapar ve hemen o arbaka bağışlayıp Kur'an okurlar. Rüyada arbak gördükten birkaç gün sonra hayatlarında iyi bir şey olursa "arbak koldodu" yani arbak korudu derler. Kötü bir şey olursa arbakın gazabına kaldık derler. Arbakın kendisini koruması için kötülüklerden uzak olması, namaz kılması, kurban kesmesi, cuma günleri ata baba ruhlarına bağışlayıp Kur'an okuması gerektiğine inanırlar.

Aslında Kırgızlar arbakın belirli bir yeri olduğunu söylemezler ancak mezarları sürekli ziyaret ederler, Kur'an okurlar, ata ruhlarından niyazda bulunurlar. Hatta hayvanları hastalanıp öldüğünde de ata mezarlarına gidip üç, beş gün geceleyip, mezar topraklarından su içerler. Hasta olan hayvanlarını ata mezarlarının yanına kadar getiriler. Buna Kırgızlar "arbaka sıyındık" (arbak'a taptık) derler. Hayır dualarında da "amin ata babaların arbakları korusun"; beddualarında ise aksine ata babaların arbaklarının onları vurmasını isterler. Hatta Kırgızlar'ın yeminlerinde bile ata arbakları yer almaktadır.[169] Bundan dolayı Kırgızlar, yaşamları boyunca hep ata ruhlarına önem vermişler, onun kötülük yapabileceğinden korkmuşlar, saygı göstermişlerdir. Manas kahramanlık destanında Kanıkey'in oğlu Semetey'e verdiği duası da dikkate değerdir:

Cetimiş pirge kol bergen,	Yetmiş pire kol veren
Ceti iret Kızır col bergen,	Yedi kez Hızır yol veren,
Atakeñ Manas koldosun.	Baban Manas korusun.
Altımış pirge kol bergen,	Altmış pire kol veren,
Altı iret Kızır kol bergen,	Altı kez Hızır yol veren,
A düynö ketken atañdın	Öbür dünyaya göçen babanın
Arbagı seni koldosun!	Ruhu seni korusun!
Bastırgın balam col bolsun,	Yürü oğlum yolun açık olsun,

[168] K. K. Yudahin. ***Kırgız Sözlüğü,*** İzdatelstvo "Sovetskaya Ensklopediya", Moskova, 1965. s. 270.
[169] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 179.

Bastaşkan duşman kor bolsun.	Karşı gelen düşman hor olsun.
Arbagı koldop atañdın,	Ruhu koruyup babanın,
Aybatıñ curttan zor bolsun![170]	Heybetin halktan ulu olsun.

Yukarıda gösterildiği gibi, arbakları ata babaların ruhları olarak görme Kırgızlar ile Kazaklar'ı ata mezarlarına değer verme ve saygı gösterme sonucuna getirmiştir. Kırgızlar'ın İslam dinini kabul etmelerinin üzerinden çok zaman geçmesine rağmen atalar kültüyle ilgili anlayışlar Müslüman ideolojisi ile yoğrulmuş bir şekil almıştır. Mesela; Ramazan ayının son gününde yani oruç bittiği zaman yemekler verilir. Bu yemekler ata babaların ruhlarına tahsis edilmektedir. Ölüyü defnettikten sonra okunan duaların biri de bütün ruhlar için okunmaktadır. Bunun dışında bütün Müslümanlarda olduğu gibi Kırgızlar'da da cuma günü kutsal sayılır. Ata babalarının ruhlarına kurban kesmek ve dua etmek için cuma günü tercih ediler. Kişinin atasına saygı duyması, dua etmesi, kurban kesmesi ve düzenli olarak onuruna bayramlar kutlamasının nedeni atasından iyilik beklemesindendir. Çünkü Kırıgız halkının dediği gibi "Arbak ıraazı bolmoyun, Kuday ıraazı bolboyt" (ata ruhu memnun olmadan, Allah memnun olmaz).

Günümüzde de Kırgız Türkleri, her şeyi yaratan, her şeyin sahibi yüce Allah'ın sonsuz gücüne inanmakla beraber eski inançlarını devam ettirmektedirler. İşte sözünü ettiğimiz ata ruhu inancı bunun en örneklerinden biridir. Onlar "arbaktar" diye niteledikleri ata ruhlarıyla ilgili inancı canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar.

Son zamanlara ait ve dikkate değer "Arbaktar Süylöyt" (Ruhlar konuşur) kitabı Kırgızistan parlamentosunda milletvekil olan Rısbek Kaçkeev tarafından yazılmıştır. Kitapta Akmaral adında birisinin ruhlarla konuştuğu anlatılmaktadır. Onun anlattığına göre her ölen insanın ruhu koruyucu ata ruhu olamaz. Koruyucu ata ruhu olabilmek için, hayattayken dürüst, temiz hayat yaşamalı ve cenete gitmelidir. Rısbek Kaçkeev bilgi aldığı Akmaral

[170] A. g. e. s. 220.

şunları söylemekte: “ Öbür dünyada ruhların yapacakları işler çoktur. Her gün yedi atanın ruhları bir araya gelir, danışırlar ve bugün hangi çocuğuna gitmesi gerektiğinde anlaşırlar. Bu dünyadaki her şeyden ruhların haberi olur. Onlar öbür dünyaya gitseler de bu dünayayla ilişkilerini kesmezler. Ruhlar geride kalan aileleri, çocuklarıyla beraber olurlar. Evlerini ziyret ederler, onların kendileri için dua etmelerini, Kur’an – ı Kerim okumalarını beklerler. Cuma günleri onlar Mekke’ye varıp ruhların toplantılarına katılırlar, Allah’tan medet umarlar, ona sığınırlar. Kötülük yapan, içki içenlerin evlerine ruhlar gelmez. Ruhlar genelde cuma günleri mezar ziyareti yapılmasını isterler. Çocuklarının, yakınlarının okuduğu Kur’an’dan, yediği yemeklerden nasiplerini alırlar. Onları himaye ederler”.[171]

Sözünü ettiğimiz kitabın yayınlanmasının ardından gazeteci Kencalı Sarımsakov’un Erkin Too gazetesinde “Arbaktar Iraazı Bolsun” (Ruhlar memnun olsun) başlıklı makalesi yayınlanmıştır. Yazar makalede ilk olarak kitabın tanıtımına Kırgızistan’ın her tarafından çok sayıda insanların katıldığını anlatmış. Son olarak; “Bizim aradığımız milli ideolojimiz bu kitaptaymış. Kitabı okuduktan sonra çoktan beri gidemediğim babamın mezarına gittim. Kur’an okudum, dua ettim, kurban kestim. Ata ruhları memnun olmadan halkın hayatının iyileşmesi, ruhani dünyamızın temizlenmesi mümkün değil” diyor.[172]

Ateistlik çalışmaları çerçevesinde T. Abdıldaev’in 1959 yılında yayımlanan “İslam Dinin Örf Adetleri ve Onun Kalıntılarının Zararı” adlı çalışmasında yazar; ata ruhlarına tapmak, kurban kesmek, gibi uygulamaların ülkemizin bazı yerlerinde hala devam ettiğini belirtmiştir. “İlim insanoğlunun ölüm, ömür ile ilgili uygulamalarıyla asla hem fikir olamaz”,[173] demiş ve İslam dinin zararlarına saymaya devam etmiştir. Aslında yazarın bazı yerler demesi kesinlikle yanlıştır. Çünkü Kırgızistan’ın her yerinde bunun

---

[171] Rısbek Kaçkeev. ***Arbaktar Süylöyt***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997, s.19.
[172] ***Erkin Too*** gazetesi, 27. Kasım, 1998, Bişkek.
[173] T. Abdıldaev. ***İslam Dininin Irım Cırımdarının Kelip Çıgışı cana Anın Kaldıktarının Zıyanduulugu,*** Frunze, Kırgız Mamlekettik Basması, 1959, s. 56.

gibi milli değerler yaşamını canlı bir şekilde sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir.

Görüldüğü gibi Kırgızlar, kendi tarihinde zorlukları yaşamalarına rağmen, özellikle ateistlik ideoloji ve dinsizleştirmek propogandasına rağmen İslamiyet Kırgızlar'ın dini olarak kalmıştır. Ancak İslam dinin kabul etmekle beraber eski inançlarını hiçbir zaman reddetmeden, İslam'a göre uydurarak yaşatmaktadırlar.

Çin Sincan bölgesinde yaşayan tarihçi Ü. Acı XVI yılların sonlarına doğru Kırgızların İslam dinini kabul etmeye başladıkları zamanlarda Kırgızların yaptıkları bir dini uygulamayı anlatmıştır. Tarihçi bir köyde dört yüz obalı Kırgızın yaşadığını, onlar bir ağaçın yanına toplanıp nasır aş verirdiklerini ve ağaca asılmış olan puta bakarak "çokunduklarını" (el kol işareti yaparak tapınmak) kaydetmiştir.[174] Çoku, kırgızçada tepe, doruk ve insanın kafasının en üst kısmı anlamındadır. Çokunmak ile çokunun yakından bağlantılı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü çok eskiden beri atalarımız dileklerinin kabul olması için yüksek tepelere çıkmış, Allah'a daha yakın olmaya çalışmışlardır. Demek ki çokunmak fiili ile dilek dilemek fiili aynı görevi yapmaktadır.

[174] Üsöyün, Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimderi cana Salt - Sanaası Cönündö, bkz. ***Kırgızdar,*** c. IV, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 568.

1.1.1.3. Umay Ana Kültü

Dişi ruh olan Umay Ana hakkındaki ilk bilgilere Orhun Abideleri'nde rastlamaktayız. Burada Bilge Kağan annesini Umay'a benzetmektedir. "*Umaya benzer kadın anamın talihi sayesinde, küçük kardeşim Kül Tiğin er namını aldı.*"[175] Bu bilgiden yola çıkarak Umay'ın kadın ve çocuklarla ilgili bir tanrıça ya da dişi ruh olduğunu söyleyebiliriz. Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't - Türk adlı eserinde, kadınların Umay'ı uğur saydıklarını, ana karnındaki çocukların, Umay tarafından korunduğuna inandıklarını belirtmiştir. Özellikle Kaşkarlı'nın "Umay'a tapınıldığı zaman bir oğul doğmakta"[176] demesi ilginçtir.

İlk olarak Samoiloviç'in neşrettiği Göktürk devrine ait Ulan – Bator kiremit yazıtında da Kögmen, Mukaddes Yer – Su ve Han Tanrı sıralamasında dördüncü olarak Umay Hatun[177] sayılmaktadır.

Katanof tarafından toplanıp W. Radloff'un "Proben" külliyatı serisinin IX. cildinde neşredilen Sagay metinlerinde Umay (Imay) üç yerde geçmektedir. Bir metinde şaman davulundaki resimler izah edilirken, iki kayın ağacı hakkında şöyle denilmektedir: "*İlk başta Ülgen atamızdan türediğimiz zaman bu iki kayın ağacı Umay ana ile beraber gökten inmiştir*."[178]

Kırgızlar da Gök Tanrı, yer – su ile beraber bolluğun ve çocukların koruyucu ruhu olarak Umay Ana'ya tapmışlardır. Bu mitolojik anlayış "Anaerkil Dönem"de ortaya çıkmıştır. Bu inanaç günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Kırgız Türkleri, Umay'ı "Umay Ene" şeklinde anarlar ve onun koruyucu bir melek veya ruh olduğuna inanırlar. Her şeyi koruyan, her şeyin piri olduğu gibi kadınların ve çocukların piri de Umay Ene'dir.

---

[175] T. Tekin, ***Orhon Yazıtları,*** TDK Yayınları, Ankara, 1988, s.17.
[176] M. Kaşkarlı, ***Divanü Lügat – it - Türk***, c. I, çev: Besim Atalay, TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 167.
[177] Y. Çoruhlu. ***Türk Mitolojisinin Anahattları,*** İstanbul, Kabalcı, 2002. s. 40.
[178] W. Radloff. ***Proben,*** c, IX, Sankt Peterburg, 1907, s. 552, 565.

Kırgız halk İnançalarına göre Umay Ene her zaman çocukların yanındadır. Fakat Umay'ın çocukları terk ettiği zamanlar da oluyor. O zaman çocukların hastalanacağına inanılır. Umay hakkından geniş bilgi veren Seyidov, Umay'ı bir yandan güneşle bağlaştırırken, diğer yandan da Umay'ın sadece çocukları değil, bütün halkı koruyan ve onlara kut, bolluk veren bir tanrıça olarak görür. Öte yandan da her şeye hayat veren güneşin Umay ile ilgisi olduğunu belirtir ve Umay'ı ateş ve ocak kültleriyle ilişkilendirir.[179]

Umay Ana kültü Kırgızlar'ın eski dinî kültlerinden biridir. Bilim adamları A. N. Bernştam, P. M. Melioranskiy ve V. V. Bartold[180] da, Umay'ı evin koruyucusu ve neslin devam ettiricisi olduğu fikrini söylemişlerdir ve bunda kadın ana kültünün kalıntılarını gördüklerini belirtmişlerdir. Kırgızlar'da bir zamanlar kadın tanrısının çocukların koruyucusu olarak çok yaygın olduğu şüphesizdir. Günümüzde de Umay Ana ile ilgili inanışlar yaygındır. Çocukları geleneksel tedavi yöntemiyle iyileştirirken, "*Benim elim değil, Umay – Ene'nin elidir*" ifadesi kullanılır. S. M. Abramzon'un kayıtlarında karşımıza çıkan bir örnek çok ilginçtir. Berdibayeva Canılça'nın anlattıklarına göre, eskiden hanımlar Umay Ana'ya taparlarmış ve Umay, Fatma ve Zühre'nın kadınların anası olduğuna inanmışlardır. Müslüman – Kırgızlar eski tanrının kılığını ve onların adlarını da Müslümanların değer verdiği hanımlar; Fatma (Muhammed'din kızı, Ali'nin hanımı) ve Zühre'nın kılıkları ve adlarıyla beraber anmışlardır.

Manas Destanı'nda Umay, "*Koruyucu büyük anamız kutsal Umay'ın kutlu işareti kız kardeşim Kanıkey'in sağ omzunda çıplak erkek çocuktur.*" şeklinde isim olarak geçmektedir. Sagımbay Orozbakov'dan derlenen varyantının birinci cildinin sonundaki açıklamalarda Umay ile ilgili şu bilgi yer alır; "Umay, evin, ocağın koruyucusu olan dişi ruhtur"[181].

---

[179] A. Akmataliev, Baldarga Arnalgan Salt cana Irım – Cırımdar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 433.
[180] S. M. Abramzon. Kult Materi Umay, bkz. ***Kirgizı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnıe svyazi***, Leningrad, Nauka, 1971. s. 275.
[181] ***Manas***. Kitep 1, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 539.

Kırgızların inançlarına göre Umay Ana gökyüzünden yere indiği zaman onun izleri kayalarda ve taşlarda kalır. Oralara "*Umay Ananın İzi*" derler. Kırgızlar çocuğu koruyan varlığa "Umay Ene" derler. Eve çağırılan yaşlı veya tecrübeli kadınlar doğum yaptırırken ve çocukları tedavi ederken "*benim elim değil, Umay ananın eli*" diyerek Umay Ana'dan yardım isterler. Günümüzde de bu ifade çok yaygındır. Bazen de değişik bir şekilde "*Benim elim değil, Fatma, Zuhra, Umay Ana'mın eli*" diyerek işlerine devam ederler. Yeni doğmuş bebeklerin yüzlerini "Umay Ana yıkar" diye her gün yıkamazlar. Çocukları hatta büyükleri bile bir yerlere gönderirken aile büyükleri onları Umay Ana'ya emanet eder. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de halk Umay anayı bolluk ve hasat mevsimlerinde de anarlar. Hasatın bol olduğu ve hayvanların yavrularının çoğaldığı zamanlar Umay Ana'nın memelerinden süt akar demektedirler.

M. S. Andreev'in verdiği bilgilere göre, Bişkek şehrine yakın Araşan Kaplıcası'ndaki kayada bulunan resim eski Türklerin bolluk tanrısı Umay Ana adıyla adlandırırlar ve kaplıcanın etrafında yaşayan Kırgızlar kadın erkek demeden ziyaret ederler. M. S. Andreev'in bu düşüncesini G. P. Snesarev de doğrulamıştır. Çünkü G. P. Snesarev Harezm Özbekleri'ndeki kadınların koruyucusu olan Ambar –ona'nın görevini şöyle anlatmaktadır: Kadın doğururken yardım eder, doğum acısını hafifletir. Bu iki işlev hem Özbek, hem de Kırgız dualarında karşımıza çıkıyor.

Örneğin: *manın kolım emes*,	benim elim değil,
bibi Patime, bibi Suhra kolı,	tabip Fatma, tabip Zuhra'nın eli,
umay- ana, kambar–ana kolı.[182]	Umay – ana, Kambar ananın eli.

Böylece eski Türk tanrısı Umay sadece Sayan Altay halkları arasında değil, Orta Asya halklarından olan Kırgız, Özbekler arasında da günümüze kadar mevcudiyetini devam ettirmektedir.

[182] S. Attokurov, Dindik İşenimder, ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 134.

Eski Türk sözlüğünde umai – çocuğun ana karnındaki yatağı, çocuğun yeri, ana rahmi, Tibetçede uma – anne, Volga kenarlarında yaşayan Tatarlar'da ise uma – periton, Moğol dilinde ise umay – karın[183] anlamına gelmektedir. Bütün bunlar çocuğun doğumu ile annenin doğum özelliklerini sıkı bir şekilde bağlantılandırmaktadır.

Bunların dışında belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgızlar'da "umay" diye adlandırılan bir desen bulunmaktadır. Bu desenin şekli kuşa benzemektedir. Kırgızın uz hanımları da "Umay" anayı uçan kuş şeklinde işlemişlerdir.[184] Kırgız dilinde ise "umay" havadaki yuvada yaşayan masalda uçan kuş olarak anlatılmaktadır. Bu sözcük Fars dilinden (huma) alınmış olup, dünya ağacında yaşayan kuşu belirtmektedir. Bu "kartalların en büyüğü, iyilikler için yaratılmış değerli ve iyi niyetli kuş" olarak tarif edilmektedir. Harezm efsanelerinden birinde oğlunu arayan Ambar – ona[185] kuş şeklinde tarif edilmiştir ("havada kuş olarak uçuyor"). İslam Ansiklopedisinde ise şöyle tarif edilmekte: *HÜMA. HUMA, hümâ. Eskiler indinde tercihan dâimî karlar mıntakasında yaşayan pek büyük yırtıcı bir kuştur. Şair Sa'di huma'nın diğer kuşlara faik olduğunu söyler (Gulistan, I, 15). Halk arasında yayılmış çok eski bir itikada göre, huma'nın gölgesi bir insanın başına tesadüf ederse, tac giyeceğine alamet sayılırdı ve humayan lakabı buradan gelmektedir. Huma'yı bile bile öldüren bir kişinin kırk gün içinde öleceği inanılır.*[186]

Bazı bilim adamları Umay'ın, İran mitolojisinde gölgesi düşen adama şans getiren kutsal kuş Humay ile genetik bağlantısı olduğunu ileri sürmektedirler.[187]

---

[183] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985. s. 195.
[184] K. Cusupov. Umay Ene, bkz. ***Kırgızdar,*** c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993. s. 382.
[185] S. M.Abramzon. Umay Ene Kültü. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s.195.
[186] ***İslam Ansiklopedisi,*** c. V, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 625.
[187] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 334.

K. Baycigitov “Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı” adlı çalışmasında, insanoğlunun yetişemeyeceği yerlerde yaşayan, gerekirse bir kanadıyla güneşi bile kapatabilecek güce sahip olan Kumay adındaki mitolojik kuşun Humay kuşu olduğunu söyler. Humay’ın yavrularını dağ kavaklarında veya kayalarda beslediğini, onun en büyük düşmanının ejderha olduğunu belirtmiştir. Yazar aynı zamanda Türkmen ve Fars folklorunda “Humay” adındaki mitolojik kuşun, insanların başları derde düştüğünde, zor durumda kaldıklarında yardım eden, onlara şans getiren bir ruh olduğunu belirtir.[188]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar eski zamanlarda Umay Ana’yı kartal cinsinden bir kuş olarak telakki ederlerdi. Bundan dolayı yeni evlenenlere günümüzde de “kuş boonor bek bolsun” (kuş bağınız sıkı olsun) derler. Biz bu dileği, ailede en önemli yeri olan kadının, nesli devam ettiren çocuğun koruyucusu olan Umay Ana ile bağlaştırabiliriz.

Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra yapılan “beşiktoy” töreni günümüzde de canlı bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Bu törende eve toplumda saygınlık kazanmış, çocuk sahibi olan, yaşça büyük bir kadın davet edilir. Bebeği ilk beşiğine bu kadın beler ve belerken şöyle dua eder: “Bismillah benim elim değil, Umay Ene’nin eli”.

Buna benzer uygulamalar sadece Kırgızlar’da değil diğer Türk boylarında da yapılmaktadır. Örneğin; Teleutlar ay yeni doğduğu zaman çocuğu beşiğe belerler. Evde bulunan en büyük hanım beşiği çam ağacıyla tütsüleyip, beşiğin başına yayı, ya da Umay (May) Ana’yı çağrıştıran beyaz bezi bağlarlar. Onlar Umay Ana’yı güzel, genç ve kıvırcık gümüş saçlı bir dişi olarak bilirler. Teleutların inançlarına göre Umay Ana çocuğu doğumundan itibaren koruma altına alır, çocuğa zarar verecek olan kötü ruhları yayla vurmaktadır. Umay Ana sadece çocukları değil taze bitkileri de

[188] K. Baycigitov, ***Kırgiz Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 165.

korumaktadır.[189] Kısaca Umay Ana bu dünyaya gelen herkesin ve her şeyin koruyucusudur.

Kırgızlar uyuyan çocuğu yalnız bırakmazlar. Kötü ruhların çocuğa zarar verebileceğini düşünürler. Bırkamak zorunda kalsalar Umay Ana'ya emanet ederler. Sonbaharda hasat bol olunca Umay Ana'nın memesinden süt aktı derler.

Orta Asya'da çocuklar için yapılmış kuş şeklindeki toprak kaplar, Özbek ve Tacik takkelerindeki kuş şeklindeki desenler, Kazakların kadın doğum yaparken kötü ruhları kovalaması için kartalı kullanmaları, Kazak, Kırgız, Özbekler'de de baykuşun tırnakları ile kanadının çocukları, kızları ve kadınları nazardan ve kötülüklerden koruması için kullanmaları[190] gibi uygulamalar oldukça yaygındır.

Aslında eski Türkler'deki, Altaylılardaki, Kırgızlar'daki Umay Ana, Özbekler'deki Ambar – ona, Yakutlar'daki Aisıt genetik olarak aynı kılığın çeşitli görünüşüdür. Kırgızlardaki Umay bir dini inançtır ve vatanı Orta Asya olan eski kült kalıntısıdır.

Kırgızlarda olduğu gibi Umay kültünün izlerine Sahalar'da da rastlamaktayız. Sahalar'ın inançlarına göre Ogo ımıta denilen bir kuş vardır. Buna "çocuk ımısı" derler. Bu "Imığ" bir kuş şeklinde çocuğun başucunda öter ve bununla çocuğun neslinin bereketli olacağını haber verir. Aynı zamanda Imı kuşu Sahalar'da talih kuşunun adıdır. Pekarskiy'in izahına göre "Imığ" kelimesinin başka bir anlamı da "korunma silahı, tılsım, muska"[191] demektir. Bu bilgilerden yola çıkarak Saha mitolojisindeki "Imı" ruhunun Umay olduğu sonucuna varmaktayız.

---

[189] M. Mukasov, Din Irları. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 334.
[190] T. Bayalieva. ***Kırıgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar***, Frunze, İlim Basması, 1969, s. 55- 59.
[191] ***Yakut Sözlüğü,*** İstanbul, Ebüzziya, 1945, s. 414.

Mahmut Kaşkari'nin de "Divanü Lugati't - Türk" adlı eserinde geçen "*Umayka tapınsa oğul bolur*" şeklindeki atasözü dikkate değerdir.

G. N. Potanin Umay – Ene'nin tasvirini aşağıdaki şekilde yapmaktadır:

Bembeyaz süt gölünden su içen
Surun dağında hayat sürdüren
Taç görünümlü başıyla Umay – Ene,
Elinde tutan taçını o altından
Ayaklarını üst üste koyarak oturan
Altınlı saçlarıyla Umay – Ene[192]*.*

Cengiz Aytmatov eserlerinde Umay –Ene, Bugu –Ene, Nayman – Ene, Börü – Ene gibi sembolik motifleri yaratmıştır ve Kırgız halkının efsanelerine ahlaki açıdan derin ve yeni anlamlar kazandırmıştır.

Bütün bu örnekler gösteriyor ki diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlar'da da Umay – Ene, yaratılmanın, yaşamanın, hayatın kaynağı, dünyaya gelen bebeğin kutsal koruyucusu ve bekçisidir. Umay – Ene'ye inanmak, ondan medet ummak, insanoğluna güç ve kuvvet kazandıracaktır.

[192] A. Akmataliev. ***Kırgız Folkoru cana Tarıhıy Baatırlar,*** AKM. Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001. s. 133.

1.1.1.4. Bakşı Kültü

Türklerin İslam öncesi dini inanışlarında ve halen geleneksel Türk dini inanışlarını devam ettirenler arasında şaman çok etkili bir varlıktır. Şaman kelimesi Tunguz kökenli olup, Türkler arasında yaygın kullanılan şekli "kam"dır. Fakat Yakutlar'da "oyun", Kazaklar'da "baskı", Özbekler'de "bakşı", Uygurlarda "bakşı", Türkmenlerde "bahşı", "bagşı" kelimesi şaman yerine kullanılmaktadır.[193]

Japoncada da "kami (kemi) diye bir kelime vardır. Japonlar kutsal varlıklara, pirlere kami derler. Japonlara göre kamiler olağanüstü güçlere sahip varlıklardır. Japonlar da kutsal mekânlarda ve evlerinde kamilere tapınmaktadırlar. Bunlarla ilgili tarihçi K. Cusupov ilginç bir yorumda bulunmuştur. Tarihçi, Japonların bir zamanlar Yenisey'de yaşayan Türk boyları arasından göç etmiş akrabalardan olabileceği ihtimalini söylemektedir. Çünkü Japon mitolojisindeki pirler, koruyucu ruhlarla Kırgız mitolojinsindeki pirlerin, koruyucu ruhları arasında benzerlikler olduğu görülmekte. Örneğin; Kırgızlar'n güneşe tapındıkları gibi, Japonlar da sabah akşam güneşe taparlar, kutsal sayarlar. Bir Japon efsanesine göre Japonya'nın ilk imparatoru – Güneş Tanrısı'dır.[194]

Çin "Tan – şu" kaynağında Kırgızlar'ın dinlerinden bahsederken X. yüzyılda Kırgızlar'ın din adamlarına "gan"[195] dedikleri kaydedilmiştir. Bunun kam olduğu muhakkaktır. Günümüzde Kırgız şamanı bakşı şeklinde adlandırılmaktadır. Fakat son zamanlarda Kırgızistan'ın kuzeyinde bakşının yerine "bübü" terimi daha çok kullanılmaktadır. Moğollarda erkek şamana *böö* denilmektedir. Kırgızlar'da da eskiden böö terimini erkek şamanlar için

---

[193] ***İslam Ansiklopedisi,*** (İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biblografya Lugati), c. II, İstanbul, Maarif, 1944, 233.
[194] K. Cusupov. Bayırkı Kırgızdardın Tarıhına cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızdar***, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması , 1993, s. 378.
[195] P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy. ***Puteşestvie v Tyan – Şan v 1856 – 1857 godah***,. Moskva, 1946, s. 195.

kullanırlardı. İslam dinin tesiriyle bu kelimenin anlamı değişmiş olabilir. Bübü İran kökenli bir kelimedir. Zamanla eski böö kelimesi bübü olarak değişmiş olabilir. Günümüzde küçük çocukları korkutmak için "böö geliyor"[196] derler. Burada Buryat ve Moğollarda bakşı için böö denildiğini göz önünde bulundursak konu daha iyi anlaşılacaktır. Kırgızlar ağlayan, şımarık bebeği şaman geliyor, korkunç bir ruh geliyor diye, şamanın tipik karakteriyle korkutmaktadırlar.

Kırgız – Kazakların "bakşı" veya "baskı " kelimeleri de Buda dini vasıtasıyla gelmiş yabancı kelimedir. Bu kelime Budist Moğollarda "öğretmen", "mürşit"[197] manasını ifade eden bir unvan olarak kullanılmaktadır. F. V. Poyarkov, Kırgız bakşısını şöyle tarif etmiştir: "*Cinleri iyi bilen insanlar bakşı olarak bilinmektedir. Cinler ile ilişkiye giren insanlar gerçek bakşılardır. Aynı zamanda bu insan cinleri gerekli zamanlarda çağırabilme, ata babların arbakları ile konuşabilme yeteneğine sahiptir*."[198]

Bunlarla beraber Kırgız bakşıları dönemin düşünürleri, şairi, çeçenleri, öğretmenleri, ustaları idiler.

Kırgızlarda hem erkekler, hem kadınlar bakşı olabilmektedirler. İlk olarak, bakşı Allah'tan iyilik ve sağlığı istemektedir ve mutsuzlara mutluluk, hastalara şifa bulmaya çalışmaktadır. XIX. yy. sonlarında Kırgız bakşılarının asıl görevi sinir hastalıklarını iyileştirmek idi. Hasta olup bakşılara başvuranlar da bakşıların şifalı sözlerine, uygulamlarına kalpten inananların çoğu da iyileşirlerdi.[199] Bunların dışında Kırgız bakşısı fal bakardı, gelecekten haber verir, hırsızın nerede olduğunu, nasıl bulabileceklerini söyler, çalınan malın bulunması için yardım ederdi. Bunların dışında rüya

---

[196] K. Cusupov. Bayırkı Kırgızdardın Tarıhına cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. ***Kırgızda****r*, c. V, s. 381.
[197] ***İslam Ansiklopedisi,*** İslam Alemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biyografya Lugati),c. II, İstanbu, Maarif, 1944, s. 233 – 237.
[198] T. Bayalieva. Şamanstvo ve Şamanskiy Kült. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov,*** Frunze, İlim Basması ,1972, s. 118.
[199] S. Egemberdieva, Aytımdar. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, 2003, Şam Basması, s. 282.

tabir ederdi. Onlar için "gözü açık" tabiri kullanılırdı. Bununla ilgili bilgileri P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy'in çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. O kendine gelen gözü açık adamı "*duana*" kelimesiyle adlandırmaktadır.

Kırgızlarda "efendi" (apendi) anlayışının bakşı kültü ile karışmış olabileceği tahminleri vardır. Çünkü bazı bakşılar için gözü açık apendi dedikleri için, bazı gözü açık duanaları da bakşı olarak görürlerdi. Kırgız bakşılarının ve Kazak bakşılarının dervişlikle ile belli bir ölçüde bağlantısı olduğunu Kırgız kaynakları da kanıtlamaktadır. P. P. Semenov – Tyan – Şanskiy'e gelen bir "duana" ak kuğu tüyünden yapılmış şekli biraz uzunca bir baş giysisi ile gelmiştir. Bu tip baş giysisini hem dervişler (duana) hem de bakşılar giyerdi. Tyan – Şan'da yaşayan duanalar ak kuğu tüyünden yapılmış bu baş giysisini başlarından hiç eksik etmezlerdi. Bu giysiye "*gülö*" veya "*külö*" adı verilirdi. Özbekler'de de "*kulah*" adıyla adlandırılan koni şeklinde yapılmış dervişin baş giysisi ile karşılaştırız. Ak kuğu tüyünden yapılmış olan Kırgız duanasının külesi,[200] bazı Sibirya halklarının şamanlarının baş giysisiyle genel benzerlikleri vardır. Kırgız dervişlerinin baş giysilerinin Sibirya halkının şamanlarının baş giysilerinin benzerlikleriyle ilgili bilgileri O. A. Suharev de belirtmiştir.

Böylece Kırgız duanaları hep lime lime elbiselerle, başlarında küle ve ellerinde asa musa dediğimiz bir bastonla gezerlerdi. Bundan dolayı Kırgızlar giysileri kirlenmiş ve hep dışarıda oynayıp gezen çocuklarına kızdıklarında; Dubana gibi nerde geziyorsun, derler.

Kırgızların göçebe hayatına sofizmin girdiği de hepimizce malumdur. Kırgız bakşılarının, apendilerinin ve cinlerinin çok güçlü ama göze görünmeyen güçlerle bağlantı kurabilen kişiler olduğuna inanılırdı. Bunların çoğu sinir hastalıklarıyla hastalanan insanlardı.

---

[200] Üsöyün, Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö, bkz. Kırgızdar, c. IV, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırıgızstan Basması, 1997, s. 560.

F. V. Poyarkov'un da belirttiği gibi Kırgız bakşılarına bu özellikler aslında ata babalarından geçmektedir. Mesela; bir bakşı ölünce sözde onun cini üç sene bekler ve sonra onun kabilesinden birine geçer. Bakşıcılık geleneğinin kuşaktan kuşağa geçmesiyle ilgili inançlar Kazaklar'da da yaygındır. Mesela; Kazak baskısı Süyünbay'ın anne babası, dedesi ve ninesi baksı idi.[201]

Bu durumda Orta Asya'nın ve Sibirya halklarının bazılarında olduğu gibi Kırgız bakşıcılığında bakşılık geleneğinin kuşaktan kuşağa miras olarak geçmesi önemli yere sahip idi. Çünkü bakşıcılık sanatı öğrenmekle elde edilmez. Bakşı olmak için bakşının neslinden gelmek gerekir. Böylece Kırgız, Kazak bakşıları kuvvet ve kudretlerini atalarından aldıklarına inanırlar.

Kırgız bakşılarını hep cinlerin destekledikleri ve cinler insanın hasta olduğu zaman genellikle sinir hastası olanlardan seçtiğine inanılmaktadır. Seçilen bu insanlar bakşı olmaya karşı koymuşlardır. Fakat cinler "ya bakşı olacaksın, dediklerimi yapacaksın ya da öleceksin" diyerek korkuttukları zaman onlar bakşı olmayı kabul ederlerdi.

Bakşı olma ile ilgili ilginç bir örnek de Cılkıbay Kuşbekov'un anlattıklarıdır. Cılkıbay'ın babası Kuşbek Sayak Kabilesi'nden çıkan ünlü bir bakşıdır. O çok küçük yaşında sağ kolu ve ayağı hastalanır. Bu hastalıktan çok çeker. Zaman zaman da intihara teşebbüs eder. Hatta o bir gün kendini asmak isterken görenler kurtarır. O yirmi yaşına gelince Mancılı Dağı'nın tepesine çıkar ve orada bayılır kalır. Tam bu sırada ona bir ak deve yaklaşır ve onun bakşı olması gerektiğini söyler. Bu ak deve bu kutsal yerin koruyucusudur. Kuşbek ancak sabah kendine gelir ve çok hasta olduğunu fark eder. Evine döner ve yatakta tam iki ay yatar. Bu iki ay sürecinde gece gündüz ona hep ak deve gelir ve bakşı olması için ısrar eder. Sonunda bu

[201] S. Attokurov, Dindik İşenimder. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998. s. 131.

teklifi kabul etmezse öleceğini anlar ve kabul eder. Kuşbek'in bütün hastalıkları ortadan kalkar iyileşir.[202]

Yine Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan Kutçu Kabilesi'nden çıkan bakşı kadın Kokulay bakşıcılık hikâyesini şöyle anlatılmaktadır: Üçüncü sınıfı bitirdikten sonra okulu bırakmak zorunda kalır. On dört yaşındayken bir sürü hastalıklara yakalanır. On beş yaşındayken yürüyemez hale gelir. Kokulay'ın düşüncesine göre, o bakşının yaptığı tedavisi sonucu iyileşmiştir. Bir gün bakşının yaptığı törene katılır. O arada onun da bakşı gibi oynayası gelir ve oynamaya başlar. Bundan sonra onun ailesi ve kendisi bakşı olması gerektiğini anlar ve bakşı olmayı kabul eder.

Adigine Kabilesi'nden çıkan bakşı Kıyas da küçük yaşlarında epilepsi hastalığına yakalanır. Bazen bayılır kendini kaybeder, tam bu sıralar mezarlara koşar. Kıyas kendisinin bakşı olması gerektiğini düşünür ve sonradan ak bakşı olur.[203] Bakşının uzun süren hastalıklarıyla ilgili bilgilere S. M. Abramzon ile S. İ. İlyasov çalışmalarında yer vermişlerdir. Buna benzer örnekler yani korkutma ya da zorlama ile bakşı olma durumu Kazak, Özbek bakşıları arasında da karşımıza çıkmaktadır.

Tarihçi S. İlyasov 1942 yılında 84 yaşındaki bakşı Şermat Orusov ile karşılaşıp onun dünya ve kâinat hakkındaki anlayışlarını şöyle belirtir: "*Şermat'ın dediğine göre, kâinatta Allah (Huda) vardır. O'na canlı, cansız her şey itaat etmektedir. Allah'tan başka sıradan insanların gözlerine görünmeyen, iyi ve kötü ruhlar da vardır. Kötüleri, "cinler", "devler", "şeytan" ve "karabasanlar"dır. Onlar insanlara kötülük ve hastalıkları getirir. İyilik melekleri ise, tersine insana yardım eder ve onların yardımı ile bakşı kötü ruhlar, karabasanlar ile savaşır.*"[204]

---

[202] S. M. Abramzon. Şaman Kültü, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 124.
[203] T. Tanaev, ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar,*** I. kitep, Kırgız uluttuk ilimder akademiyasınsının tüştük bölümü, Oş, OMU Basması, 1998. s. 46- 47.
[204] K. Baycigitov, ***Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 125.

1933 yılında Kaşkar bölgesine idarecilik yapan Osmanaalı ile Iskakbekter de hep bakşılarla gezermiş. Onlar yıldızlara bakarak ayın nasıl doğacağını, yılın iyi ya da kötü geçeceğini bilirlermiş.[205]

Bakşılar dualarının ve kendilerini destekleyen cinlerinin yardımıyla hasta adamın vücudundaki kötü ruhları kovalar ve onunla savaşırlar. "Cin" Arapça bir kelimedir. O, insanlara kötülük getiren, zarar veren bir güce sahiptir. Ancak bakşı kendi cinlerinin yardımıyla hasta adamın vücudundaki hastalıkları kovalar, temizler. Örneğin; "Bakşı cinin çakırdı", "bakşı cinin okuyt" gibi anlayışlar Kırgızlar arasında yaygındır Bakşıların dualarında dini zamanlaştık açıkça gözükmektedir. Buradaki önemli şey, dualardaki İslami unsurların çoğunlukla sofizm ile bağlantılı olmasıdır. Kırgız bakşıların dualarında karşımıza çıkan bazı arkaik motifler ile ikonlar bizi Sibirya şamanlarının dünyasına götürmektedir. L. P. Potopov, Kırgız bakşılarıyla Sibirya halkının şamanları arasında şaşırtacak kadar benzerlikler olduğunu belirtmiştir. Potopov, Kırgız bakşılarının ak bakşı ve kara bakşı olarak ikiye ayrıldıklarına da dikkat çekmiştir. Belirtmemiz gereken önemli nokta Sahaların geleneksel dini de ak ve kara şamandan ibarettir. Böyle ak ve kara şaman olarak bölme Sibirya halkları arasından sadece Sahalar ile Buryatlar'da karşımıza çıkmaktadır. Buryatlar tanrılarla bağ kuranlara "beyaz şaman", ruh çağıranlara "kara şaman" derler. [206]

T. Bayaliyeva "*Kırgızlarda İslama Kadarki Dini İnançları ve Kalıntıları*" adlı doktora tezinde Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar kara bakşının daha güçlü olduğuna, güney bölgesinde yaşayan Kırgızların ise ak bakşının daha güçlü olduğuna inandıklarını tespit etmiştir. Kuzey bölgede yaşayan Kırgızlar kara bakşıdan korkarlardı, bunun aksine ak bakşıdan korkmazlardı. Kara bahşılar tedavi törenlerini sadece geceleri yaparlardı. D. K. Zelenin, L.

---

[205] Üsöyün Acı, Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt Sanası Cönündö, bkz. ***Kırgızdar***, c. IV, Ed, K. Cusupov, Bikek, Kırgızstan Basması, 1997, s. 565, 566.
[197] T. Bayalieva. Şamanstvo i Şamanskiy Kult. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s.121, 122.

P. Potopov ve diğer araştırıcılar bu mesele üzerinde durmuşlar ve bakşıların bu şekilde kategorize edilmesini daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığını ve bakşıcılık geleneğin gelişmesi neticesi olarak değerlendirmişlerdir.[207]

Kırgızların kara ve ak bakşısıyla ilgili bir örnek Manas Destanı'nın bir epizodunda geçmektedir. Ancak burada kara bakşıdan söz edilmekte. Lohusaya yardım için "kara bakşı" çağırılıyor. Loğusa diyor:

Ey gelinler ilimde kara bakşı var idi
Kara basmış kadının evliyası o idi.[208]

Kırgızların sosyal hayatla ilgili Sarinci Bököy Destanı'nda da kara bakşı ile ilgili şu mısralar geçmekte:

Canımdı caman kıynadım,	Canım çok acıdı,
Koco – moldo bakşıdan,	Hoca – molla bakşıdan,
Kara cindüü tapçıdan	Kara şeytanlı bulucudan
Kaltırbay tegiz cıynadım.[209]	Hepsini bırakmayıp topladım.

T. Bayalinova'nın verdiği malumatlarına göre Kırgız bakşıları zikir zamanlarında çoğunlukla kamçı ve bıçak kullanırlardı, giysilerinin çevredekilerden pek farkı yoktu. Kaşkar'da yaşayan Kırgızların bakşı hanımları bu zikir için küçük zil kullanmışlardır. Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan bakşılar milli enstrümanları olan komuzu kullanmışlardır. Saha şamanları ise tefle beraber telli bir çalgı aletini kullanmışlardır. Kazakların da müzik aleti olarak kobızı kullandıklarını belirtmek de yarar vardır.

Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında Uygur şamanlarının tefine göre küçük "dap" denilen tef kullandıklarını belirtmiştir. Kazak (burada muhtemelen Kırgızlardan söz etmektedir) bakşılarının XVIII. yy. hatta bazı bilgilerde XX. yy . başlarında bile tören

---

[207] T. Bayalieva. Şamanstvo i Şamanskiy Kult. ***Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 123.
[208] W. Radloff. ***Proben***, c. V, Sankt Peterburg, 1885. s. 467, 468.
[209] Sarinci Bököy, Canıl Mırza Destanları, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 6, Bişkek, Şam Basması, 1998. s. 22.

sırasında tef kullandıkları ve tef çalarken vücutlarını sallayarak hastayı tedavi ettikleri anlatılmaktadır.[210]

J. Paul Roux, bakşılarla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır: "Kırgızlar arasında, her yılın belli bir gününde çağrılan fağhinun adlı bir kişi mevcuttur. Onun etrafında oynamaya ve içki içmeye başlayan şarkıcılar ve müzisyenler toplanmaktadır. Bu adam bir süre sonra bayılmakta, titreyerek ve kasılmış bir vaziyette yere düşmektedir. Bir sonraki yıl boyunca olacak bütün olaylar kendisine sorulmakta ve o mahsulün az ya da çok olacağı, yağmur veya kuraklık olup olmayacağı, vs. gibi konular hakkında bilgi vermekte ve kendisini dinleyenler, onun dediklerinin doğru olduğuna inanmaktadırlar.[211] Böylece J. P.Roux bize bakşıların ne işlerle meşgul olduklarını, onların insanlar arasındaki itibarını, ayin sırasında nasıl bir ruh haline girdiklerini aktarmaktadır.

Bahaddin Öğel'in de Kırgız bakşılarıyla ilgili verdiği bilgiler dikkat çekicidir: "Yarı Müslüman, yarı şaman olan Kırgız bakşıları ısıtılmış kıpkızıl demiri tutuyorlar, yalıyorlar ve çıplak ayaklarla kızgın demirin üzerinden geçiyorlar. Bakşılar komuz veya iki telli kemence çalıyorlar, ses çıkaran demirler takıyorlar ve yine zilli asa taşıyorlar."[212]

Bazı Kırgız bakşılarının koruyucu ruhu Ak – Taylak (ak deve) idi. Teleütler'de de şamanın tefi zikir zamanında "ak adan" yani ak deve diye adlandırıldı. N. P. Drenkova tarafından kaydedilmiş bilgilerde de bakşılar çağırılarında teflerinin ağaç kolunun koruyucu ruhu olarak Ak – Taylak'ı söylerler. Kırgızların Sayak Kabilesi'nden Toma adlı kara bakşının çağırılarında Buurakan Geçidi'nin ve Muz Taman adlı hayvanın adı geçmektedir. Altaylı şamanların dualarında şu ifadeler geçmektedir: "Pulut köstü Pura – kan" (Bura – han), "Mus ajaktuu Pi – kiji", "Pulut kostü Taj –

---

[210] S. İ. İlyasov, ***Perejitki şamanizma u Kırgızov***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1945. s. 183.
[211] J. P. Roux. ***Türklerin ve Moğolların Eski Dini***, İstanbul, Kabalcı, 1994. s. 56.
[212] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi,*** c. II, TTK, Yayınları, Ankara, 1995. s. 526.

Pura".[213](abramzon 218) A. V. Anohin'in kaynaklarına baktığımızda Pura – Kan Tanrı Ulgen'in oğullarından biri olarak geçmektedir. T. Bayaliyeva'nın düşüncesine göre, Pura – Kan ile Muz – Taman sayan Altay halklarında ve Kırgızlar'da yaygındır.

Kırgız bakşılarının zikri ile Kazak baksılarının zikrinin ortak noktaları çoktur. Kırgızistan'ın kuzey bölgelerindeki Kırgız bakşılarının tedavi etme yöntemlerinden biri, hastanın vücudundaki kötü ruhları herhangi bir hayvanın veya eşyanın üzerine atmaktadır. Fakat hastaları iyileştirmenin bu yöntemlerini bakşıların dışında Kırgız hanımları da kullanmışlardır. Mesela; N. P. Drenkova'nın Tyan – Şan'dan aldığı bilgilere göre, çocuklar hastalandığı zaman onları iyileştirmek için hastalığı başka bir şeyin üzerine atmak yoluyla "köçöt" diye adlandırılan uygulama kullanılmıştır. Örneğin; yaşlı bir kadın evde çocuğun yanında oturur, kara, ak kumaş ve çubuktan bir erkek, bir de kadın kukla yapar. Tuz, yağ, buday gibi malzemeleri ak kumaşla sarar buna gıda denir. Bu iki kuklayı yine çubuktan yapılmış iki ata bindirir. Gıdanın bulunduğu kumaşı da çubuk üzerine koyar. Sonra bunların hepsini bir kumaşa sarar ve bunu çocuğun vücuduna üç kere döndürerek şu duaları okur:

Ertenki uçuk keçke cepte,	Yarınki uçuk akşama yetme,
Kekçi uçuk ertenkige cepte,	Akşamki uçuk yarına yetme,
Agını katuu suuga bar,	Şiddetli akan suya var,
Aşuusu biyik toogo bar,	Geçidi yüksek dağa var,
İçi camanga bar,	Kötü niyetliye var,
Tuura keldi duşmanga bar,	Gerekirse düşmana var,
Men da kayttım,	Ben de gittim,
Sen da kayt.[214]	Sen de git.

[213] S. M. Abramzon, ***Kirgizi i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnıe svyazi***, İzdatelstvo "Nauka", Leningrad, 1971, s. 316.
[214] S. Attokurov, Dindik İşenimder. ***Kırgız Etnografyası***, Baişkek, KMUU Basması, 1998, s. 132.

Bundan sonra kuklaları çadırdan uzak bir yere atar, bazen de gömerler. Bunlarla beraber hastalığın da gideceğine inanılır. Kuklaları atarken şu dualar okunur:

Sen colooçu bolson	Sen yolcu isen
Col menen ket,	Yol ile git,
Cortuulçu bolson	Yağmacı isen
Con menen ket[215].	Dağ sırtıyla git.

Bundan sonra da su koyulan kâseyi alıp "*Kurban olayım Allahım su ile gidiyor.*" diyerek çocuğun üzerinde döndürürlerdi. Çocuğa sudan biraz içirirler, kalanını da çadırın arka tarafına dökerlerdi. Hasta çocuğun giysilerini dilenciye veya bir yetime verirlerdi.

Aynı zamanda bakşılar vücuduna yara çıkanları, yılan gibi çeşitli hayvanlar ısıranları, dişi ağrıyanları da her çeşit uygulamalar yaparak tedavi etmeye çalışırlardı. Örneğin; bir kâseye su koyup suya tükürerek:

Alabata bürü menen,	Alabata[216] tohumu ile
Acıdaardın tügü menen.	Ejderhanın tüyü ile.
Aral, aral, aralga köç,	Ada, ada, adaya göç,
Aral otun ottogon maralga köç.[217]	Ada çimenini yiyen geyiğe göç,

gibi sözlerle hastalığı kovalamış oluyorlardı. Bakşılar bunun gibi uygulamalar yaparken mutlaka ata babaların arbaklarını, pirleri, koruyucu ruhları yardıma çağırmaktadırlar.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız bakşıları fala bakar, gelecekten haber verir ve rüya yorumlarlar. Bunların bazılarından örnekler verelim. Kırgızların Sayak Kabilesi'nde Kubul adlı ünlü bir bakşı vardı. O kara bakşı idi. Kubul çok sayıda hastaların vücutlarındaki kötü ruhları kovalayarak iyileştirmiştir. Günlerden bir gün Kubul bakşıyı Isık Göl'ün Ton bölgesinde yaşayan çok zengin Kök – köz bay çağırtmıştır. Bakşı geldiğinde çok

---

[215] Ç. Ç. Velihanov, ***Sobr. soç. v piyati tomah,*** c. 1. Alma – Ata, 1961, s. 470.
[216] Bir çeşit bitki.
[217] Kaada Salttar Ak Batalar**. *El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 135.

kalabalıktı, bütün halk oraya toplamıştı. Tören başlamıştır. Törene ara verildiği zaman geleceğini merak edenler ona sorular sormaya başlamıştır. Bakşı halk arasında bulunan çok yakışıklı ve genç bir çocuğun gelecekteki hayatını şöyle anlatmıştır:

"*Kendirdey beli çoyulgan*,	Kendir tarlası gibi beli gevşemiş,
Betinen kanı oyulgan.	Yüzündeki kırmızılık gitmiş.
Ketirekey beli çoyulgan,	Ketirekey beli gevşemiş,
Ölsö dagı küzü ölöt"[218]	Ölürse de güzün ölür."

Bakşı böyle deyince Kök – köz bay bakşının tedavi etmesi için çağırttığı oğlunun iyileşip, iyileşmeyeceğini sorar. Bakşı: "Bu çocuk ölür ve diğer oğlu da ölür", der. Öfkeli Kök – köz bay bakşıya sorar: Söyle bakalım, her şeyi o kadar iyi biliyorsan sen nerede ölürsün. Bakşı da şöyle cevaplandırır: Sen merak etme, buralardan uzaklarda aç ve soğuk bir yerde ölürüm.

Cılkıbay Kuşbekov adlı adamın anlattıklarına göre onun babası hastanın iyileşeceğini ya da öleceğini, onların yakınlarını bekleyen üzüntülü ve sevinçli günleri önceden söyleyebiliyormuş. Kokulay adlı kadın bakşı önceden kimin hastalanacağını bilirdi ve çağırtılmadan hemen yardıma koşardı. Kırgız bakşılarının diğer görevi de fala bakarak gelecekten haber verme idi. Bakşılar fala bakarken ilk önce şunun gibi istekte bulunlar:

Baygambardın bal tölgö,	Peygamberin bal falı,
Taştanbektin taş tölgö,	Taştanbek'in taş falı,
Azirettin alp tölgö,	Hazretinin alp falı,
Coldo colooçunu,	Yolda giden yolcuya,
Baksan turgandı körböy tüş,	Yürüyene, durana bakmadan çık,
Kalp aytpa cakşı tüş,	Yalan söyleme, doğru çık,
Beşenesi beş tüş,	Her şeyiyle doğru çık,
Oñ koluma oop tüş,	Sağ koluma çık,
On iki taş atıp tüş.[219]	On iki taş atıp çık.

[218] T. Bayalieva. ***Doislamskie Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 119.

Eski Türkler de gelecekle ilgili iyi ve kötü haberleri kamlardan öğrenirlerdi. Onların tavsiyelerini almadan ordu toplanmaz, savaşa gidilmezdi. Kırgız ve Kazak halk edebiyatında hayvanların kürek kemiği falı motifi yaygındır. Destanlarda kahramanlar kürek kemiği falına göre hareket ederler. Manas Destanı'nda Manas'ın yanında "kürek kemiğine" bakan falcısı bulunduğu anlatılmaktadır. Kalmuk Hanı Coloy'un da "kürek kemiği" falına bakıp Tanrı ile konuşan Tagıl Taz adlı falcısı vardı. Bir keresinde falcı kürek kemiğinde kanlı bir başın yuvarlandığını görür. Coloy'o bu sefere çıkmanın iyi olmayacağını söyler. Fakat Coloy dinlemez, sefere çıkar ve Manas onu mağlup eder, öldürür.[220]

Moğollar da hayvanların kürek kemiklerinden geleceği okumak gittikçe önem kazanır ve onlarla beraber bütün Türk topluluklarında da önemini bir daha kaybetmez. Moğolcada kürek kemiğine *dalu*[221], Kırgızlar'da *dalı* derler.

Hastanın iyileşmesi için kamlar çağırılırdı. Dede Korkut'ta çocuk doğduğu zaman kam davet edilir. Kam dua eder, adını koyar ve "adını ben verdim, ömrünü Tanrı versin" diyerek kendi görevini yapar. [222]

Kırgızistan'ın kuzey ve güney bölgelerindeki bakşıların geleceği haber vermelerindeki kullandıkları nesneler farklıydı. Güney bölgede yaşayan bakşılar ayna kullanırlardı. Aynı zamanda bu iki bölgenin bakşılarının yaptıkları törenlerin de farklılıkları vardı. Kuzeyin bakşıları hasta olduğu zaman kendinin koruyucu ruhunu görür ve onlarla konuşurdu. Bununla beraber ünlü bakşı olması için bir süre ünlü bakşıların bakşıcılık okulundan geçerdi.

Güneyli bakşılarda eylem çok büyük rol oynardı. Bundan dolayı bunların törenleri kuzey bakşılarının törenlerine göre çok ilgi çekerdi. Güney

---

[219] Kaada Salttar Ak Batalar, **El Adabiyatı Serisi,** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 113.
[220] W. Radloff. ***Proben,*** c. V, Sankt Peterburg, 1885, s. 197.
[221] J. P. Roux. ***Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar,*** İstanbul, Kabalcı, 2005, s. 154.
[222] M. Ergin. ***Dede Korkut Kitabı,*** c. I, TDK Yayınları, Ankara,1958, s. 105.

bakşıları kendi törenlerini bu eylemlersiz düşünemezlerdi. Ancak bu eylemleri yaptıktan sonra kendi koruyucu ruhlarını görmeye başlardı. Güney bakşılarının törenleri ile Özbek bakşılarının falbinlerinin genel benzerlikleri vardır.[223]

Kırgız bakşılarının törenleri Sibirya şamanlarınki gibi karmaşık değildi. Fakat beklenen sonuçlar aynı olurdu, hastalar senelerdir çektikleri hastalıklardan kurtulurlardı. Gelecekte bakşı olacak adam bu törene katılmadığı sürece bakşı olamazdı. Gelecekteki bakşının katıldığı törene "gözünü açmak" derlerdi. Burada gelecekteki bakşı sadece kendi ruhlarını görmekle kalmazdı aynı zamanda bakşılık okulundan geçmiş olurdu.

Sibirya şamanlarında olduğu gibi, Kırgız bakşılarının ruhları üçe ayrılmaktadır. Birinci ruh; bakşının koruyucu ruhu, ikinci ruh; yardımcının ruhu, üçüncü; cinlerin ruhları.[224] Bakşının koruyucu ruhu en kuvvetli güç olarak sayılırdı. Bakşı Kuşbek'in anlattıklarına göre, onun koruyucu ruhu ak deve idi. O bir hastayı tedavi etmesi için çağırıldığı zaman önce koruyucu ruhu deve ile danışırdı ve hastanın iyileşip, iyileşmeyeceğini sorardı. Kadın bakşı Kokulay'ın koruyucu ruhu bir dev idi.

İkinci ruh – yardımcı ruha çımın (sinek) derlerdi. Bakşıların çımınları tören sıralarında çoğu zaman at binen askerler, yaya askerler, kaplan binen devler, yılanı kamçı yapan olağan üstü varlıklar olarak gözükürlerdi.

Günlerden bir gün Cılkıbay'ın babası gümüş çakçasını (sigara kutusu) kaybeder. Çok üzülür ve gümüş çakçasını bulmak için çımınlarından yardım ister ve bulur.

---

[223] S. M. Abramzon, Şaman Kültü. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 127.
[224] S. M.Abramzon, a. g. e. s. 132.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de Kırgızlar'a göre cin, kötü ruhlardır. Onlar sadece insanlara değil hayvanlara da zarar verirler. Kazaklar'ın cin anlayışıyla ilgili Kastane şöyle demektedir: "Cini bir eşek, keçi, ateş hatta dana kılığında olarak görürler." Kırgızlar cinlerin ıssız mekânlarda insanların gözlerinden uzak yaşadıklarına ve akşamları geleceklerine inanırlar. Bundan dolayı Kırgızlar geç saatlerde dışarıya pek çıkmazlar, kapıyı açık bırakmazlar, küçük çocukları karanlık olunca dışarıya çıkartmazlar. Çünkü onlar zarar verebilirler. Psikolojik hastalığı olan insana Kırgız dilinde "cindi" derler, yani deli. Demek ki, insana kötü ruhlar, cinler zarar verdiği için cindi olurlar.

Kırgız inançlarına göre, bazen cinler hasta adamın vücuduna girerler. Bu cini sadece bakşı kovalayabilirdi. Örneğin; bakşı Kuşbek tedavi törenini sadece akşamları yapardı. Kuşbek çok gençti, bundan dolayı ona "bala bakşı" derlerdi. Onun ününü duyanlar sadece onun evine değil, hastanın evine kadar gelir onun törenine katılırlardı. Geleneğe göre bakşı gelen evde koyun kesilirdi. Eti ocağa koydukları zaman, bakşı tedavi törenine başlardı. Tören et pişene kadar devam ederdi. Hastayı çadırın tam ortasına oturturlardı. Bakşı onun tansiyonuna bakar hastanın teşhisini koyardı.

Yukarıda belirtmiştik bakşılar hastaya gelmeden önce koruyucu ruhu ak taylak ile konuşur, hastalığın nedenini öğrenirdi. Yardımcı ruhu ak taylaktan aldığı bilgilerden yola çıkarak bunları söylerdi. Sonra üstündeki kaftanını, ayakkabısını çıkarır, kapıya doğru yaklaşır ve otururdu. Bakşı yavaş yavaş sonra sesini yükselterek kendi ruhlarını çağırmaya başlardı:

"Aylanayın Ak – Taylak!	"Kurban olayım Ak – Taylak!
Aydooçu bolson ayday gör!	Sürücü isen süre gel!
Baylooçu bolson baylay gör!	Bağlayıcı isen bağlaya gel!
Kayberen menen kırk çitlen,	Kayıp eren ile kırk çitlen,
Kapaska salıp caylay gör!	Kafese koyup tuta gel!
Tee kara – toonun boorunan,	Uzaktaki kara dağdan,
Ak Maralım tez gelgin,	Ak Maralım tez gelin,

Colbors mingen döö kelgin!	Kaplan binen dev gelin!
Kalgandarın cöö kelgin!	Kalanların yaya gelin!
Çımındarım kelgile!	Çımındarım gelin!
Kelip cardam bergile!	Gelin yardım verin!
Bolgula ele, bolgula!	Haydi, haydi çabuk olun!
Cılaan kamçılangandar kayda?	Yılanı kamçı yapanlar nerde?
Acıdaar mingen döö kayda?	Ejderha binen dev nerde?
Keçikse anı cöö ayda!	Gecikirse onu yaya kov!
Kök tuu karmap atçandar,	Gök bayrak alıp atlılar,
Köp keçikpey tez cayna!"[225].	Çok geç kalmadan tez gelin!"

Sonra bakşı yerinden kalkar sanki çımınları gelmiş, hastada bulunan kötü ruhlarla savaşmaya hazırmış gibi jestler yapardı. Bakşı eline yaba ve çapa demiri alır hastanın başına en güçlü kötü ruhun oturduğu yere koyardı. Yabanı ateşe getirirdi kötü ruhu yakmak için, bundan sonra bakşı kendisi cinleri bıraktığı kızgın demirin yanında dururdu. Bu gösterinin sonunda bakşı kendinden geçer, yere düşerdi. Böylece tedavi seansı sona ererdi. Bu törene katılanlar tören başında kesilen koyunun etini yerler ve hastanın iyileşmesi için dua ederdi.[226]

Isık Göl'ün Bar – Bulak köyünde yaşayan yaşlı insanların çoğu Sayak Kabilesi'nden çıkan Tomo adlı kara bakşıyı hatırlamaktadırlar. Bu bakşının hasta tedavi töreninin korkunç bir şekilde geçtiğini anlatılmaktadır. Bakşı tören sırasında hastanın başını çapa demirle keserdi ve "haydi birleş, haydi birleş" diyerek bağırırdı. Törene katılanlar da bu durumu hayretle izlerlerdi çünkü tam o sırada hastanın başı kendi vücuduyla birleşirdi. Sonra kendisi kızgın demirin yanına gelir vücudunun bazı bölgelerini delerdi ve kendi ruhlarını çağırırdı:

[225] T. Bayalieva. ***Şamanstvo i Şamanskiy Kült. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s.137.
[226] T. Bayalieva, a. g. e. s. 139.

"*Puurakandın belinen*,	Puurakan'ın gecidinden,
Buura aydagan Muz taman.	Buura kovan Muz ayağı.
Buura minbey culkuntup,	Buura binmeden silkerek,
Cöö aydagan Sayrakan".[227]	Yaya süren Sayrakan".

Puurakan yer - adıdır, Buura - devedir, Muz taman – Muz ayağı, Sayrakan – kadın ismi. Böylece bakşı kendi ruhlarını çağırdıktan sonra komuz çalmaya başlar.

Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında en gerekli araçlar komuz, bıçak ve kamçıdır. Bu olayların tanıklarının anlattıklarına göre, kara bakşı Tomo kendinin koruyucu ruhu olarak Kara Bulak köyüne yakın bir yerde bulunan Düngürömö adlı kutsal yerin sahibi yani koruyucu ruhunu görürdü. Kara bakşı Toma kendine gelen hastaların içinden hastalığı ilerleyenleri buraya getirir tedavi törenini burada gerçekleştirirdi. Düngüreme'nin koruyucu ruhları adına kurban keser, adak adarlardı. Bu kutsal yerin koruyucu ruhları için mutlaka kurban olarak tay kesilirdi.[228]

Genelde bakşının transa geçtiği tedavi yöntemleri arasında kurban adama yoksa da bazı anlatılarda bakşının hastayı iyileştirmek için hayvan kurban ettiği anlatılır. Bu kurbanların nedenini Gmelin[229] açıklamıştır. Hastanın canını almaya gelen körü ruh, kurban edilen hayvanın canını alır. Böylece hastanın canı kurtulurdu.

Kırgız bakşılarının tedavi töreni sırasında çağıran ruhlarından biri de Ak – Maral'dır. Buna benzer arkaik unsurlar bizi Sibirya özellikle de güney Altay şamanlarına kadar götürmektedir. Kırgız bakşılarının ve Altay şamanlarının bazı ortak noktaları olağan üstü bir ilginç vakaya delil olmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi kara bakşı Tomo'nun sözlerinde

---

[227] T. Bayalieva. ***Şamanstvo i Şamanskiy Kült, Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması, 1972 s. 138.
[228] S. M. Abramzon. Şaman Kültü, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 138.
[229] J. P. Roux. ***Orta Asyada Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar***, İstanbul, Kabalcı, 2005. s.196.

Puarakan, Muz taman gibi sözcükler geçmektedir. Altay şamanlarının da kendi ruhlarını çağırma şekilleri aşağı şekildedir:

Ay kunum şulmustar!	Benim ayım, günüm şulmustar!
Pulut kotsu Pura – kan!	Bulut gözlü Pura – kan!
Mus ayaktu Pi – kici,	Buz ayaklı Pi – kici,
Pulut kotsu Ta – Pura![230]	Bulut gözlü Ta – Pura!

Demek ki Pura –kan ile Muz taman ruhları sayan Altay ve Kırgız halklarının arasında yaygındır.

Biz yukarıda kara bakşı Tomo'nun tedavi yöntemlerinden örnek verdik. Şimdi de ak bakşı Kokulay'ın tedavi yöntemlerinden örnek verelim. Kokulay kendini ak bakşı olarak gördüğü için tedavi törenlerinde kızgın demirleri, bıçakları vb demir şeyleri kullanmazdı. Tek kullandığı kamçısı ve tespihi idi. Ak bakşı Kokulay'ın anlayışına göre tedavi sırasında hiç ağrı sızı olmaması gerekirdi. Ancak kamçısıyla sık sık hastanın omuzlarına ve arada bir ayaklarına yavaşça vururdu. Ak bakşı kamçı ile tespihini sadece kötü ruhları yani cinleri kovmak amacıyla kullanırdı. Yine kendisini ak bakşı olarak gören bakşılardan biri de Ayımkan. Ayıkman hasta evine geldiği zaman ilk önce kırk tane ekmeğin bulunduğu sofraya oturur ve kırk mum yakardı. Kırk ekmek yenirken Kur'an okurdu. Bundan sonra ak bakşı biraz ara verir ve bu arada aynasını kullanarak merak edenlerin falına bakar, geleceğinden haber verirdi. Ara bitince bakşı tedavi törenine başlardı. Herkes çadırda yer alırdı. Çadırın tam ortasını da hasta ve bakşı için bırakırlardı. Hasta kıbleye doğru bakardı, yanına kuzu veya tavuk bağlarlardı. Ak bakşı Kokulay'ın tedavi sırasında önemli bir şartı vardı, o hastanın üzerine kumaş örter ve hastanın hastalık nedenlerini anlatır ve kendi ruhlarını çağırmaya başlardı. İlk önce bakşı kutsal isimlere, kutsal yerlere seslenirdi, sonra kendinin koruyucu ruhu Deldey'i, en sonunda da yardımcı ruhlarını çağırırdı:

---

[230] A. V. Anohin. ***Materialı po şamanstvu u altaystsev, sobrannıe vo vremia puteşestviy po* Altayu v *1910 – 1912. po poruçeniyu Russkogo komiteta dlya izuçeniya Sredney i Vostoçnoy Azii,*** c. IV, Leningrad, 1934, s. 66.

“*Azret Ayub ak ata*!	“Azret Ayub ak ata!
Senden madat tiledim!	Senden medet diledim!
Tak Sulayman paygambar!	Taht Süleyman peygamber!
Senden madat tiledim!”	Senden medet diledim!”
“*Arstanbap ata aylanam*,	“Arstanbap ata kurban olam,
Senden madat tiledim!	Senden medet diledim!
Takçaluu mazar, Tak mazar!	Takçaluu mezar, Tak mezar!
Andan madat tiledim!	Ondan medet diledim!
Koçkor ata koş mazar!	Koçkor ata çift mezar!
Mından madat tiledim!	Bundan medet diledim!
İlyas, Kıdır baarınar,	İlyas, Hızır hepiniz,
Silerden madat tiledim”.	Sizlerden medet diledim”.
“*Üy üstünö üy tikken Döldöy*,	“Çadır üstüne çadır kuran Döldöy,
Sarı col ıldıy col salgan Döldöy,	Sarı yol aşağı yol giden Döldöy,
Balaket kelse kol salgan Döldöy.	Felaket gelirse saldıran Döldöy.
Minter bele deyt elem Döldöy,	Böyle yapar mıydı diyorum Döldöy,
Minte berçi köröyün Döldöy.	Böyle yapın görüyüm Döldöy.
Kalar beken baleket ölböy?	Felaket ölmeden kalar mı?
Kelçi deym kelçi batıraak Döldöy,	Haydi gel, haydi çabuk gel Döldöy,
Oylonboym takır seni men körböy”.	Duramıyorum seni hiç düşünmeden”
“*Tögöröktün tört burçun*,	“Dünyanın dört tarafını,
Tört aylangan Ak Kayıp,	Dört kere gezen Ak Kayıp,
Medinanin beş burçun,	Medine’nin beş köşesini,
Beş aylangan zor Kayıp”	Beş kere gezen zor Kayıp”
“*Ak Kayıp ele, Ak Kayıp*,	“Oo Ak Kayıp, Ak Kayıp,
Ak turumtay cel kayıp,	Ak doğan rüzgâr kayıp,
Coru börü baarınar,	Anka, kurt hepiniz,
Birin kalbay kelgile,	Biriniz kalmadan gelin,
Kelip cindi cegile!”	Gelip cinleri yiyin!”

"*Asker başı Alaman*,	"Asker başı Alaman,
Askerin menen kelgile,	Askerin ile gelin"
Kelip cindi cegile"![231]	Gelin cinleri yiyin"!

Bakşının bu sözleri üzerine bütün ruhlar toplanırdı ve bakşı felaketleri, hastanın üzerindeki kötü ruhları kovar ve tören sona ererdi. Fakat bazı durumlarda törenin ilk seansında kötü ruhları kovalayamazdı. Bu durumda töreni üç kere tekrar etmek zorunda kalırdı. Kokulay tören sırasında bir kâseye su doldurur ve bunu eline alarak hastanın etrafında üç kere dönerdi. Arada bir kâseyi hastanın önüne koyar, bazen de alıp hastanın başına üç kere döndürür ve hastanın kâseye tükürmesini isterdi. Sonra götürüp suyu dökerdi. Tören seansı Kur'an okumakla sonlanırdı. Bakşı tören sırasında sık sık; Lia illa illa Allah derdi. Katılanlar da bunu tekrarlar yavaşça ellerini çırparlardı.

Yukarıda bahsettiğimiz Şermat bakşı da kendinin seansı sırasında Allah'a, Süleyman Peygambere, kutsal Şaamaşrüb'e, Alp Toktor Pir'e müracaat etmektedir:

Doksan koyun derisi,
Aşık derisinden kürk çıkmaz,
Dağ gibi olan Toktor hay,
Sen gelmezsen kim gelir,
Bu şeytanı kim yener.
Altmış koyunun derisi,
Kasığından don çıkmaz.
Pehlivan, alp Toktor hay,
Sen gelmezsen kim gelir,
Bu şeytanı kim yener[232].

[231] T. Bayalieva, ***Şamastvo i Şamanskiy Kult. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** Frunze, İlim Basması 1972, s.142, 143.
[232] T. Tanaev, Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar, 1. kitep, Oş, OMU Basması,1998, s. 45.

Örneklerden de görüldüğü üzere bütün bakşılar kendi ruhlarını çağırmadan önce peygamberlere ve kutsal yerlere seslenirlerdi. Genelde Kırgızistan'ın güney bölgesinde yaşayan bakşılar İslam dininin büyük katmanını kendilerinin bakşıcılık geleneklerinde devam ettirmişlerdir.

Bakşılar yaptıkları tedavi için belirli bir ücret istemezler, pazarlık etmezler. Kim ne kadar verirse o kadar alır ve razı olur. Gerçek bakşılar dünyaya düşkün değillerdir, onlar halka hizmet ederler.

Tarihçi K. Cusupov bakşıcılıkla ilgili bir anısını şöyle anlatmaktadır: "Bizim On – Arça köyünde en son bakşı 1950 yıllara kadar yaşadı. Büyükler de küçükler de ondan çekinirlerdi, ona saygı gösterirlerdi. Bakşı ilkbaharda ardıç ağacından ateş yaktırırdı. Kendisi de bu ateşten atlardı ve yalın ayak ateşe basardı. Demiri ateşte kızdırır ve diliyle yalardı. O hastaları tedavi ederken çadırda oturanları kamçısıyla döver, çadırı dolaşarak koşar, ahırdaki hayvanlardan atlayıp, bazen çadırın üst kısmına kadar çıkardı. Hasta olan insanın veya hayvanın yanına oturur komuzunu çalar, cinlerini çağırırdı. Bakşı bunları yaparken ağzından hep ak köpük akardı ve titrerdi. Biz çocuklara bakşı sanki oyun gösteriyor gibi olurdu".[233]

Ancak belirtmemiz gereken önemli nokta günümüzde yukarıda bahsedilen örneğin ateş üzerine yatan, ateşe basan vb. olağanüstü hareketler yapan bakşılar yok sayılır.

Müslüman Kırgız, Kazaklar büyük bakşılarını umumi mezarlıklardan uzaklara gömerlerdi. Bundan dolayı yalnızlıktan şikâyet eden XIX. yüzyıl Kazak şairi Abay, bu eski âdete "Segiz Ayak" şiirinde şu satırlarla işaret etmiştir:

[233] K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarıhna cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt, bkz. Kırgızdar, c. V, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2002, s. 378.

Sözümdü ugar elim cok,	Sözümü dinler halkım yok,
Molasınday baksının,	Mezarı gibi bakşının,
Calgız kaldım – dep şınım.[234]	Yalnız kaldım gerçekten.

Sovyetler döneminde bakşıların hayatları zordu. Onlar, toplum ideolojisi tarafından kabul edilmezdi, küçümsenirdi ve alay edilirdi. Bu tek taraflı düşünceye tıbbın da katıldığını söylemek mümkündür. Fakat onlar Sovyetler dönemindeki zorluklara, karşı koymalara rağmen "halk tabibi" olarak varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Kırgız halkı her zaman bakşılara inanmış ve zor durumlarında bakşılarına başvurmuşlardır.

Günümüzde de bakşılar için bakşının yanı sıra "gözü açık", "koruyucusu var", Kıdır dokunan", "evliya" gibi terimler kullanmaktadırlar.

Kırgızlar özellikle kırsal kesimde yaşayanlar günümüzde da tıbbın yanı sıra bakşılara, bübülere, gerekirse mollalara da başvurmaktadır. Ancak molla ile bakşının hasta için okudukları duaların farklılıkları vardır. Mollalor genelde bir kâseye su koyup Kur'an ayetlerinden okurlar ve suyu hastaya içirirler. Bakşılar ise mezarların, pirlerin, şayıkların adlarını söyleyip, ateş yaktırıp, hastayı, evi tütsüleyip, kötü ruhları kovuyor gibi yapıp, üfleyerek dualarını okurlar.

İslam dininin Kırgızlar arasında yayılmasıyla beraber totem, şaman gibi inançlardaki koruyucu ruhlarının yerini Hızır, İlyas, Süleyman[235] gibi peygamberler almıştır.

---

[234] Abay. ***Şıfarmalar***, Mör Memlekettik Şafın Kesıporın, Almatı, 1994, s. 110.
[235] M. Mukasov, Din Irları. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 343.

1.1.1.5. Totemizm İzleri

Kırgızlarda totemizm izleriyle ilgili bilgileri, Türk halkının tarihini Ekim Devrimi'ne kadar araştıran bilim adamı V. V. Radloff ve N. A. Aristov vermiştir. Onların çalışmalarından aldığımız bilgilere göre, Kırgızların bazı kabilelerinin adları hayvanların adlarıyla adlandırılmaktadır. Bu kabileler de adı geçen hayvanların kutsal olduklarına ve kendilerini koruduğuna inanmaktadırlar. Örneğin; günümüzde Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunana Isık Göl bölgesinde yaşayan "Bugu"[236] adında büyük bir boy vardır. Bugu boyunun ortaya çıkışıyla ilgili efsaneler ve Kırgızlar'ın bazı hayvanlara totem gibi tapmalarıyla ilgili bilgiler Ç. Ç. Velihanov'un, F. Poyarkov'un, G. N. Potanin'in ve G. S. Zagrujiskiy'in, T. Bayalieva'nın çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca S. M. Abramzon[237] da çalışmalarının neticesinde Kırgızlar'ın bazı boylarının adlarının totem anlayışı sonucu ortaya çıktığı belirtilmiştir.

Kabilecilik devrindeki anlayışların, inanışların en eski şekli, totemizm anlayışında, insanoğlunun atalarının menşeini hayvanlara vs bağladıkları gerçektir. Buna göre Kırgızlar'ın ilkel dönem anlayışında birtakım hayvanların kutsal sayıldığı ve onlara taptıkları bellidir. Onlardan biri de yukarıda sözünü ettiğimiz Bugu – Ene hakkındaki Kırgızlar arasında yaygın ve birçok varyantlara sahip olan efsanelerdir.

Bugu'nun eski Türk kabilelerinin önemli totemlerinden biri olduğu bellidir. Ayrıca bu etnonim "pugu"[238] şeklinde eski Türk boylarından birinin adı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bugu kabilesinin atalarının yaradılışıyla ilgili efsaneyi ilk olarak 1850 yılında Ç. Ç. Valihanov yazıya geçirmiştir. Bu mitolojik efsanenin bir varyantı şu şekildedir: Karamırza ve Asan adlı iki

---

[236] Bugu – geyik.
[237] T. Bayalieva. ***Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar***, Frunze, İlim Basması, 1969. s.3.
[238] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985. s. 60, 61.

kardeş Alamışık dağına ava çıkar. Onlar avlanırken geyikler arasından boynuzlu çok güzel bir kız ve erkek çocuk görürler. Onlar erkeği vurup öldürürler ve kızı yakalarlar. Kız erkek kardeşinin cesedine sarılarak ağlar. Efsaneye göre kız iki avcıya beddua eder. Bu beddua üzerine Karamırza ile Asan bu dünyadan çocuksuz göçer.

Onlar kızı getirip kabile reisi Mırzakul'a teslim ederler. Mırzakul kızı torunu Camankul ile evlendirir. Anlattıklara göre, bu kabilenin ilk annesi sıradan biri değildir, o kutsaldır. Onu sonradan Boynuzlu Hanım adıyla adlandırmışlar ve Boynuzlu Hanım akıllı oluşuyla öne çıkmıştır. Onun boynuzu her mevsim düşer ve yeniden çıkarmış. Boynuzlu Hanım başını yıkadığı suyu hizmetçi kadına verirken, suyu insanların basmayacağı bir yere dökmesi için uyarırmış. Bu işi yapan hizmetçi kadın bir güz suya merak sarmış. Bu suyu kimseye göstermeden içmiş. Suyu içen hizmetçi kadın hamile kalmış, bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Adını Celden koymuş. İşte bu çocuktan türeyen kabile Bugu kabilesiymiş. Onlar boynuzlu ananın suretini kutsal sayarlar ve başları sıkıştıkları zaman Boynuzlu Ana'yı anarlar, dua ederler ve kabile adına kurban keserler. Kabileden biri vefat ederse onun mezarının başına geyiğin boynuzunu koyarlardı. Geyik totemi – sadece kabile beraberliğinin simgesi değildi. Bu kabiledekiler kendilerinin özel olduklarını düşünürlerdi ve başka kabileleri küçümserlerdi. Diğer kabileler de Bugu Kabilesi'ne saygı gösterirlerdi. Onların Bugu Ana'dan türediklerine, kutsal olduklarına ve bu kabileden birine hakaret etmenin günah olduğuna inanırlardı. Boynuzlu Ana'nın Isık Göl'ün koruyucusu olduğuna inanırlardı. Halk inancına göre onun ruhu Isık Göl bölgesinde kimseye gözükmeden hep uçarmış.[239]

Bu efsanenin diğer bir varyantı ise şöyledir: Karamırza ile Asanmırza ünlü avcılardan imiş. Günlerden bir gün onlar ava çıkarlar ve şafak vakti bir sürü geyik arasında bir kız ile bir erkek görürler. Asanmırza erkeği öldürür.

[239] S. Attokurov. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998. s. 123.

Kızı da kendileri ile beraber obalarına getirirler. Onların ağabeylerinin oğlu Alseyıt ile kızı evlendirirler. Kız evlenmeden önce Alseyit'e üç şart koşar. 1. Sen bana hiçbir zaman ganimet kadın demeyeceksin, 2. Hiçbir zaman benim vücuduma bakmayacaksın, 3. Eğer beni dövecek olursan hiçbir zaman başıma vurmayacaksın.

Günlerden bir gün Asanmırza ile Karamırza ava gitmeye hazırlanırken, Alseyit'in hanımı onlara bir çocuk gönderir. Eğer dişi maral elde ederlerse onun göğsü ile memesini derisiyle getirmelerini ister. Bunun sebebi de o maralın sütünü içmek ister. Bunu duyan Asanmırza ile Karamırza çok kızarlar ve şöyle derler: "Dün yakında anne babası olmayan geyiklerin arasından bulduğumuz yetim köle idi, bugün bizi yönetmeye mi çalışıyor". Bu söz kızın kulağına gider, onlara küser ve şöyle beddua eder:

Karamırzanın tütünü üçtön aşpasın,
Asnmırzanın oçogu cüzgö ceptesin,
Cüzgö cetse da küzgö ceptesin. [240]

Karamırza'nın ocağı üçten fazla olmasın,
Asanmırza'nın ocağı yüze kadar yetmesin,
Yüze yetse de güze gelmesin.

Bunu duyan çocuk durumu avcıların abisi Arık'a anlatır. Arık çok yaşlı olmasına rağmen hazırlanır, ava çıkar ve Boynuzlu Hanım'ın isteğini yerine getirir. Onun için dişi bir geyiği öldürür ve göğsünü memeleri ve derisiyle getirir. Boynuzlu Hanım geyiğin memelerini doyana kadar emer, ondan çok süt çıkar. Buna sevinen Boynuzlu Hanım Arık'a şöyle dua eder.

Uçuguñ uzarsın, canıñ cay alsın, Soyun çoğalsın, canın rahat olsun,
Duşmanıñ tuuruñdu açpasın! [241] Düşman obana gelmesin

Bu efsanenin diğer bir varyantında önemli bir nokta vardır. Alamışık Dağı'nda avcıya yakalanan kız onunla evlenmek zorunda kalır. Evlenirken kız kocasından sadece bir şey ister. Bu isteği de kocası eve gelince

[240] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985. s.61.
[241] K. Kebekova. Mif cana Ulamıştar, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, s. 572.

öksürmesidir. Çünkü kız kocasının geldiğinde haberdar olmalıdır. Kocası hep hanımının dediğini yapar. Fakat bir gün bu durum adamı rahatsız eder. Nedenini öğrenmek ister. Belki de eve benden başka erkek alıyordur diye düşünür. Günlerden bir gün eve geldiğinde gizlice çadırın içine bakar. İçeride de hanımının yerine bir dişi maral görür. Maral geyiklerin yaptığı hareketleri yapar, oynar. Adam eve girince maral gözden kaybolur. Ondan sonra bir daha hiç dönmez. Adam hanımını çok özler fakat bir daha hiç göremez. Günlerden bir gün adam evde otururken birisi gelir ve onun yanına bir çocuk belenmiş beşik bırakır gider. Bu çocuk bu avcı adamın oğludur. Adam çocuğu büyütür ve çocuktan türeyen kabileye de Bugu Kabilesi derler.[242]

Yukarıdaki efsanenin varyantlarını S. M. Abramzon Narın şehrinin Koçkor bölgesinde A. Kökeev'den ve Isık – Göllü S. Derkenbaev'den derlemiştir.

Bir başka efsanede de aynı konuyla ilgili değerli malumatlar vardır. Avcılar bir gün Alamışık Dağı'na ava çıkarlar. Orada bir ak geyiği öldürürler ve boynuzlu bir kız yakalarlar. Bu kız Kayıp'ın kızıdır. Kız da avcılara "yalnızımı öldürdünüz" diyerek beddualar eder. Sonra boynuzlu kız bir çocuk dünyaya getirir (efsanede çocuğun kimden olduğu belirtilmiyor), adını *Bapa* koyar. Zaman geçer boynuzlu kız yaşlanır, boynuzlu hanım olur. Günlerden bir gün Boynuzlu Hanım evinden bir yere gider. Bir ay sonra eve dönen Boynuzlu Hanım kendisiyle beraber bir kız getirir. Bu kız da Kayıp'ın kızıdır yani kız kardeşidir. Kızı oğlu Bapa ile evlendirir. Bir gün boynuzlu Hanım başını yıkarken hizmetçisi onun boynuzunu görür ve onun kutsal olduğunu anlar. O günden itibaren boynuzlu hanımın başının yıkadığı suyu yere dökmeden içer ve oğluna da içirir. Bunu fark eden Boynuzlu Hanım hizmetçisine sizin sülale de başkalara denk gelmiş der ve hayır dualar eder. İşte o hizmetçinin oğlundan türeyen kabileye Bugu Kabilesi derlermiş. Her zaman geceleyin Alamışık Dağı'nda ışık yanarmış. Bu da orada Kayıp'ın

[242] S. M. Abramzon. Totem Tüşünüktörünün Kaldıktarı, bkz. ***Kırıgz cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekte*r**, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

yaşadığının işaretiymiş. Boynuzlu Hanım öldüğü zaman onu yıkamak için çadıra giren hanımlar cesedini bulamamışlar. Yattığı yer boş imiş.[243]

Böylece efsanelere göre günümüzde Isık Göl bölgesinde yaşayan Bugu Kabilesi'nin anaları boynuzlu hanımmış. O geyiklerin kutsal koruyucusunun kızı imiş. Kırgızlar arasında günümüze kadar süre gelen Bugu Kabilesi'nin bugudan ya da boynuzlu anadan türedikleriyle ilgili inançta kabilelik totemin izleri açıkça görülmektedir. Başka milletlerde olduğu gibi, Kırgızlar'da da halk arasında anlatılan efsanelere göre bugu totemi yarı hayvan, yarı insan şeklindedir.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, o insan gibi ölmez ve gömülmez. Çünkü o kaybolup gidecek bir güce sahiptir. O bütün kabileyi korur, onun bedduası mutsuzluğa, ölüme hatta soyun kırılıp tükenmesine sebep olur. Buna bir delil olarak yukarıda sözünü ettiğimiz avcılar Karamırza ile Asanmırza'nın çocuk sahibi olamadan bu dünyadan göçmeleridir. Yine hayır duasıyla ilgili örneği hizmetçinin oğlunda ve onun isteğini yerine getiren yaşlı Arık'ın olduğu varyantlarda görebiliyoruz.

Günümüzde de Kırgızlar "bugu" ile ilgili anlatılan efsanelere yaşanmış olaylar olarak değerlendirmektedir.

Bugu totemi Kırgızlar arasında totemin sonraki aşamalarının kalıntıları olmasına rağmen, burada ilk aşamaları hatırlatan unsurlar da hala korunmuştur. Bu anaerkil[244] unsurudur. Tarihte totem çoğu zaman ata ile bağlaştırıldıysa ve onun adını taşıdıysa, bizim sözünü ettiğimiz kabilenin temelini bir ana, yani Boynuzlu Ana kurmaktadır.

---

[243] T. Bayalieva. Kırgızdardın Tötemdik Köz Karaştarı Cönündö. Doislamskiye Verovaniya i İh Perecetki u Kırgızov, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 6.
[244] S. A. Tokarev. ***Rannıye Formı Religii,*** Moskva, 1964. s. 45, 80.

Geyik totemiyle ilgili inançlar Orta Asya'da yaşayan milletler arasında sadece Kırgızlar'da karşımıza çıkmaktadır. "Bugu" kabilesine genetik yakınlığı olan kabilelerden biri de Sarı Bagış Kabilesi'dir. Bununla ilgili S. M. Abramzon "bağışlamak" fiilinin totem "bağışa"[245] kurban kesildiği sonucu ortaya çıktığı düşüncesini ileri sürmektedir. Ayrıca "sarıbaşıl" adlı kurban kesme örf adetleri de buradan çıkmış olabilir. Günümüzde de Kırgızlar arasında kurban keserken "aksarıbaşıl" diyenlere rastlanmaktadır. Bağışla, "bağışımızı kabul e"t anlamında olsa gerek.

Eskiden Kırgızlar dağda yaşayan keçilere, tekelere, marallara genel olarak "geyik" ya da "kayıp" derlermiş ve onlara taparlarmış.[246] Bu tapınmaları totemle bağlaştırabiliriz. Bundan dolayı "bugu"ların hayır dualarına inanır, beddualarından korkarlar. Örneğin; Manas'ın oğlu Semetey'i de bir bugu emzirir ve kaybolur. Ak Cökö ile Maral adında iki bugu yalvarmalarına rağmen kendilerini bırakmayan Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'e şöyle beddua eder:

Ugup algın sen cigit,	Dinleyin sen yiğit,
Kargış menen aralaş	Beddua ile karışık
Ak maral aytkan zar – muñdu.	Ak maral'ın dediği hüzünü.
Barganıñdan kelbey kal.	Gittiğin yerden dönmez ol.
Ak maral aydap uy kılgan,	Ak maral'ı sürüp inek yapan,
Ay alamdı buy kılgan	Dünyayı perişan eden
Atañ Töştük sırttandı,	Baban Töştük kahramanı,
Kenceke eneñ beybaktı	Kenceke anan bahtısızı
Toguz cıl katar körböy kal.	Dokuz yılı görmez ol.
Attangan caktan kelbey kal,	Gittiğin yerden dönmez ol,
Anttaşkan carıñ Aksaamay	Ant verdiğin yârin Aksaamay'ı
Altı cıl katar körböy kal.[247]	Altı yıl boyunca görmez ol.

[245] S. M. Abramzon, Şaman Kültü, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 203.
[246] S. İ. İlyasov. Perejitki Şamanizma u Kirgizov, Frunze, Kırgızstan Basması, 1945, s. 182.
[246] S. Musaev. ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 23, 24.
[247] Coodarbeşim Destanı, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 89.

Kırgızların arkaik destanı “Kococaş”ta da acvı Kococaş taragından soyu tükenen Alabaş adlı ana geyik, avcıya şöyle beddualar eder:

Alda cardam kılbasın,	Allah yardım etmesin,
Alganıñ Zulay tubasın.[248]	Aldığın doğum yapmasın.

Bu beddua üzerine avcı Kococaş yüksek bir kayada kalır, ölür.

Buguları, Kırgızlar Allah’ın sevdiği hayvan derler. Bugunun neden ve nasıl kaybolduğuyla ilgili halk arasında şöyle bir efsane anlatılmaktadır: Karınbay isimli çok zengin bir adam varmış. Onun sayısız hayvanları varmış. Fakat adam hayvanlarından ne kendi için ne de Allah için kesermiş. Buna kızan Allah, Karınbay’ın bütün hayvanlarını bugu kılığına çevirmiş ve dağa sürmüş.[249]

Bundan dolayı Kırgızlar buguları kutsal sayarlar, etinin de her derde şifa olduğuna ve bugu etini yiyen insanın günahlarından arındığına inanırlardı. Bu sebeple her insan en azından senede bir kere de olsa bugu etinden yemeye çalışırmış. Avdan dönen avcı obadaki herkese bugu etinden verirmiş. Avcının eti esirgeme hakkı yoktu. Bugu etini esirgemek büyük bir günahtı.

Kırgızlar arasında bugu derisinin de ayrı bir önemi vardı. Çocukları sürekli ölen anne baba onlarının hayatta kalması için ceylan derisinden kürk giydirmişlerdir.[250]

Kırgızlar’da buguyla ilgili totemlik örnekler sözlü folklorla ilgili kaynaklarda da geniş bir şekilde verilmiştir. Örneğin, “Kococaş”[251] Destanı’ndaki merkezi kahraman avcı Kococaş çok sayıda bugu öldürür. Halk inancına göre bir avcının binden fazla bugu öldürmemesi gerekirdi.

---

[248] Kococaş. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1996. s. 60.
[249] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legndaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması,1985, s. 154.
[250] T. Bayalieva. ***Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kırgızov,*** *Frunze*, İlim Basması, 1972, s.10.
[251] Kococaş. ***El Adabiyatı Serisi,*** c, I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 68.

Fakat Kococaş bunu dikkate almaz, hatta rüya bile görür. Ama buna rağmen buguları avlamaya devam eder. Bir gün Kocacaş avlanırken Sur keçi yani kayıp geyik onun yavrularını fazla kırdığını ve bunun iyi bir şey olmadığını söyleyip uyarır. Avcı Kococaş bunlara kulak vermez ve sonunda Sur Keçinin bedduasıyla ölür.

Kococaş'ın oğlu Moldocaş babasının intikamını almak için yola koyulur. Fakat sonunda Moldocaş Kayıp'ın kızı ile evlenir. Burada dikkat etmemiz gereken önemli nokta totemlerle insan arasındaki akrabalık, kardeşlik bağıdır. Moldocaş ile Kayıp'ın kızının düğünün de insanoğlunun düğününden hiç farkı yoktur. Dikkate değer başka bir nokta ise, halk arasındaki inanca göre bir avcının binden fazla ceylan öldürülmesinin yasak olmasıdır. Bu ceylan totemine ait bir tabu olsa gerek.

Halk arasında çok anlatılan ve önemli yeri olan Karagul Destanı'ndaki Botom'dan örnek verelim. Destanın merkezi kahramanı yaşlı bir avcı olan Tumaş'tır. Tumaş avcı yavrularına varana kadar çok sayıda bugu avlar. Adam bir gün ava çıkar. Fakat o gün hiçbir şey avlayamaz. Morali bozulmuş bir şekilde obasına döner. Dönüşte bir ağacın dibinde uyuyan bugu yavrusunu görür. Avcı bu duruma pek sevinir. Adam "Eve boş dönmektense yavru olsa bile avlayım" der ve okla vurur. Almak için yanına gelir. Bir bakar geyik yavrusu diye vurduğu yavru kendisinin biricik oğlu Karagul. Yukarıda belirtmiştik çocukları sürekli ölen aileler ceylan derisinden çocuklarına kürk giydirirdi. Halk inancına göre avcı çok sayıda ceylan avlamış, onların yavrularını bile bırakmadan avlarmış. Sonunda onların bedduası üzerine tek oğlundan ayrılır. Bu destan halk arasında anlatılmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Eserde eski Kırgızlar'ın "Kayberen" totemine olan saygısı, inancı yansıtıldığını şu mısralarda açıkça görebiliyoruz:

Koyboy cürüp mergendi,	Bırakmayıp avcılığı,
Kokuydan çıktı önörüm, botom.	Kötülük oldu hünerim.
Eçkisin attım egizden,	Yavrusunu vurdum ikizleyip,
Serkesin attım segizden,	Dişisini vurdum sekizleyip,

Colukkanın cön atpay,	Karşıma çıkanına vurmayıp,
Conun bastım semizden.	Semizini baktım, vurdum.
Acalıñ menden eken da,	Ecelin benden imiş ya,
*Aylanayın berişte*m.	Kurban olayım ferişte*m*.
Bukasın başın burguzbay,	Erkeğinin başın döndürmeyip,
Cuuşagan cerden turguzbay,	Otladığı yerden kaldırmayıp,
Bugusun koyboy köp attım,	Bugusunu bırakmayıp çok vurdum,
Kargışı kata bolboston,	Bedduası hata olmadı,
Karaldım calgız seni attım	Biriciğim ben seni vurdum
Kayberen etin tuurattıñ,	Kayıperen etini doğradım,
Karıganda atañdı	Yaşlanınca babanı
Kök cıgaçtay kuurattıñ.[252]	Gök ağaç gibi kuruttun.

Avcı bununla beraber biricik oğlunundan ayrılık ağıdını yakmakta:

Elik ton kaydan kiygizdim botom?	Bugu postu kürkü giydirmeseydim keşke,
Ermegime ok tiygizdim, botom.	Yavruma ok gelmeseydi, keşke.
Erezege çıgarda,	Büyüyüp, yiğit olunca,
El – curtka kızmat kılarda,	Halka hizmet edecekken,
Aylanayın caratkan,	Kurban olayım yaradan,
Ingaysız cerden küygüzdün, botom.	Alev, alev yanmasaydım, keşke.
Keyiy turgan bolgon son,	Üzülecek olduktan sonra,
Calgızdı kaydan süygüzdün, botom?	Biriciği niye sevdirdin, keşke?
Toktodu akkan bulagım, botom!	Durdu akan pınarım!
Tozoktuu kundo turamın, botom!	Cehennem günüdeyim ben!
Kagılayın Karagul, botom!	Kurban olayım Karagul!
Kangan cok cıttap kumarım, botom!	Doyamadım koklayıp!
Can tattu eken ölgöngö,	Can tatlıymış ölmeye,

[252] K. Kebekova. Mifter cana Ulamıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 543, 544.

Aylam barbı çıdadım, botom!	Çare varmı dayandım!
Kaydan dep bolboyt turbaybı,	Nerden diyemezmişiz oysa
Kapilet kelçü acaldı, botom.	Aniden gelen ecele,
Erten menen balaluu	Sabahleyin çocuklu
Abışkanın biri elem,	Adamın biri idim,
Keçinde ele kakbaş bolup kalambı,	Akşam katır oldum mu.
Kakçayıp calgız kaldım dep,	Yalnız, katır kaldım diye,
Üygö süyünçülöp barambı![253]	Evime müjde mi ederim!

"Kococaş" destanındaki Kococaş'ın ölümüne benzer motifler Gürcistan sözlü halk edebiyatı geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Bethi adında bir avcı beyaz renkli bir dağ keçisinin peşine düşer. Dağ keçisi yüksek yüksek dağlara kaçarak avcıyı inemeyeceği, ölümüne neden olacağı bir tepeye götürür, bırakır.[254]

Kırgızın kahramanlık destanı "Kurmanbek"te de çocuğu olmayan Madalkan Hanın hanımı bir bugu tarafından emzirilen çocuğu görür, evine getirir, adını Kurmanbek koyar, bakar, büyütür.[255]

İşte bu mitolojik anlayış kayberenin (dağ keçisinin) kutsal olduğunu göstermekte. Onun beddusaına uğrayan bir avcı biricik oğlundan ayrılmakta. Aksine onun hayır duasını alanlar çok çabuk zenginleşmektedir.

Böylece halk inançlarına göre Kırgızistan'ın kuzeyinde bulunan Issık Göl bölgesinde yaşayan "Bugu" Kabilesinin ilk annesi boynuzlu hanım olmuştur ve o kabile de buna inanmaktadırlar. Bugu Kabilesi'nin anasının sureti Sayan – Altay halklarındaki boynuzlu vahşi hayvanlar ve onların

---

[253] A. Obozkanov, Aşıralı Aytaliev, Karagul Botom. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı*** (Kırgız el ırçıları), c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 625.
[254] K. Kebekova, Mifter cana Ulamıştar, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 547.
[255] Kurmanbek. (Moldobasan Musulmankulov'un varyantı). ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. III, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 157.

arasında totem olarak görülen ceylan anlayışıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Bu konuya L. P Potopov[256] çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır.

Kırgız yazarları da bugu totemine eserlerinde yer vermişlerdir. Örneğin; Cengiz Aytmatov "Beyaz Gemi" eserinde meşhur duasını Bugu Ana'nın ağzından vermiştir. Şair Aldaş Belekoğlu (1720 – 1780) da Bugu Kabilesi'nin özelliklerini bir şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Kutmanduu adam degen arın saktap,	Kutsal insan diye arını korur,
Kuldarın "törgö otur", dep elge matkap,	Yaşlısını "başköşeye oturtur" değer verir,
Ken kazan, sıyçıl boloor katındarı,	Kazanı bereketli, saygılı kadınları,
Keremet Bugu enenin sütün aktap.[257]	Keramet Bugu ananın sütünü aklar.

İt totemi de eski zamanlarda çeşitli toplumlarda mevcuttur. Mesela; Moğollar iti ana babaları sayarlar.[258] A. P. Okladnikov'un belirttiğine göre, Sahalar'da[259] yaygın bir şekilde bilinen totemlerden biri de ittir. Türkmenler'in Ersarı Kabilesi'nde altı tane totem adı tesbit edilmiştir. Hatta Ersarı kelimesinin etimolojisi "sarı it" olarak çevrilmektedir.

Kırgızlar arasında günümüze kadar it ile ilgili çeşitli inançlar korunmuştur. İtin yününü, dişini kutsal sayma ve onları çocukların giysilerine, beşiklerine takma geleneği mevcuttur. Çünkü bunlar, çocukları nazardan korur düşüncesi hâkimdir. Eğer bir ailenin çocuğu olmuyor ya da yaşamayorsa erkek çocuk dünyaya gelir gelmez kulağını deler ve it yünü takarlar. Ayrıca bu durumlarda sarı itin[260] yünü çok değerli olur. Bir de yeni doğmuş çocuğa ilk defa gömlek giydireceğinde gömlek önce itin başına

---

[256] S. M. Abramzon. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.
[257] ***Muras.*** Ed; M. Kurmanalı uulu, Aldaş Belek oğlu bölümü, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 286.
[258] T. Bayalieva. ***Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Din cana Diniy Kaldıktar***, Frunze, İlim Basması,1972, s. 11.
[259] T. Bayalieva, a. g. e. s. 12.
[260] T. Bayalieva, a. g. e. s. 13.

giydirir sonra çocuğa giydirirlerdi. Bu uygulamalar Kazaklar arasında da oldukça yaygındır.

Günümüzde de totem tabularının kalıntıları mevcudiyetini sürdürmektedir. Mesela; iti öldürmek yasaktır hatta iti tekmelemek bile yasaktır. Özellikle hamile kadın iti tekmelerse onun çocuğu mutlaka itiy[261] olarak doğar. Böyle durumlarda çocuğu ölmüş itin başıyla yedi kere yıkarlar ve yedinci günü itin başını beyaz beze sarıp gömerler veya çocuğu itin cesedi bulunduğu yere götürülür. Çocuk üç kere itin yanına yatırılır ve gömleğini çıkarılıp oraya bırakılır.[262] Kırgızlar arasında it ile ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır. Mürküt Kabilesi'nin atası olarak kabul edilen Madamin'in çocukları doğar doğmaz ölür. Yine bir erkek çocuğu dünyaya gelir. Anne çocuğunu ite emzirtirr ve ona İtemgen şeklinde ad koyar. Halk arasında itin bu kadar önemli bir rol kazanması belirli bir süreç ve nedenler gerektirir. Burada it ile kurdu ayırmamamız gerekir. Kurt ile itin bağlantısı – Kırgız kelime hazinesine şöyle anlatılmaktadır: it - kuş – börü[263]. Kırgızlar'ın ilk atalarının hayvanlarla ilişkili olduğunu anlatan efsaneleri Ç. Ç. Valihanov'un çalışmalarında görüyoruz. Yine Ç. Ç. Valihanov'un bize ulaştırdığı it ile ilgili efsanelerden biri şöyledir: Hükümdar kızı kırk kız arkadaşıyla uzaklara geziye çıkmış. Döndüğünde babasının obasının düşmanlar tarafından talan edildiğini ve obada kimsenin kalmadığını görür. Obada sadece bir erkek kızıl it kalır. Nasıl olduysa hükümdarın kızı kırk arkadaşıyla bu kızıl itten hamile kalırlar. Böylece kırk kızın soyundan türemiş millete de Kırgız adı verilir. Günümüzde de Özbekler Kırgızlara "İt Kırgız" derler. Fakat Kırgızlar bunu reddederler ve kendilerinin kayıptan yani bugudan türediklerini söylerler. Bununla ilgili ikinci hikâye ise şöyle anlatılmaktadır. S. M. Abramzon bu hikâyenin çok eski olduğu kanaatindedir. Hükümdar kızının kırk uşağı köpük içip hamile kalırlar. Bu duruma gücenen hükümdar kırk vezirine kızların öldürülmesini emreder. Kırk vezir kızlara kıyamazlar ve onları ıssız bir

[261] Kırgızlarda yeni doğmuş çocuklarda görünen hastalık. Genelde saçları dökülür.
[262] Ç. Valihanov. ***Sobr. soç.*** c. I, s. 343.
[263] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamuştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 70.

ormana götürüp bırakırlar. Onların peşinden sarı it gelir. Ormanda kırk kız on kız, otuz oğul dünyaya getirirler. İt onlara sürekli yiyecekler getirir, bakar. Çocuklar büyümeye başlar. Onların arasından bir kız ile bir çocuk bizim babamız kim diye ağlar. Anneleri de sizin babanız sarı it der. Yine S. M. Abramzon'un kayıtlarında rastladığımız bir efsane günümüzde yaşayan Çerik Kabilesi'nin türeyişini anlatmaktadır: Adigine ile Tagay yağmaya çıkarlar. Yolda giderken onlar uzaktan bir arhar[264] görürler. Onlar arhara yaklaşırlar, o arada arhar ortadan kaybolur. Yalnız beşikte belenmiş çocuğu görürler. Çocuğun dudakları süttür. Bu iki kardeş çocuğu obalarına getirirler. Çocuğu onların kız kardeşi Naal büyütür. Çocuğun karnı büyük olduğu için, Naal çocuğa hep çerdeğim – çeriğim diye sever. Adını da Çerik koyar. İşte bu çocuktan türeyen kabile çerik olmuştur.

Ç. Ç. Valihanov bu efsaneyi başka milletlerin efsaneleri ile karşılaştırmış ve onların yaradılışının totemle bağlantılı olduğu sonucuna varmıştır. Orta Asya'da yaşayan milletlerin efsanelerin çoğunun hayvanlardan türeyişin mitlerden oluştuğunu belirtmiştir**.**

Kurdun milletler arasında yaygın bir totem olduğu şüphesizdir. Kurt da bugu gibi eski Türk boylarının önemli totemlerinden biriydi. Hepimizce bilinen eski Türk efsanesine göre, boy kurucusunun ömrünü çocukken bir kurt kurtarmıştır. Kurt çocuğa hep et getirmiş ve beslemiştir. Sonra çocuk o kurtla evlenir ve ondan on çocuğu olur. Bu nedenle kurt soyundan türeyen kabilenin Aşina adlı reisi yaşadığı obanın önüne kurdun başını asar.

Bu efsanenin de birkaç varyantı vardır. Bir varyantında kurt çocuğu emzirir. Bilim adamı A. Zuev bu varyantların önemli detaylarına bakarak, bütün varyantların genelinde bir benzerlik olduğuna dikkat çekmiştir.[265]

---

[264] Dağ koyunun dişisi.

[265] S. M.Abramzon. Totem Tüşünüktörünün Kaldıkları, ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.

Moğolların en büyük kabilelerinden biri olan Besitler, Çano adlı kurttan türediklerine inanırlar. Bununla beraber bilim adamları Özbek, Türkmen ve Sibirya halklarından Buryat, Hakas, Sahalar'da da kurda totem olarak taptıklarını belirtmişlerdir. [266]

Kırgızlar arasında karşımıza çıkan kurtla ilgili bazı uygulamalar ve örf adetler Türk kökenli başka milletlerde de vardır. Bunlar çoğunlukla kurdun postu, dişi ve tırnaklarıyla ilgilidir. S. M. Abramzon, kurtla ilgili şu efsaneyi Kırgızistan'ın Tiyan – Şan bölgesinde kaydetmiştir. Bir anne babanın erkek oğlu olmuş fakat o beçelmiş.[267] Göç ederken onlar çocuğu oraya bırakmak zorunda kalmışlar. Zaman geçmiş, adamın biri oradan geçerken küçük bir çocuğu emziren bir kurt görmüş. Çocuğu kendisiyle beraber götürüp büyütür. Çocuğa Kaaba adını koyar. Çocuğun saçları yele gibi uzar. Bundan dolayı da ona yeleli Kaaba derler. Şu an Kırgızistan'da yaşayan Sayak Kabilesi'nin büyük sülalesinin ilk atalarının adı Kaaba imiş. Onun Ak – Teri ve Boz – Teri adlı nesilleri olduğunu belirtmemiz gerekir.

Böylece Kırgızların atalarından birini kurt emzirmiştir. Bununla bağlantılı olarak bilim adamı V. M. Jirmunskiy "Manas" Destanı'ndaki "Manas'ın Oğlu Semetey" bölümündeki ilginç bir noktaya değinmiştir. Destanda Kanıkey kayın validesi Çıyırdı ile Semetey'i alıp Buhara'ya kaçmasını anlatan bölüm dikkat çekicidir. Kanıkey ile Çıyırdı yolda giderken çok yorulurlar. Bay Tereğin gölgesine dinlenmek için oturur ve uyuyakalırlar. Bu arada oraya bir arhar (dağ koyunun dişisi) gelir ve Semetey'i emzirir.[268] Hayvanın sütünü emen kahramanlarla ilgili hikâyeler sözlü kültür geleneğinde çok yaygın olan motiflerdendir. Bu motiflerin temelinde totem zamanındaki kabilelerinin ilk atalarının hayvan olduğu anlayışı vardır. Folklorcu R. Kıdırbayeva "Manas Destanı'nın Genesizi" adlı çalışmasında; "Türkler'in nesli hakkındaki efsanelerdeki kurtlar Manas'a da yansımıştır. Manas'ın adını "kök

[266] V. V. Radlov. ***Etnografiçeskiy obzor turetskih plemen Sibirii i Mongolii***, İrkutsk, 1929. s. 32.
[267] Beçel – hastalık, kişi çok zayıflar, fazla yemek yiyemez, yürüyemez.
[268] Samar, Musaev, ***Semetey, Seytek***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 78.

börü Manas" (gök kurt Manas), "Kök cal Manas" (gök yele Manas) gibi sıfatlar eşlik etmektedir",[269] der.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar arasında kurt ile ilgili bazı uygulamalar hala varlığını sürdürmektedir. Kırgızlar kurdun; çocukları ve hamile kadınları her türlü felaketlerden, hastalıklardan koruduğuna inanırlar. Mesela; yeni doğmuş çocuğun damağına kurdun tükürüğünü sürerler. Böyle yapılan çocukların büyüyünce kahraman olacağına inanırlar. Kurdun dişlerini ve tırnaklarını çocuğun beşiğine takarlar. Bu da çocuğun rahat uyumasını, korkmamasını sağlar, onlar çocuğu korurlar. Kurdun çeşitli uzuvlarını büyükler de hastalıklardan kurtulmak için kullanırlar. Örneğin; Börü catış[270] ile hastalanan adam kurdun postuna sarılıp yatması ve terlemesi gerekir veya kurdun aşığını boynuna takması ve kaşınan yerleri onunla kaşıması gerekir. Mide hastalığına yakalananlar ise kurdun safrasını ezerek içerler.

Kırgızlar arasında yaygın olan başka bir uygulama da kurdun veteri (adale ucu) ile ilgilidir. Bu uygulama çoğunlukla hırsızları yakalamak amacıyla yapılmıştır. Halk inancına göre, kurdun veteri ateşte yakınca hırsız da veter gibi kıvrılıyormuş. Hatta hırsızın ölümüne neden olurmuş. Bu inancın Özbekler arasında da yaygın olduğunu L. P. Potapov belirtmiştir.[271]

Orta Asya halkları arasında kök börü[272] oyunu herkesçe bilinmktedir. S. P. Tolstov etnografya araştırmalarının sonunda bu oyunun kurt toteminin evlenme düğününün taklidini yapan bir ritüel kalıntısı olduğu sonucuna varmıştır. Bundan dolayı Kırgızlar bugün de kök börüde çekişilen oğlağın etinin şifalık hasiyeti olduğuna inanırlar ve oyun sonunda oğlak hangi eve bırakılırsa hemen o eve gidip etinden yemeye çalışırlar. Eğer oğlağın eti gelen herkese yetmiyorsa et suyundan içerler. Bu örf adet eski devirde olduğu gibi totemin etinden yemenin bir kalıntısı olduğu kanaatindeyiz.

---

[269] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s. 107.
[270] Vucüda çıkan sivilce. Hastalık.
[271] S. A.Tokarev. ***Rannıye Formı Religii,*** Moskva, 1964, s. 45.
[272] Kırgızların milli oyunu.

Kırgızlar'ın bazı kabilelerinin kurt adıyla adlandırılması da totemin izleri ile ilişkilidir. Kurda totem demenin başka bir kanıtı da Kırgızlar'ın kurdu kendi adıyla adlandırmayıp "börü" demeleridir.

Eski Kırgızlar'ın mezar kitabelerinde de kurtla ilgili totemin izleri olduğu bellidir. Fakat o döneme ait bilgilerde kurda göre kaplan totemi daha geniş bir şekilde verilmiştir. Örneğin; Bilge Kağan Kitabesi'nde şöyle bir yazı geçmektedir: "Ben yedi kurdu öldürdüm, kaplan ile geyiği öldürmedim."[273] "Altın Göl" Kitabesi'nde ise: "Siz ok atmasını iyi bilen kahramansınız. Siz zenginleşmeye başladınız ve güçlü adam oldunuz. Kurt kardeşlerini bırakıp mağarasından kaçtı, fakat kaplan bırakıp kaçmadı." şeklinde yazılar geçmektedir. Yine aynı kitabede şöyle bir malumat karşımıza çıkmaktadır: "Ben kendi hayatım ve kahraman kaplan kabilem ile rahat edemedim."[274] O kendinin şöhretli kaplan kabilesinden ayrıldı ve uzaklaştı."[275] Bu malumatlar da bize kaplan kabilesinin hatta şöhretli, kahraman kabilesinin adını göstermektedir ve kaplan totemine olan bir tabuyu anlatmaktadır.

Kırgızlar kaplanı kutsal hayvan olarak görürler. Bundan dolayı kaplanın tırnaklarını, yününü, kuyruğunun uçlarını çocukların beşiklerine takarlar. Bunlar çocukları nazardan korurdu. Eğer adamın rüyasına kaplan girerse büyük bir iyiliğin işaretidir. Bildiğimiz gibi Kırgızlar'ın kahramanlık destanlarında kahramanın annesi hamile kalınca kaplanın yüreğine aşerermiş. Annenin kaplanın yüreğini şiddetli arzulaması doğulacak çocuğun şer, kahraman olarak doğmasıdır. Halk da o kahramanları "kaplan", "şer" sıfatları ile adlandırırdı. Bu örnekler Kırgızlar'ın kahramanlık destanı Manas'ta sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Türk kökenli halklar arasında yaygın olan totemlerden biri de kartaldır. Kartal totemi Sibirya halkında ayrıntılarıyla araştırılmıştır. Mesela; Saha'da

---

[273] S. E. Malov. ***Enskeyskaya Pismennost Turkov***, Moskva, 1952. s. 33.
[274] E. Malov, a. g. e. s. 53.
[275] E. Malov, a. g. e. s. 54.

kabilelerinin her biri herhangi bir totem hayvanına veya kuşlara tapmışlardır. Bazıları da kendilerinin totemi olarak kartala tapmışlardır ve çadırlarına kartalın tırnaklarını asmışlardır.[276] Eski Türkmen – Oğuzlar'ında ve şimdiki Türkmenler'de de kartalın bir totem olduğu kanıtlanmıştır.[277] Özbekler arasında da bunlarla ilgili malumatlar olduğunu etnograf T. Bayalieva belirtmiştir.

Kırgızlar arasında kartalın totem olduğuyla ilgili önemli bilgiler yoktur. Belki de Kırgızlar'ın burut kelimesinin etimolojisini "bürkütün" şeklinden değişmiş olabileceği fikri vardır. S. D. Maynagışev'e göre burut etimolojisi "bürküt" kelimesinin değişmiş şeklidir.[278] Kırgızlar arasında kartal ile ilgili çok sayıda hurafenin korunması Kırgızlar'da da kartal toteminin olduğu sonucuna varmaktayız. Kartal hamile kadınları ve çocukları her türlü felaketten korur inancı vardır. Bundan dolayı doğum yapmakta zorlanan kadınlara kartal getirirler. Getirilen kartaldan, hamile kadının doğumuna engel olan kötü ruhlar korkup kaçacakları inancı vardır. Bu uygulama önceden Kazaklar[279] arasında da yaygındı.

Destanlarda ise kartal kuvvetli ve heybetli hayvan olarak tarif edilir ve onun için alıcı kuş denir. İnsana akıl, yenilik, gençlik, güçlülük alıcı kuş tarafından verilmektedir. Buna bir örnek olarak "Er Töştük" Destanı'ndaki alıcı kuşun Töştük'ü yedi kat yerin altından çıkarmasını gösterebiliriz.

Alıcı kuş, Kırgız destanlarında ve masallarında da sık sık karşımıza çıkmaktadır. Burada kartal, hükümdarlara, kahramanlara yol göstermekte yani onlara rehberlik etmektedir. Mesela; evlenmek isteyen hükümdar ya da kahraman kişi kartalını alıp, kırk veziriyle gezer ve kuşu bıraktığı zaman kuş

---

[276] F. Poyarkov. ***Kirgizskiye legendı, sakzki i verovaniya. Pamyatnaya knijka i adres kalendar Semireçenskoy oblasti na 1900 god***, Vernıy, 1900, s. 10, 11.
[277] T. Bayalieva. ***Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö. Doislamskiye Verivaniye i İh Perejitki u Kirgizov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 17, 18.
[278] T. Bayalieva, a. g. e. s. 18.
[279] S. A. Tokarev. ***Rannıye Formı Religii,*** Moskva, 1964, s. 80.

hangi çadıra konarsa o evin kızıyla evlenir. Bu kız mutlaka dünya güzeli ve çok akıllı olur.

Sibirya halklarında ise kartal sadece totem değildir, kartalın daha önemli yeri vardır. Kartal yaradılışı canlandıran ve güneşi idare eden güce sahiptir. Bunu dikkate alarak Kırgızlar'daki kartal toteminin tabiat kültüyle bağdaştırabiliriz.

Kırgızların baykuşu kutsal saymaları ve onun öldürülmesinin sıkı bir şekilde yasaklanması – totemin izleri ve totem tabularıyla alakalıdır. Kırgızların bazı kabileleri baykuş adını taşımaktadır. Günümüzde Solto adlı geniş bir kabilenin Ükü (baykuş) adında sülalesi vardır. Ancak bunların baykuş toteminden türedikleriyle ilgili bilgiler verilmemiştir. Kazaklar arasında ise bununla ilgili çok ilginç bir malumat karşımıza çıkmaktadır: Kazakların Kazbek Kabilesi baykuştan türediklerine inanmaktadırlar. Bundan dolayı onlar yakalanan baykuşları hep serbest bırakırlar. Eğer birisi baykuşu yakalayıp eziyet ederse " Niye benim babama eziyet ediyorsun?" diyerek kavga bile ederler.[280]

Kırgızlar baykuşun kutsal olduğuna ve hamile kadınları ve çocukları koruduğuna inanırlar. Hamile kadın kolay doğursun diye üstüne hatta çocuğu olmayan kadınların odasına geceleri baykuş kondururlardı. Beşiklere baykuşun yününü ve tırnağını asmak yaygın bir gelenektir. Günümüzde de genç kızların başlığına takılan baykuşun yünü süs olmaktan öte bu anlayıştan kaynaklanmaktadır.

Kırgızlar arasında küçük algır kuş, doğan (cagalmay) da bir totem olmuştur. Ancak doğan sadece etnonim olmaksızın, Kırgız kabilelerinden Bugu, Sarıbagış, Çerik, Monoldor, Kara bagış, Munguş, Bargı gibi kabilelerin damgası olmuştur. En ilginci de doğan damgası uçan kuş şeklindedir. 1953

[280] D. E. Haytun. ***Perejitki Totemizma u Narodov Sredney Azii i Kazahstana,*** Tadc. gos. un – ta, c. XIV, 1956. s. 99.

yılında Issık Göl bölgesinde etnografya araştırmaları sırasında bu damganın resmi üzengide bulunmuştur. Buna Issık Göl'ün yüksek dağlık bölgelerinde doğan toponimine rastladığını da eklememiz gerekir. Bu bölgede eskiden Yagma adlı bir Türk kabilesi yaşamıştır.[281] Kırgızların genç kızların baş giysilerine, çocuğun beşiğine kuş tüylerini taktıklarını belirtmiştik. Bu süsler aslında muska görevi görmüş olabilir.

Türkmenler'inin dışında başka milletlerde devenin totem olduğunu kanıtlayan bilgiler yoktur. Ancak Kırgızlar arasında deve ile ilgili pratikler, adetler yaygındır. Bunlar bize devenin bir zamanlar Kırgızlar'da totem olduğunu düşündürmektedir. Kırgız inançlarına göre deve bir zamanlar insanmış, sonradan deve kılığına girmiştir. Baktığımızda devenin insanoğluna benzeyen bazı sıfatları günümüze kadar korunmuştur. Kırgızlar deveyi kutsal hayvan olarak görürler. Onu binek olarak çok az kullanmışlardır. Onu dövmek özellikle başına vurmak yasaklanmıştır.[282] Deve doğurduğu zaman ev sahibi çocuğu olmuş gibi üç gün kutlama yapar, devenin üstüne halı serer, başına beyaz örtü örter. Eğer dişi devenin yavrusu ölürse o insan gibi ağlar ve yas tutarmış. Hatta halk arasında yavrusu ölmüş dişi devenin ağıtı bile vardır:

"*Cardın başın kıdırtıp,*	"Uçurumları beraber,
Eerçitpedim botoydu,	Gezdiremedim yavrumu,
Taldın başın sıdırtıp,	Dallardaki yapraklarla,
Oynotpodum botoydu,	Oynatamadım yavrumu,
Eki emçegim tirsiytip	İki mememin sütüyle,
Emizbedim botoydu…"[283]	Emziremedim yavrumu…"

Bu ağıt deveye bazı insanlık sıfatları vermektedir.

Kırgızlar eskiden deveyi kurban olarak kesmezlerdi. Deveyi önemli zamanlarda kurban ederlerdi. Mesela; hacca giderken vb. aldığımız bilgilere

[281] S. M. Abramzon. Totem Tüşünüktörünün Kaldıktarı. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 199.
[282] S. Atrtokurov, ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 90.
[283] S. Attokurov, a. g. e. s. 90, 91.

göre Kırgızlar'ın ataları Şeralı'yı hükümdar seçerken Safid – Bulyand mezarında ak deveyi kurban kesmiştir.[284]Deve çok kesilmediği için onun eti Kırgızlar'da günlük yemek olmamıştır. Ama halk inancına göre, devenin etinin senede bir defa yenmesi sevaptır.

Kırgızlar'ın bazı kabileleri deve adıyla adlandırılmıştır. Örneğin: Akbuura, Ak boto gibi. Deve totemi özellikle şamanla ilgili kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. Bakşıların çoğu kendilerinin bakşı olmalarında ak devenin rolü olduğunu söylerler, ona saygı gösterirler ve taparlar.

Kırgızlar'ın animizm anlayışında da deve toteminin bazı unsurları korunmuştur. Mesela; kutsal saydıkları mezarların, dağların, pınarların, ağaçların sahibi ak deve olduklarına inanırlar ve oraya gider dua ederlerdi. Özellikle oraya çocuk sahibi olmak isteyen hanımlar gelip dua ederler ve o gece devenin sesini duyabilmek için hiç uyumadan beklerlerdi. Eğer o gece deve sesi gelirse bu iyiye işaret sayılırdı. Bunun sonucu çocuk sahibi olan hanımlar çocuklarının adını "Taylak"[285] koyarlardı. Ve hala halk arasında hayvanların pirlerinin olduğuna inanılır. Mesela; koyunun – "çolpon – ata", sığırınki – "zangi – baba", yılkınınki – "kambar – ata", deveninki – "oysul – ata" ve saire. Hatta bunlarla ilgili atasözleri vardır: "Mal surasan Çolpon – Ataga bar, hayvan dilersen Çolpon – Ata'ya var. D. E. Haytun ve B. Amanaliyev bu fikrin totem ile bağlantılı olduğunu dile getirilmektedir. Bu fikirler her şeyin bir koruyucu ruhunun olduğunu belirten animiz ile sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Çok sayıdaki sözlü malumatlara göre onlar "pir" adıyla adlandırılmaktadır ve suretleri adama benzemektedir.

Totemizm dinin ilk şekilleri olduğu bellidir. İnsan yaşamında önemli rolü olan hayvanlar ile bitkilerin din kültünün önemli nesnesi olması doğaldır.

---

[284] T. Bayalieva. ***Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Boyunça. Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov,*** Frunze, İlim Basması, 1972, s. 20.
[285] B. Amanaliev, ***İz İstorii Filosofskoy Mısli Kirgizskoy Naroda***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1953, s. 27.

1.1.1.6. Hayvanlar Kültü

Göçebe hayat yaşayan Kırgızlar hayvanlara çok önem vermişler ve bundan dolayı da hayvan kültü oluşmuştur. Kırgızlar çok eskiden beri hayvanların koruyucu pirlerinin olduğuna inanmışlardır. Mesela; koyunun – Çolpon Ata, sığırın – Zangi Baba, keçinin – Çıçañ Ata, at sürüsünün ise Kambar Ata'dır, devenin Oysul Ata, geyiklerin ise Kayıperendir.[286] Hayvanlarının çoğalmasını isteyenler bu pirlerden yardım istemiş, onlara dua etmişlerdir. Bunların ilk görünüşlerinin nasıl olduğuyla ilgili yorum yapmak mümkün değildir. Ancak bazı araştırıcıların verdikleri bilgilere göre ineğin koruyucu ruhu olan Zengi Ata'nın antromorflu yarımı insan, yarımı inek şeklinde olduğu söylenmektedir.[287] Geyiklerin koruyucu ruhu Kayıperen'i de antropomorflu şekilde olduğu düşünülmekte ve insanoğlunun yetişemeyeceği yüksek tepelerde, dağlarda yaşadığı düşünülmektedir. Ancak onun soyunu kırmamak lazım, onun bedduası insanoğluna kötülük getirebilir. Geyiklerin koruyucu ruhu Kayıperen aynı zamanda totemlik görevi de yapmaktadır. Bunu Bugu Kabilesi'nin ortaya çıkışıyla ilgili efsanelerde açıkça görebiliyoruz.[288]

A. Divaev'in bir çalışmasında Zangi ve Çolpon Ata ile ilgili şu bilgiler geçmekte: Zangi Ata Şaş'ta doğmuştur. Zangi adını almasının nedeni çok kara ve korkutucu bir surata sahip olmasıdır. O, Tadjı – Hacı'nın oğlu, Hazreti Arslan (ünlü evliya) babanın torunuydu. Zangi Ata, Hacı Ahmet'in beşinci muridi idi. Hacı Ahmet Türkistan'a gömülmüştür. Buna bakarak Zangi Ata'nın aşağı yukarı 850 yıl önce yaşamış olduğunu tahmin edebiliyoruz. O ölünce Şaş'a gömülmüştür. Farsların Raşa – hat kitabında evliyaların hayatlarıyla ilgili bölümünde Zangi – Ata ile ilgili bilgiler de geçmektedir.[289]

---

[286] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003. s. 164.
[287] K. Kebekova, Mifter cana Ulamıştar. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Baişkek, Şam Basması, 2004, s. 563.
[288] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Ulamıştarı cana Legendaları***, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 55.
[289] K. Baycigitov, a. g. e. s. 84.

Raşahat müellifi Çoplon Ata'nın Semerkant şehrine gömüldüğünü belirtmiştir. Aslında bu fikrin günümüzde maddi bir delilinin varlığı bilinmektedir. Orta Asya'nın en eski şehirlerinden biri olan Semarkant'ın yanında Çuponata (koyun atası) türbesi bulunmaktadır. Bu türbe XV. asrın kırkıncı yıllarında kurulmuştur. Bilim adamı Y. Aleskerov, türbenin "Koyun atası" ile bir bağlantısının bulunduğunu belirtmektedir.

Ancak destanlarda hayvanların koruyucu ruhlarından sık sık bahsedilmektedir. Örneğin; Manas Destanı'nda Han Kökötay'ın çocuğu olmuyor. Develerin koruyucu ruhu Oysul Ata kızıl deve Kökötay'ın karşısına gelip ağlayarak çöker. Kökötay devenin üzerindeki kurcunu[290] görür. Kurcunda yeni doğmuş çocuk var idi. Bu çocuğu Kökötay evlat edinir.

Hayvanlarla ilgili yapılan uygulamalar Kırgız Sözlü Edebiyat Geleneği'nin "Emgek" (emek) şiirleri türüne girer. Adından anlaşılacağı üzere halkın emeği ile sıkı bağlantılıdır. Örneğin; "Bekbekey", "Şırıldañ", "Op Mayda" gibi şarkılar halkın dileğini, amacını, başarısını belirtmektedir. "Bekbekey" türküsü geceleri hayvanları kurtlardan, kötü ruhlardan, hırsızlardan korumak amaçla kız, gelinler tarafından söylenmektedir.

Ukurugum dolono,	Sırığımın ucu akdiken,
Uuru, börü colobo.	Hırsız ile kurt yaklaşma.
Kamçının sabı dolono,	Kamçımın sapı akdiken,
Kaapır uuru colobo!	Kâfir hırsız yaklaşma!
Uuru kelse uştaybız,	Hırsız gelirse yakalarız,
Betin ayra muştaybız.	Yüzünü yırtar vururuz.
Tündö – tündö cügürgön,	Gece – gece koşturan,
Tülkünün kolu sögülsün.	Tilkinin kolu sökülsün,
Tün uykusun üç bölgön,	Gece uykuyu üç bölen,
Karışkırdın kanı tögülsün.	Kurdun kanı dökülsün.
Bekbekey kaçtı, bel aştı,	Bekbekey kaçtı geçit geçti,

[290] ***Manas,*** II. Kitep, Bişkek, Kırgızstan, 1995, s. 149.

Saksakay kuup adaştı,	Saksakay kovalayıp kayboldu,
Bekbekey, Saksakay u – u – u.	Bekbekey, Saksakay u – u- u.
Bekbekeydi men aytsam,	Bekbekeyi ben söylersem,
Berer beken kudayım.	Verir mi bana Allahım.
Saksakaydı men aytsam,	Saksakayı ben söylersem,
Saktaar beken kudayım.[291]	Korur mu beni Allahım.

Gelinler bu türküleri söyleyerek uyuyakalmamak için kendilerini oyalamışlar. Folklorcu S. Zakirov "Bekbekey" türküsünden yola çıkarak şu fikre varmıştır: "Eskiden hayvanları bek (sağlam), sak (dikkatli) korumak için ahırın her tarafında duran görevliler birbirlerine seslenirlerdi. Hayvanlara bakan gelinler kendi duygularını nağmeli türkülerle belirtmiş, "bek bol" (sağ ol), "sak bol" (dikkatli ol) kelimelerini türkünün ritmine göre bek.. bek…ey.., sak ..sak…ay diye söylemişlerdir. Sonradan bölünerek söylenen sözler birlemiş Bekbekey, Saksakay olsa gerek".[292] Günümüzde de hem "Bekbekey" hem "Şırıldañ" türküleri halk tarafından sevilerek söylenmektedir.

"Şırıldañ" türküsü göçebe hayat yaşayan Kırgızların, hayatlarında önemli rolü olan atlara olan sevgi ve saygısından ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Şırıldan Kırgızlar arasında geniş bir şekilde yayılmış, çok eskiden ortaya çıkmış emek türkülerinden biridir. At sürüsüne bakmak zor bir işti. Özellikle kış mevsimlerinde, ayazlı günleri, aysız gecelerde söylenen, yoksulluk içinde yaşayan, zenginlerin atlarına bakarak geçimini sağlayan yiğtlerin türküsüdür, Şırıldan:

Şıp – şırıldan şır eken ey,	Şıp şırıldan şır imiş hey,
Cılkıçının ırı eken.	At çobanının ırı imiş hey.
Karılardın narkı eken ey,	Yaşlıların âdeti imiş hey,
Cigitterdin aytı eken ey.	Yiğitlerin bayramı imiş hey.
Cılkıçının muruntan ey,	At çobanının eskiden hey,

[291] S. Attokurov, Eldik Oozeki Çıgarmalar. ***Kırgız Etnografyası***, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 163.
[292] T. Tanayev, ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar,*** I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması, 1998, s. 18.

Aytıp cürgön saltı eken ey.[293] Söylediği ırı imiş hey.

Halk, sözün sihirli gücüne inanmakla beraber tabiatın olağanüstü, esrarengiz gücünden umut ve iyilik ummuşlardır. Bundan dolayı da hayvanları, insanları iyileştirmek için, avcılık, çiftçilik işlerinde başlarına gelen kötülüklerden arınmak için çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır. Hayvanlarla ilgili uygulamalar ilkbaharda hayvanların yavrulamaya başladığı ve sonbaharda hayvan sahiplerinin hayvanlarını kışlaklarına sürüp, kara kışa hazırlanmaya başladıkları zamanlarda yapılır. Bir kabilenin üyeleri çoluk çocuk, büyük küçük demeden bir yere toplanır, evden her çeşit yemek getirilir. Bu sırada kurban edilecek hayvanları da getirirler. Aksakallardan biri kudaya, yere, suya seslenir, onları kazadan beladan, hastalıklardan koruması için dua eder. Aynı zamanda bu duaları hayvanları için de yaparlar. Hayvanların kara kışı ölmeden atlatmaları için, yavrularının sağ salim büyümeleri için dua eder. Sonra kurban keser, etini pişirir, evden getirdikleri yemeklerle beraber yerler, en sonunda da Cer – Su kudayı adına dua ederler. Kırgızlar evlerine misafir geldiği zaman hayvan keserler. Gelen misafirler kesilecek olan hayvana dua eder. Duanın temelinde hayvan sahibine iyilik, şans, sağlık dilemek yatar. Örneğin hayvan keserken şu dualar okunmaktadır:

Ayrı müyüz, aça tuyak,	Ayrı boynuz, çatal tuyak,
Erte baktık, keç kayttık.	Erken baktık, geç döndük.
Calınmak bizden,	Yalvarmak bizden,
Calgamak sizden,	Yardım etmek sizden,
Canıñ kudaaga,	Canın Allah'a,
Soobuñ bakkanga,	Sevabın bakan adama,
Oomiyin![294]	Amin!

Koyuna dua:

Telegeyiñ tegiz bolsun,	Her şeyin tam olsun,
Örüşüñ semiz bolsun,	Avlun semiz olsun,

[293] T. Tanaev, ***Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar,*** I. kitep, Kırgız Uluttuk İlimder Akademiyasının Tüştük Bölümü, Oş, OMU Basması,1998, s. 23.
[294] Üsöyün Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö, bkz. ***Kırgızdar,*** c. IV, Sancıra, Tarıh, Muras Önörü, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Uçkun Basması, 1993. s. 512.

Tubar malıñ egiz bolsun,	Hayvanların ikiz olsun,
Soygon koyuñ semiz bolsun!	Kestiğin koyun semiz olsun!
Aydan cıldan aman çıkkın,	Aydan yıldan esen çıkın,
Elge – curtka cakkın,	Halkın yurdun sevsin,
Dastorkon menen peyiliñden,	Sofran ile insafından,
Şıbaga ırıs tapkın!	Bol rızkı bulun!
Oomiyin!	Amin!

Keçiye dua:

Eçkiñ tuusa, ulagı egiz bolsun,	Keçin yavrularsa, yavrusu ikiz olsun,
Eki cılda bir eçkiñ segiz bolsun!	İki yılda bir keçin sekiz olsun!
Küzündösü kötörüp soygonuñda,	Sonbaharda getirip kestiğinde,
İçinen çara çara may çıgıp,	Karnından kap kap yağ çıkıp,
Semiz bolsun! Oomiyin![295]	Semiz olsun! Amin!

Kırgızlar ata “at adamdın kanatı”, atsız yiğit – kanatsız kuşa benzer”, atlılar yaylada, atsızlar tutsakta”, “at hayvanın asili”[296] gibi atasözleriyle na kadar değer verdiklerini göstermişlerdir. Halk arasındaki söylentilere göre at, altmış yaşına kadar yaşayabilmektedir.

At sürüsüne veya taya dua:

Örüşüñördö mal caylasın,	Avlunuza hayvanlar dolsun,
Kazanıñarda may kaynasın!	Kazınızda yağ kaynasın!
Üyüñörgö bakıt kuşu konup,	Evinize mutluluk kuşu konup,
Taylarıñar talaalarda tayrañdasın!	Taylarınız tarlada oynasın!
Başıñardan bakıt keptesin,	Başınızdan şans eksik olmasın,
Başkanın kargışı ceptesin.	Başkaların bedduası gelmesin.
Baldarıñar çeçen bolsun,	Çocuklarınız çeçen olsun,
Baarı tuugandar esen bolsun.	Akrabanız bütün esen olsun.
Aygırıñar ündüü bolsun,	Aygırınız sesli olsun,
Koçkoruñar cündüü bolsun.	Koçunuz yünlü olsun.
Korooñor kıktuu bolsun,	Avlunuz bereketli olsun,

[295] Üsöyün Acı. Kırgız Elinin Diniy İşenimi cana Salt – Sanası Cönündö. ***Kırgızdar,*** c. IV, Sancıra, Tarıh, Muras Önörü, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Uçkun Basması, 1993 s. 512.
[296] S. Attokurov, ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998. s.85.

Koñşuñar ıktuu bolsun.	Yaşadığınız yer rahat olsun.
Ögüzüñör güçtü bolsun,	Öküzünüz güçlü olsun,
Uyunar süttüü bolsun.	İneğiniz sütlü olsun.
Kuru sayıñardan suu aksın,	Kuru derenizden su aksın,
Kılgan işiñer elge caksın!	Yaptığınız işi halk beğensin!
Oomiyin![297]	Amin!

Dinî inançlarına hayvancılıkla ilgili uygulamaları da dâhil edebiliriz. Mesela; inek yavruladığı zaman yapılan dualardan biri de "kıloo kıloo" duasıdır. Bu dua halk arasında çok yaygındır. İneğin ilk sütünü sağdıktan sonra pişirirler, konu komşuyu çağırıp ikram ederler ve kalanını yeni doğmuş tosunun alnına üç kere sürerler ve "bin ineğin başı ol" diyerek hayvan sahibi tarafından şu dualar okunur:

"*Kıloo - kıloo torpogum*,	"Kıloo – kıloo tosunum,
Kamış tolgon karala,	Kamış dolu kara ala,
Kalın uy bol torpogum.	Kalın inek ol tosunum.
Tokoy tolgon torala,	Orman dolu doru ala,
Top uydan bol torpogum.	Çok inek ol tosunum.
Karagay otun artkanda,	Sırtına odun yükleyince,
Kaykalaba torpogum.	Belini bükme tosunum.
Tezek otun artkanda,	At tersi yükleyince,
Termelbegin torpogum.	Sallanmayın tosunum.
Kıloo – kıloo torpogum.	Kıloo – kıloo tosunum.
İlgeri bassan uuru alat,	Önde yürürsen hırsız çalar,
Kiyin kalsan börü ceyt.	Arkada kalırsan kurt yer.
Akılman torpogum,	Akıllı tosunum,
Orto cerden çıkpay cür…[298]"	Hep ortadan çıkmayın…"

Buna benzer diğer bir *uygulama* da koyun, inek, keçi gibi hayvanların yavrulamadan sonra yavrusu ölürse yapılır. Buna "*mal telüü*" derler. Yavrusu

[297] Talıp Moldo. Sancıra, Tarıh, Muras Önörü, bkz. ***Kırgızdar,*** Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 512.
[298] S. Attokurov, Dindik İşenimder, bkz. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 137. Daha geniş bilgiler için bkz. M. Bogdanova. *Kirgizskaya Literetura,* Moskova, 1947.

ölen hayvanın sütünün kesilmemesi için, ölen yavrunun derisini yüzüp başka yavrunun üstüne örter ve onu yavrusu ölen hayvana emzirtmeye çalışırlar. Bunum tam tersi de yapılır. Yavrusu değil, hayvanın kendisi ölürse, yavruyu başka bir hayvana emzirttirilir. Örneğin; yeni doğmuş ama annesi ölmüş kuzuyu başka koyuna emzirttirirler. Bazen hayvanların yavruladığı zaman kendi yavrularını emzirmeyip huysuzluk yaptıkları olur. Bu durumda ise şu dualar okunur:

"Tşoy, tşoy, tşoy koyum,"	Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Öz balandı cerisen,	Kendi yavrunu yadırgarsan,
Öz başına körünsün.	Kendi başına gelsin.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,	Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Karaldı balan cerisen,	Canın yavrunu yadırgarsan,
Kak, başına körünsün.	Tam kafana gelsin.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,	Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Maaratıp balan cerisen,	Meleyen yavrunu yadırgarsan,
Balaket saga körünsün.	Felaket sana gözüksün.
Tşoy, tşoy, tşoy koyum,	Tşoy, tşoy, tşoy koyunum,
Özündün kozun boluçu,	Kendi kuzun idi,
Telibesem maga caman,	Emizdirmezsem bana kötü,
Telinbesen saga caman.	Emizdirmezsen sana kötü.
Astında kozu maaratıp,	Altında kuzuyu meleten,
Acalındın cetkeni,	Ecelinin geldiği,
Öz balandı cerisen,	Kendi yavrunu yadırgarsan,
Balakettin barısın,	Felaketin hepsini,
Körsötömün közünö,	Göstereceğim gözüne,
Kıynaba meni ee dep,	Zorlama beni ee deyip,
Dalay korduk işterdi,	Her türlü kötülüğü,
Körsötömün özünö…[299]"	Yapacağım kendine…"

[299] M. Bogdanova. ***Kirgizskaya Literatura,*** Moskova, 1945, s. 156.

Kırgızlar günümüzde de koyunların yavruladığı mevsimin sonlarına doğru (baharda mart, nisan ayları) kurban keser, konu komşusunu yemeğe davet eder, bağış yapar. Gelenler ve ev sahipleri koyunların koruyucu ruhu Çolpon Ata'ya, koyun sürüsünün çoğalması için, onları kötülüklerden, hastalıklardan koruması için dua ederler.

Yukarıda gösterdiğimiz örnekler Kırgızlar'ın hayvancılıkla ilgili inançlarını göstermektedir. Görüldüğü gibi göçebe hayat yaşayan Kırgız halkı her hayvanı ölümden, kötülüklerden kurtarmaya çalışmış, onların koruyucu ruhlarından yani pirlerinden ve Tanrıdan medet ummuşlardır.

Kırgızlar arasında hayvancılıkla ilgili dini inançlar ve uygulanan pratikler Ekim Devrimi'ne kadar varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüş, günümüzde de izini kaybetmen devam ettirmektedir. Geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgız Türkleri hayvanları o kadar benimsemişler ki takvimlerini bile hayvanların adlarıyla adlandırmışlardır. Örneğin; bugu (geyik) mayıs ayı, kulca (dağ geyiği çeşidi) haziran, teke (keçinin erkeği) temmuz ayıdır.[300] Sovyetler döneminde ay adları Rusçadaki gibidir. Kırgızlar 1991'de bağımsızlığını kazandığı dönemden beri ay adları hayvan takvimi ile adlandırılmaktadır.

Takvimle ilgili anlatılan bir efsane şöyledir; eskiden bütün hayvanlar toplanmış, günün çıktığını kim ilk önce görürse, o yılbaşı olur, demişler. Deve, hayvanların en büyüğü benim, günün çıkışını benden başka kim görür, tabi ki ben yılbaşı olurum, der, umursamadan yatar. Deve dediği gibi günün çıkışını ilk görür, ancak devenin kulağına girip saklanan fare, güneşin çıkışını ilk ben gördüm, diye bağırır. Bundan dolayı fare yılbaşı olmuş da, deve yıl olamamış.

[300] S. Attokurov, Eldik kalendar. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 159.

Kırgızlar takvimde yer alan ejderha ile domuzun adlarını direk söylememek için “uluu” ve “kara geyik” olarak değiştirmişlerdir. Çünkü onların kötü güçleri olduğuna düşünmüşlerdir. Kurda da “börü” demeleri tabu oduğundan, onun adını söylemekten çekinmişlerdir. [301]

İnsanlar hayvanların tabiatına göre yorum yapmış ve inanışlar ortaya koymuşlardır. Yılan yılından korkarlardı. Hep kötülüklerin, zorlukların olacağına inanırlardı. Koyun yılında hasatın bol olacağına, refah olacağına inanmışlardır. Bundan dolayı da koyun piri olan Çolpon – Ata’dan sağlık, mutluluk, çok hayvan dilemişler, hayvanlar arasındaki gök veya ak koça zil ve gök bez bağlayıp bakmışlardır.[302] Görüldüğü gibi yıl takvimine de totem anlayışı, hayvan kültü yansımıştır.

Bilim adamı N. S. Smirnova, hayvanların koruyucu ruhları olan şahısların ilk önce antropomorflu (insan biçimli) olarak eski sıfatları taşıdıklarını, sonradan İslam dinin tesiri altında kaldığını belirtmiştir.

Görüldüğü gibi hayatını hayvancılıkla geçiren Kırgızlar, hayvanlarına önem vermişler ve bundan dolayı her çeşit uygulamlara başvurmuşlardır. İslama kadar hayvanlarının kış şartlarını telef olmadan atlatmaları için, bol ot ve iyi hava şartlarını Gök Tanrıdan diliyorlarsa, İslamdan sonra ise Allah başta olmak üzere veli gibi İslami şahıslara bırakmıştır.

---

[301] B. Soltonoev, Kırgızdarda Cıl Esebi, bkz. ***Kırgızdar,*** c. I, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 585.
[302] K. Baycigitov, ***Kırgız Mifteri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s. 81.

1.2. İSLAM DİNİ KÜLTÜR ÇEVRESİNDE KIRGIZLAR

1.2.1. İslamiyet'in Kırgızlar Arasında Yayılışı

İslam, Türkler arasında VIII. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış, bu süreç Türk toplulukları arasında XVI. yüzyıllarda önemli ölçüde tamamlanmıştır. Ancak Kırgızlar gibi göçebe Türklerde bu süreç XVIII. yüzyıla kadar sürmüştür.

Bu durumda Kırgızların İslamı kabul etme sürecini Karahanlılar, Çağataylar ve Hokand Hanlığı dönemleri olmak üzere üç zaman dilimine ayırabiliriz.

Kırgızlar, Karahanlılar döneminde Tanrı Dağları, Pamir Dağları, Talas Irmağı boyları ve Yedi Su bölgesinde yaşamışlardır.[303] 932 yılında Satuk Buğra Han Karahanlılar Devletini kurduktan sonra kendine bağlı olan kabileler arasında İslam dinini yaymaya başlamıştır. Bu kabileler arasında Kırgızlar da vardı.[304] İşte bu devirlerde İslam dinini kabul etmeye başlayan Kırgızların örf adetlerinde, gelenek göreneklerinde değişmeler olmaya başlamıştır. Ancak inançları Uygur vb kabileler kadar değildi. Kırgızlar "Allah"a Farsça "Kuday" derlerdi. Aynı zamanda geleneksel Türk dinine göre "teñir" de derlerdi.[305]

Karahanlılar döneminde Kırgızların İslam dinini kabul etmelerinde bazı sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Bilindiği gibi Kırgızlar doğu - batı ve kuzey – güney ticaret yolları üzerinde yaşamış, Müslümanlarla ticari ilişkiler kurmuşlardır. IX. yüzyılın ortalarından

---

[303] A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları,*** 2. kitep, Bişkek, Uçkun Basması, 1992. s.14.
[304] U. A. Şarşenaliev, ***İslamdın Kırgızstandagı Ordu,*** İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti (mejdunarodnaya nauçno – praktiçeskaya konferensiya, posviyaşennaya godu kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003. s. 168.
[305] A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları***, 2. kitep, s. 25.

itibaren Arap kervanlarıyla ekonomik ilişki içine girdikleri kaydedilmiştir.[306] Böylece Karahanlılar döneminde İslam dinin yayılmasında rol oynayan en önemli faktörlerden birinin ticari ilişkiler olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Arap tacirleri sadece iş adamı olmakla kalmamışlar, İslam tebliğcisi olarak İslam inancını ve kültürünü de taşımış ve tanıtmışlardır.

XVII. yüzyılın ilk başlarından itibaren Tanrı Dağları'nın eteklerinde yaşayan Kırgızlar'ın çoğu İslam dinine girmiştir. Çünkü bu devirde sofiler Kırgız kabilelerinin arasına gelip, İslam dinini yaymak için çalışmışlardır. Özellikle Kaşkar bölgesinin sofilerinden ilk önde gelenlerinden Mahmud Azam'ın en küçük oğlu Hoca Ishak, Kırgız sahasında gelip İslam dinini yaymıştır. Tarihi rivayetlere göre Hoca Ishak Kırgız bölgelerinde on iki yıl kalmıştır ve üç yüzden fazla kâfiri Müslüman ettim, demiştir.[307]

Türkistan'da medreselerin ortaya çıkması ve kısa sürede bu eğitim kurumlarının yaygınlaşması kültürünün yerleşmesine zamin hazırlamıştır. Medrese hocaları, düşünürler, mutasavvıflar, din adamları İslam dininin yayılmasında büyük önem taşımışlardır. Ortaçağ'da Harezm, Merv, Buhara, Semerkant, Margulan, Fergana, Kazan, Ufa gibi yerler önemli ilim merkezleri haline gelmiştir. Bütün bunlara rağmen, Karahanlılar döneminde dağlarda ve yüksek yaylalarda yaşayan hayvancılıkla uğraşan göçebe Kırgızlar'ın İslam dinine tamamen geçmedikleri görülür.

---

[306] Bartold, ***Kırgızdar***. (Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter) "Kırgız Respulikasında gumanitardık bilim berüünü özgörtüü" programması, Bişkek, 1997. s. 143.
[307] A. Baytur, ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları***, Bişkek, Uçkun Basması, 1992, s. 73. S. Attokurov, Kırgız Etnografyası, s. 73, Bişkek, KMUU Basması, 1998. s. 73.

1.2.2. Hoca Ahmet Yesevî ve Tarikatların Etkisi

Ahmet Yesevi XII. yüzyıldaki Karahanlılar zamanındaki Türk şairi ve mutasavvıfıdır. Şimdiki Güney Kazakistan'da Yassi (sonradan Yesi Türkistan olmuştur) şehrinde dünyaya gelmiştir. Doğum yılı belli olmamakla beraber, 1166 yılında vefat ettiği bilinmektedir. "Divan – ı Hikmet" onun şiirlerinin toplandığı eserdir. Ahmet Yesevi'nin bu eserinin göçebe Türkler arasına İslam dininin yayılmasında çok önemli rolü olmuştur. İslam dininin yayılmasında görev alan hocaların ellerinden düşürmedikleri eserlerden biri bu kitap olmuştur.[308]

Ahmet Yesevi'nin şiirleri Türkistan'da hızlı yayılmıştır, Müslüman halk onun bu eserini Kur'an-ı Kerim gibi kutsal saymıştır. İslam dinin Kırgızlar arasında yayılmasıyla beraber onun adı Kırgızlar arasında Sofi Aldayar[309] olarak bilinmiştir. Onun şiirlerini dervişler, duvanalar o kadar çok söylemişler ki Kırgız sözlü geleneğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir:

Üyüm – üyüm debegin,	Evim –evim demeyin,
Üyün kalar kün bolor.	Evin kalır bir günü.
Malım, malım debegin,	Malım mülküm demeyin,
Malın kalar gün bolor.	Mülkün kalır bir günü.
Üyüm – üyüm debegin,	Evim - evim demeyin,
Üyün talaa çırpıgı.	Evin tarla ağacı.
Malım – malım debegin,	Malım mülküm demeyin,
Malın talaa çımçıgı.	Hayvanın tarla kuşu.
Alla üy, alaa üy.[310]	Allah ev, Allah ev.

Ahmet Yesevi İslam dinin yayılmasına etkin bir şekilde hizmet ettiğinden dolayı onun şöhreti artmış ve onu evliya gibi görmüşlerdir. Ününden dolayı onun Türkistanda'ki mezarını sonradan Emir Timur

---

[308] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük,*** Kırgız Sovyet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990. s. 66.
[309] A. Akmataliev, Kulkocoakmat – Ahmet Yasavi, bkz, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 93.
[310] A. Akmataliev, a. g. e. s. 94.

korumaya almış ve "Medine'de Muhammed, Türkistan'da Ahmet"[311] sözü kalmıştır. Emir Timur'un yaptırdığı mezar Ahmet Yesevi'nin şöhretini arttırmış hem de eserinin halk arasına daha çok yayılmasında yardımcı olmuştur. Hacca gidemeyen Müslümanlar Ahmet Yesevi'nin mezarına gitmiş, dualarını etmişlerdir. Kısacası Türkistan'da uzunca bir süre onun hikmetlerini bilmeyen kalmamıştır.

Ahmet Yesevi'nin şiirlerindeki ana motif Allah'ın tekliği, ona ve peygamberlere imandır. O, Muhammed peygamberin ömrünü şöyle anlatmakta:

On segiz min aalamga uluk bolgon Muhammad,
Otuz üç min saabaga ıyık bolgon Muhammad,
Aç cılanaç alsızga kanaagatçıl Muhammed,
Kaarluu, zaarluu zulumga şafaagatçıl Muhammad.
Tün uykusun min bölüp kuran aytkan Muhammad,
Karıptarga kayrımın ulam aytkan Muhammad,
Coldon azgan azgınga col azıktuu Muhammad,
Kimge emne zar bolso mol azıktuu Muhammad…
Dartuulardın dartına daba bolgon Muhammad,
Camandıkka cakşılık cana bergen Muhammad.[312]

On sekiz bin dünyaya ulu olan Muhammed,
Otuz üç bin yerde kutsal olan Muhammed,
Aç, çıplak halsize yardım eden Muhammed,
Acımasız zülme karşı koyan Muhammed.
Gece uykusunu bin bölüp dua okuyan Muhammed,
Gariplere yardımın esirgemeyen Muhammed,
Yolda geçen garibe yol gösteren Muhammed,
Muhtaç olan herkese yemek veren Muhammed,

[311] ***Medinede Muhammet Türkistan'da Xoca Akmet*** (Hoca Ahmet Yesevi Hikmetleri), Ed. Anna Övezov, Moskova, 1992.
[312] A. Akmataliev. Kulkocakmat – Ahmet Yesevi. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 95.

Dertlilerin derdine deva olan Muhammed,
Kötülüğe iyiylik veren dahi Muhammed.[313]

Ahmet Yesevi, peygamberlerin hayatını rehber edinmiştir. Bu sebeple hiç malk mülk sahibi olmamış, Allaha hizmet etmiştir. Bu da halkı inadırmanın kolay yollarından biri olmuştur. Bundan dolayı Ahmet Yesevi altmış üç yaşında Muhammed peygamberin yaşına geldiğini hatırlar, elindekileri fakirlere dağıtır ve yeraltına kazdığı çukurda kırk gün çıkmadan yaşar. Bunu günahlardan arınma olarak anlatır[314].

Ahmet Yesevi'ye göre ölüme Allah'ın ak yoluyla gidilmesi gerekir. Akı kara demeden, birilerini kandırmadan, helal yaşamak lazımdır:

"*Tandap tattu cegender,*	Lezetten seçerek yiyender,
Atlas – kımkap kiygender,	İpek – kürk giyenler,
Altın takka mingender,	Altın tahta binenler,
Cer menen cer bolup catmakçı".[315]	Yer ile yer olarak yatacaklar,

diyerek ölümün herkes için aynı olduğunu, sadece Allah'ın birliğini anlatmayı amaç edinir. Ahmet Yesevi'nin eserlerinde kıyamet teması çok geniş bir şeklide anlatılmış ki Orta Asya'nın Mahtumkuli, Dulat, Maylıkoco, Medilkoco, Mayköt, Şortonbay, Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç gibi halk şairleri de bu anlatımlardan etkilenmişlerdir. Özellikle Kalıgul'un, Arstanbek'in, Moldo Kılıç'ın "Dar Zaman", "Son Zaman", Zar Zaman" gibi eserlerin oluşumunu Yesevi Hikmetleri'nde aramak lazım.

"*Türkstanda mazarı,*	"Türkistan'da mezarı,
"Hikmet" sözü cayılıp,	"Hikmet" sözü yayılıp,
Bizge kaldı kazalı".[316]	Bize kaldı eseri",

diye yazan Moldo Kılıç gibi Aldaş Moldo da benzer mısralar kaleme almıştır:

---

[313] U. Botobekov. Aalamdı Aylantkan Aalım Mevlana cana Anın Orta Aziya Adabiyatına Tiygizgen Taasiri. ***Kırgız Adabiyatı Gazetesi,*** 20. Ekim, 2007.
[314] Daha geniş bilgiler için bkz, Kemal Erarslan, ***Divan – ı Hikmet'ten Seçmeler,*** Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1983.
[315] ***Kırgız Poeziyasının Antologiyası***, Bişkek, 1999, s. 220.
[316] A. g. e. s. 225.

Oşol zaman baarı öttü,	O zamanlar geçti, gitti,
Neçen kıyın er öttü.	Çok sayıda er göçtü,
Koco Ahmet Yassavi,	Hoca Ahmet Yesevi,
Kausul Agzam pir öttü.[317]	Gavsü'l - Azam pir göçtü.

Görüldüğü gib Ahmet Yesevi'nin "Hikmeti" birçok şairin eğitiminde büyük etkisi olmuştur.

Ahmet Yesevi, Türk boyları arasında XII. yüzyılda gösterdiği faaliyetleriyle halkın gönlünü kazanmış, "Pir – i Türkistan" unvanına layık görülmüş ve Türkistan'da en yaygın tarikat olma niteliğini korumuştur. Ahmet Yesevi'nin Hikmetleri'nin Sırderya üzerinden Kırgızlar'a ulaştığı, çok derin ve güçlü bir etki alanına sahip olduğu bilinmektedir.[318] Ahmet Yesevi'nin menkabeleri, üçüncü halifesi olan, halk arasında Hâkim Ata olarak tanınan Süleyman Bakırgani tarafından Kırgızlar arasında yayılmıştır. Bu dönemde Yesevilik aracılığıyla Kırgızların da yoğun bulunduğu Yedi Su bölgesinde hızlı ve güçlü bir şekilde Müslümanlığa geçme akımı başlamıştır.[319]

Tarikat kelimesi Arapça bir kelime olmakla beraber "yol" anlamına gelmektedir. Sofu kelimesi de Arapça "sofiy" (koyunun yünü) kelimesinden gelmiştir. Çünkü sofular ilk zamanlarda kendilerini başkalarından ayırt etmek için koyunun yününden yapılmış kaftan giyerek gezerlermiş.[320] Sofilik VIII. – IX. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış, X. – XII. yüzyılda tam olarak şekillenmiştir.[321]

Yesevilik tarikatı iyilik için mücadele etmeyi, kötülüklerden korunmayı, Allah'ı akıldan çıkarmamayı destur edinmiştir. Tarikat; sözünü tutmak,

---

[317] Daha geniş bilgiler için bkz, F. Köprülü, "***Türk Edebiyatında ilk Mutasavvuflar",*** 2, 3, 4, bölüm, 8. baskı, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993, s. 28 – 86.
[318] S. Erşahin. ***Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarıhı Üzerine Bir Deneme***, Sek Yayınları, Ankara, 1999. s. 55.
[319] F. Köprülü. "***Ahmet Yesevi***", İ. A. I s. 211.
[320] A. Baytur. ***Kırgız Tarıhının Leksiyaları***, Bişkek, Uçkun Basması, 1992, s. 80.
[321] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 162.

dediklerini yapmak, şehlerin sırlarını saklamak ve dürüstlük gibi prensiplere sahiptir.[322] Yesevilik tarikatının özelliği Orta Asya'da geniş bir şekilde yayılmış olmasıdır. Bu tarikat XII. yüzyılın ortalarında Hoca Ahmet Yesevi tarafından kurulmuş bağımsız bir tarikat idi. Tarikat XV. yüzyıla kadar Orta Asya'ya yayılmış, Türk boyları arasında çabucak benimsenmiştir. Ayrıca Orta Kafkasya, Balkanlara kadar uzanmış, XV. yüzyıldan itibaren yerini Nakşibendîlik tarikatına bırakmıştır.

XVII. yüzyılın başlarında Tanrı Dağları'nda artık tasavvufi cereyanları görülmeye başlamıştı. Mahdumi Azzam'ın küçük oğlu Hoca Ishak "Ishakiyya Tarikatı"nı[323] oluşturmuştur.

Orta Asya'da XII. yüzyılda tanınmış şahsiyetlerinden biri de – Süleyman Bakırgani (Hâkim Ata) olmuştur. Süleyman Bakırgani özellikle Ahmet Yesevi'nin çırağı olduğundan dolayı da halk arasında bilinirdi. Anlatılanlara göre Ahmet Yesevi ona dua etmiş, el vermiş ve eserlerinden çok etkilenmiştir. Süleyman Bakırgani de şiirlerinde üstadının adını anmaktadır:

Şayıktardın sarısı,	Şehlerin sarısı,
Şayık Ahmed Yasavi!	Şeyh Ahmet Yesevi!
Karçıganı baptagan,	Kovalayanın tutabilen
Şumkar, ılaacın uştagan,	Şungur, kartal besleyen,
Sansız şakirt baştagan	Sayısız çırak yöneten
Şayık Ahmed Yasavi.	Şeyh Ahmet Yesevi,
Şarıyattı süylögön,	Din sözünü söyleyen,
Akıykattı izdegen	Gerçekleri arayan
Çındık üçün sayışkan.	Adalet için savaşan.
Babalar başı – Baba Arıtsan-	Babalar başı – Baba Arıtsan-
Şayıgım Ahmed Yasavi.[324]	Ustadım Ahmet Yesevi.

[322] ***Kırgızstandagı İslam mistisizminin koomdogu ordu,*** İslam v İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti, Bişkek, 2003, s. 63.
[323] B. U. Urstanbekov, T. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990. s. 203.

Süleyman Bakırganı da Ahmet Yesevi gibi İslamiyeti tasavvuf aracılığıyla halk arasına yayanlardandır. Hatta onun "Bakırgani" olarak adlandırılmasını Ahmet Yesevi'ye bağlayanlar vardır. Örneğin; 1889 yılında Muskin Galey tarafından Kazan'da yayımlanan "Zaman Akır" (Zammu nazira kitabı) kitabında şu şekilde bir hikâye karşımıza çıkmaktadır: Günlerden bir gün Hoca Ahmet Yesevi tüm şakirtlerini toplamış sohbet ediyormuş. Arkadaşlarının arasında farklı duruşu olan Süleyman hemen üstadının gözüne çarpmış. Sözünün sonunda üstadı Süleyman'a bakıp, "Sabah senin kapının önüne dizlerini çökmüş bir deve gelecek. Deveye bin ve onu durdurma, boş bırak. Deve yorulup durduğu yerde in ve orayı kendine mekân et", der. Süleyman da üstadının dediğini yapar. Devenin bağırarak durduğu yer – Bakırganı olmuş.

Yazarın elyazmaları günümüze kadar ulaşmamıştır. Bilim adamı S. E. Malov "Akır Zaman" (Akir Zaman) kitabını 1887 yılında Kazan'daki İmperator Üniversitesi'nin matbaasında "İzvestiya obşestva arheologii, istorii i etnografii" (Toplumun arheloji, tarihi ve etnografya bilgileri) yayımlanan eserinde belirtmiştir. Şairin "Akır Zaman" (Son Zaman), "Bakırgan", "Hakim Ata", "Oluya Mariyam Turaluu Kitep" (Evliya Meryem ile ilgili kitap) adlı kitapları Kazan ve Taşkent matbaalarında birkaç kere yayımlanmış ve medreslerde okutulan önemli kitaplarından biri haline gelmiştir.

Şairin eserlerinin ana teması İslam dini oluşturmaktadır. Allah, Muhmamed – merkezi kahramanlardır. Allah'ın emriyle dünya yaratılmıştır. İyilik, kötülük de onun emriyle olmakta. Şair bir şiirinde:

Cerdi, köktü, cıldızdı, kündü, aydı,	Yeri, göğü, yıldızı, günü, ayı,
Bardık paygambar, oluyalardı	Bütün peygamber, evliyaları
Kuday carattı.	Allah yarattı.
Alardı kudurettin özü tergeyt,	Onları kudredin kendisi sorar,

[324] A. Akmataliev, Suleyman Bakırgani, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 105.

Ömür ce ölüm cazasın buyurat.[325] Ömür veya ölüm cezasını emreder, der.

Ancak hayatın devam edeceğini vurgular. Çünkü Allah her şeyi yeniden yaratacaktır.

Şairin eserleri didaktiktir. O da Ahmet Yesevi'de olduğu gibi halkın nefsine sahip olmasını, öğrenmesini, mal mülkün önemsiz olduğunu anlatmaya çalışır, yardım sever olmaya, birlik ve beraberliğe davet eder.

Kimde – kim köpçülüktüm kamın cese,	Eğer kim halk için çalışırsa,
Alar tübölük mürök susun	Onlar ömür boyunca dirim suyunu
içer.	içer.
Adam napsisi toyumsuz.	İnsan nefsi doyumsuz.
Artık döölöt künöö.	Fazla mal mülk günahtır.
Bar düynögö ee bolup,	Elindekiyle yetinin,
Kıtay, Kırgız, Kıpçak	Çin, Kırgız, Kıpçak
Kintistandı biyleseñ da,	Hindistan'ı idare etsen de,
Altın, kümüş tügöl cıyıp,	Altın, gümüş toplayıp,
Mal – mülk kança bolso da	Mal mülkün çok olsa da
Bir künü ölüm cetet.[326]	Bir günü ölüm gelir.

Şairin bu şiirinde Kırgız adının geçmesi ilginçtir. Demek ki tarihi kaynaklarda belirtildiği gibi Kırgızlar; Çin, Hindistan halkıyla aynı derecede anılmaktadır. Şair:

Neçen bir tiriçilik etseñ da,	Nasıl hayat yaşarsan yaşa,
Akırı bir gün ölösün,	Sonunda bir gün ölürsün,
Cer koynuna kiresin.[327]	Yer koynuna girersin,

diyerek bu dünyanın yalan olduğunu söylemeye çalışır ve açgözlüleri, kurnazları, ahmakları uyarmaktadır.

---

[325] A. Akmataliev. Suleyman Bakırgani, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** (Kırgız El Irçıları), c. VI, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 108.
[326] A. Akmataliev. a. g. e. s. 108, 109.
[327] A. Akmataliev, a. g. e. s. 109.

Orta Asya tasavvuf edebiytanın önde gelen şairleinden Ahmet Yesevi ve Süleyman Bakırgani'nin geleneğini devam ettirenlerden biri de XVII. yüzyılda yaşamış Şamşidin Özgöndü'dür. Ancak Şamşidin Özgöndü'nün doğum ve ölüm tarihi ile ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. SSSR Bilimler Akademisi'nin Kazan'daki arşivinde şairin "Yarım Elma" adlı eseri bulunmuştur. Bu eserin konusu dindir. Yine burada da diğer şairlerde olduğu gibi Şamşidin Özgöndü de halkı adaletli olmaya, başkasının malına göz koymamaya, zorluklardan korkmamaya, dini iyi öğrenmeye ve eğitim almaya davet eder. Ne yazık ki şairin eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır.

1.2.3. Hanlık Döneminde İslamiyet

Çağatay Hanlığı dönemlerde (1227 – 1348) Tanrı Dağları Kırgızları, Çağatay Hanlığı hâkimiyetine girmiştir. Moğolların din siyaseti zaman zaman farklılıklar göstermiştir. Cengiz Han, İslam dinine karşı tavır almış, Müslümanların kurban kesmesini yasaklamıştır. Fakat hâkimiyetleri altındaki halkların çoğu Müslüman olduğu için Moğolların bir kısmı da kısa sürede Müslüman olmuştur. Cengiz Han'ın oğullarından Çağatay İslam dini konusunda baba tarafında olmayı tercih etmiştir. O da babası gibi kurban kesme, gusül abdesti alma yasağı başta olmak üzere pek çok kısıtlama getirmiştir.[328]

Belirtildiği gibi XIII. yüzyıldaki Moğol istilası Orta Asya'da İslam dininin yayılmasını olumsuz etkilemiştir. Camilerin, medreselerin yıkılması, zaten İslam dinine fazla bağlı olmayan Kırgızlar'ın önceki inançlarına dönmesine sebep olmuştur.

Çağatayların tahtına oturan ilk Müslüman han olan Müberek Şah (1266) Müslümanlara daha hoşgörülü davranmıştır. Rivayetlere göre Çağatay dönemindeki Kırgızlar "yabani, okuma - yazma bilmeyen", ateşe tapan dinsiz kâfirler" ve "hayvancılık yapan göçebeler" olarak nitelendirilmektedir.[329]

Moğolistan hanlığının kurucusu Tuğluk Temir (1348 – 1363) samimi bir Müslüman idi. Tuğluk Temir'in İslamiyete girmesiyle beraber, üst düzey yöneticiler başta olmak üzere önemli miktarda Kırgız da İslam dinini kabul ettiği bilinmektedir.[330] Tuğluk Temir'in oğlu Hızır Hoca, dindar kişiliği ile

---

[328] S. Erşahin. ***Kırgızlar ve İslamiyet Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme,*** Sek Yayınları, Ankara, 1999. s.42.
[329] A. Zeki Velidi Togan, ***"Bugünkü Türkîli, Türkistan ve Yakın Tarihi***", İstanbul, 1981, s. 91 -105.
[330] Belek Soltonoev, ***Kızıl Kırgız Tarıhı,*** c. I, Bişkek, 1993,Bişkek, Uçkun Basması, 1993. s. 134.

tanınan Muhammed Han ve Yunus Han'ın dönemlerinde de Kırgızlar'ın çoğu İslamiyeti seçmiştir.[331]

Yarkent Hanlığı (1514 - 1644) dönemde Kırgızlar arasında İslam, daha çok tasavvuf yoluyla yayılmıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri, savaşlar nedeniyle ekonomik ve sosyal sıkıntılarla baş başa kalan halkın bir sığınak arama ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Komşu İslam ülkelerden ayrıca Tatar ve Özbek hanlıklarından çok sayıda din adamı, molla ve işan Kırgız ve Kazaklar arasında faaliyetler yürütmüştür. Bu faaliyetler sayesinde Batı Sibirya Kırgızları'nın önemli bir kısmı Müslümanlığı kabul etmişlerdir.[332]

Bütün bunlara rağmen XVI. ve XVII. yüzyıldaki bazı kaynaklarda Kırgızlar'ın Müslüman olmadıkları şu ibarelerden anlaşılmaktadır: Kırgızlar "Kâfirler", "Müslüman değiller" veya "ne kâfirler ne de Müslümanlar" olarak nitelendirilmektedirler.[333] Mesela; 1582'de Hindistan üzerinden Türkistan'a giden Osmanlı gezgin Seyfi Çelebi de, Kırgızlarla ilgili "ne Müslüman ne de kâfir", demiştir. Aynı şekilde XVII. yüzyıl Özbek tarihçilerinden Mahmud b. Veli 1643- 1640'ta Kırgızları "kâfir" olarak tasvir etmektedir.[334]

İşte bu kanıtlara bakarak Kırıgzların son zamanlara kadar "çala müslüman"(tam Müslüman değil) olduklarını söylemek mümkündür. Bunu XIX. yüzyılda Kırgızistan'a gezi yapan Ç. Velihanov, V. V. Radloff gibi araştırmacılar da belirtmişlerdir.

Kaşkarlı tarihçi Muhanmet Aydar'ın (1499 – 1551) yazdıklarından XVI. yüzyılın ortasında Kırgızlar'ın İslam dinin henüz kabul etmedikleri

---

[331] Daha geniş bilgiler için A. Zeki Velidi Toğan, ***BugünküTürkili Türkistan ve Yakın Tarihi,*** İstanbul, 1981.
[332] Talip Moldo, Kırgız Tarıhı, bkz. ***Kırgızdar,*** c. II, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, s.535.
[333] S. M. Abramzon, ***Manapçılık ve Din, bkz. Kırgızdardın cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 187.
[334] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 321.

anlaşılmaktadır. Yani Çin bölgesindeki Kırgızlar daha sonraları bu dini kabul etmişlerdir.

Tarihçi K. İ. Petrov ile edebiyatçı S. Zakirov İslam dininin Kırgızlar arasına XVI. yüzyılın sonu XVII. yüzyılın başlarında yayılmaya başladığını söylemektedirler. Bu fikre bilim adamı V. V. Bartold'un "Kırgızlar XVI yüzyılda putperest idiler" demesine karşı çıkmaktadır. S. M. Abramzon ile B. Camgırçinov ise İslam dinin Kırgızlar arasında yayılış tarihi olarak XVII. yüzyılın sonu XVIII. yüzyılın başlarını vermektedir.[335]

Kısaca belirtmemiz gerekirse Kırgızlar, Çağatay Dönemi'nde toplumsal, kültürel, siyasi ve dinî bakımdan önemli değişmeler geçirmişlerdir. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgızlar'ın İslam inancı ve kültürünü benimsemerinin en önemli nedenlerinden biri de Çağatay yazısı sebebiyle Arap harflerini kullanmaya başlamalarıdır. Araştırmacıların çoğu Kırgızlar arasında İslam dinin yayılmaya başladığı dönem olarak Hokan Hanlığı dönemini göstermektedir.

Fergana vadisi ve bugünkü Kuzey Kırgızistan'ın önemli bir bölümünde yaşayan Kırgızlar, XVIII. yüzyıl başlarında kurulan ve kendini İslam devleti olarak adlandıran Hokand Hanlığı'nın hâkimiyetine girmişlerdir.

Hokand Hanlığı döneminde İslam dininin etkisi giderek artmış; dinî okullar ve medreseler açılarak Arap alfabesini okuyup yazan insanların sayısı çoğalmıştır. Kırgızlar'a Taşkent'ten, Buhara'dan, Kaşkar'dan hocalar gelmiş, halkı İslam dinine davet etmiş, çocuklara dini eğitim vermişler. Hocalar genelde kitap okutmayı öğretmişler ancak yazmayı öğretememişlerdir.[336] 1898 yıllarında Andican'ın güneyinden de Tacik imam, hocalar Kırgızistan'a

[335] B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyalardın Berilişi, bkz. ***Kırgızstandagı Diniy cana Erkin Oyloonun Tarıhınan***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967, s. 49.
[336] Huseyin Karasaev, "Muhtasar Tarıh Kırgıziya", bkz. ***Kırgızdar***, c. I, Ed; K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991. s. 57.

gelip halkı İslam dinine davet etmişlerdir. Bunların önde gelenlerinden biri Magomet – Ali – Halif idi. Kırk yaşlarındaki Tacik hoca okuma yazması olmamasına rağmen Kuran – ı Kerimi baştan sona ezbere bilirdi. Ancak adı geçen bu hocayla ilgili bazı kaynaklarda halkı kandıran birisi tabiri geçmektedir.[337] Bu dönemlerde halk, Türkistan'a yavaş yavaş gelmeye başlayan Ruslara karşı ayaklanmaya hazırlanmıştır. Bu ayaklanmalarda imamların yani din adamlarının etkisi büyük olmuştur. Onlar, halkı "dinsizlere karşı" diyerek ayaklanmaya örgütlemişlerdir. Müslümanlar bu savaşı kazanmak amacıyla dua etmek için camilere gelmişlerdir. Taşkent pazarlarında Müslümanlar, halkı dinsizlere karşı açıkça örgütlemeye başlamışlardır. 1898 yılının 18 Mayıs'ında Moldo Kasım'ın önderliğinde dinsizlere karşı ayaklanma gerçekleşmiştir. Bunlar arasında yukarıda sözünü ettiğimiz Hoca Magomet – Ali – Halif de vardı. Önde elinde Kuran -ı Kerim ve yeşil bayrak tutan ak giysiler içinde Halif yer almaktadır.[338]

Ayaklanma çok sürmeden sona ermiştir. Hoca Magomet – Ali – Halif idam edilmiştir. Önde gelen din adamlarından Abdul – Calil ortadan kaybolur, Molla Ziyautdin ise Kaşkar'a kaçarak kurtulur. Kırgızlar'ın lideri Omorbek ile Satıbay'ı sürgüne gönderilir. Hoca Magomet – Ali – Halif ölmeden önce bu ayaklanmanın başarıyla tamamlanmasının çok zor olduğunu, Rusların güçlü olduğunu söylemiştir. Ancak halk, Kur'an'a karşı gelmektense kutsal savaşta dinsizlere karşı ölmeyi[339] ve cennete gitmeyi tercih etmiştir.

İslam dini XVII. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp, XIX. yüzyılda daha geniş bir şekilde yayılmış ve Kırgızların çoğu İslam dinine girmiş fakat eski inançlarını da sürdürmüştür. Bunun bir delili olarak Ç. Valihanov'un; XIX. yüzyılın en güçlü beylerinden Niyazbekov Ormon'un oğlu Ümötaalı'nın

---

[337] İ. P. Yuvaçev, "Kurmancan – Dtka Alaylık Kırgızdardın Kanışası", bkz. ***Kırgızdar,*** c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993. s. 256.
[338] İ.P. Yuvaçev, a. g. m. s. 257.
[339] İ. P. Yuvaçev, a. g. m. s.260.

Talkançı adında bakşısı olduğu ile ilgili verdiği bilgi gösterilebilir.[340] İslam dininin Kırgızlar arasında yayılması çok uzun ve ağır bir süreçte olmuştur. Bu süreç, Kırgız yerlerinin Hokand Hanlığı tarafından alındığı dönemde daha etkili olmuştur. İslam dininin etkisi Orta Asya'nın Fergana bölgesinde yaşayan Kırgızlar'da daha güçlüydü.[341]

İslam dininin yayılmasında hocalar, dervişler, şeyhlerin yanı sıra manaplar, beyler de önemli rol oynamışlardır. Onlar kendi samimi inançlarının yanında Hanlık nezdinde ekonomik, sosyal ve dini itibar kazanmak için dini faaliyetlere kapılarını açmışlardır, bu faaliyetler sonra halka ulaşmıştır.

Bu dönemlerde Hokand Hanlığı gitgide zayıflayıp, Kurmancan[342] gibi önderler, Türkistan'a yerleşmeye başlayan Ruslarla artık baş etmenin imkânsız olduğunu anlamış ve Rus komutanlarıyla irtibat halinde olmuşlardır. 1901 yılının 9 Mayıs'ında Kurmancan'ın Rus generali İonov'a yazdığı mektupta; Müslümanların kutsal mekânı olan Hazret – Asfi – İbni – El – Barkiya'nın mezarına dua etmek için gittiğinde onun için de dua ettiğini yazmıştır.[343]

1907 yılında Rusya'nın Orenburg şehrinden Orta Asya'ya gelen İ. P. Yuvaçev'in "*Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Kanışası*" adlı yazısında bir anısını şöyle anlatmaktadır: "*Ertesi sabah erkenden kalkıp Oş'tan Andijan'a yola koyuldum. Mezarların yanından geçerken, kerpiçten yapılmış bir mezarın yanında Kur'an okuyup oturan iki kadını gördüm. Yola devam ederken Sulayman tahtına "sevap" işlemek için giden halkı gördüm. Ondan* sonra *taştan yapılmış bir binadan çıkan sabah ezan sesini duydum.*"[344]

---

[340] S. M. Abramzon, Manapçılık cana Din, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 189.
[341] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı, kıskaça ensklopediyalık sözdük,*** Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 62.
[342] İ. P. Yuvaçev, Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Hanışası, ***Kırgızdar,*** c. 1. Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızxstan Basması, 1993, s. 262.
[343] İ. P. Yuvaçev, a. g. e. s. 260.
[344] İ. P. Yuvaçev, a.g.e. s. 262.

Fakat bütün bunlara rağmen İslam dini Kırgızlar arasında derin bir şekilde yayılamamıştır. XIX. yüzyılın 60'lı – 80'li yıllarında bu bölgeleri ziyaret eden gezginler M. İ. Venyükov, G. E. Grumm – Grjimaylo'nun yazdıkları ile XVI. yüzyılda Seyfi'nin yazdıklarını arasında fazla fark yoktur. Kırgızlar "örf adetlerini yılda bir kere – Ramazan'da köye hocalar geldikleri zaman yapmaktadırlar", çok zayıf Müslümanlardır, onların arasında peygamberlerinin isimlerini bile bilmeyenler vardır. Orucu, namazı bilenler çok azdır, diye nitelendirmişlerdir.[345] Bununla ilgili Ç. Valihanov da şöyle demiştir: "Kırgızlar kendilerine Müslümanız derler fakat Muhammed'in kim olduğunu bilmezler. Defin ve evlilik törenlerini şaman örf adetlerine göre yaparlar, cenazede Tatar veya aydın adam bulabilirse Kur'an okuturlar."[346] Aynı zamanda Ç. Velihanov'un kayıtlarında Kırgızlar, Allah ve Kuday kelimelerini devamlı kullandıklarını ve "*Kayrımduu, ırayımduu Allah'ın atınan*" (Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla), anlamına gelen "Bismilla"yı dillerinden düşürmediklerinden söz edilmekte.[347]

W. Radloff 1861 – 1869 yıllarında Sibirya, Altay ve Türkistan'a yaptığı gezilerindeki notlarında Kırgızların Müslümanlığı hakkında şu ifadeler geçmektedir: "Kırgızlar kendilerini çok ciddi Müslüman sayarlar ve Kalmuklar'a kâfir diyerek, kendilerini onlardan kesinlikle ayırırlar. Dinle ilgili bilgileri yetersizdir fakat destanlarında din savaşından bahsederler. Bunun sebebi, kısmen kâfirlerle komşu yaşamalarından olsa gerek".[348]

Kırgız tarihçisi Talip Moldo'nun kayıtlarında bazı Kırgızların dinim İslam demelerine rağmen İslam'ın ne olduğunu bilmediklerini, ancak çok

---

[345] S. M. Abramzon. Din cana Kült, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter***, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 187.
[346] U. A. Şarşenaliev, İslamdın Kırgızstandagı Ordu***, İslam İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti*** (Mejdunarodnaya nauçno – praktiçeskaya konferensiya, posviyaşennaya godu kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003. s. 169.
[347] S. Erşahin. ***Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme,*** Sek Yayınları, Ankara, 1999, s. 65
[348] W. Radloff, ***Sibirya'dan Seçmeler,*** c. I, Alma – Ata, 1961, s. 370.

dindar kısmı namaz ve oruç gibi dini inançları yerine getirdiklerinden bahsetmiştir. Yine Talip Moldo Kuzey Kırgızların bir kısmının namaz kıldığını, fakat namazda okuyacak kadar Kur'an bilmediklerini yazar.[349]

Demek ki bütün bunlardan hanlık döneminde din eğitiminin yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Vincent Monteil XVIII. yüzyıl Türk dünyasının dini eğitim durumu ile ilgili olarak, Alexis Levchine'nin Kırgızlardan örnek olarak verdiği şu nakli yapmaktadır: "1812'de İmparatorluğun askeri yöneticisince onaylanmış bir Han'ın derebeylerce seçilmesi esnasında Han bir halı üzerine diz çöktü ve Kur'an'a el basarak ve Müslüman din adamlarının en yaşlısının söylediği sözleri gerektiği gibi tekrar ederek, Rusya'ya bağlılık yemini etti, sonra Kur'an'ı öptü ve kalkarak imza yerine mührünü bastı. Kur'an'ı anlayan ve Arapça bilen bir Kırgız, stepte bir ilim mucizesidir".[350] Bunu etnograf F. Poyarkov'un "Bizim gözlemlerimize göre Kırgızlar Kuran hakkında iyi bilgilere sahip değiller. Muhammet ve Allah henüz onlar için yabancıdır" demesi doğrulamktadır. Etnofraf aynı dönemden bahsetmektedir. A. G. Serebrennikov ise Kırgızların kendilerini musluman – suniler dediklerini, ancak dinlerine bağlı olmadıklarını, daha çok örf adetlerine, dini pratiklerine inandıklarını belirtmiştir.[351]

Bütün bunlara rağmen yukarıda da belirttiğimiz gibi Kırgız halkı din adına konuşur, İslam dini için canlarını esirgememişler ve ölüme hazır olmuşlardır. Örneğin, 1876 yıllarında Alay Hanışası (kraliçe) Kurmancan Hanım'ın Ruslarla yaptığı anlaşmasında, halkın dini yaşamına kısıtlamalar

---

[349]. Talip Moldo "Kırgız Tarihi", bkz. ***Kırgızdar,*** c. II, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995. s. 535 – 537.
[350] M. Erdem. Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi, bkz***, Türk Cumhuriyetinde Din Eğitimi (Dünü – Bugünü),*** Türk Yurdu Yayınları**,** Ankara, 1999, ***s***. 105.
[351] B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyalardın Berilişi, bkz***. Kırıgzistandagi Diniy cana Erkin Oyloonun Tarıhınan,*** Frunze, Kırgızstan, 1967, s. 50.

getirilmesini istemediğini ifade etmektedir.[352] Yine bu dönemlerde halk arasından çıkan kalenderler:

Ayrılar ana tilinen,	Ayrılır ana dilinen,
Azgırılar dininen,	Çıkartılır dininden,
Özgörülöör türünön.	Değişir kendi türünden,
O kuduret saktay kör,	O yaradan koruyun,
Atadan kalgan cer unut…	Atadan kalan yer unut….
Anadan kalgan ar unut…[353]	Anadan kalan ar unut…, gibi beyitler

söyleyip, Rusların kendi mekanlarına gelmesinden memnun olmadıklarını, endişelerini halkı gezip belirtmişlerdir.

Dönemin şairi Moldo Niyaz (1823 – 1898) Ruslara olan nefretini: *"Alıstan kelgen basmaçı Ada bolup kalsa eken" (uzaktan gelen baskınlar, Ada olup kalır inşallah*) diyerek kendi bedduasını açıkça dile getirmiştir. Ruslaştırma siyasetini karşı:

Kâfirdi Kuday zor kılıp,	Kâfiri Allah ulu etti,
Musulmandı kor kılıp,	Müslümanı hor etti,
Omor atın Bor kılıp,	Omor ismini Bora etti.
Bor üstündö sır kılıp.[354]	Besiye üstünde boya etti, diye gücenir.

Şair *"Söylerim"* adlı şiirinde:

Kâfirdin zulumu bu curtka	Kâfirin zülmünü bu yurda
Ötülgönün aytamın,	Yapıldığını söylerim
Orus kelet dep koyso	Rus gelir deyince
Otura albay adamdar	Oturamayıp insanlar
Kaçkandıgın aytamın.[355]	Kaçtığını söylerim.

O dönemin olup bitenlerine şahid olan şair Moldo Niyaz endişelerini şiirleriyle dile getirmiştir. Aslında şairin şiirlerine baktığımızda hep

[352] T. Kasımbekov, ***Sıngan Kılıç***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1998. s. 68.
[353] T. Kasımbekov, a. g. e. s. 693.
[354] O. Sooronov, Moldo Niyaz, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 189.
[355] O.Sooronov, Moldo Niyaz, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. IV, Bişkek, Şam Basması, s. 190

dinsizleştirme politikasına, milli kültürün yavaş yavaş kaybolmaya başlamasına kısacası Kırgız değil de "Kirgiz"leşmeye başlayanlara karşı duyduğu endişeler alır. Gerçekten de şairin ilk zamanlarda endişelenerek anlattıkları iyileşmeyen bir dert gibi uzun zaman sürmüştür. Hatta bu dertten günümüzde de tamamen arınmış değiliz.

XIX. yüzyılın sonlarında XX. yüzyılın başlarında Kırgızlar arasında Müslümanların kutsal mekânı Kâbe'ye hacca gitme ve Müslüman dini bayramları kutlama yaygınlaşmıştır. Fakat bu bayramlar eski dinî inançlarıyla birleşerek kutlanırdı. Oruç gibi dini örf adetler ölen ata babaları anmayla beraber yapılırdı. Ramazanın en son gününde yenilen yemekleri ata ruhlarına bağışlarlardı. O gün boorsok (yağda pişirilmiş ekmek parçası) yaparlar, kırk mum ve ateş yakarlardı. Erkekler toplanıp namaz kılarlardı.[356] Mesela; 1904 yılının aralık ayında Şabdan[357] hacca gitmiş, 1905 yılında dönmüştür. Kendisiyle beraber birkaç kişiyi ve Şaake isimli karısını da götürmüştür. Şabdan hacca gitmek için hazırlanırken uzak bölgelerden bile Kırgızlar gelip para yardımı yapmışlar, hacca gitmesini desteklemişlerdir. Bununla beraber Şabdan doğduğu yer olan Çoñ – Kemin'e büyük bir cami yaptırmış ve camide Yamliha adındaki Tatar imam üç yüz çocuğa Kur'an eğitimi vermiştir.[358]

Bütün bunlara bakarak XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde bile Kırgızlar arasında İslam hayatının zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bunun önemli nedenlerinin biri yukarıda da belirtildiği gibi yeterli düzeyde din eğitiminin olmamasıydı. Kırgızlar arasından din adamları yetişmiyor, bu ihtiyaçlarını Özbek, Tatar, Uygur din adamları karşılıyordu. Çünkü XX. yüzyılın başlarına gelmelerine rağmen üst düzeyde din adamlarını yetiştirecek medreseler yoktu. Medreseler kurulsa bile çoğu güneyde

---

[356] S. M. Abramzon. Manapçılık cana Din, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter****, Bişkek, Soros Fondu, 1999, s. 191.*
[357] Tarihi kahraman Cantay'ın oğlu,
[358] S. M.Abramzon, Manapçılık cana Din, bkz. ***Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,*** s. 530.

Özbekler'n yoğun yaşadığı bölgelerde kurulmuştu. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen aileler Özbekler'den, Tatarlar'dan veya Uygurlar'dan molla getirip, din eğitimi aldırırken, zenginleri de çocuklarını Taşkent, Fergana, Buhara, Semerkand, Kazan tarafına gönderiyorlardı. 1857 yılında Kırgızları ziyaret eden Ç. Velihanov Kırgız çocuklarının çadırlarda ders aldıklarını ve Kur'an öğrendiklerini belirtir.[359] W. Bartold da Türkistanlıların din konusundaki duyarlılığını şöyle ifade eder: "Bir Türkistanlı'ya kimliğini sorarsanız, o önce bir Müslüman olduğunu, sonra hangi şehirden veya köyden olduğunu, eğer bir göçebe ise kabilesini söyler".[360] Fakat her şeye rağmen diğer Türk toplulukları gibi Kırgızlar da İslam dinini benimsemişlerdir. Bunun en önemli nedenlerinden biri olarak da inanç benzerlikleri gösterilmektedir. Eski inançlarının eksenini Gök Tanrı, Tek tanrı inancının oluşturması, ahlaki ilkelerin benzerlik arz etmesi ve hayat tarzı, ideal ve karakterlerine İslam dinin uygun olması, onların İslam dinini benimsemelerinde temel etken olarak değerlendirilmektedir[361]. Aslında kendini gerçek müslümanım diyen Kırgız, bakşıcılık ideyası ile İslam dininin ortasındaki farkı fark etmemiştir. Buna rağmen Kırgızların dünyayı tanımasının kökünde Müslümancılık vardı.

Kırgız sözlü kültür geleneğinin Manas başta olan eserlerinde İslami motiflere yer verilmiştir. Destanda, Manas İslam dininin yayılması için mücadele etmiş, hatta İslam dininin sembolu olarak gösterilmektedir. Kırgız destanlarında kahramanlar Müslüman kahramanları olarak sayılmaktadır.

İslam dinin Kırgızlar arasında yayılışıyla ilgili çok az sayıda araştırmalar bulunmaktadır. Araştırmacıların çoğu Rus seyahlarının (M. N. Venyukov, Ç. Valihanov, G. E. Grum – Grjimaylo, V, Radloff vb) Doğu Tanrı Dağları'nda, Çin Türkistan'da yaşayan Kırgızlarla ilgili çalışmalarına dayanmaktadır.

---

[359] S. Erşahin, ***Kırgızlar ve İslamiyet, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme***, Sek Yayınları, Ankara, 1999, s. 75.
[360] S. Attokurov, Dindik İşenimder, bkz. ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 142.
[361] A. H. Eroğlu, ***Türk Halk İnançlarına Giriş***, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2006, s.25.

1.2.4. Sovyet Döneminde İslamiyet

Değişen siyasi, idari ve sosyal şartlar bütün Türk dünyasında olduğu gibi Kırgızistan'da da din eğitimini, öğretimini, hayatını etkilemiştir. Özellikle Rus işgaline maruz kalmış Kırgız halkının hayat tarzı, düşüncesi kökten değişikliğe uğramış ve bu değişikliklerle birlikte gelenek – görenek, örf – adet, inanç gibi milli değerlere adeta eskinin bir kalıntısı gibi bakılmaya başlamıştır. Bu dönemde sistemli bir biçimde çok eskilerden beri halkın zihninde yaşayıp gelen kavramlar değiştirilmeye çalışılmış, hayatlarındaki önemli noktalar kökünden sökülmek istenmiş ve buna yönelik bazı politikalar oluşturulmuş ve uygulanmıştır. Gerek Çarlık Rusyası gerekse SSBC döneminde uygulanan politikalar, Rus olmayan toplumu Ruslaştırmaya yönelik olmuştur. Ruslar özellikle din ve din eğitimine karşı çıkmışlar ve düşmanca tavırlar koymuşlardır. Bunun esas nedeni Türklerin birlik ve beraberliğinde İslam'ın oynadığı önemli rolden olmuştur. Örneğin, Rus Harbiye Bakanlığı'na gönderilen yazılardan biri şöyledir: "Türkistan'da resmi organ olarak bir Müslüman dini idaresinin kurulmasına müsaade edilemez, çünkü böyle bir hareketin bütün Müslümanları birlik halinde bir araya toplaması mümkündür".[362] Yazıda açıkça gösterildiği gibi Türk toplumunun birlik, beraberliğinden korkulmuş ve insanlarımızı ateist yapmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri'ndeki diğer haklar gibi Kırgızlar da milli ve dini değerlerini korumakta zorlanmış ve Sovyet iktidarının 70 yıllık dine karşı yaptığı saldırgan siyasetinden nasiplerini almışlardır.

Kırgızistan'ın kutsal mekânı Isık Göl'e gelen Rus generali Kolpakovskiy ve "Coğrafya araştırmacılarının" Isık Göl'e yaptığı davranışlarını Tölögön Kasımbekov "Baskın" romanında şöyle anlatmıştır: "Ah, oh diye Isık Göl'e giren çıplak adamları gören, kenara çıkarmış oldukları balıkları "yazık bunlara" diye tekrar göle bırakarak karşılık gösteren küçük

[362] M. Erdem. Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi. Bkz. ***Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi (Dünü – Bugünü),*** Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 108.

çocuk Şabdan. Isık Göl'ün kutsallığını, sudan çıkan balıklara yazık olacağını söyleyen küçük çocukla alay ederek "bunlar hala suya, taşa tapan cahillermiş" diye azarlayarak cevap verdiler.[363] Romandan alınan bu iktibas her şeyi açıkça anlatıyor.

Sovyetler Birliği Dönemi'ni başlatan 1917 İhtilal'inden sonra, Türkleri dinsizleştirmek ve bütün bağlarından koparılan bir Sovyet insanı yaratmak amacıyla, Kırgızistan'da, Tataristan'da, Başkurdistan'da, Özbekistan'da, Türkmenistan'da, Azerbaycan'da, Kırım'da, Kazakistan'da çeşitli çalışmalar başlatılmıştır.[364] 1918 yılından itibaren okullardan din dersleri kaldırılmış, medreseler kapatılmış, tarihî kabul edilen binalar yıkılmış ve din görevlilerine insanlara zarar veren kişiler olarak tanıtılmaya başlamıştır. Örneğin; B.U. Urstanbekov ve T. K. Çoroev tarafından lise öğrencileri için hazırlanmış olan "*Kırgız Tarihi Kısa Ansiklopedik Sözlük*" adlı çalışmada hocalar şöyle nitelendirilmiştir: "HOCA – Muhammet peygamberin veya ilk halifelerin neslidir; bütün Müslüman din reislerinin adı. 1917 yılındaki ihtilale kadar din adamları Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan insanlara bu ismin kutsal olduğunu söyleyip, halkı kandırmışlardır. Hocalar cemiyette her zaman gerici rol oynamışlardır".[365] Sovyetler Birliği döneminde din adamları artık bazı şairlerin alay konusu olmuştur.

Örneğin:

Koşumça algan moldolor,	*Katma alan mollalar,*
Kokuyga kalat dep utkum.	*Lanetlenecek diye duydum.*
Koco Akmattın adlında,	*Hoca Ahmet'in altındaki,*
Aldap algan attarın,	*Kandırıp aldıkları atları,*
Kaytarıp beret dep utkum.[366]	*Geri verecek diye duydum.*

[363] Ü. Kultaeva, ***Kırgız Tarıhıy Romanistikası,*** Bişkek, Ayat Basması, 2006. s. 165.
[364] M. Erdem. ***Türk Cumhuriyetlerinin Din Eğitimi*** **(Dünü – Bugünü),** Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 110.
[365] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kısaca ensklopediyalık sözdük****,* Frunze, Kırgızstan Basması, 1990. s. 81.
[366] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör****,* Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995. s. 201.

Dönemin şairi Ismayıl Boronçiev'in (1910 – 1978) otuzuncu yılların ikinci döneminde yazılan şiirleri de buna örnek olacak türdendir. Şairin "Advokat menen sopu" (Avukat ile imam) adlı şiirinde:

Caylap – kıştap kelgensip,	Yaylayıp – kışlayıp gelmiş gibi,
Cannat bar dep süylösün.	Cennetin olduğunu söylüyorsun.
Ötö cakşı cay bolso,	Çok iyi mekân ise,
Özün nege kirbeysin.[367]	Kendin niye gitmiyorsun.

Şiirde de görüldüğü gibi halkı özellikle de gençleri İslam dinine karşı örgütleme politikası her şekilde yürütülmüştür.

Bunlarla beraber Sovyet döneminde islamın doyumsuz, açgözlü bir din olduğunu belirten atasözleri ortaya çıkmıştır. Örneğin: "Açında altı colu börü bolgon, toygondo toguz colu moldo bolot" (açken altı kere kurt olan, doyunca dokuz kere imam olur), "Adam camanı moldo" (adam kötüsü imam), "Akırın baksan moldodon tüñül, ala çapan kocodon tüñül" (yavaş yürüyen imamdan kork, ala kaftanlı hocadan kork)[368] gibi atasözleri yaygındı. Bununla ilgili bizim de bir anımız var. Yıl 1987, dedem seksen yaşlarında ve dinine çok bağlıydı. Orucunu tutar, beş vakit namazını kılardı. Ruslardan çok korkar, onlar için "kâfir" terimini kullanırdı. Ben küçüktüm, çocuktum. Dedemin Ruslardan korku nedenini anlamazdım. Edebiyata ilgiliydim. Öğrendiğim şiir, atasözlerini evde hep söylerdim. Onlar da yukarıda sözünü ettiğimiz dine karşı ve imamları, camileri kötüleyen şiirler, atasözleriydi. Nedense dedemin beş vakit namazını hep köy camisine giderek kıldığını bildiğim halde bunları hep ona söylerdim. Bunları duyan dedem bana çok kızardı. "Günah" derdi, "Allah'ın ağrına gider", derdi dedem. Allah'ın tekliğine ve varlığına inanmamız gerektiğini söylerdi hep. Kendinin yaşıtları vardı köyümüzde. Onlarla camiye namaza giderken erkek kardeşlerimi götürürdü. Onlar henüz küçüklerdi 5- 7- 8 yaşlarında. İşte dedelerimiz dinimizi günümüze kadar bu şekilde yaşatmışlardı.

---

[367] A. Obozkanov, Ismayıl Boronçiev, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002. s. 691.

[368] B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdeyalardın berilişi, bkz. ***Kırgızstandagı Diniy cana Erkin Oyloonun Tarıhınan***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967. s. 58.

Bununla ilgili çok ilginç bir yazı da 1971 yılına aittir. Kırgızistan'ın Kuzey bölgesinde yaşayan Abdı Baysalbaev tarafından "Nurmoldo ile Cenicok"un atışması yazıya geçirilmiştir. Atışmada yazar dini açıkça hedef almıştır. Çünkü 60 -70 yıllar komünsit ideolojinin etkili olduğu zamanlardır. Örneğin; Halk şairi Cenicok'a ait olmamamasına rağmen yazarın Cenicok'un diyerek şu: "*Özün ölüp körbösön kaydan bildin alardı" (kendin ölüp görmedikten sonra nerden bildin onları)* deyip cennet cehennemden bahsedip herşeyi açıkça anlatmaktadır. Din adamlarını özellikle de sarık saran Müslümanlarla alay eden:

Baygambardan kalganbı	Peygamberden kalmış mı?
Başındagı eleçek?	Başındaki eleçek[369]
Erkek kiybeyt biz cakta	Erkek giymez bizim yerde
Eesi munun kelinçek".[370]	Sahibi onun gelinler,

mısralarının da halkın sevdiği şairi Cenicok'a ait olarak gösterilmesi acı vericidir. Anlaşılacağı üzere metin değişikliğe uğramıştır. Buna karşı olarak bilim adamı O. Sooronov şunları söylemektedir: "*Ömrünün çoğu Kırgızistan'ın güney bölgesinde dinlerine bağlı, dinlerine değer veren, İslam dinin tüm şartlarını yerine getiren Aksı halkıyla beraber geçiren halk şairi Cenicok'un bunları söyledi demek ancak cahilliğin son noktası diyebiliriz. Belki de şairin kızeyde bulunan Talas bölgesinde dünyaya gelmesi aklında kalmıştır. Bunları Baysalbaev kendisi uydurmuş olmalı".*[371]

Yukarıda belirtildiği gibi Sovyet döneminde tarihle ilgili yazılmış kitapların hiçbirinde Kırgız tarihi anlatılmamıştır, aksine gizlenmiştir. Geçmiş kötülenmiş, sadece yeni devir, yeni politika övülmüştür. Bu politikaya karşı

[369] Kırgız hanımlarının milli baş örtüsü.
[370] O. Sooronov, Nurmoldo, bkz. ***Kırgız AdabiyatınınTarıhı***, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 202.
[371] O. Sooronov, a. g. e, s. 203.

söz söyleyenlere molla, bay, pantürkist, panislamsit gibi isimler takılarak hemen ortadan kaldırılmıştır.[372]

1920'li yıllardan itibaren Rusya'da Müslüman Türklerin dini duygularını zayıflatmak amacıyla şu iddialar ortaya atılmıştır:

a. İslam, Türklere İranlılar tarafından zorla empoze edilmiş Arap dinidir.
a. İslam, dünyanın en gerici ve en muhafazakâr dinidir. Bu din gençleri "aksakalların" aşırı ve zalim otoritelerine itaat ettirir.
b. İslami emirler, namaz, oruç, sünnet vb. işçilerin iyi çalışmalarına zarar verir.
c. İslam, teşebbüs ruhunu yok eder.
d. İslam, sanatı, ilkel formları aşamamıştır.
e. İslam, kadın aleyhtarı bir dindir v.b.[373]

1930'lu yıllarda mescit ve camiler hızlı bir şekilde kapatılmaya başlamıştır. Bu dönemlerde zaten harf değişikliği olmuş ve eğitim Rusça yapılmaya başlamıştır. Sovyet döneminde din eğitimi almak mümkün olmamıştır ve İslamı kötüleyen çeşitli dergi ve kitaplar basılmıştır. Müslümanların yaşadıkları bölgelerde "Din Aleyhtarı Kongreler ve Dinsizlik Kursları"[374] düzenlenmiş, bütün okullarda, üniversitelerde gençleri dine karşı okutmaya başlatılmış, aydın çevreler ibadetin hiçbir şekline yanaştırılmamıştır. Yetmiş yıllık süre resmi olarak din eğitimine, öğretimine yer verilmemiştir. Ne yazık ki islam ile ilgili bilgileri ana kaynaklardan öğrenilmemiştir. Hatta dine karşı dinsizlik "ateizm" ders olarak okutulmuştur. "*Kim kudayga işense kolu, butu kişende*" (kim Allah'a inanırsa kolu, ayağı köstekte)[375] gibi sözler ortaya atılmaya başlamıştır. Buna bir örnek olarak Kırgızistan'ın Narın şehrine bağlı Ak – Talaa bölgesinin lise müdürü S. Kasımbayev (1961) şunları anlatmıştır: "Üniversitede ateizm dersi alırdık.

[372] D. Sarıgulov, ***Kemtilgen Kitep – Kemigen Kırgız -Keleçek Muundarga Aaytılgan Söz***, Bişkek, TAS Basması, 2007. s. 33.
[373]M. Erdem.***Türkiyede Din eğitimi ve Öğretimi. Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitimi*** **(Dünü – Bugünü),** Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1999, s. 111.
[374]M. Erdem, a. g. m. s. 119.
[375] ***Kırgız Makal – Ilakap, Uçkul Sözdörü***, cıynagan: M. İbragimov, Karabalta, 2005. s. 282.

Sınava girmeden önce Allah'a yalvarır, dua ederdik sınavdan geçmemiz için. Ne tuhaftı, kapı önünde Allah'a dua eder, kapıdan içeri girince de sınavda Allah diye bir şey olmadığını savunurduk". Bu sebeplerle, diğer Türk kardeşlerimiz gibi Kırgız Türkleri de devrimden önce son derece güçlü olmalarına rağmen, devrimden sonra zayıf duruma düşmüşlerdir. Hatta oruç tutanlarla alay eden, onlarla dalga geçen şu tür şarkılar ortaya çıkmıştır:

Orozoñdu da karmap kördüm,	Orucu da tuttum, denedim,
Nanı coktun işi eken.	Ekmeği yokun işiymiş.
Namazıñdı da okup kördüm,	Namazını da kıldım, denedim,
Cumuşu coktun işi eken.[376]	İşi olmayanın işiymiş.

Ne yazık ki yukarıdı gösterilen örneklerin yanı sıra çocukları etkilemek için islama, dine karşı çocuk masalları uydurulmuştur. Buna "Allah ile Kara Öküz" masalı örnek verilebilir. Masalda çocuk anasına "Allah vücut olarak bizim kara öküze denk gelir mi?" sorusunu sormaktadır. Bu soruya ana "Haram çocuk, Allah'ı bizim öküzle nasıl karşılaştırırsın" diyor. "Allah'ı Döven Kırgız"[377] masalında da amaç aynıdır. Çünkü burada Allah insanoğluna karşı çıkan, zorluk çektiren birisi olarak tarif edilmektedir. Ne yazık ki, çocuk masallarımızın çoğunda Allah ile alay edilmektedir. Görüldüğü gibi dine, Allaha karşı yönelten çok sayıda eserler ortaya çıkmıştır.

Fakat her türlü baskıya karşın, Kırgız halkı, dinsiz olmamıştır. Bütün bunlara rağmen Kırgızlar, dini inançlarını yaşatma konusunda büyük fedakârlıklara katlanmışlardır. Rusların bu politikaları genelde büyük şehirlerdeki insanları etkilemiş ancak kırsal kesimde yaşayan insanlarımızı bildiğinden ve gittiği yoldan şaşırtmamıştır. Halkımız milli değerlerini korumakla beraber İslamî inançlarını da muhafaza etmişlerdir. Her ailede bulunan dede, ninelerin dini ibadetlerini görerek büyümüştür çocuklar, torunlar. Köylerde bulunan bakımsız, neredeyse yıkılacak durumlarda olan camilere (cami denilirse tabii) namazını kılmak için küçük erkek torunlarıyla

---

[376] K. Karasaev. ***Nakıl Sözdör***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 258.
[377] B. Amanaliev, Oozeki Çıgarmalarda Beydiniy İdealardın Berilişi, bkz**. *Kırgızstandagı Dininy cana Erkin Oyloonun Tarıhınan***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1967, s. 34.

beraber gelmişlerdir dedelerimiz. Yukarıda belirttiğimiz gibi Rusların bu politikası şehirlerde şiddetli bir şekilde uygulansa da kırsal kesimlerde amaçlarına ulaşamamıştır. Yaşlı anne babalar, aksakallar, din adamları, devlette çalışan aydın çocuklarına "Sen dinsizsin, komünistsin" diyerek tamamen komünistlerin kucağına atmamışlardır. İbadet eden, etmeyen, inanan, inanmayan herkesi Müslüman kimliği altında toplamayı başarmışlardır.

1939 yılında başlayan II. Dünya Savaşı'yla beraber Stalin döneminde dine karşı uygulanan politika yumuşamış, camilerin açılmasına izin verilmiş ve Müslümanlara, Kızıl Ordu'nun zaferi için dua etmeleri ve Sovyet iktidarını desteklemeleri için çağrılar yapılmış,[378] halkın duygularıyla oynanmıştır. Fakat açılan camilerde görevlendirmek üzere din adamlarını bulmak kolay olmamıştır. Sovyet dönemindeki, Stalin, Kuruşçev, Brejnev, Gorbaçev dönemlerinde de dine karşı politikalar birbirlerinden farksızdır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Kırgız sözlü geleneğini derleme işlerinde de ateistlik ideolojinin etkisi ile dini şiirlere, şarkılara dikkat edilmemiş, çok sayıda kaynaklar unutulmuş, sonraki nesle ulaşılmamıştır.[379]

Sonuç olarak Kırgızlar, dini ve milli değerlerini korumak için, maddi – manevi kayıplara uğramalarına rağmen sonuna kadar mücadele etmeyi başarmışlardır.

---

[378] S.Erşahin. **Kırgızlar ve İslamiyet*, Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme,*** s. 131.
[379] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 322.

1.2.5. Günümüzde İslamiyet

Bağımsızlık sonrası bütün Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'da da yeni yasal düzenlemelerde "din" göz önünde bulundurmuştur. Din özgürlüğü ve din müesseseleri hakkında Kırgızistan Cumhuriyeti'nin Kanunu'nda, din eğitimi şu şekilde ele alınmıştır:

6. Madde: Orta Okulları Din Müesseselerinden Ayırmak: Kırgızistan Cumhuriyeti'nde devlet eğitim sistemi din müesseselerinden ayrılmıştır. İnsanların dini ihtiyaçları, onların kimliklerine bakmadan sunulmalıdır. İnsanlar kendi istekleri doğrultusunda din öğretimi göreceklerdir. Belirlenmiş resmi programları bulunan, belli şartlara uygun olarak çocuk ve yetişkinlere din eğitimi vermek için okullar ve kurumlar açmaya, ona ait ve ona tahsis edilen binaları kullanmaya ve buralarda her türlü eğitim vermeye hak sahibidir. Çocuklara din eğitimi vermek için anne – babaları ve onlar hakkında yetkili olanların izni gereklidir. Dini eğitim veren insanların özel din eğitimi almış olmaları gereklidir. Ancak onlar bu hizmeti Dini İdarenin izni ile yapabilirler. Yeni neslin dindar olması için eğitmek gereklidir. Günümüzde, iman, ahlak derslerinin günümüze uygun bir şekilde okutulması için imkân sağlanmıştır. Öğretmenler Milli Eğitim üyeleri tarafından seçilmektedir.[380]

Ülke aydınları ve bilim adamları yeni dönemde dine olan ihtiyacın farkına varmışlardır. İslam dininin vatan sevgisini güçlendirdiğini, dostluk, kardeşlik, barış ve eşitliliği öngördüğünü, ahlaklı olmaya yardımcı olduğunu ve halkın en önemli unsurlarından biri olduğunu vurgulamışlar, liselerde Iyman Sabagı (İman Dersi), üniversitelerde ise *Din cana Erkin Oyloo* (Din ve Serbest Düşünce) dersleri okutulmaya başlanmıştır.

Kırgızistan Cumhuriyeti Anayasasının 16. maddesinin 2. bendinde de dine yer verilmiştir:

---

[380] Din Tutu Erkindigi cana Din Uyumdarı Cönündö, (Kırgız Respulikasının Zakonu) ***Kırgız Tuusu" Gazetei***, Bişkek, 30 Ocak 1992.

"Kırgız Cumhuriyeti'nde herkes dine inanma, dini örf ve adetlerini yerine getirme özgürlüğüne sahiptir. Düşüncelerini yayın ve basın yoluyla özgürce açıklayabilir".[381]

Günümüzde Kırgızlar'ın İslama olan ilgisi her geçen gün artmakta, ülkenin her bölgesinde cuma ve bayram günlerinde camilerde insan sayısı bunu ispatlamaktadır. Ayrıca namaz kılan ve oruç tutanlar çoğalmakta. Aynı zamanda camiler kurulmakta. Örneğin; 1991 yılında resmi kayıtlarda cami sayısı 39 ise, günümüzde 2000'den fazla cami halkın hizmetine sunulmuştur. Şu ana kadar 1000'den fazla insan Mekke'ye hacca gitmiştir. Oş, Calalabad, Talas, Karabalta, Tokmok, Karakol gibi bölgelerde sekiz tane İslam enstitüsü halka hizmet vermektedir. Kırgızistan'daki İslam meselelerini anlatan iki gazete "İslam Kültürü" (Rus ve Kırgız dillerinde) ve "Şariyat" (Kırgız dilinde) Bişkek'te çıkmakta.[382] Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber cami sayısının çoğalması halkın İslam dinine olan ilgisinin artmasının kanıtıdır. Yetmiş yıllık dine karşı yürütülen ipolitikalardan sonra dinde yeni devrin başladığını söylemek mümkündür. Kırgızlar ata babalarından kalan mirası, İslam dinini öğrenmeye çalışmakta. Ancak üzüntüyle dile getireceğimiz bir konu var. Kırgız gençleri arasında Hıristiyan olan veya başka dinlere girenler de vardır.

Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de, din konusunda Türkiye'den gelen görevlilerin rolüdür. Yukarıda sözünü ettiğimiz gazetelerin yanı sıra dini konuları içeren yazılar, makaleler yayınlanmakta. Ayrıca dini içerikli kitaplar da halkın hizmetine sunulmakta. Sözünü ettiğimiz yazılardan birkaç örnek vermekte yarar var.

11 Haziran 1991 tarihli "Kırgız Madaniyatı" gazetesinde Bektur Tabaldiyev'in "Iyman Yolu" makalesi yayımlanmıştır. Yazar, yetmiş yıl dinden

---

[381] ***Kırgız Respublikasının Konstitutsiyası***, Bişkek, 1998. s. 11.
[382] U. A. Şarşenaliyev, ***İslamdın Kırgızstandagı Ordu,*** İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarsvennosti (mejdunarodnaya nauçno – praktiçeskaya konferensiya, posvyaşennnaya godu kırgızskoy gosudarsvennosti), , Bişkek, 2003. s. 170.

ayrı kalan insanımızın ahlaktan da uzaklaştığını üzüntüyle belirtmiş. 20'li, 30'lu yıllarda Oş şehrinde yaklaşık 150 cami varsa, günümüzde onlardan birinin ayakta kaldığını belirtmekle beraber, dinin insanoğu için yararlarını dile getirmiştir.[383]

S. Maksutova'nın "İslam Dini – Kültürün, Temizliğin, Ahlakın ta Kendisi" adlı makalesinde 5 Eylül 2006 tarihli Bişkek'te gerçekleştirilen "Orta Asya Müslümanları ve Onların Gelişmeye Katkıları" konulu uluslar arası sempozyumdan bilgiler vermiş, halkı bilgilendirmeye çalışmıştır.[384]

2 Aralık 2005 tarihli Aalam gazetesinde "Gökyüzü Yüksek, Yer Sağır, Şikâyetini Kim Dinler ya da Âmin ile İş Bitmez" adlı bir makale yayımlanmıştır. Makale birkaç kişi tarafından yazılmıştır. Yazıda eskisine göre halkın dine daha bağlı olmaya başladığından bahsetmişlerdir. Ancak dini işlerin iyi bir şekilde yürütülmediğinden şikâyet edilmiş, her sene dini işler yöneticisinin değiştiğinden, dini yöneticiler ile bilim adamlarının arasında sürekli anlaşmazlıklar olduğundan söz etmektedir. Son olarak da, yöneticilerden %80'inin müslüman olan Kırgızistan halkına saygı gösteren, kanunlara göre iş yapan, Allah korkusu olan, Müslümanların birliği için hizmet eden birilerinin din işlerinin başkanlığına gelmesini arzu ettiklerini dile getirmişlerdir.[385]

"Bişkek Şamı" gazetesinin muhabiri M. Aşimov'un "Dinsiz Halk Olmaz" makalesinde ise yeni teşkilatlandırılmış olan Kırgız Cumhuriyeti'nin İslam Merkezi ile ilgili bilgiler verilmiş, önceden kutlayamadığımız Nevruz Bayramı'nın artık kutlanmaya başlamasından söz etmiştir.[386] Kısacası halkı, özellikle gençleri din konusunda bilgilendirmek, eğitmek amacıyla çok sayıda yazı, makele karşımıza çıkmaktadır.

---

[383] ***Kırgız Madaniyatı Gazetesi,*** 11. Haziran, 1991, Bişkek.
[384] ***Erkin Too Gazetesi,*** 2006, 8.Eylül. Bişkek.
[385] ***Aalam Gazetesi***, 02 Aralık 2005. Bişkek.
[386] ***Bişkek Şamı Gazetesi***, 28 Mart 1991, Bişkek.

Fakat tüm bunlara rağmen Kırgızistan'da din konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Çünkü uzun yıllar dinden mahrum kalan insanların kısa sürede dini problemlerine çözüm bulmalarının zor olduğunun ve komünizm dönemindeki hayata inananlardan farklı yaklaşım beklemenin doğru olmadığını söylemek gerekir. Sovyet döneminde yetişmiş Ruslaşmış ateistler, modern toplum içerisinde dine, dini kurumlara ve din adamlarına olumsuz bakarken, bazı aydınlar dinin sosyal hayatta daha etkin olabileceğini düşünmüşlerdir.

Kırgız tarihçisi, beş ciltlik "Kırgızlar" kitabının editörü K. Cusupov din konusunda şu itirafta bulunmaktadır: "Batı'nın veya Doğu'nun gelişmiş ülkelerine gittinde ilk önce kiliselerine, camilerine, dağ – taş gibi tapınaklarına, halkın gittiği kutsal mekânlara götürüler ve örf adetleriyle tanıştırmaya çalışırlar.

Tam o zaman içim "cız" ediyor ve aklıma "dinin bizim Sovyetler Birliği Dönemi'nde tanıdığımız gibi yolu dar kötü bir şey olmadığı" düşüncesi geliyor. Din insanoğlu yaratıldığından beri yaşamaya devam eden ruhani zenginlik, iman dersiymiş. Ben artık dini eskisi gibi korkunç bir umacı gibi görmüyor ve hakaret etmiyorum. Dinin kutsal olduğuna ve kudretli yolunun uzaklığına inanmaktayım".[387]

İşte görüldüğü gibi bilim adamı, tarihçi K. Cusupov gibi başka Kırgız aydınları da dinin tekrar doğru bir şekilde yaşanmasına katkıda bulunmaya çalışmaktalar.

Bununla ilgili bilim adamı Salican Cigitov şunları söylemekte: "Kırgızlar kaza benziyor; suya giriyorlar ıslanmadan çıkıyorlar". S. Cigitov kendinin bu ifadesiyle, uzun süreli ateizm propagandasına rağmen Kırgızların kendi

[387] K. Cusupov, Bayırkı Kırgızdardın Tarıhına cana Ruhiy Madaniyatına Oy Çabıt - Sancıra, Tarıh, Muras cana Ruhiy Düynö, bkz.***Kırgızdar,*** c. V, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması,, 2002, s. 372.

değerlerini, ata mirasını kaybetmeden koruduklarını övünerek anlatmaya çalışmıştır.

Cengiz Aytmatov'un dediği gibi, "…..dinler var olsun, yaşamaya devam etsin, onlar zamanında insanlık ruh seçeresine zenginlik katmışlardır".[388]

[388] M. Mukasov, Din Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004. s. 349.

İKİNCİ BÖLÜM

DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1. KIRGIZLARIN GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE DİNÎ TÖRENLER ve İNANÇLAR

2.1.1. Kırgızlarda Doğum ile İlgili Dinî Törenler ve İnançlar

2.1.1.1. Doğum Öncesi

Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgız Türkleri de geçiş dönemleri olarak belirlenen doğuma, evliliğe, ölüme önem vermişlerdir ve bu dönemlerle ilgili inanışlarından dolayı çeşitli uygulamalara başvurmuşlardır.

Kırgız halkının hayatının anlamı çocukla sıkı bir şekilde bağlantılı olmuştur ve bu değer kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Kırgızlar için çocuk – bir ömürdür, insanın hayatındaki bir yansıması ve devamıdır. Bundan dolayı atalarımızın mutlu olma anlayışı doğrudan çocukla bağlantılı olmuştur. Bundan dolayı Kırgızlar çok eskiden beri "*balaluu üy bazar, balası cok üy mazar*" (çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar), "*adamdın mömösü bala*" (adamın meyvesi çocuk), "*balaluu üy - gülistan, balasız üy – körüstön*" (çocuklu ev - gülistan, çocuksuz ev – kabristan)[223] diyerek çocuğa verdikleri önemi göstermişler ve soyun devamı için çocuğun gerekliliğini vurgulamışlardır.

Kırgızlar genelde çocuğa çok önem vermekle beraber erkek çocuğuna daha çok değer verir. Çünkü erkek çocuk atanın soyadını taşımakta ve nesli devam ettirmektedir. Aynı zamanda atanın yaktığı ateşin, annenin kurduğu ocağının tütmesinde ve ailevi fonksiyonların devamında erkek çocuğun rolü daha fazladır. Erkek çocukları, üstün tutmalarının nedenlerinden biri de, erkek çocuğun soyu devam ettirmesi ana babaya bakması, atadan kalan mala sahip çıkması, onlara yardım etmesi, onları koruması, öldüklerinde

[223] A. Akmataliev, Baldarga Arnalgan Salt cana Irım – Cırımdar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 426.

âdetlere göre defnetmesi, en önemlisi de askere gitmesi, vatanı korumasıdır .[224] Bu geleneksel anlayış, Kırgızların kahramanlık destanı Manasta şöyle anlatılmaktadır:

Menin malım arbın, başım cok,	Benim hayvanım çok, oğlum yok,
İçim kapa, tışım çok.	İçten üzgünüm, yanıyorum çok.
Karan malga ee bolçu,	Bu çok hayvana sahip çıkacak,
Karasam erkek balam cok.	Benim bir erkek çocuğum yok.
Ce menin bala tapçu çamam cok.	Benim de çocuk bulacak çarem yok.
Topozum tokson miñ boldu,	Sığırdan doksan bin oldu,
Menin baylıgım curtka dañ boldu.	Benin zenginliğim halka duyuldu.
Menin malım tümön balam cok,	Benim mal mülküm çok oğlum yok
Caratkan sebep bolboso,	Yaradan sebep olmazsa,
Menin andan başka çaram cok.[225]	Benim başka çarem yok.
Tegiñge cıygan eesiz mal,	Toplanmış çok sahipsiz hayvan,
Teñşersem erkek balam cok.	Bakacak erkek çocuğum yok.
Köp eesiz maldı men cıydım,	Sahipsiz çok hayvan topladım,
Munu kütüp alaar balam cok.	Bunlara sahip çıkacak oğlum yok.
Balasız Cakıp eken dep,	Çocuksuz Cakıpmış diye,
Karan kalgan köp maldı,	Kahrolası çok hayvanı,
Kalmak keçili kelip bölöbü.[226]	Kalmuk gelip böler mi; der Bay Cakıp.

Görüldüğü gibi çok zengin olan fakat çocuğu olmayan Bay Cakıp hayattan zevk almaz, memnun olmaz; “At binsem yanımda bakıp gezen yok, ölsem arkamdan babacığım diye ağlayacak çocuğum yok” diyerek sızlanır. Yine destanda geçen Bay Cakıp’ın : “Ey Allahü Taala, kendini bana yar et, Çıyırdı’nın rahminde bir erkek evlat var et”[227] diyerek dua etmesi ve destanın ilerlediği bölümlerinde Çubak’ın doğumundan sonra Akbalta’nın:

İzdegenim tabıldı,	Aradığım bulundu,
Üzülgönüm ulandı.	Koparılanım birleşti.

[225] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 44.
[226] A. g. e. s. 85.
[227] B. Ögel. ***Türk Mitolojisi,*** c. I. Ankara, TTK Yayınları, 1993, s. 506.

Çaçılganım cıynladı,	Saçılanım toplandı,
Öçkön otum tamıldı,	Sönmüş ateşim yakıldı,
Ölgön canım tirildı.[228]	Ölen canım dirildi,

demesi Kırgızlar arasında çok eskiden beri erkek çocuğun aile hayatında ne kadar önem taşıdığına bir kere daha göstermektedir.

Görüldüğü gibi günümüzde de Kırgızlar erkek çocuğa çok önem verirler. Erkek çocuğu olmayanlar kendilerini zürriyetsiz sayarlar. Kız çocuğu zürriyet saymazlar, başka evin üyesi derler. Kırgız ana babaları oğulları evlendikleri zaman çok sevinir. Ailelerine bir kişinin daha katılması yani aile üyelerinin çoğalması onları mutlu eder. Kızları evlendikleri zaman da aksine pek sevinmez, evlerinden birinin eksilmesi onları üzer. Bundan dolayı da "kız gider, oğul getirir" diyerek kızın evden gideceğini vurgular. Erkek çocuğun makbul sayılması ve ona verilen üstün değerle ilgili yukarıda da belirttiğimiz gibi Manas destanında çok sayıda örnekler geçmektedir. Örneğin; Kanıkey Semetey'in doğumuyla ilgili şöyle der:

Tuulgan çocuk kız bolso,	Doğan çocuk kız olursa
Otko ırgıtıp cagamın,	Ateşe atar yakarım
Suuga ırgıtıp muuntam,	Suya atar da boğarım
Anan başkaga tiyemin.	Sonra biriyle evlenirim.
Balam erkek bolso,	Çocuğum oğlan olursa
Eçkimge tiybeymin. [229].	Kimseyle evlenmem ben.

Erkek çocuğuna verilen değer, Anadolu'da da karşımıza çıkmaktadır. Fikret Türkmen'in 1974 yılında Yozgat'ta yaptığı bir derlemesinde dünyadaki en zor şeyler sayılırken erkek evladın eksikliği de dile getirilmiştir:

---

[228] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması,1984, s. 221.
[229] ***Manas.*** 2. Kitep, , Frunze, Kırgızstan Basması, 1985, s. 177.

Yaz gününde ayransızlık
Kış gününde yorgansızlık
İl içinde oğlansızlık[230].

Kırgız dualarından birinde erkek çocuğuna verilen önem şu şekilde vurgulanmıştır:

Bul peyiliñdin barında	Bu iyi niyetinin var iken,
Bir cakşılık körösüñ,	Bir iyilik göreceksin,
Kelerki uşul malda	Gelecek yıl bu mevsimde
Keliniñ erkek törösün.	Gelinin erkek doğursun.
Baktıñdı kıdır koldop,	Bahtını Hızır korusun,
Karaanıñ sürdü bolsun,	Namın heybetli olsun,
Kızıñ monçoktuu bolsun	Kızın boncuklu olsun
Uuluñ on çaktı bolsun.	Oğlanın on kadar olsun.
Oomiyin![231]	Âmin!

Kırgızlarda erkek çocuğun olmaması demek**;** baba adının unutulması, ocağın sönmesi demektir. Aynı zamanda Türk geleneklerine göre erkek, iktidar kaynağıdır; başkalarına hâkim olmak, belirli şeyleri yaptırabilmek yeteneğine sahip olmak demektir.[232] Bundan dolayı Kırgızlarda "Uulu coktun muunu cok"[233] (oğlu yokun gücü yok) şeklinde atasözü vardır.

"Coodarbeşim" destanında Agay Han dokuz kızı olmasına rağmen erkek çocuğunun olmadığını şöyle dile getrimektedir:

Közüm ötsö düynödön,	Göçsem bu dünyadan,
Kök ala celek, kızıl tuu	Gök ala bayrak, kızıl tuğ
Kökölötüp kim barat?	Yüksek yüksek kim tutar?
Atakelep burkurap,	Babalayıp ağlayıp,
Közümdü coktop kim turat?	Beni yoklayıp kim durur?

[230] Fikret Türkemen. ***Manas Destanı ve Anadolu'daki Bazı Âdet ve İnanmalar,*** s. 265.
[231] C. Orozobekova, Alkıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 300.
[232] Nermin Ertentuğ. ***Sosyal Âdet ve Gelenekler,*** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 87.
[233] ***Kirgizsko – Russkie Poslovistsı, Pogovorki i İzreçeniya,*** Düzenleyen ve Çeviren: Sırgabek Şambaev, Frunze, Mektep Basması, 1979, s. 299.

Celektüü nayza kim aştayt?	Bayraklı mızrak kim tutar?
Artımda kalgan tuyak cok,	Arkamda kalan çocuk yok,
Ordumdu eelep kan bolup,	Yerime benim han olup,
Uşul eldi kim baştayt?[234]	Bu halkı kim yönetir?

Kırgızlarda çocuklar için yapılan merasimler, gelenekler, âdetler, inanışlar ve inanç gereği uygulanan hususlar, çocuğun hayatımızdaki rolünün ne kadar önemli olduğunun bir işaretidir. Dolayısıyla, atalarımızın mutlu olma anlayışının temelinde çocuk sevgisi yatmaktadır. Bundan dolayı iki genç evlendiği zaman edilen duaların başında "a*ldıñdı bala bassın, arkañdı mal bassın*." (önünü çocuk kaplasın, arkanı servet kaplasın) gelir.

Kırgızlarda çocuğu olmayan kadını; meyvesiz ağaca benzetirler; "Kısrak doğurmayınca, tay adı kalmaz; kadın doğurmayınca gelin adı kalmaz" (*Bee tuumayınça batyal atı kalbayt, katın tuumayınça kelin atı kalbayt*) ve "Doğurmayan kadından, yavrusu olan keçi daha değerlidir" (*tuubagan katından, ulagı bar eçki cakşı*), zürriyesiz olacak yiğide kısır kadın rastlar (*kuu baş bolçu cigitke tuubas katın colugat*) gibi sözlerle tenkit ederler. Çocuğu olmayan kadının değersiz olduğunu vurgularlar. Hatta;

Mömösüz cıgaç otun,	Meyvesiz ağaç odundur,
Töröbögöndön kiyin,	Doğurmadıktan sonra,
Emnesi onun katın.	Neyi onun kadındır,

diyerek "kadın" yerine bile koymazlar. Yine Kırgızlar tarafından söylenen bu dörtlükte çocuğun neden gerekli olduğu açıkça gösterilmektedir:

Adamdı arıktatkan sanaa eken,	İnsanı zayıflatan dert imiş,
Acal cetip, kün bütsö,	Ecel gelip, gün biterse,
Artıñdan atıñ öçürböy,	Arkandan adını söndürmeyip,
Aytılıp kalçu bala eken.[235]	Devam edip kalan çocuk imiş.

[234] Coodarbeşim. ***El Adabiyatı Serisi***, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 45.
[235] R. Kıdırbaeva, T. Tanaev, Koşoktor, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 174.

Yukarıdaki mısralardan da anlaşılacağı üzere baba ocağının sönmemesi, soyadının devamı için Kırgızlar çocuğa çok önem vermişlerdir.

Genelde çocuğu olmayan kadınların evliliği sürmez. Soyunu devam ettirmek isteyen erkek hanımını boşamak zorunda kalır. Zaten Kırgızlarda çocuğun olmaması ailede boşanmaların baş sebebi sayılır. Kırgız halkında çocuk sahibi olmadan ölmek felaket sayılmaktadır. Çocuğu olmayanlar**;** "Ben ölürsem kim ağlar, kim beni yoklar" diyerek çok üzülür.

Kazakların "Er Şora" manzumesinde de Narik ile Külkanış'ın evlat arzusu şu mısralarla ifade edilmiştir:

Oğulsuz insan eziyet,
Kızsız insan meziyet,
Oğulsuz, kızsız garibe
Ne keyfiyet ne de kemiyet[236].

Kırgız halk şairi Ceñicok (1860 – 1918) için "*Cel cetpegen Ceñicok, aytışaarga teñi cok*" (Yel yetmeyen Ceñicok, atışmaya dengi yok) denmekte. Halk şairi Ceñcok da hiç çocuk sahibi olmamış ve şiirlerinde hep çocuksuzluktan yakınmış:

Kayrılışta mürzömdü,	Köşede bulunan mezarıma
Kayrılıp barıp kim köröt,	Geri dönüp kim bakar,
Kaygırıp caşın kim tögöt?	Üzülüp yaşını kim döker?
Buruluşta mürzömdü,	Köşede bulunan mezarıma,
Burulup barıp kim köröt,	Dönüp gelip kim bakar
Burkurap caşın kim tögöt?	Ağlayıp yaşını kim döker?
Ak kuurayda muun cok,	Ak bitkinin gücü yok,
Arkamda kalgan uul cok.	Arkamda kalan oğul yok.
Kök kuurayda muun cok,	Gök bitkinin güçü yok,

[236] A. Akmataliev. ***Kırız Folkloru cana Tarıhıy Kahramandar***, Ankara, AKM Yayınları, 2001, s. 215.

Kötörüp bakan uul cok.[237] Bakıp, büyüttüğüm oğul yok,

diyerek halk şairi de çocuksuzluktan öte erkek evladı olmadığından yakınmaktadır. Destanlarımızdaki kahramanlar başta olmak üzere günümüzde de halkımızı endişelendiren "ben ölürsem kim ağlar, kim ağıt yakar" korkusudur. İşte şair Ceñicok da:

Keştelüü caka kermre kaş,	Nakışlı yaka, kıyma kaş,
Kelinim ıylap oltursa,	Gelinim ağlayıp otursa,
Keyiyit belem men mınça?	Üzülür müydüm ben böyle?
Kırmızı köynök, kıygaç kaş,	Kırmızı elbise, güzel kaş,
Kızdarım ıylap oltursa,	Kızdarım ağlayıp otursa,
Kıynalat belem men mınça.[238]	Zorlanır mıydım ben böyle,

diyerek çocuksuzluğunu, ölürse arkasında ağıt yakacağı olmadığını üzülerek dile getirmiştir.

Günümüzde de çocukları, torunları olan yaşlılar: "Ölürsem arkamdan ağlayacaklarım, mezarıma toprak salacaklarım var, Kur'an okutacaklarım var avucum boş değil" diyerek kendilerinin mutlu olduklarını dile getirirler.

Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Alabuka ilçesinde geçen bir uygulamada; evlenip çocuğu olmayan bir kadını öldüğü zaman kocasının köyünde değil de babasının köyündeki mezarlığa defnetmişlerdir. Bunun nedeni sorulduğunda köy sakinleri; "Bu kadın doğurmadığı için buraya gömülmeyi hak etmiyor" demişler. Bu da gösteriyor ki Kırgızistan'ın o bölgesinde kadın anne olmak suretiyle kocasının evinde ve yurdunda yer edinebilir. Kırgızlarda çocuğu olmayan kadının evde hiç hakkı bulunmamaktadır. Ağız kavgalarında da kısır kadına "tuubas", kakbaş" gibi

[237] M. Mukasov, Ceñicok (Ötö) Kökö uulu, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c, V, (Kırgız El Irçıları), Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 302, 303.
[238] K. Kebekova, Kaada Salt Irları, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 69.

ağır sözler söylenir. Kırgızlarda olduğu gibi Anadolu'da da kısır kadına "katır[239]" denilerek hakaret edilir.

Çocuk sahibi olmayanların halk tarafından hor görülmesine Dede Korkut hikâyelerinde de rastlamaktayız. Kızı olanları kırmızı çadıra, oğlu olanları ak çadıra, oğlu kızı olmayanları kara çadıra kondurulması ve "Oğlu kızı olmayanları Allah Teala kargayuptur, biz da kargaruz.[240]" ifadeleri çocuksuz insanın durumunun açıkça ortaya koymaktadır. Adı geçen eserde Bay Büre Tanrı'nın kendisine karşı öfkeli olduğunu söyleyerek çocuksuzluktan yakınır.

Çok sayıdaki belgenin kanıtladığı gibi Altay halklarında da bir erkeğin, ancak hanımı hamile kaldığı veya doğurduğu zaman onu gerçek eşi olarak kabul etmesi, ayrıca kadınların erkek çocuk doğurana dek kendi ailelerinin yanında kalması[241] sadece Kırgızlar için değil de bütün topluluklar için çocuğun önemli olduğunu göstermektedir. Çünkü oğulsuz ata – kanadı kırık kuşa benzer, düşüncesi hakimdir.

Bundan dolayı çocuğu olmayan kadınlar çeşitli çareler aramaya mecbur kalmışlardır. Ata mezarlarına giderek ata ruhlarına Kur'an-ı Kerim'den sureler okurlar, kutsal sayılan pınarlara, ağaçlara vb. giderler ve çocuk sahibi olmak için onlardan medet umarlar. Özellikle çocuğu olmayan kadınlar ölen kaynatasının veya kaynanasının mezarına giderek orada geceler, kurban keser, Kur'an-ı Kerim okur, dua eder.[242] Ayrıca Allahü Te'ala'ya niyaz edilerek istekte bulunurlar. Bununla ilgili Manas destanında da bir bölüm mevcuttur. Cakıp Han hanımı Çıyırdı'dan şöyle şikâyet eder:

"*Uşu Çıyırdını alganı,*	Bu Çıyırdı'yı alalı,
Men cıttap bala öppödüm,	Ben koklayıp çocuk öpmedim,

[239] N. Erdentuğ. ***Sosyal Âdet ve Gelenekler,*** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 112.
[240] M. Ergin. ***Dede Korkut Kitabı***, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s.4.
[241] J. P. Roux, ***Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar***, İstanbul, Kabalcı, 2005, s. 274.
[242] K. Cusupov, Ruhiy Madaniyat, ***Kırgızdar***, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2004, s. 277.

Bu Çıyırdı caygan çaçın tarabayt	Bu Çıyırdı saçlarını taramıyor
Kudayga toboo dep tük meni karabayt,	Allah'a tövbe deyip bana bakmıyor
Belin bekem buubadı,	Belini sıkı bağlamadı,
Bu Çıyırdı erkek bala tuubadı.	Bu Çıyırdı erkek çocuk doğurmadı.
Bu Çıyırdını alganı,	Bu Çıyırdı'yı alalı,
Cayı kışı on tört cıl,	Yazın kışın on dört yıl,
Bu mazarduu cerdi kıdırbayt,	Bir mezarlı yeri ziyaret etmedi,
Bu almaluu cerge oonabayt,	Bir elmalı yere yuvarlanmadı,
Bu araşanduu cerge tünöböyt.[243]	Bir şifalı yerde gecelemedi.

Bu konuyla ilgili ünlü etnograf S. M. Abramzon: "Kaderine kısırlık yazılmış Kırgız kadınları, çocuk doğuramamalarına çok üzülmüşlerdir. Onların bütün düşüncesi bu dertten nasıl kurtulacakları üzerine idi [244]" demektedir.

K. D. Basayeva ise "Buryatlarda Aile ve Evlilik" adlı çalışmasında bu konu hakkında şu bilgiyi vermektedir: "Bazen çocuksuzluğun nedeni erkekten kaynaklanıyor olabilir. Ancak, toplumun düşüncesine göre bu durumda da yine kadın suçlu olurdu". Yani kısırlık, toplum inancına göre sadece kadına özgü bir durumdur.[245]

Bu inanış ve uygulamalar Kırgızlarda olduğu gibi diğer Türk topluluklarında da geçmişten günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Mesela; çocuğu olmayan Yakut kadınları mukaddes bir ağacın dibinde, ak boz at derisi üzerinde, "yer sahibi"ne yalvarırlar[246]; ağlaya sızlaya dua ederler. Bu duadan sonra çocuk sahibi olanlar Tanrı'nın, yer ağaç ruhlarının çocuğunu verdiğine inanırlar.

---

[243] A. Cakıpbekov, ***Teniri Manas,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 18.
[244] A. Akmataliev. ***Kırgız Folkloru cana Tarıhıy Kahramanları,*** Ankara, AKM. Yayınları, 2001, s. 110.
[245] A. Akmataliyev, a. g. e. s. 103.
[246] A. İnan, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** Ankara, TDK Yayınları, 1972, s. 167.

Kırgızlar hamile kadına çok değer verirler. Hamile kadın hem halk tarafından hem aile tarafından saygı ve şefkat görür. Karındaki çocuğun sağ salim dünyaya gelmesi için her çeşit uygulamayı yaparlar. Bübü, bakşı, tabiplere başvuruda bulunur onlardan yardımlar alırlar. Hamile kadına aşerdiği şeyi yedirmeye çalışırlar. Kırgızlar, kadın aşerdiği şeyi yerse çocuğun yediği şeyin özelliklerine taşıyacaklarına inanırlar. Bu konuyla ilgili güzel örneklerden biri Manas destanında şu şekilde geçmektedir. Bay Cakıp'ın hanımı Çıyırdı Hatun hamileyken pars yüreğini arzu eder. Destanda bununla ilgili:

Er Manas boygo bütkönü,	Er Manas'a hamile kalalı,
Tamam üç ay cetiptir,	Tam üç ay geçmiş,
Baybiçenin köñülü	Baybiçenin[247] gönlü,
Başkaga oop ketiptir,	Başka şeylere düşmüş,
Öz tamagı este cok,	Aklında kendi yemeği yok,
Ce körünüüçü közgö cok,	Ya göze gözükecek yok,
Bal, şekerge karabayt,	Bal, şekere bakmıyor,
Başka tamak carabayt,	Başka yemek de yaramıyor,
Cesem dep colbors cürögün	Yesem diyor kaplan kalbini
Mından başka sanabayt.	Bundan başka istemiyor.
Cetpey colbors cürögünö	Yetmiyor kaplan kalbine
Cindi bolup baybiçe	Deli oluyor hanımı
Ceriginen cüdödü.[248]	Hem de dermansız kaldı.

Onun bu isteği yerine getirilir ve Manas pars gibi güçlü olur. Meşhur Kırgız kahramanı Balbay Batır'ın annesi kaplanın yüreğine aşermiş. Kaplan bulamayınca domuzun yüreğini getirip kaplan yüreği diye yedirmişler. Bu yüzden Balbay Batır, savaşta cesur; ama domuz gibi kaba, söz anlamaz biri olmuştur. Ayrıca düz boynu sebebiyle, boynunu sağa sola çeviremeyecek bir fizyolojiye sahipmiş.[249] Kırgız yazarı Aalı Tokombayev'in annesi kartalın yüreğine aşermiş ve yemiş. Kartal akıllılık, uyanıklık ve basiretliliği sembolize

[247] Genelde Hanların ilk hanımları için söylenmektedir.
[248] ***Manas***. I. kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 49.
[249] Murzakmetov. ***Bayırkı Tarbiya,*** Bilim Bulagı, s. 7.

etmektedir. Aalı Tokombayev de çok başarılı bir yazar olmuştur.[250] Cengiz Aytmatov'un "Gün Olur Asra Bedel" adlı eserinde Edigey'in karısı balığa aşerer, fırtınalara rağmen balık tutup getirirler.[251]

Çocuk doğmadan önce hamile kadınların ve yakınlarının rüyaları çeşitli yorumlara sebep olur. Hamile kadın veya aile üyelerinden birinin rüyasına kamçı, balta gibi erkek eşyaları girerse çocuğun erkek, eğer rüyaya kazan, incik boncuk gibi kız eşyaları girerse çocuğun kız olacağına inanırlar. Rüya motifi Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır. Bay Cakıp Manas doğmadan önce gördüğü rüyayı halkına şöyle anlatır:

Tündö catıp tüş körsöm	Gece yatıp rüya gördüm
Ala – Too başın cayladım,	Ala Dağ başına yerleştim,
Men bir bala barçın bürküt karmadım.	Ben bir kartal yavrusu yakaladım.
Salburun çıksam saluuga,	Avlamaya çıkınca,
Kanattın küüsü uguldu,	Kanadının sesi duyuldu,
Karına karap tura albay	Kızgınlığına bakamayıp
Munu kaçırgan candar cıgıldı.	Bunu kovalayanlar yıkıldı.
Kara çaar colbors kamandı,	Kara ala kaplan domuzu,
Karşı teşri carıptır.	İyice bir parçaladı.
Curtum bul tüşümdü coruçu,	Halkım bu rüyamdı yorumla,
Cana da catıp tüş kördüm,	Yattım bu rüyayı gördüm,
Cana da cakşı iş kördüm,	Rüyamda iyi işi gördüm,
Döbödö catıp tüş kördüm.[252]	Tepede yattım rüya gördüm.

Yukarıdaki parçadan da anlaşılacağı üzere Bay Cakıp'ın rüyasından erkek ve kahraman bir çocuk doğacağı belli oluyor. Kırgız halk inançlarına göre rüyanın boynu telden de inceymiş, iyi yorumlarsan rüyanın boynu sağa, kötüye yorumlarsan sola dönermiş. Kırgızlar rüyalarını herhangi birine

---

[250] B. Soltonbekov, ***"Kılımdardı Karıktan Kırgızdardın Kaada Salttarı",*** Aalam No: 4, s.7.
[251] A. Akmataliev, ***Baldarga Arnalgan Salt cana Irım Cırımda*r**, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 35-38.
[252] ***Manas***. 1. kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 45.

yorumlatmazlar. Tecrübeli, yaşça büyük birilerine yorumlatırlar. Destanda da yaşlı Aksakal Bay Cakıp'ın rüyasını iyiye yorumlar, dünyaya bir kahraman geleceğinden haber verir. Ayçürök rüyasında Manas'ı görür, sapı altın küçük bir bıçak verir ve daha doğmamış olan bebeği korumasını söyler.

Kırgız halk inançlarına göre kadın hamileyken bazı şeylere dikkat etmelidir. Kendisine yasak olan bir takım davranışlar vardır. Mesela; hamile kadın cenaze evine gitmemeli, karanlıkta yalnız kalmamalıdır. Eğer hamile kadın cenaze görürse çocuğunun solgun yüzlü olacağına inanılır ve bunun yanı sıra çok üzülürse çocuğa zarar gelebileceği düşünülür. Bu inancın Kıbrıs Türklerinde[253] de uygulandığını görmekteyiz. Onlara göre; hamile kadın cenazeye giderse bebeği ölür, inancı vardır. Geceleri yalnız kalırsa kötü ruhlar zarar verebilir. Eğer yalnız kalmak zorunda ise yastığının altına tuz, ekmek, bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Kırgızlarda tütsü oldukça yaygın bir gelenektir. Buna Kırgızlar "*alastoo*" derler, tütsünün kötü ruhları kovacağına inanılır. Bu durum ateş kültünün temizleme gücüne sahip olduğuyla ilgili inançların kalıntılarıdır. Bunlarla beraber hamile kadın kötü söz söylememeli, saçını kesmemelidir. Hamile kadın harama ve helale dikkat etmeli, kendini temiz tutmalıdır.

Doğum yaklaşınca aile doğum hazırlıkları yapmaya başlarlar. Genelde hamile hanımın kayın validesi bu işi üstlenir. Gelinin hamile kalmasından itibaren evde sağılan ineğin sütü koyun işkembesine konularak tereyağı biriktirilmeye başlanır. Bu tereyağ gelin doğum yapmadan yenilmez. Bununla beraber "*kurut*"[254] hazırlanır. Kırgızlar bu ikisine "*centek*"[255] derler.

Kırgızlar çocuk doğmadan önce kesinlikle çocuğun giysilerini, beşiğini hazırlamaz, satın almaz. Kırgızların inanışlarına göre doğmamış çocuk henüz

[253] E. Saraçoğlu, Kıbrısta Doğumla İlgili Gelenek – Görenek ve İnançlar, bkz, **III. *Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri,*** c. IV, (Gelenek, Görenek ve İnançlar), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 331.
[254] Yoğurttan yapılmış ekşi hafif sert yiyecek.
[255] Ailenin kızı veya gelini doğum yaptığı zaman kolu komşu ve akrabalarını davet edip aile tarafından verilen yemeğin adı.

anne babanın değildir, Allah'ındır. Belki de sağ salim doğmaz, ölebilir. Bundan dolayı da halk arasında:

Beşiktegi balanın,	Beşikteki çocuğun,
Bek boloorun kim bilet.	Sağ olacağını kim bilir.
Karındagı balanın,	Karındaki çocuğun,
Han boloorun kim bilet.	Han olacağını kim bilir,

gibi sözlerle ifade ederler.

Hamile kadın hamileliği yaklaştığı günlerde kendine daha dikkat eder, tırnaklarını keser, hep temiz tutar kendisini. Kısaca her şeye hazır olur.

2.1.1.2. Doğum

Belirtildiği gibi özellikle ata ruhlarına ait inançlardan dolayı "baba ocağı" olarak adlandırılan ve kutsal sayılan ailenin çekirdeğini doğacak olan çocuk oluşturmaktadır. Bundan dolayı doğum Kırgız Türkleri için bir sevinç kaynağıdır.

Hamile kadının doğum sancıları başlayınca hemen hastaneye kaldırılır. Hastaneye uzak olan köylerde ise yetişilemeyeceği anlaşılırsa hemen bu işlerden anlayan yaşça büyük, yani tecrübeli kadınlar çağrılır. Hamile kadın hastaneye gidecekse hazırladığı çantasını, kayınpeder ve kayınvalidesinin hayır duasını alır ve gider. Günümüzde doğumların çoğu hastanelerde gerçekleşmektedir. Doğum evde gerçekleşecekse hamile kadın hemen bir odaya alınır. Doğumun kolay ve çabuk olması için bazı işlemler yapılır. Mesela; ev tütsülenir, eve yabancı biri alınmaz, evden ateş verilmez, doğum yapılan yere erkekler sokulmaz, çoluk çocuk girip çıkmaz. Dışarıda kuyruğu bağlanmış, yelesi örülmüş, eğerlenmiş bir at bekletilir.[256] Bu atı görenler evde doğum olduğunu anlar ve bu eve girmez. Kayın peder ile kayın valide sürekli Allah'a ve ata babaların ruhlarına gelinlerinin sağ salim doğum yapması için dua ederler. Doğum sırasında hamile kadına, halsiz kalmaması için badem çayı ve boza içirilir. Boza kan kaybeden kadın için kan yapıcıdır. Yaşlı iki kadın hamile kadını battaniyeye yatırarak "ong, ong" (sağ, sağ) diyerek sallarlar. Böylece doğumun kolay olacağına inanılır. Bazen de hamile kadın sancısı başladığı zaman bir iğneyi kocasının gömleğinin yakasına takar, böylece doğum sancısının kocasına geçeceğine, kendi doğumunun kolay olacağına inanır.

Kırgızlarda doğum yaptırmanın kendine has metotları vardır. Bunlardan biri de "bel çekmek"tir. Doğum sancısı artıp, doğum başlarken çağırılan tecrübeli kadınlar, doğum yapan kadına çadırın ortasındaki direği

---

[256] T. Bayalieva. ***Do İslamskiye Verovaniye i İh Perejitki u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 97.

sıkı tuttururlar. Kadınlardan güçlü olanı da hamile kadının arka tarafına geçer ve belinden kucaklayıp aşağıya doğru çekerek karnını yavaş yavaş ovarlar. Eğer hamile kadın bayılıp, zorlanırsa "albarstı bastı" diyerek kadını kamçıyla vururlar.[257] Bel çekmeyle ilgili bir örnek Manas destanında şöyle anlatılmaktadır:

Talıkşıp turgan kelindi,	Mayışıp duran gelini,
Tarta koy dedi belimdi.	Haydi, çek dedi belimi.
On iki kadın bek tarttı,	On iki kadın, kuvvetlice çekti,
Ondoy ber kudayım dep tarttı"[258]	Yardım et Allah'ım diye çekti.

Geçmişten günümüze kadar doğum yaptıran ebeler hep Umay Ana'dan yardım istemişlerdir. Hamile kadının karnını "benim elim değil Umay Ana'nın eli" diyerek sıvazlarlar. Türkiye'de de doğum sırasında "Fatma ana eli" diyerek hamile kadının karnı sıvazlanır. Kadınların doğumu ağır olduğu zaman Altaylılar:

Al Yastanayıp kuş,	Koruyarak gelsin kuş,
Umay – Ene, Kuş –Ene,	Umay – Ene, Kuş – Ene,
Etegiñdi cayıp tüş,	Eteğini açarak düş,
Colu menen koldosun. [259]	Koruyasın yoluyla,

diyerek Umay Ana'yı yardıma çağırırlar.

Çocuk doğduktan sonra arkasından gelen parçaya "ton" ya da "çocuğun eşi" denmektedir. Çocuğun eşi düşene kadar doğum yapan kadını yalnız bırakmazlar, uyumasına izin vermezler, albarıstıların onu uyurken götüreceğine inanırlar. Kırgızlar arasında çocuğun eşi düşmeden uyuyan kadın bir daha uyanmaz inancı vardır.

Bu olayla ilgili etnograf T. D. Bayaliyeva şöyle demektedir: "Eşin gecikmesi, kötü ruhların (albarstıların) çeşitli fitne ve hilelerinden

[257] Kaada Salttar Ak ***Batalar. El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s.19.
[258] A. Akmataliev, Baldarga Arnalgan Salt cana Irım Cırımdar, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 436.
[259] A. Akmataliyev, a. g. e, s. 434.

kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda, kötü ruhu kovmak için loğusanın yanı başına kartal getirilerek oturtulur."[260]

Eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını sürdüren ve önemli rol oynayan hususlardan biri de "al bastı"dır. Türk dünyasında "al karısı", "al", "al kızı", "albastı", "albız", "almış"[261] gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu varlık Kırgızlarda "albarıstı" olarak isimlendirilmektedir.

Albarıstı Kırgız mitolojisinde saçları uzun ve dağınık, memeleri sallanan, çirkin bir kadın olarak tarif edilmektedir. Bu albarstı inancı bütün Türk kavimlerinde mevcuttur, hepsinde de genel olarak çirkin bir kadın olarak anlatılmaktadır. Günümüzde de saçını taramadan serbest bırakan, giyimine kuşamına bakmadan gezen kızları albarıstıya benzetirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi albarıstı, doğum sırasında kadına kötülük yapar. Onun ciğerini götürüp suya atar, bu durumda kadın ölür.

Yine albarstı doğumu zorlaştırır, yeni doğmuş bebeğe zarar verir. Bundan dolayı Kırgızlar önceden tedbirlerini alır. Albarıstı'nın demirden korkacağına inanılır. Bundan dolayı kadının ve çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Bu tedbirler alınmazsa albarıstını gören kadın hasta olur, kımıldayamaz, kendini bilemez hale gelir hatta kadın ve bebek ölebilir.

Bilindiği gibi albarıstılar sadece hamile, loğusa kadınlara ve bebeklere kötülük yapmakla kalmaz diğer insanlara da kötülük yapar, onları yolundan şaşırtır. Kırgızlar arasında çok yaygın olan "tündö albarstı bastı" (gece albarıstı bastı) tabiri vardır. Albarıstı diğer kötü ruhlar gibi hep geceleri gelir ve uyuyan adamın üstüne basar, nefes almasını engeller ve insanın ölmesine Bu olayla ilgili etnograf T. D. Bayaliyeva şöyle demektedir: "Eşin gecikmesi,

---

[260] T. Bayalieva, ***Doislamskoe Verovaniya i ih Perecikti u Kirgizov***, Frunze, İlim Bsması, 1972, s. 96.

[261] Y. Kalafat. ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri***, Ankara, AKM. Yayınlar, 1996, s. 32.

kötü ruhların (albarstıların) çeşitli fitne ve hilelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda, kötü ruhu kovmak için loğusanın yanı başına kartal getirilerek oturtulur."[262]

Eski Türk inançlarından günümüze kadar varlığını sürdüren ve önemli rol oynayan hususlardan biri de "al bastı"dır. Türk dünyasında "al karısı", "al", "al kızı", "albastı", "albız", "almış"[263] gibi adlandırmalar yapılmıştır. Bu varlık Kırgızlarda "albarıstı" olarak isimlendirilmektedir.

Albarıstı Kırgız mitolojisinde saçları uzun ve dağınık, memeleri sallanan, çirkin bir kadın olarak tarif edilmektedir. Bu albarstı inancı bütün Türk kavimlerinde mevcuttur, hepsinde de genel olarak çirkin bir kadın olarak anlatılmaktadır. Günümüzde de saçını taramadan serbest bırakan, giyimine kuşamına bakmadan gezen kızları albarıstıya benzetirler. Yukarıda belirttiğimiz gibi albarıstı, doğum sırasında kadına kötülük yapar. Onun ciğerini götürüp suya atar, bu durumda kadın ölür.

Yine albarstı doğumu zorlaştırır, yeni doğmuş bebeğe zarar verir. Bundan dolayı Kırgızlar önceden tedbirlerini alır. Albarıstı'nın demirden korkacağına inanılır. Bundan dolayı kadının ve çocuğun yastığının altına bıçak koyulur ve ev tütsülenir. Bu tedbirler alınmazsa albarıstını gören kadın hasta olur, kımıldayamaz, kendini bilemez hale gelir hatta kadın ve bebek ölebilir.

Bilindiği gibi albarıstılar sadece hamile, loğusa kadınlara ve bebeklere kötülük yapmakla kalmaz diğer insanlara da kötülük yapar, onları yolundan şaşırtır. Kırgızlar arasında çok yaygın olan "tündö albarstı bastı" (gece albarıstı bastı) tabiri vardır. Albarıstı diğer kötü ruhlar gibi hep geceleri gelir

---

[262] T. Bayalieva, ***Doislamskoe Verovaniya i ih Perecikti u Kirgizov,*** Frunze, İlim Bsması, 1972, s. 96.
[263] Y. Kalafat. ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri****,* Ankara, AKM. Yayınlar, 1996, s. 32.

Yakalanan albastının yalvarmasıyla ilgili H. Karasaev de şunları söylemekte: “Albastı gece ocaklar sönünce ateş çalmak için obaya gelirmiş. Tam o zaman insanoğlu albastının oturduğu yeri bıçakla kesiverirse kaçamayıp yakalanırmış. Onun saçlarından yolar, zorlarsa insana çok yalvarır ve kandırmaya çalışırmış. İnsan onu bırakmayıp zorlamaya devam ederse, albastı damağındaki kara kâğıdı çıkarıp verirmiş. İşte bu kâğıdı alan adam artık “kuuçu” (kovalayıcı) olurmuş.[264] Etnograf S. M. Abramzon albastıyı Umay Ene’ye karşı duran ruh olarak nitelendirmiştir.

2.1.1.3. Doğum Sonrası

Çocuğun eşi geldikten sonra göbeği kesilir. Göbeği kesen kadına “*kindik ene*” (göbek ana) adı verilir. Göbek ana artık çocuğun ikinci annesi sayılır. Bebeği kucağına alan göbek ana sevinçle şunları söylemekte:

Bismilla! Kaygı kuldu,	Bismillah! Üzüntü kovuldu,
Böbök – bakıt tuuldu.	Bebek – mesut doğdu.
Baylık nuru balbıldayt,	Zenginlik nuru parlıyor,
Kız beken ce uulbu?	Kız mı veya oğul mu?
Kırk cılkısıñ kız bolsoñ,	Kırk atsın kız isen,
Urmatıbız uul bolsoñ.	Hürmetimizsin oğul isen.
Kindik eneñ mına men	Göbek anan işte ben
Oozantayın tolgonsoñ.[265]	Oozantayın[266] bakarsan.

Sıra artık göbek kesme işine gelir. Göbek ana şu dualarla göbeği keser:

Bısmılda menin kolum emes,	Bismillah benim elim değil,
Batma, Zuuranın kolu.	Fatma, Zühre’nin eli.
Ulunun caşın bersin,	Büyüklerin yaşını versin,

[264] A. Akmataliev, ***Baldarga Arnalgan Salt cana Irım Cırımdar***, s. 436.
[265] Kaada – Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 287
[266] Yeni doğmuş çocuğa ilk verilen tereyağ.

Cakşının başın bersin.	İyinin başını versin.
Bakaydın ömürün bersin,	Bakay'ın ömrünü versin,
Er Agıştın köñülün bersin.	Er Agış'ın gönlünü versin.
Manastay bilektüü bol.	Manas gibi bilekli ol.
Kanıkeydey tilektüü bol.	Kanıkey gibi dilekli ol.
Almambettey uluu bol.	Almambet gibi ulu ol.
Oomiyin![267]	Amin!

Kırgızlar kesilmiş olan göbeği genelde meyve ağacının dibine gömerler. Bu muhtemelen çocuğun da meyveli ağaç gibi bereketli olsun dileğiyle yapılmış bir âdet olsa gerek. Doğum nerede olursa olsun bu müjdeyi alan aile yakınlarıyla bu mutluluğu paylaşmak isterler ve süyünçülöö (müjdelemek) için aileden birisini gönderirler. Süyünçülöö için gelen adamı yakınları da eli boş bırakmazlar. Müjdeli haber aldıkları için para, erkek geldiyse gömlek, kız geldiyse başörtüsü gibi hediyeler verilir. Kırgızlarda çocuğun doğumu her aile için mutluluk sebebidir.

Kırgızlar çok eskiden beri iyi haberlere çok önem vermişlerdir. İyi haberi ulaştırmak herkesin görevi sayılır ve çocuk doğumundaki müjdeli haberi verme geleneği Kırgızlar arasında çok yaygındır. Bu gelenek Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır. Destanda Bay Cakıp, karısının hamile olduğunu duyunca sevinçten ağlar, doğum yaklaştığı zaman şöyle diyerek oradan uzaklaşır:

Katın aman törösö,	Kadın sağ salim doğum yaparsa,
Erkek bolboy kız bolso,	Erkek olmayıp kız olursa,
Atap koygon ala bee	Adadığım ala kısrak
Toyuna soyup cep koygun,	Kutlayıp kesip yiyiniz,
Kayran Cakıp kök calıñ	Gariban Cakıp kahraman
Tuyaksız öttü dep koygun.	Zürriyetsiz göçtü deyiniz.
Cılkıdagı özümö	At sürüsünde bekleyen bana

[267] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi,*** c.29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 295.

Birööñ basıp barbagın,	Biriniz de gelmeyin,
Birööñ kabar salbagın.	Birin de haber vermeyin.
Egerde erkek uul tuusa,	Eğer erkek oğlan doğarsa,
Toyuna tokson soyo kör,	Kutlamaya doksan kesiniz,
Aykırıp azan çakırıp,	Haykırıp ezan çağırıp,
Atın Manas koyo kör!	Adını Manas koyunuz!
Süyünçülöp kala kör!	Müjdeleyiniz!
Ereniñ maga bara kör!	Cesurunuz bana geliniz!
Erkek atın uguzsañ,	Erkek adını duyursan,
Degeniñe könöyün	Dediklerini yapıyım
Bagıp cürgön san kara	Baktığım bu sayısız hayvan
Barın saga bereyin.	Hepsini sana veriyim.
Süyünçügö bargandın	Müjdeleyip gelenin
Degenine könöyün,	Dediklerini yapıyım,
Tört tülüktüü karan mal	Tört tülük[268] hayvanı
Tügöl boydon beremin.[269]	Eksiksiz hepsini veriyim.

Bay Cakıp'ın sarayından uzaklaşmasının ardından hanımı erkek çocuk dünyaya getirir. Bu müjdeli haberi Cakıp'a Akbalta verir:

Aytkanımdı tuyunçu,	Söylediklerimi dinleyin,
Arstanım Cakıp süyünçü!	Aslanım Cakıp müjde ver!
Karıganda baybiçe	Yaşlanınca hanımın
Kabılan taptı, süyünçü!	Pars buldu, müjde ver!
Cobogondo baybiçe	Aslında hanımın
Colbors taptı, süyünçü!	Kaplan buldu müjde ver!
Erikkende baybiçe	Canın sıkılınca hanımın
Ermek taptı süyünçü!	Eğlence buldu, müjde ver!
Kaygırganda baybiçe	Üzülünce hanımın,

[268] Hayvanların her çeşidi olursa tört tülük denir.
[269] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 51.

Karaldı taptı, süyünçü![270] Umut buldu, müjde ver!

Görüldüğü gibi iyi haberi özellikle doğum haberini müjdelemek çok eskilere dayanan bir gelenektir. Günümüzde de bu gelenek yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Çocuğu olan aile hemen küçük bir tören yapar, buna Kırgızlar "c*entek berüü*" derler. Doğum yapan annenin ve yeni doğan bebeğin sağlıklı olması durumunda şükür niteliğinde Allah'ın adı anılarak kurban kesilir. Sofra kurulur, yakınları, kolu komşu davet edilir. Bu uygulamaya Kırgızlar "*tülöö*" yani dilek derler. Davetliler kapıdan girer girmez *"beşik boonor bek bolsun*" (beşik bağınız sıkı olsun) diyerek girerler. Çocuk için yemek yenir, iyi dilekler söylenir. Yemeğin sonunda hepsi birden "*beşik boonor bek bolsun*", (beşik bağınız sıkı olsun), "*tukumunar köböysün*" (soyunuz çoğalsın), "*ömürü uzun bolsun*" (ömrü uzun olsun) gibi dileklerini dile getirirler ve atalarının ruhlarının ve Umay ananın onu kötü ruhlardan koruması için dua ederler. Çocuk erkekse yukarıdaki dileklere "*elini cerini korgogon er azamat bolsun*" (halkını, yerini koruyan er olsun) dileği eklenir. Bunlarla beraber Umay anadan şu dilekte bulunurlar:

O, Umay ene,	O, Umay ana,
Naristege külkü ber.	Bebeğe gülmeyi nasip et.
Kündün carıgın ber.	Güneşin aydınlığını nasip et.
Enenin tilegin ber.	Anasının dileğini kabul et.
Akılmandın batasın ber.	Akıllıların duasını kabul et.
Suunun tazalıgın ber.	Su gibi temiz olmasını sağla.
Bulbuldun ünün ber.	Bülbülün sesini ver.
Güldün nazigin ber.	Gül gibi nazik olmasını sağla.
Elinin tilegin ber.	Halkının dileğini kabul et.
Colborstun cürögün ber.	Kaplanınki gibi kalbi olmasını sağla.
Toonun biyigin ber.	Dağ gibi yüksek olmasını sağla.

[270] Baldarga Arnalgan Salt cana Irım – Cırımdar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 438.

Uzak ömür ber.	Uzun ömür ver.
Oomiyin![271]	Amin!

Manas destanında Kırgızların centek toyu şöyle anlatılmaktadır:

Cerkenden kelgen ceti elçi,	Cerken'den gelen yedi elçi,
Centegin mıktap cep ketti,	Centeğini usulünce yiyip gitti,
Manas celmogus çıgat dep ketti,	Manas cin gibi çıkacak deyip gitti
Kıtaydan kelgen kırk elçi,	Çin'den gelen kırk elçi,
Kaynasın mıktap cep ketti,	Yemeğini usulünce yiyip gitti,
Manas Kıtaydı kırat dep ketti,	Manas Çin'i kırar deyip gitti,
Nogoydon kelgen kırk elçi,	Nogay'dan gelen kırk elçi,
Oturup etin cep ketti,	Oturup etini yiyip gitti,
Manas oyron çıgat dep ketti.[272]	Manas kahraman çıkacak

diyerek gitti.

Bir açıdan baktığımızda da aile "*centek berüü*" ile beraber mutluluğunu, sevincini yakınlarıyla paylaşmaktadır.

Kırgızlar yeni doğan çocuğun cildinin iyi olması için ileride yara bere çıkmaması için tuzlu su ile yıkarlar. Bu tuzlu su ile yıkama işe bazen kırk gün kadar devam edebilir.

Daha sonra çocuk için sıkça yapılan âdetlerden biri de çocuğun kırkını çıkarma âdetidir. Çocuk kırk gününü doldurduğunda kırk kaşık suyla yıkanır ve çocuğunun sağlığının iyi olması, uzun ömürlü olması için kırk parça kumaştan elde gömlek dikilir. Bu kırk parça kumaş kolu komşulardan genelde çok yaşayan hanımlardan istenir. Onlar kendinin ya da kocaları varsa onların eskimiş giysilerinden bir parça verirler. Gömlek ilk önce itin başına geçirilir.

[271] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 298.
[272] W. Radloff, ***Manas. Proben,*** c. V, bkz. Manastın Tuulganı Bölümü, s. 5.

Bundan dolayı bu gömleğe "*it köynök*" (it gömlek) denir. Çocuğa it gömleğini genelde beşiğe belerken giydirirler.

Kırgızlar çocuk kırk gününü doldurmadan aile üyelerinden başka kimselere gösterilmez. Dışarı çıkarılmaz ve başka eve götürülmez. Çocuğu herkes görürse nazar değebilir. Böyle durumlarda çocuğun vücudundaki kara güçleri Umay Ene'nin ve ata ruhlarının yardımıyla kovarlar. Buna Kırgızlar "*kirnelöö*"[273] derler. Buna bir örnek:

Bismillahirrahmanirrahim
Benim elim değil
Umay Ana, Batma, Zuuralar'ın eli,
Ak kayrak ata, Gök kayrak ata,
Ata yalvarmak benden yalgamak senden,
Yüksek, yüksek, yükseğe git.
Yükseklerden odun kesen geyiğe git
Kaya, kayaya git, kayalarda dolaşan tilkiye git.
Kır, kırlara git, kırlarda otlayan ineklere git.[274]

Günümüzde yaygın olan, herkesin bildiği "*kirnelöönün*"[275] bir şekli de şöyledir:

Menin kolum emes,	Benim kolum değil,
Umay enenin kolu.	Umay ananın kolu.
Menin kolum emes	Benim kolum değil,
Batma , Zuuranın kolu.	Fatma, Zühre'nin kolu.
Çık kirne çık, çık kirne,	Çık kirne, çık kirne,
Agını katuu suuga bar,	Akını şiddetli suya var,

[273] Nazar değmiş çocuğun üzerindeki kötülükleri kovalamak amaçla yapılmış tütsüleme veya yedi parça ekmekle tuzu karıştırıp çocuğun üzerinden yedi yerine değdirerek köpeğe verme geleneği. Kırgızlarda yaşanmaktadır.
[274] S. Mambetkaliev, ***Şamanizm ve Çocuk Folkloru*** – Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi, yazarın web sitesinden alındı.
[275] Çocuğun üzerindeki nazarı çıkarmak için yapılan uygulama.

Askası biyik toogo bar,	Yüksek, yüksek tepelere var,
Menin balamda emneñ bar.	Benim çocuğumda neyin var.
Oyu aramga bar.[276]	Düşüncesi harama var,

diyerek çocuk üzerindeki nazarı, kötü enerjiyi kovmuş olurlar.

Bu uygulamayı yaparken bir kâseye kül koyarlar, üzerini bezle örterler. Kâseyi çocuğun vücudunun yedi yerine ve beşiğine değdirirler. Bu uygulamanın ateşin arındırıcı gücüyle ilgili olduğunu söyleyebiliriz.

Kırgızlarda yaygın olan çocuğu "oozandıruu"[277] geleneği vardır. Genelde Kırgızlar çocuğun ağzına ilk kez yağ sürerler. Bu yağ yukarıda sözünü ettiğimiz koyun işkembesinden özel olarak hazırlanmış "sarı may" dedikleri yağdır. Kırgızların çocuğun ağzına yağ sürtmesinin nedeni, göçebe hayat tarzıyla ve hayvan bakarak geçinen Kırgızların temel yiyeceklerinden birinin yağ olmasıyla açıklayabiliriz. Özbeklerde ise yeni doğmuş çocuğun ağzına toprak sürerler. Söz konusu uygulamadaki toprağın kullanılmasında en büyük etkenin Özbeklerin daha çok tarımla uğraşmaları olduğu düşünülebilir.

Kırgızlar ilk kez çocuğun ağzına yağ sürerken "ömür yolun yağlı, sütlü olsun", "ömrün bereketli olsun mallı canlı ol" gibi dileklerde bulunurlar.

Mesela: *Biismılda urakman urayım*	Bismillahirrahmanirrahim
Oozuna may salıp turgan Umay'ım	Ağzına yağ koyan Umay'ım
Altı kuyruk aşagın	Altı kuyruk yiyesin
Altmış aşa caşagın	Altmışı geçe yaşayasın
Ceti kuyruk aşagın	Yedi kuyruk yiyesin
Cetmiş aşa caşagın	Yetmişi geçe yaşayasın
Kızıl tilden tandayluu bol	Dilin beliğ olsun,

[276] S. Egemberdieva, Aytımdar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 282, 283.
[277] Çocuğun ağzına ilk kez yemek koyma işine oozandıruu derler. Bu genelde tereyağı olmakta.

Irıskıdan mandayluu bol	Rızkından eksik olma.
Oomiyin![278]	Âmin!

Bu gelenek Manas destanında da karşımıza çıkmaktadır:

Canı tuulgan balanın	Yeni doğmuş çocuğun
Cörölgösü bolsun dep	İtiyadı olsun diye
Oozuna maydan salganı	Ağzına yağ koyuldu
Balanın oozu açıldı.	Çocuğun ağzı açıldı.
Ban – ban etip bakırdı	Baa – baa diye bağırdı
Altı ayalık cerlerde	Altı aylık yerlere
Balanın ünü uguldu	Çocuğun sesi duyuldu
Asmanda bulut büktölüp	Gökyüzünde bulut katlanıp
Altı san camgır kuyuldu.	Altı san yağmur döküldü.
Köldör tolkup caykaldı	Göller dalgalanıp serpildi
Tenselip toolor çaypaldı	Dağlar bile sallandı
Añtarıla tas kaldı[279].	Taşlar yerinden oynadı.

Kırgızların hayatında önemli bir yere sahip olan geçiş dönemlerindeki doğum ile ölümdeki bazı âdetlerin benzerlikleri dikkat çekicidir. Kırgızların yeni doğmuş çocuğun ağzına ne amaçla yağ sürdüğünü yukarıda belirttik. İnsan ölürken de ağzına yağ koyduklarını "Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler" başlığında yer verilmiştir.

Kırgızların kutsal geleneklerinden biri de "Ezan okuyup ad koyma" (Azan çakırıp at koyu) geleneğidir. Ata ocağının sönmemesinde büyük rolü olan, neslini devam ettiren oğul ile uzağı yakın acıyı tatlı yapan kıza bir ad koymak Kırgız halkının en büyük görevlerinden biridir. Anne babanın çocuğuna ad koymasında ümit ve gelecek maksatları vardır. Yine her

[278] Irım Tilek Irları. El oozunan cıynagan Kalmurat Rıskulov, bkz. ***Kırgızdar,*** c. III, (sancıra, tarıh, muras), Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 515.
[279] F. Türkmen, ***Manas Destanında Bazı Âdet ve İnanmalar,*** s. 261.

törende olduğu gibi ad koyma töreninde de yemekler yapılır, sofralar kurulur, imam ve konu komşu davet edilir. Kırgızlar ezansız çocuğun mutsuz olacağına inanırlar. İmam çocuğun kulağına ezan okuyarak önceden belirlenmiş olan adı koyar. Ad koyarken okunan ezan metninden bir örnek şöyledir:

Allo akbar, allo akvar,	Allahu Ekber, Allahu Ekber,
Alla Taala dayım saktaar.	Allah Teala daim saklar.
Teñirim davlat berdi	Tanrım devlet verdi,
Aalamga adam keldi,	Dünyaya adam geldi.
Ayıl, kalaa süyünçü!	Köy, Şehir müjde!
Arıştaar kadam keldi.	Dünyaya adam geldi.
Keñ peyilge perzent berdi.	İyi niyetliye bebek verdi.
Kasiyeti bassın cerdi,	Haysiyeti sarsın yeri
Berekesi baksın eldi,	Bereketi baksın halkı,
Kölökösü tapsın şerdi,	Gölgesi bulsun pehlivanı,
Azan aytıp, atın koyom,	Ezan okuyup adını koyarım
Teñir bergen zatın koyom.[280]	Allah'ın verdiği zatını koyarım.

Aynı zamanda Kırgızlar çocuklarını koruması için, ataların, ölen anne ve babaların ruhlarına saygı duyup onların adlarını çocuklarına koyarlar böylelikle ataların adlarını yaşatmaya çalışırlar. Bu amaçla erkek çocukları için Manas, Semetey, Seytek, Kurmanbek, Çıngız, Balbay; kız çocukları için Kanıkey, Ayçürek, Aykanış, Kurmancan gibi adlar koyarlar. Müslüman Kırgız destanlarında ise çocuğun adını "peygamberler", "aksakallı evliyalar" koyar. Manas'ın adını Hızır Alleyhiselam koymuştur. Bu durum destanda şöyle anlatılmaktadır:

Cakıp kandın tüşünö kelip kiriptir	Cakıp hanın rüyasına girmiş
Bir ak sakalçan dubana.	Bir aksakallı derviş.
Atıñdın oozun bur, Cakıp,	Atının gemini çek, Cakıp,
Alda – dep öydö tur Cakıp!	Allah – diyerek kalk Cakıp!

[280] Aytımdar, El oozunan cıynagan Kalmurat Rıskulov, bkz. ***Kırgızdar***, c. I, Ed. Keneş Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 513.

Kızır aleyki salam men elem.	Hızır Aleyhisselam ben idim.
Kır cagıñan kelgenim –	Tepe tarafından gelmiştim-
Caratkan berdi bir bala	Yaradan verdi bir çocuk
Oşonu aytıp bergeni.	Bunu söylemek için.
Kaygının barın coy Cakıp,	Üzüntünü bırak Cakıp,
Bügün erkek uuldu bolosuñ	Bugün erkek oğlun olacak
Atın "Manas" koy Cakıp!	Adını "Manas" koy Cakıp!
Bul uuluñ Altayga kelip tuulgan,	Bu oğlun Altay'a gelip doğdu,
Aman cürüp çoñoyso,	Sağ salim büyürse,
Aalamga salat çuulgan.[281]	Dünya âleme savaş açar.

Manas'ın oğlu Semetey'in adını da aksakallı bir eren koyar ve kaybolur. Seydene Moldokeeva'nın anlattığı "Semetey" varyantında ad koyu motifi şöyle anlatılmaktadır:

Tuula turgan bul bala,	Doğacak olan bu çocuk,
Aman – esen törölsün,	Sağ salim doğsun,
Cüzü nurga bölönsün,	Yüzünde hep nur olsun,
Atası baatır ayköldön	Atası kahraman aykölden
Altı ese aşık can bolsun.	Altı hisse aşkın can olsun.
Baatır bolsun, şer bolsun,	Kahraman olsun, şer olsun,
Atı bolsun "Semetey",	Adı olsun "Semetey",
Kırk çitlen munu koldosun.	Kırk çitlen bunu korusun.
Kıdır bolsun coldoşu.[282]	Hızır olsun yoldaşı.

Buradaki ad koyma motifine baktığımızda Kanıkey'in karşısına çıkan aksakallı eren sadece ad koymakla kalmıyor, aynı zamanda doğacak çocuk için dua etmektedir.

Semetey'in oğlu Seytek'in adını da aksakallı, yalın ayaklı, elinde bastonu, başında sarığı olan yaşlı bir adam:

---

[281] ***Mana***s. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 51.
[282] C. Orozbekova, Alkıştar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 296.

Başkı atası baarı kan,	Başkı atası hepsi han,
Başınan Kıdır daarıgan.	Başından Hızır koruyan.
Tüptüü cerdin tukumu eken,	Köklü yerin tohumu,
Semeteydin uulu Seytek bolsun.	Semetey oğlu Seytek olsun.
Oomiyin![283]	Amin!

der ve hemen kayıp olur. Oysa bu Hızır idi.

Çocuğun doğumundan birkaç hafta sonra, "beşik toy" denilen, çocuğu beşiğe koyma töreni yapılır. Bu törene gelinin annesi, babası, akrabaları, eş dost, konu komşu kısaca uzaktaki yakındaki herkes davet edilir. Sofralar kurulur, kurban kesilir. Yemekten sonra yaşı büyük ve çocuğu olan kadınlardan biri çocuğu beşiğe beler. Belerken: "*Bismillah menin kolum emes, Umay Ene'min, Bübü Fatma'nın, Zuhra'nın kolu*", "Beşik Ene Bekem Karma", "Umay Ene Uyku Ber" (Bismillah benim elim değil, Umay Ana'mın, Bibi Fatma'nın, Zühre'nin eli", "Beşik ana sıkı tut, Umay ana uyku ver" der. Kırgızlar, Umay Ana'nın çocuklar üzerindeki etkisine gönülden inanır ve uygularlar. Umay anayla ilgili örnek dualardan biri de şöyledir:

Beşik booñ bek bolsun,	Beşik bağın sıkı olsun,
Ata – eneñ aman bolsun.	Ana – baban sağ olsun.
Caman közdön saktasın,	Nazardan korusun,
Balam ene sütün aktasın.	Bebeğim ana sütünü aklayın.
Menin kolum emes,	Benim elim değil,
Umay eneñdin kolu, oñ, oñ,	Umay ananın kolu, sağ, sağ,
Kindik kesken eneñdi sıyla,	Göbek anana saygılı ol,
Kanıñ tamgan ceriñdi sıyla,	Göbek kanın damladığı yerine saygılı ol
Ak sütün bergen eneñdi sıyla.	Ak sütünü veren anana saygılı ol.
Menin kolum emes,	Benim elim değil,
Umay eneñdin kolu, oñ, oñ,	Umay ananın kolu, sağ, sağ,
Ömürüñ uzun bolsun.	Ömrün uzun olsun.
Kökö teñir koldosun,	Gök Tanrı korusun,
Canıñ bek bolsu,	Canın sağ olsun,

[283] S. Musaev. ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 216, 217.

Teñir atañ koldosun,	Tanrı baban korusun,
Menin kolum emes,	Benim kolum değil,
Umay eneñdin kolu![284]	Umay ananın kolu.

Bir başka örnek de şöyledir:

Ömrüñ uzun bolsun,	Ömrün uzun olsun,
Den – sooluguñ çın bolsun!	Sağlığın iyi olsun!
Örüşüñ tolgon malduu bol,	Otlağın dolu hayvan olsun,
Kampañ tolgon danduu bol.	Harmanın dolu ekinin olsun.
Koroo tolo malduu bol,	Avlun dolu hayvanın olsun,
Üyüñ tolo balaluu bol.	Evin dolu çocuğun olsun.
Cayıtıñ tolgon mal bolsun,	Yaylan dolu hayvanın olsun,
Üyüñ tolgon uul, kız bolsun[285].	Evin dolu oğlun, kızın olsun,

diyerek dua ederler. Kırgızların çocuklar için ettiği dualardan da çocuğun ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Buna benzer örnekler karşımıza çok sayıda çıkmaktadır. Ayrıca Kırgız sözlü geleneğinde ninnilerinin teması çok zengindir. Anneler çocuklarına olan sevgilerini, isteklerini, iyi dileklerini ezgili ninnilerle dile getirmekle beraber kız çocuklarından yani gelecekteki genç annelerden bu geleneğin devam ettirilmesini ister. Anneyi gören kız çocuğu da bebekleriyle oynamaya başladığından itibaren annelik görevine hazırlanır, küçük kardeşinin beşiğini sallayıp ninniler söyler, örf âdet, geleneklerin kurallarını böylece öğrenmeye başlar.

Yukarıda da belirtildiği gibi Kırgız sözlü geleneğinde ninnilerin önemli yeri vardır. Örneğin; beşikte erkek çocuğu uyuturken:

Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Baban ayköl Manastay,	Baban Manas gibi,
Baatır bolgun, er bolgun,	Kahraman olasın, er olasın,
Kabılan bolgun, şer bolgun!	Kaplan olasın, şer olasın!

[284] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 300.
[285] Baldar Folkloru, ***El Adabiyatı Seris,*** c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 79.

Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Baban baatır Manaska	Baban kahraman Manas'a
Akıl nasaat kep aytkan,	Nasihat söz söyleyen,
Baban Bakay, Koşoydoy,	Baban Bakay, Koşoy gibi,
Akılı teren köl bolgun,	Akılı derin göl olasın,
Tügönbös kazına, ken bolgun!	Tükenmez hazine, geniş olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Akılı teren denizdey,	Akılı derin deniz kadar,
Kemenger bolgun ken bolgun,	Önder olasın geniş olasın,
Bardık elge ten bolgun,	Bütün halka eşit olasın,
Erdigi elde saktalgan,	Kahramanlığı halkında korunan,
Ene sütün aktagan,	Ana sütünü hak eden,
Elin süygön er bolgun!	Halkını seven er olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Arbaşkan coo tuş kelse,	Karşılaşıp düşman gelirse,
Coogo karşı attangan,	Düşmana karşı gelen,
Ansayın küçöp taşıgan,	Durmadan hep taşıyan,
Arkırap akkan dayraday,	Şiddetli akan derya gibi,
Agını katuu sel bolgun,	Akını sert sel olasın,
Ata curt süygön er bolgun!	Vatan seven er olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Ata saltın ulantkan,	Ata âdetini devam ettiren,
Ardaktap elin kubantkan,	Hürmet edip halkını sevindiren,
Semetey, Seytek babanday,	Semetey, Seytek baban gibi,
Kızıl calın çok bolgun,	Kızıl alev ateş olasın,
Atılıp turgan ok boldun!	Atılan hep ok olasın!

Kız çocuğu için söylenen ninnilerden de bir örnek verelim:

Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Kanıkey senin tüp enen,	Kanıkey senin esas anan,
Ayçürek senin çon enen!	Ayçürek senin büyük anan!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Ayköl baatır Manaska,	Baban kahraman Manas'a,
Ataylap arnap ak olpok,	Özel olarak ak zırh,
Ok ötpös tikken Kanıkey!	Ok geçmesin diye dikti Kanıkey!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Kanıkeydey uz bolgun,	Kanıkey gibi uz olasın,
Kalkın süygön kız bolgun!	Halkını seven kız olasın!
Enen senin uz bolgon,	Anan senin uz idi,
Elin süygön kız bolgun!	Halkını seven kız olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Akılı mol aylaker,	Akılı çok uyanık,
Algan carı kemenger,	Aldığın yârin önder,
Ayaldan çıkan uz bolgun,	Hanımdan çıkan uz olasın,
Ayçüröktöy kız bolgun!	Ayçürek gibi kız olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!
Erender menen attangan	Erler ile beraber
Elin coodon saktagan	Halkını düşmandan koruyan
Elinde dankı saktalgan,	Halkında ünü korunan,
Karaan Manas kımbatı,	Kahraman Manas değeri,
Karaça kandın kız Saykal,	Karaça Han'ın kız Saykal,
Kız Saykalday baatır bol!	Kız Saykal gibi kahraman olasın!
Aldey, aldey böbögüm,	Aldey, aldey bebeğim,
Aldey, aldey böbögüm!	Aldey, aldey bebeğim!

Kıraandar menen attangan,	Kahramanlarla beraber yola çıkan,
Kırgızdap uran çakırgan,	Kırgız diye slogan atan,
Kılımga dankı saktalgan,	Asırlara ünü kalan,
Kastaşkan coosun bas kılgan,	Karşılaşan düşmanını yok eden,
Canıl Mırza ecendey,	Canıl Mırza ablan gibi,
Calpı elin süygön baatır bol![286]	Halkını seven kahraman olasın!

Bunların dışında ağlayan çocuğu sallayan anne şunun gibi ninnilerle çocuklarını uyutmaya çalışırlar:

Iylaba balam, ıylaba,	Ağlama çocuğum ağlama,
Ata – eneñdi kıynaba.	Ata – ananı zorlama.
El cayloodon tüşö elek,	Halk yayladan inmedi,
Bılamıgıñ bışa elek.	Maman senin pişmedi.
Aldey, aldey kulunum,	Aldey, aldey kulunum (at yavrusu)
Eneñ seni törögön,	Annen seni doğurdu,
Emgekçil çocuk olur diye	Çalışkan çocuk olur diye
Ak beşikke bölögön.[287]	Ak beşiğe beledi.

Görüldüğü gibi Kırgız sözlü geleneğinde ninniler çocukları akıllı, insancıl, ahlaklı olmaya yöneltmektedir.

Çocuklarla ilgili yapılan işlemlerin biri de çocuğun "kırkını çıkarmak". Bu uygulama çocuk doğduktan kırk gün sonra yapılmaktadır. Yaşça büyük hanımlardan biri çocuğu kırk kaşık suya yıkamakta ve dayılarından biri de ilk saçını almaktadır. Çocuğun ilk saçını alan dayı çocuğa hediye olarak hayvan vermektedir. Kırk kaşık suyla yıkarken şu dua okunmaktadır:

Kırk atañdın cörölgösü,	Kırk atanın örf âdeti,
Ata – eneñdin öbölgösü.	Ata – ananın öbölgösü.[288]
Kırk uruu Kırgız içken suu,	Kırk kabile Kırgız içen su,

[286] Baldar Folkloru, ***El Adabiyatı Serisi,*** c, 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 40, 41, 42.
[287] A. Akmataliev, Caş Baldarga Arnalgan Poetikalık Çıgarmalar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 384
[288] Fal, Adet, Gelenek.

Kırk atabız keçken suu.	Kırk atamızın geçtiği su.
Kırk aşuunu aşkan su,	Kırkgeçidi geçen su,
Kırk tomolonup kelgen suu.	Kırk yuvarlanıp gelen su.
Kırk taştardı kırkan suu,	Kırk taşı kesen su,
Kıdır atam tatkan suu,	Hızır atam içen su,
Suuday taza bol!	Su gibi temiz ol!
Nurday sulu bol![289]	Nur gibi güzel ol!

Bunların yanı sıra Kırgızlar erkek çocuğu üç, beş, yedi, dokuz yaşlarında sünnet ettirir ve bunu her Müslümanın görevi olarak bilirler.

Ayrıca Kırgızlar çocuğun beşiğine kurdun, kaplanın, aslanın tırnak ve dişlerini bağlarlar. Bunların çocuğu kötü ruhlardan koruduğuna inanırlar. Bu uygulamalarda biz totem inancının izlerini görmekteyiz. Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgiler “Totemin İzleri” adlı başlıkta verilmiştir.

Böylece Kırgızlar arasında çocuklar için, doğumdan başlayarak her türlü âdetin, geleneğin uygulanışı doğal karşılanmakta ve bunlarda gök tanrı inancı izlerine sıkça rastlamaktadır.

Görüldüğü gibi Kırgızlar dua ederken, iyi dilekte bulunurken yaratana, koruyucu ruhlara, ata ruhlarına dua ederken sözlerinin doğaüstü güçleri olduklarına inanırlar. Bundan dolayı Kırgız halkı çocuklarına küçük yaşlardan itibaren dualar öğretirler. Örneğin hemen hemen her evde uyumadan önce çocuklar şu duayı ederler:

Cattım tınç,	Yattım rahat,
Cazdıgım kenç.	Yastığım servet.
Tilim kuran,	Dilim Kuran,
Tilegenim iman.	Dilediğim iman.
Cattım caratkan,	Yattım yaradan,

[289] Sancıra, Tarıh, Muras Önörü, ***Kırgızdar,*** Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan, 1991, s. 516.

Koborgoysuñ esen aman.[290] Kaldır beni sağ salim.

İşte hep belirtildiği gibi Kırgız halkı eskiden beri soyunun genişlemesine, devam etmesine önem vermişlerdir. Erkek çocukları baba adını taşıyıp, soyu devam ettirmekle, kız çocukları ise halk arasındaki ilişkileri güçlendirmekle sorumlu kılınmışlardır. Bundan dolayı Kırgız halkı için çocuk bir hazine, miras, zenginliktir. Bundan dolayı Kırgızlar doğurmayan kadını meyvesiz ağaca benzetmişlerdir.

2.2. KIRGIZLARDA EVLENME ile İLGİLİ DİNİ TÖRENLER ve İNANIŞLAR

Günümüzde Kırgız ailelerinde görülen eski bir takım inanışlar ve tarihi belgeler Kırgızların çok eski bir Türk boyu olduğunu kanıtlamış durumdadır. Kırgızlar kendi gelenek, görenek ve örf âdetlerine çok bağlıdırlar. Bundan dolayı aile konusuna özel bir ilgi göstermişlerdir ve hep "aile küçük bir memlekettir" demişlerdir. Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir ocaktır.

Evlilik insan hayatında çok önemli bir akittir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok âdet ve inanış oluşmuştur. Kırgızların bu inanış ve âdetlerinde hem İslam'ın hem de İslam öncesi unsurları taşımaktadır.

Eskiden Kırgızlarda çocuk çok küçükken hatta doğmadan söz keserler, dünür olurlardı. Buna Kırgızlar, "*bel kuda*"[291] derler. Kabile ve halkların düşman olarak kavga ettikleri iptidai zamanlarda, ana babalar güzel ümit ve hayallerle çocukları dünyaya gelmeden akraba olarak, yakınlaşmayı istemişlerdir. Onlar bu sözü bozmamak için, oku ağzına alıp ıslatarak veya serçe parmağının kanını emerek yemin etmişlerdir. Böylece insanlar "bel kuda" olduktan sonra daha yakın ve samimi olmuşlardır. Dünür olmanın bu

[290] A. g. e. s. 517.
[291] Talıp Moldo, Salt, bkz, ***Kırgızdar,*** c. II, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 535.

şekli kahramanlık destanlarımızda da geçmektedir. Manas destanında Manas ile Akun henüz dünyaya gelmemiş Semetey ile Ayçürök'ün kaderlerini çizmektedirler. Destanda:

Kan Kökötay aşında,	Han Kökötay aşında,
Kalıñ cıyın kaşında.	Kalın halkın önünde.
Kankor Manas Akunga	Kahraman Manas Akun'a
Bel kuda bolgon ceri bar.[292]	Bel dünür olduğu yeri var,

denilirse "Sarinci Bököy" destanında ise:

Bel kuda bolgon atası,	Bel dünür olmuş babası,
Bermettin uşul küyöösü,	Bermet'in işte bu kocası.
Barkına cetpes can bolso,	Değerini bilmez can olsa,
Başkanı Bermet süyöbü?[293]	Başkanı Bermet sever mi?,

denmektedir.

Bu yakınlaşma zor zamanlarda birbirlerine yardım etmelerini ve destek olmalarını sağlamıştır. Aynı zamanda Kırgız dünürler birbirlerine çok saygılı davranırlar. Bununla ilgili Kırgızlarda şu atasözü vardır: "*Kuda bolgonço kulu, biyin suraş, kuda bolgondon kiyin kul bolso da sıylaş*" (Dünür oluncaya kadar kulu, biyini soruştur, dünür olduktan sonra kul olsa da saygı göster).

"Bel kuda" olma âdetini Kazak, Özbek, Tacik halklarında da yaygın olarak görmekteyiz. Buna örnek olarak Kazakların "Kozu Körpeş ile Bayan Suluu" adlı lirik eserini gösterebiliriz.

Dünür olmanın ikinci şekli, çocuklar beşikteyken kararlaştırılmış olduğundan "beşik kuda" (beşik dünür) denilmektedir. Görüldüğü gibi "bel kuda" ve "beşik kuda" ile çocukların geleceği önceden çizilmektedir. "Bel

---

[292] ***Semetey.*** Arapçadan çev: K. Kırbaşev, Cusup Mamay'ın varyantı, Bişkek, Şam Basmsı, 1995, s. 142.

[293] Üylönüü Ülpöt Saltı - ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 111.

kuda"nın geçmişte çok yaygın bir evlenme şekli olduğu görülmektedir. Bunun örneği Manas destanında da bulunmaktadır. Manas, oğlu Semetey'i Akun kızı Ayçürök ile "bel kuda" yapmıştır[294]. Orta Asyada'ki "beşik kuda" geleneği Anadolu'daki "beşik kertme" geleneğini karşılamaktadır. Örneğin; "Dede Korkut Destanlar'ında "Kam Pürenün Oğlı Bamsı Beyrek Boyını Beyan İder Hanum Hey" destanında da Pay Piçen Big ile Pay Püre Big henüz doğmamış olan çocuklarını beşik kertme adaklı yapmaktadırlar.[295]

Dünür olmanın sonraki şekli "cuuçu ciberüü" (dünürcü gelmek). Bu gelenek de çok eskilerden günümüze kadar süregelmiştir. Dünürcü olarak genelde yaşça büyük, halka nazı geçen, sevimli, namuslu ve çeçen insanlar gönderilmektedir. Aşağıdaki Kırgız atasözleri de bu hayattaki olaylardan alınarak ortaya çıkmıştır: "Kımızı içene ver, kızı isteyene ver", "Buğdayın gideceği yer değirmen, kızın gideceği yer koca", "İki iyi yaylaya çıkarsa dünür olarak obaya döner, iki kötü yaylaya çıkarsa kavga ederek obaya döner", "Kızı varın, nazı var".

Manas destanında Kanıkey'in babası Temirhan'a cuuçu olarak Bakay'ın gelmesi şöyle anlatılmaktadır:

Kan Bukardın şaarına,	Han Bukar'ın şehrine,
Temirkandın aldına,	Temirkan'ın karşısına,
Kuda bolo baralı,	Dünürcü olup varalım,
Cetik tuugan doluga,	Uyanık doğmuş hırçına,
Barıp söykö salalı.	Varıp küpe takalım.
Kara tögüp mal berip,	Sayısız çok hayvan verip,
Kançalık düynö nar berip,	Çok sayıda deve verip,
Çataktaşpay çırdaşpay	Kavgasız gürültüsüz
Temirkanga baralı.[296]	Temirkan'a varalım.

[294] A. Akmataliyev. ***Baba Saltı, Ene Adebi*** (Eldik Salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 24.
[295] M. Ergin. ***Dede Korkut Kitabı***, c. I, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s. 26.
[296] ***Manas***. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 233.

Günümüzde “bel kuda” ile “beşik kuda” (dünürcü gelmek) şekli nerdeyse varlığını yitirmiştir. Kırsal kesimlerde evliliğin “cuuçu ciberüü” şekli devam etmektedir. Bundan dolayı halk arasında:

Elçilikke ölüm cok,	Elçiye ölüm yok,
Cuuçulukka korduk cok.[297]	Dünürcüyü hor görmek yok,

şeklindeki söz yaygındır.

Şehirlerde, ilçelerde, kasabalarda gençler artık kendileri tanışarak, anlaşarak evliliğe karar vermektedir. Bütün milletlerde olduğu gibi Kırgızlarda da evlilik, nesilden nesle geçen köklü bir gelenektir.

Etnik şart olarak genelde Kırgız’ın Kırgız’la evlenmesi gerekir. Geçmişte Kırgızlar sadece Kırgız olanlarla evlenip, milli birlik ve beraberliğin korunmasında bunun önemli olduğuna inanmışlardır. Günümüzde bu durumun az da olsa değişime uğradığını, Kırgız kadınlarının başka milletlere mensup kişilerle de evlendiklerini görmekteyiz.

Kırgızlarda yedi ata geçmeden birbirleri ile evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılırlar.[298] Bundan dolayı her Kırgız çocuğunun yedi atasının adını bilmesi şarttır. Bilmeyenler ayıplanır. Yedi ata geçmeden evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak, neslin sağlıklı olarak yetişmesini sağlamaktır.

Evlilikte akrabalık sınırı Manas destanında da açıkça anlatılmaktadır. Bay Cakıp oğlu Manas’ı Kırgız kızı ile değil de Tacik (yerleşik bir sart) kızı ile evlendirmesinin iki sebebi vardır. Bunlardan biri Manas’a layık kız aradıklarında kızların hepsiyle yedi atalarının bir çıkması, ikincisi ise soyu temizleme, sağlam bir nesil oluşturma isteği vardır, Cakıp Bay’ın. Destanda

---

[297] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 46.
[298] ***Kırgızdar,*** Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 119.

geçen “Kurama temir kurç bolot” (Karma demir keskin olur) atasözü de bu amacı vurgulamaktadır.[299]

Kırgızlar Müslüman oldukları için kendi örf âdetlerinin yanında dinî kurallara da uymaktadırlar. Kırgızlar genelde farklı dinden birileriyle evlenmez. Ancak günümüzde Hıristiyan Ruslarla evli olanlara rastlamaktayız. Bu da 70 – 75 yıl Ruslarla beraber yaşamanın getirdiği etki ile açıklanabilir.

Eskiden olduğu gibi günümüzde de genelde erkek çocuğa evlenme teklifi baba tarafından gelmektedir. Kırgızlar “*ata sözü ar namıs*” (baba sözü ar – namus) diyerek babalarının sözüne kulak verirler ve onların sözünü kanun gibi görürler. Dolayısıyla babanın teklifini reddetmek ayıptır, toplum tarafından hoş karşılanmaz. Baba sözünün namus sayıp, itirazsız kabul edilmesi ve buna uymayanların kınanması bize geleneksel Türk dininde Atalar Kültü inanışını hatırlatmaktadır. Çünkü ata ruhuna duyulan saygı, İslamî gelenekle de birleşerek Türk toplumlarında büyüklere saygıyı, hürmeti ve sözlerini dinlemeyi beraberinde getirmiştir. Burada ayrıca kapalı toplum özelliğinin ve “Ata Erkil” aile yapısının da etkisi söz konusudur.[300]

Büyüklere, atalara saygı Manas destanında Cakıp Hanın Almanbet’e verdiği öğütlerinde de karşımıza çıkmaktadır:

Razı boldum özüñö çorom! Memnun kaldım kendinden yiğidim!
Cırgap kaldım sözüñö çorom! Hayran kaldım sözüne yiğidim!
Sen sıylasañ Bakay degen karıñdı, Saygı göstersen Bakay denen ihtiyarına,
Kuday sıylaar baş başıñdı barıñdı.[301] Allah sever başının varlığını.

Yukarıda belirttiğimiz gibi iki gencin isteği veya dünürcü gelme sonucuyla iki taraf anlaşırlar ve erkek tarafı kıza küpe takar. Bu nişan sayılır.

---

[299] Alımbekov, ***Kırgız Etnopedogogikası,*** c. I, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1996, s. 40, 42.
[300] K. Polat, ***Beşlikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 152.
[301] ***Manas. I***. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 87.

Yine karşılıklı konuşularak düğün günü tespit edilir. Düğün olacağı gün kızı ailesi hazırlar, damat arkadaşlarıyla gelir kızı evinden alır götürür. Kız götürülürken annesi, ablaları ve yengeleri tarafından ağıtlar yakılır. Anne ağıtlarından bir örnek:

Aylanayın kulunum,	Kurban olayım ben sana,
Saymaluu cooluk koluñda,	İşlemeli örtü kolunda,
Saymañ kaldı ordunda.	İşlemen kaldı yerinde,
Keşenem bulga tolobu,	Cüzdanımda para olur mu,
Kelinim kızday bolobu.[302]	Gelinim kız gibi olur mu?

Kudagıy, kümüştön söykö tagıp al,	Dünürüm, gümüş küpe takınız,
Kün tiygizbey bagıp al,	Güneş geçirmeden bakınız,
Altından söykö tagıp al,	Altın küpe takınız,
Ay tiygizbey bagıp al.	Ay geçirmeden bakınız.
Ak taldan bolsun örgööñüz,	Aksöğütten olsun eviniz,
Akılman bolsun küyööñüz.	Akıllı olsun eşiniz.
Celbir celbir ot küyöt,	Alev alev ateş yanar,
Etegiñ menen öçürgün.	Eteğin ile söndürün.
Cakşı caman söz uksañ,	İyi kötü söz duyarsan,
Köñülüñ menen keçirgin.[303]	Gönlünle affedin.

Kırgızlar arasında yaşamını canlı bir şekilde sürdüren geleneklerden biri de başlık parasıdır. Buna Kırgızlar "*kalıñ*" derler. Eskiden başlık parası kızın bütün soyuna, akrabalarına verilirdi.[304] Günümüzde sadece babaya verilmektedir. Aynı zamanda eskiden başlık parası vermek sadece oğlanın babasının görevi olmayıp, bütün akrabalarının göreviyken günümüzde bu işi

[302] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 64, 65.
[303] A. g. e, s. 107.
[304] S. M. Abramzon, Nike cana Üy Bülöö, bkz. ***Kırgızdardın cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarıhıy Bulaktarı***, Bişkek, Fond – Soros, 1999, s. 153.

sadece baba üstlenmektedir. Başlık parasıyla ilgili XIX. yüzyılda akademisyen V. V. Radloff tarafından yazıya geçirilen Manas destanında şöyle denilmektedir:

Kırk çoro keldi deyt,	Kırk yiğit geldi diyor,
Kırk cüz cılkı aydap keldi:	Kırk yüz at sürüp geldi:
"Bu nemine cılkılar?"	"Bu ne atlar?"
"*Cakıptın elge salgan salımı*	"Cakıp'ın halktan aldığı vergisi
Kanıkeyge kırk çoronun	Kanıkey'e kırk yiğidin
Aydap kelgen kalıñı".[305]	Getirdiği başlık parası".

Yukarıdaki parçadan anlaşılacağı üzere Cakıp Han da Kanıkey'in babası Temirhan'a başlık parası ödeyebilmek için halktan yardım almıştır. Eskiden başlık parası hayvanlarla ödenirken günümüzde parayla ödenmektedir. Başlık parasının ölçüsü ailenin ekonomik durumuna göre belirlenmektedir. Genelde ekonomik durumu iyi olmayan aileler aldıkları başlık parasıyla kızlarına çeyiz hazırlamaktadır.

Gelin, damadın evine geldiği gün düğün başlar. Günümüzde düğünler genelde sonbaharda hasat mevsiminde olmaktadır. Gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gelin ile damat üç kere döner. Eve girmeden önce kayın valide veya kabile büyüklerinden birileri gelin ile damadı tütsülerler. Böylece gelin ile damadın kötülüklerden, nazardan, beladan Gelin, damadın evine geldiği gün düğün başlar. Günümüzde düğünler genelde sonbaharda hasat mevsiminde olmaktadır. Gelin, damat evine gelince bir ateş yakılır. Ateşin etrafında gelin ile damat üç kere döner. Eve girmeden önce kayın valide veya kabile büyüklerinden birileri gelin ile damadı tütsülerler. Böylece gelin ile damadın kötülüklerden, nazardan, beladan

Kırgızlar özellikle yaşlıların hayır dualarının gerçekleşeceğine inanırlar. Manas destanında da:

[305] W. Radloff, ***Proben***, c. V, bkz. Manas menen Kökçönün soguşkanı, Kanıkeydi alganı, Manas Ölgöndön Son Tirilgeni Bölümü, s. 122.

Kaardanıp attanıp,	Hiddetlice yola çıkıp,
Kankor Manas oşondo	Kaplan Manas bu sefer
Kan Koşoydon bata alıp.[306]	Han Koşoy'un hayır duasını alıp,

denilmektedir.

Kanıkey de Koşoy'un duasından sonra Semetey'e hamile kalmaktadır. Bununla ilgili destanda: "Babam Koşoy giyse diye, duası bana düşse diye, çocuğa hasret kaldım",[307] diye Kanıkey Koşoy'un güreşte giymesi için pantolon dikmektedir ve onun duasını almaktadır. "Er Töştük" destanın devamı olan "Coodarbeşim"[308] destanında da babasının intikamını almak için yola çıkmaya hazırlanan oğlu Coodarbeşim'e önce halkın duasını alması gerektiğini söyler.

Günümüzde de bu inanç yaşamını canlı bir şekilde sürdürmekte ve bundan dolayı yeni gelen geline aile ve kabile büyükleri bol bol dua etmektedir. Geline başörtüsünü örterken okunan veya söylenen dualar da dikkat çekicidir. Okunan ilk dua; "Yolun ak olsun", "Önünü çocuk, arkanı servet kaplasın"dır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Kırgızlarda çok çocuk en büyük servet ve kudret sayılmaktadır. Bu duaların yanı sıra "Tenir, yaradan kollasın, Umay Ene yardım etsin, Ata babaların arbaktarı kollasın" gibi dualar da edilmektedir. Görüldüğü gibi Müslüman Kırgız toplumunda hala eski dinin izlerine rastlanmaktadır. Tenir, Umay, arbak bunların hepsi atalar kültünün önemli özellikleridir.

Bunların yanı sıra geline büyükler tarafından şu dualar da söylenmektedir:

Kuday calgasın!	Allah iyilik versin!
Tilegindi bersin!	Dilediğini versin!
Aldıñdı bala bassın!	Önünü çocuk kaplasın!

[306] ***Manas***. 1. Kitep, Frunze, Kırıgzstan, 1984, s. 121.
[307] A. Akmataliev, Baldarga Arnalgan Salt cana Irım – Cırımdar, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 430.
[308] Coodarbeşim, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 23.

Arkañdı mal, düynö bassın.	Arkanı hayvan, servet kaplasın.
Kuday ıntımak, ıraa bersin,	Allah beraberlik versin,
Izattu caştan kılsın,	Saygılı gençlerden yapsın,
Başıñardı taştan kılsın!	Başınızı taştan yapsın!
Bata berdik caş – karı,	Dua ettik genç – yaşlı,
Alganıñ menen teñ karı,	Aldığın ile beraber yaşlan,
Kayın curtuñdu sıylagın!	Kayınlarına saygı göster!
Ak coltoy bol,	Uğurlu ol,
Ak eleçek başından tüşpösün!	Ak örtün başından düşmesin!
Oomiyin![309]	Amin!

Görüldüğü gibi yeni gelen geline sağlık, mutluluk, zenginlik dilemekle beraber nasihatte bulunmaktadırlar. Kayınlarına saygı göstermesini, saygılı olmasını istemektedirler.

Genelde Kırgız dualarında "koruyucu iyeler" olarak Muhammet, İlyas, Sulayman, Hazreti, Fatma – Zuhra, Nuh, Ulukman, Umay, ata baba arbagı, Manas ata arbagı gibi isimler sık sık geçmekte. Bunların yanı sıra "Koşoy'un yaşını ver", "Kanıkey'in uzluğun ver", "Ayçürek'in güzelliğini ver", "Almambet'in aklını ver"[310] gibi dualar da, dilekler dilenmekte. Evlenen iki gence verilen dualardan bir örnek:

Paygambarım batasın bersin,	Peygamberim duasını versin,
Duşman aldıñarga ötpösün.	Düşman önünüzden geçmesin.
Batma, Zuura,	Fatma, Zühre,
Ulukman pirler koldosun.	Ulukman pirler korusun.
Ak colu şıdır,	Ak yolu açık,
Coldoşu Kıdır bolsun.	Yoldaşı Hızır olsun.
Koro tolgon koy bolsun,	Ahırı dolu hayvan olsun,

[309] Kırgızdar, Sancıra, Tarıh, Muras Önörü, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 514.
[310] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29. Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 201, 202, 203.

Koynu tolgon bala bolsun.[311]	Koynu dolu çocuğu olsun.

Duaların başka bir türü da şöyledir:

Paygambarlar batasın bersin,	Peygamberler duasını versin,
Bay döölötün bersin.	Varlık dövletini versin.
Tenir ata can bersin,	Tanrı ata can versin,
Umay ene bak bersin,	Umay ana baht versin,
Kazanına aş bersin.	Kazanına aş versin.

Kırgız – Kazaklar'da düğün âdetlerinde görülen Kamlık gelenekleri izlerinden birisi de gelinin kayın babasının evinde yanan ocaktaki ateşe yağ atıp secde etmesidir. Kırgızlarda gelin kayın babasının evine ilk geldiğinde başına saçı saçılır. Saçı, genelde un, boorsok (ekmek parçaları), şekerlerden oluşmaktadır. Saçıyla ilgili Abdulkadir İnan şunları söylemektedir: "Saçı – yabancı soya mensup olan bir kızı kocasının soyunun ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için – yapılan bir kurban ayininin kalıntısıdır[312]. Saçı saçılırken de aynı dualar okunur.

Günümüzde Kırgızlar hem dinî hem de resmî nikâh kıyarlar. Kırgızlar için dinî nikâh çok önemlidir. Çünkü dinî nikâhın özel dualaları vardır, yeni evli çiftlere kelime–i şahadet söyletirler. İmam nikâh kıyarken evli çifte bir kâseye doldurulan su içirir. Su içmenin temelinde çok eski Türk inanışının izleri vardır. Çünkü eskiden su içme yolu ile yapılan and ve yeminlerin[313] uygulandığını biliyoruz. Günümüzde de yeni evlenenler su içerek birbirlerine and vermiş olurlar.

Kırgızlarda evlilikle yakından ilgili geleneklerden biri de "Otko Kirgizüü"[314] (ateşe giyirmek). "Otko kirgizüü" milli bir âdet olup, yeni gelini

---

311 A. g. e, s. 263, 264.
312 A. İnan, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** TDK Yayınları, Ankara, 1972, s. 167.
313 B. Ögel, ***Türk Mitolojisi,*** c. II, Ankara, TTK Yayınalrı, 1995, s. 316.
314 Yeni gelini kocasının akrabaları evine davet ederler ve yemek yenir. Ateşe girme geleneğiyle beraber yeni gelin artık onların kabilesine mensup olmuştur.

erkeğin akrabaları ile tanıştırma amacıyla yapılmaktadır. Böylece damadın bütün akrabaları yeni gelin ile kocasını evlerine yemeğe davet ederler ve bundan sonra gelin o ocağa akraba sayılarak gelip gitmesi sağlanır.

Evlilikten birkaç gün sonra gelinin yenge ve ablalarından üç veya dört kişi damat evine gelir. Damat evine gelmelerinin maksadı gelinin giysilerini ve "cene cuurkan" getirmektir. "Cene cuurkan" – kızın ailesi tarafından kızı ve damadı için özel olarak hazırlanmış yorgan ve yastıktır. Bunları damat evine yenge götürdüğü için Kırgızlar "*cene cuurkan*" (yenge yorgan) derler. İlk kez damat evine gelen kızın yenge ve ablaları iyi karşılanır, kurban kesilir, genelde bir gece misafir edilir. Ertesi gün yenge ve ablalar giderken kız evden çıkmaz, gelini kendi odasına oturtur ve elbisesini balta ile bastırırlar. Gelinin elbisesinin balta ile bastırılması geleneksel Türk inancındaki demirin önemi ile ilgili olmalıdır. Eşler arasında sağlam, kuvvetli bir evliliğin sürmesi dileğiyle yapılan bir gelenektir. Çünkü bu pratik beşik toyunda da yapılmaktadır. Çocuğu ilk kez beşiğe belemeden önce beşiğin üzerinde baltanın sallanması, çocuğun kuvvetli ve cesur olması dileğiyle ilgilidir.

Kırgızlar evlendirmiş kızını büyük bir neden olmadan ayırmazlar. Kızı boşanan aile "dua bozdu, belaya rastlar"[315] deyip halk tarafından hoş karşılanmaz. Bundan dolayı Kırgızlar boşanmaktan, ayrılmaktan çok korkarlar. Ancak kadının kocası ölürse, tekrar evlendirilecek yakını olmazsa kadın serbest sayılır.

[315] Kaada Salttar Ak Batalar***, El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Şam Basması, Bişkek, 2003, s. 53.

2.3. KIRGIZLARDA ÖLÜ DEFNİ YAS TÖRENLERİ

2.3.1. Ölümü Düşündüren Ön Belirtiler

Ölüm; insanların kaçınılmaz sonudur ve onları derinden etkilemektedir. "*Akırı başta bir ölüm*"[316] (sonunda başta bir ölüm) denildiği gibi Kırgızlar arasında da başka milletlerde olduğu gibi ölümün habercisi olan ön belirtilerle ilgili halk inanışları bulunmaktadır. Bunlar genelde rüya ve hastanın psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri etrafında yoğunlaşmaktadır. Bunların dışında hayvanların korkunç sesler çıkarması da ölümü haber veren belirtilerdendir. Mesela; atların kişnemesi, köpeklerin uluması, koyun, keçi, inek gibi hayvanların böğürmesi v.b. Uluyan köpeği susturmak için kovalarlar, hatta "kendi başına gelsin" diye öldürürler. Genelde Kırgızlar ölümle ilgili gördükleri rüyalara inanır ve hemen ertesi gün ata ruhlarına Kur'an okurlar ve kötülüklerden koruması, iyilik vermeleri için dua ederler. Rüyaları geç saatlerde ve geceleri anlatmazlar. Rüya sabah erken saatlerde büyüklere anlatılır ve iyiye yorumlanır. Kırgızlar hiçbir zaman kötü rüyayı bile kötüye yormazlar, korkarlar. Onların inancına göre rüya yorumlandığı gibi olur. Genelde kötü rüya görenler sabah akan suya anlatırlar rüyalarını ve "akan su ile git" diyerek dua ederler. Halk arasında yaygın olan ve olacağına inanılan rüyalardan biri de ölen birisinin gelip, yaşayan adamı kendisiyle beraber götürmesi veya onu çağırmasıdır. Bütün bunlar ölüme işaret sayılır. Bu rüyayı gören adam hazırlanır, temizlenir, yıkanır ve çoluk çocuğuna "ölüm günüm yaklaşmış" diyerek haber verir. Bununla ilgili Narın ilinin Ak – Talaa bölgesinin sakini Ceentay oğlu Mambetsultan yaşanmış bir olayı şöyle anlatmaktadır: "1993 yılı idi. Babam 96 yaşındaydı. Sağlığı iyiydi, hiç hastalığı yoktu. Hatta her akşam eşeğine biner sığır çobanından inekleri getirir, sabah da çobana götürürdü. Bir sabah kalktığımızda babam, bana ölebileceğini ve annemize iyi bakmamız gerektiğini söyledi. Babama neler olduğunu sordum, babam bana rüyasını anlattı. Rüyasında kabile

[316] Koşoktor, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 21, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 5.

büyüklerinden birisinin gelip "haydi gidiyoruz" diyerek kollarından çekip götürdüğünü söyledi. Doğal olarak inanmadım, daha doğrusu inanmak istemedim. Sabah kahvaltısından sonra babam saç ve sakal tıraşı olmak istediğini söyledi. Bu işleri hep ben yapardım. Hemen babamı tıraş ettim, sonra el ve ayak tırnaklarını kesmemi istedi. Dediklerinin hepsini yaptım. Namazını kıldı. Biz beş kardeşiz. Üç erkek, iki kız. Evin küçüğü benim. Ablalarım başka kasabada yaşıyorlar. İki ağabeyim de bizimle aynı kasabada oturuyorlar. Babam ağabeylerimi çağırmamı istedi. Onları çağırması için oğlumu gönderdim, ağabeylerim çok bekletmeden hemen geldiler. Babamın gündüz yattığı yatağı vardı, kendisini yatağına yatırmamızı istedi. Yatağına yatırdık. Babam bize: "Hepiniz oturun, sakin olun, korkmayın, ben öbür dünyaya gideceğim. Çok yaşadım. Hepinizden memnunum. Annenizi üzmeyin, ona da iyi bakın" dedi. Ben ağlamaya başladım. Ağlama, imamı çağır dedi. İmam zaten komşumuzdu. İmam kapıdan girer girmez babam bir şey demeye çalıştı, imam hemen başındaki yastığı çekip aldı ve kelime – i şahadet getirdi. Bu günü hiç unutmadım, halk arasında özellikle yaşlılar "Allah'ım Ceentay'ın ölümü gibi ölüm ver, hasta etmeden, yatağa yatırmadan canımı al alacaksan" diye dua ederler,[317] dedi. Yukarıda anlatıldığı gibi rüyada ölen birisinin götürmesinin yanında rüyada kan görmek, dişlerinin dökülmesi, çamurlu suda boğulmak ölümün işaretidir. Rüyasında ölüm işaretini görmek çok eskilere kadar gitmektedir. Örneğin; Kırgızların arkaik destanı "Kococaş"ta hanımı Züleyha'nın gördüğü rüya ölümün bir işareti idi.[318] Bunun gibi inançlarla Oğuz sahasında da karşılaşabiliriz. Dede Korkut destanında da Salur Kazan rüyasında, on parmağını kanda görür ve rüyasının iyiye işaret olmadığından endişelenir.[319] Bunların dışında evde ayna kırılırsa, yıldız kayarsa ve çocuk çok ağlarsa birisinin öleceğine inanırlar. Çocuk çok ağlamasına Kırgızlar "uluma" derler. Uluma ölümün habercisidir. Hiç durmadan ağlayan çocuk, büyükler tarafından "kendi başına gelsin, anne baban sağ olsun" diyerek azarlanır. Hatta büyüler yapılır. Buna

[317] Ceentayev Mambetsultan'ın (1955) söylentilerinden. 2007 yıl, 10. ağustos. Kırgızistan'ın Narın iline bağlı Ak Talaa bölgesi.
[318] Kococaş, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 67.
[319] M. Ergin, ***Dede Korkut Kitabı,*** c. I, Ankara, TDK Yayınları, 1964, s. 16.

benzer inançlar Anadolu'nun Gaziantep ve Kars yörelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Gaziantep'te de çocuk çok ağlarsa, uluma sayılır ve uluyanın gömleği loğ taşına gerilerek cezalandırılır. Kars'ta çok ağlayan çocuğun, babasının ölümüne sebep olacağı inanılır. Bu yüzden ağlayan çocuklara anaları, "yaşın başını yesin" diyerek, babaların ölümlerini önlediklerine inanırlar.[320]

Kırgız halk inançlarında ölümü hatırlatan ön belirtilerden yukarıda işaret ettiklerimizin yanında hastanın fizyolojik değişiklikleri de dikkat çekmektedir. Buna göre, hasta adam gözlerini yummadan insanlara yalvarır gibi bakar, dudakları kurur, yüzü solar, dili yarılır. Bunlar da ölümün işareti sayılır. Hatta hasta adam ölmeden birkaç gün önce iyileşir, buna Kırgızlar "boy tüzöö" (boyunu düzemek) derler. Kırgız Türklerinin inançlarına göre çok hastalanan, ölümü beklenen birisi ölmeye yakın iyileşir, güzelleşirmiş.

2.4. ÖLÜM SONRASI YAPILAN İŞLEMLER

2.4.1. Ölümden Hemen Sonra Yapılan İşlemler

Kırgızlarda birisi ölürse hemen imam çağırılır. İmam gelir ve adamın başucuna oturur dua okur. Buna Kırgızlar "ıyman aytuu" derler. Kırgız inançlarına göre "ıyman" duymadan ölen insan kâfir (dinsiz) sayılır.[321] Tabi ki buna kazada, savaşta, yangında kısaca beklenmedik anda ölenler dahil edilmez. Bu yüzden evde hasta, ölümü beklenen birisi varsa imam daha önceden çağırılır. İmam duasını okuduktan sonra adamın yüzünü kıbleye doğru çevirir, gözlerini, çenesini kapatır ve bağlar, Kelime – i Şahâdet ve Kelime – i Tevhit getirir. Evde yaşça büyük birisi varsa ölünün ağzına su damlatır bazı bölgelere de tereyağ koyarlar. Bu işlem öncelikle ölünün cennete girmesi için ise, ikinciden ölü öbür dünyaya aç gitmesin inancındandır. Tam bu sırada içeride kadınlar ağıt yakarlar, dışarıda erkekler

[320] Y. Kalafat, ***Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,*** Ankara, AKM. Yayınları, 1996, s. 123, 125.
[321] T.Bayalieva. ***Do İslamskie Verovaniya u Kırgızov***, Frunze, İlim Basması, 1972, s. 95.

sesli ağlarlar. Böylece konu komşu ölüm haberini almış olurlar ve ağıt yakarak gelmeye başlar. Buna Kırgızlar "ökürüü" derler. Aslında "ökürüünün" tam karşılığı "bağırmak"tır. Bir bakımdan "ökürüü" yüksek sesle ağıt yakmak anlamını taşımaktadır. Cenaze evine ilk gelen kimse sesli ağlayarak yani "ökürüp" gelmek zorundadır. Sesli ağlamadan gelenler ayıplanır, onlara sitem edilir.[322] Kırgızların "ökürüü" ile ilgili geleneği Manas destanında da anlatılmaktadır. Manas'ın oğlu Semetey Buhara'dan ilk kez kendi mekânı Talas'a geldiğinde babası Manas'ın mezarına ökürerek gelir:

Eki suunun kuyuluş,	İki suyun birikmiş,
Dayrasınday kan atam.	Deryası gibi han babam.
Eki tonun urunuş,	İki dağın vuruluş,
Çon zoosunday kan atam.	Kayası gibi han babam.
Tanga cuuk sarı cıldızday,	Sabahki sarı yıldız gibi,
Atama bolcoş bolup barbadım.	Babama yakın olamadım.
Birge cürüp canında,	Beraber olup yanında,
Atama coldoş bolup kalbadım.	Babama yoldaş olamadım.
Çöptün başın termetken,	Ot başını sallayan,
Celdey baykuş bar beken.	Yel gibi garip var mıymış?
Atanın cüzün körbögön,	Babanın yüzünü göremeyen,
Mendey baykuş bar beken.	Benim gibi garip var mıymış?
Kabılan atam ölböy kal,	Kaplan babam ölmeseydin,
Calgızın cetim kalbay kal.	Yalnızın yetim kalmasaydı.
Katar cürüp özünö,	Beraber olup seninle,
Kaapırga nayza sunbadım.	Kâfire mızrak vursaydım..
Anan atam ölbödün,	Sonra babam ölseydin,
Men senin ar corugun körbödüm.[323]	Ben senin her hünerin görseydim.

İşte bu Semetey'ın babasına yaktığı ilk ağıdı budur. Buna baktığımızda ölünün bulunduğu yere "ökürüp" gelmek çok eskilere dayanmaktadır.

---

[322] Daha geniş bilgiler için bkz. A. Akmataliev, *Baba Saltı, Ene Adebi* (eldik salt), Bişkeke, Şam Basması, 1993.

[323] ***Semetey***. Cusup Mamay'ın varyantı. Arapaçadan çev: K. Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 73.

Kırgızlarda ölüyü gömme herkesin görevi olarak bilinir. Ölü evine gitmeyenler, yardımda bulunmayanlar ayıplanır. Bundan dolayı Kırgızlar bir düğüne gitmeyebilirler fakat ölü evine mutlaka giderler. Ölünün olduğu odada yiyecek ve ayna varsa üzeri örtülür. Ceset soğuyana kadar el sürülmez. Ceset soğuduğu zaman elbisesi çıkarılır ve ön temizleme işi yapılır. İlk yıkanan suya "mayram suuga aluu" (bayram suya almak)[324] derler. Ölen kadın ise kadın yıkar, erkek ise erkek yıkar. Bu yıkama işini genelde yaşlı tecrübeli kişiler yapar. Fakat esas yıkama işi üçüncü günü definden önce yapılır. Ön temizliği yapıldıktan sonra cesedin üzerine beyaz örtü örtülür. Hemen konu komşu yardımıyla Kırgız boz üyü kurulur. Ölü erkekse boz üyün sağ tarafına kadın ise sol tarafına konur, yüzü kıbleye, başı sol tarafa çevrilerek yatırılır, üzerine örtü örtülür ve karnının üstüne ağır bir şey konulur. Böylece ölünün şişmesi önlenir. Ölünün yattığı yere perde çekilir. Boz üyde ölünün yakınları ve kabile yaşlıları oturur. Ölü evine bütün yakınları, uzaktan akrabaları ve kabile üyeleri gelir ve defne kadar gitmeden hizmet ederler. Özellikle bu durumlarda kabile gelinlerine ve yiğitlerine çok iş düşer. Çünkü evin bütün odalarına sofra kurulur. Gelinler "boorsok" denilen ekmek parçalarını yapmaya başlarlar. Çok kalabalık ve sürekli gelen giden olduğu için neredeyse her gün "boorsok" pişirilir. Geceleri büyükler, yaşlılar uyumazlar, ışıkları söndürmezler. Ayrıca cesedin bekçileri olur. Bunlar genelde kabile büyükleri yaşlı kadınlardır. Bunlar hiç uyumadan bozüyde cesedin başında sohbet ederler. Buna Kırgızlarda "söök kaytaruu" (ceset bekçisi) derler.

Ölüm olayı herkese duyurulur. Buna Kırgızlar "kabar aytuu" (haber göndermek) derler. Ölünün akrabaları gerekli yerlere haber verir. Genelde bu iş telefon veya postaya gidip kime haber verecekse onun yaşadığı yerin muhtarını arayarak "kara haberin" bildirilmesi istenir.

---

[324] A. Akmataliyev, ***Baba saltı, ene adebi*** (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 74.

Kırgızlarda “kabar aytuu”, ölümün duyurulması, toprak salmak için çağırılma hadisesi ölenin değerini yükseltmekte ve ona saygı gösterildiğini belirtmektedir. Aynı zamanda “kabar aytuu” (haber verme) Kırgızlarda köklü, çok eskiye dayanan bir gelenektir. Kabar aytuu (haber verme) Manas destanında da geçmektedir:

Uçkan kuş menen carışıp,	Uçan kuş ile yarışıp,
Anırday oozu açılıp	Anırır gibi ağzı açılıp,
Ak köbügü çaçılıp	Ak köpüğü saçılıp,
Okuroo, tüygön ak tizgin	Sıkı örülmüş ak dizgin,
Koş kolunda karışıp	İki elinde tutmuş
Acıbay ketti kabarga[325].	Acıbay gitti haber vermeye.

“Kurmanbek” destanında da yedi yaşındaki oğlu Seyitbek’in Kalmuklara savaşa giden babasına:

Attansañ şeyit saparga,	Göçersen şehit sefere,
Ak kepindep kömörmün,	Ak kefenleyip gömerim,
Atıña kara tul salıp,	Atına kara tul yapıp,
Atakelep ün salıp,	Babacığım diye bağırıp
Uruuluu Kıpçak eliñe	Soylu Kıpçak halkına
Uguzuşka cönörmün.[326]	Duyurmak için giderim,

demesi çocuğun boyun borcu olan görevini küçük olmasına rağmen yapacağını belirtmektedir.

Kırgızlar, ölümün haber verilmesine ve defin için çağırma âdetine çok önem vermektedirler. Bu âdetin gerek ölü sahibi gerekse çağırılanlar tarafından gereği gibi yerine getirilmemesi durumunda toplum tarafından sitem edilir ve dedikodusu yapılır. Bazen de kara haberi alıp gelmeyen tarafa, ölü sahibi “bir avuç toprağını esirgedi” diyerek küser, bazen haber

[325] A. Akmataliyev, ***Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü***, Bişkek, Şam Basması, 2000, s. 301.
[326] Kurmanbek - ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. III, (kence epostor cana poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 176.

göndermeyen tarafa “bizi saymadı haber vermedi” diyerek ikinci taraf küser. Bundan dolayı Kırgızlar ölüm olaylarında haber gönderme işine çok dikkat ederler.

Kırgızlar, ömür suyu tükenmiş, kalbi durmuş birileri için ölmek fiilini doğrudan kullanmazlar. Özellikle söz konusu yakınları olduğu zaman daha çekingen davranırlar. Onun yerine “kaza boldu” (kaza oldu), “köz cumdu” (göz yumdu), “ötüp ketti” (göçtü gitti), “eesine verdik” (sahibine verdik), “düynödön kayttı” (dünyadan göçtü) gibi eğer çocuksa “uçup gitti” (uçtu gitti) veya “çarçap kaldı” (yoruldu) fiillerini kullanırlar. Çünkü “ölmek” fiilini kullanmak yeniden dünyaya gelmeyi engelleyebilir[327] korkusunu taşır. Çocuklar için “ölmek” fiilinin kullanılmamasının en önemli nedenlerinden biri de, onların günahsız bir şekilde doğrudan cennete gideceklerine olan inançtır.

Aslında Orhun Yenisey abidelerinde yazılan metinlerde de “öldü” yerine genelde “uçtu” kelimesi kullanılmakta. Örneğin: “Bilge Kağan uçtu”[328], denilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi eski abidelerde geçen “uçtu” kelimesi günümüzde sadece küçük çocuklar için kullanılmaktadır.

Kırgızlarda ölüm haberini çok yakınlarına duyurmak büyüklere düşen iştir. Buna “uguzuu” derler. Uguzuunun kendine has metotları vardır. Herhangi birisi gelip yakınının ölümünü duyurma hakkı yoktur. Duyurmaya gelenler yukarıda belirttiğimiz gibi doğrudan ölüm ifadesini kullanmadan, incitmeden duyurmaya çalışırlar. Kırgızlar çok eskiden beri şarkıya, şiire yetenekli millet olmuşlardır. Dolayısıyla ölüm haberini bile komuz eşliğinde hüzünlü ezgilerle bazen de şiirler, şarkılarla duyurmuşlardır. Kırgızlarda “uguzuu” çok eskilere dayanan bir gelenektir.

---

[327] J. P. Roux, ***Orta Asya’da Kutsal Hayvanlar ve Bitkiler,*** İstanbul, Kabalcı, 2005, s.45
[328] ***Orhon – Enisey Tekstteri***, Frunze, İlim Basması, 1982, s.68.

Cengiz Hanın oğlu Timuçin'in ölüm haberinin dönemin akını Ket Buka tarafından duyurulması Kırgız sözlü kültür geleneğinde hala varlığını sürdürmektedir. Djuçin'in ölümüyle ilgili efsane 1897 yılında "Kirgizskoy stepnoy gazeta"sında (Kırgız kırsal gazetesi) yayımlanmıştır. Onun ölümünü Cengiz Han'a duyurmayla ilgili çok sayıda efsane karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; XIII. yüzyılda yaşayan Arap bilim adamı İbn – al – Asip'in yazıp bıraktığı bir varyant şöyledir:

Tuu kuyrugu bir kuçak	Tuğ kuyruğu bir kucak
Tulpar kaçtı ey, hanım,	Yürük at kaçtı ey, hanım,
Tuurunan boşonup,	Kafesinden boşanıp,
Şumkar kaçtı ey, hanım.	Sungur kaçtı ey, hanım.
Altın taka, kümüş mık,	Altın nal, gümüş çivili,
Duldul kaçtı ey, hanım,	At kaçtı ey, hanım
Altın ordo başınan	Altın saray başından
Bulbul kaçtı ey, hanım.	Bülbül kaçtı ey, hanım.
Deñiz tolkup çaypalıp,	Dalgalanıp dökülüp,
Köl böksördü ey, hanım,	Göl azaldı ey, hanım,
Terek tüptön cıgılıp	Ağaç tipten yıkılıp
Cer böksördü ey, hanım,	Yer azaldı ey, hanım,
Ala – Too kulap baş bolup,	Ala – Dağ başta yıkılıp
Bel böksördü ey, hanım	Geçit azaldı ey, hanım,
Berekelüü nur kaçıp,	Bereketli nur kaçıp,
El böksördü ey, hanım.[329]	El azaldı ey, hanım,

şeklinde Cengiz Han'a oğlunun ölüm haberi duyurulmuştur. Bunu duyan Cengiz Han:

Ket, ket, ket Buka	Git, git, git Buka
Kebi suuk, it Buka.	Sözü soğuk, it Buka.
Karap turgan kaşımda,	Bakıp duran karşımda,
Kaşın kursun, it Buka.	Gözün oyulsun, it Buka.
Küü menen sayragan,	Ezgi ile söyleyen,

[329] R. Kıdırbaeva, T. Tanaev, Koşoktor, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 142.

Sözün kursun, it Buka.	Sözün kahrolsun, it Buka.
Kara candı kaşaytkan	Canımı benim acıtan
Çırın kursun, it Buka.	Sesin kahrolsun, it Buka.
Atayı kelgen aldıma	Hususi gelen karşıma
İşin kursun, it Buka.	İşin kahrolsun, it Buka.
Komuz çertip corugan	Kopuz çalıp yorumlayan
Tüşün kursun, it Buka.[330]	Düşün kahrolsun, it Buka,

diyerek oğlunun ölüm haberini almış olur. Aslında şairin kendi adı sadece Buka imiş, işte bu haberden sonra kendi adına Ket (git) eklenmiş ve Ket Buka olarak anılmaya başlamış.

Aileye oğlunun ölüm haberinden bir örnek:

Kan başına iş tüşsö,	Han başına iş düşerse,
Kaygısın curtka bilgizbeyt.	Üzüntüsünü halkına belli etmez.
Köpüröö oop kölgö ketti,	Köprü devrilip göle gitti,
Ular uçup çölgö ketti.	Kuş uçup çöle gitti.
Senin uuluñ solgo emes oñgo ketti,	Senin oğlun sola değil sağa gitti,
Baarıbız bara turgan colgo ketti.[331]	Hepimizin gideceği yere gitti.

Uguzuunun (duyurmanın) başka bir türü:

Ak kuu uçup kölgö ketti,	Ak kuğu uçup göle gitti,
Şumkarıñ uçup	Kartalın uçup
Koluñdan kaçtı.	Kolundan kaçtı.
Körünböstöy cerge ketti.	Görünmeyen yere gitti.
Kuday üçün Ibırayım paygambar,	Allah için İbrayım peygamber,
Ismayıldı kurban etti.	İsmayıl'ı kurban etti.
Ölbösö Adam ata kayda ketti?	Ölmediyse Âdem ata nereye gitti?

[330] A. Akmataliev, Buka Irçı, bkz. ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 5, (Kırgız el ırçıları), Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 10.
[331] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 181.

Tuyagı bütün tulpar cok,	Toynağı sağ yüğrük at yok,
Kanatı bütün şumkar cok,	Kanadı sağ kartal yok.
Tuyagı bütün tulparıñdan ayrıldıñ.	Toynağı sağ yüğrük atından ayrıldın
Kalganın Kuday oñdosun.[332]	Bundan sonra Allah iyiliğini versin.

Kırgız halk şairi Toktogul Satılganov (1864 – 1933) Sibirya'dan sürgünden döndüğünde biricik oğlu Topçubay hayata gözlerini kapamıştı. Toktogul'a oğlunun ölüm haberini duyurma işi zamanın genç şairi Korgool'a düşer. Kırgool hemen ölüm haberini söylemeden ilk önce komuz eşliğiyle Toktogul ile selamlaşır, olan bitenlerden haberdar eder, sona doğru ölüm haberini şöyle duyurur:

Külgüñdü kiyip kirdetken,	Kürkünü giyip kirleten,
Külüktü minip terdetken.	Yüğrük atını binip terleten.
Küküğüñ calgız Topçubay,	Guguk kuşun Topçubay,
Kün tiybes sapar col ketken.	Gün değmemiş yere gitmişti.
Bulumdu kiyip kirdetken,	Bulunu giyip kirleten,
Buruldu minip terdetken,	Koşucu atı binip terleten,
Muñayba caman adamça.	Üzülme güçsüz adam gibi.
Bulbuluñ calgız Topçubay,	Bülbülün biricik Topçubay,
Musaapır sapar col ketken.[333]	Gelemez uzak yol gitmişti.

Uguzuunun (duyurmanın) başka bir türü:

Ak kuu uçup kölgö ketti,	Ak kuğu uçup göle gitti,
Şumkarıñ uçup	Kartalın uçup
Koluñdan kaçtı.	Kolundan kaçtı.
Körünböstöy cerge ketti.	Görünmeyen yere gitti.
Kuday üçün Ibırayım paygambar,	Allah için İbrayım peygamber,
Ismayıldı kurban etti.	İsmayıl'ı kurban etti.

[332] A. g. e. s. 182.
[333] Koşoktor - ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 21, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 21.

Ölbösö Adam ata kayda ketti?	Ölmediyse Âdem ata nereye gitti?
Tuyagı bütün tulpar cok,	Toynağı sağ yüğrük at yok,
Kanatı bütün şumkar cok,	Kanadı sağ kartal yok.
Tuyagı bütün tulparıñdan ayrıldıñ.	Toynağı sağ yüğrük atından ayrıldın
Kalganın Kuday oñdosun.[334]	Bundan sonra Allah iyiliğini versin.

Bu örnekten "uguzuu" geleneğinin günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdürdüğü görülmektedir.

Kırgız inançlarına göre insanın canını Azrail alır. Kırgızlar iyi insanlar ölümü kolay, kötü insanların ölümünün zor olduğuna inanırlar.

Müslüman Kırgızlar öbür dünyaya, cennet ve cehenneme inanırlar. Manas destanında da öbür dünya kıyamet olarak geçmektedir. Almambet Manas öldükten sonra babası Cakıp Han'ı teskin ederek, "bu dünyada buluştuğumuz gibi kıyamette de buluşacağız"[335] der.

Can ve ruh, Türkler tarafından "tin" (nefes) sözcüğü ile ifade edilmiştir.[336] Günümüzde "tın" sözcüğü Kırgız Türkleri tarafından "dinlenmek, durmak" anlamında kullanılmaktadır. Birisi durmadan çalışınca "canındı tındırsañ bolo" yani biraz dinlensene derken, "canı tıngır" (ölesi, ruhu durası) diyerek beddua ederler. Günümüz Kırgız Türkçesinde can sözcüğü hem hayvanlar, hem de insanlar için kullanılmaktadır.

---

[334] A. g. e. s. 182.
[335] S. Musayev, ***Epos Manas,*** Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 128.
[336] A. İnan, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm***, Ankara, TDK Yayınları, 1972, s. 177.

2.4.2. Cenazenin Bekletilmesi ve Gömülmesi

Kırgızların dini inançlarına göre ölenin yakınları ve çoluk çocuğu üzerinde dört hakkı vardır. Bunlar: 1) Ölüyü yıkayıp kefenleme ve cenaze namazını kılarak defnetmek. 2) Ölünün başka birisine borcu varsa ödemek. 3) Vasiyetini yerine getirmek. 4) Ondan kalan mal – mülkü bölüp miras sahiplerine vermek.

Kırgızlarda vasiyet çok önemlidir. Buna Kırgızlar "*kereez aytuu*" derler. Vasiyet – ölüm döşeğinde yatan adamın geçmiş ve gelecek hayatıyla ilgili endişelenerek söylenen sözdür. Vasiyetini söylemek her adamın hakkıdır, vasiyeti yerine getirmek de ölen adamın çocuklarının, yakınlarının görevidir. Aynı zamanda vasiyet acılı aileyi avutan bir umuttur.[337]

Kırgız sözlü kültür geleneğinde vasiyet, nazım ve nesir şeklinde iki türde yaşamaktadır: Nasır ve nesir şeklinde. Buna bir örnek olarak da Kırgızistan'ın Isık – Köl bölgesinde yaşayan 1858 yılında ölüm döşeğinde yatan bugu kabilesinin lideri kahraman Balbay'ın vasiyetini verebiliriz:

Curtum Isık – Kölgö ıktañar,	Halkım Isık – Göl'de yaşayın,
Keñ Tekes közdöy çıkpañar,	Ken Tekes'e doğru çıkmayın,
Cerge salgın egindi,	Toprağa saçın tohumu,
Tegiz ukkun kebimdi,	Hepiniz dinleyin sözümü,
Tüp, Cırgalañ kıştañar,	Tüp'e, Cırgalan'a kışlayın,
Çeten kelgen koñşunu,	Dışarıdan gelen komşuyu,
Öz tuuganday kuştañar.	Öz kardeş gibi görünüz.
Eki semiz baylañar,	İki semiz bağlayın,
El cayloogo çıkanda	Halk yaylaya çıkınca
Serüündün colun caylañar,	Serin yeri yaylayın.
Aga ini sıylaşıp,	Abi kardeş saygılı,

[337] Daha geniş bilgiler için *El Adabiyatı Serisinin* 29. cildine bkz.

Intımak bolsun baarıñar.[338] Birlik olsun hepinize.

Folklorcu K. Kebekova: " Belki de halk yöneticisi Borombay; dışarıdan gelen komşuyu öz kardeş gibi görünüz demekle yasalara karşı koymayın demek istemiştir. Zamanın akıllı lideri, yasalara karşı gelip baş kaldıran Kırgızların Ruslar tarafından katledileceğini hissetmiştir", şeklinde yorumda bulunmuştur. Aynı zamanda Borombay: *"Curtum at çaptırba aşıma, korgon urba başıma*" (halkım at koşturmayın yuğ aşıma, mezar yapma başıma), diyerek halkının boşuna maddi zarar görmesini istememiştir. Dönemin lideri Balbay Rus, Hokand, Çin, Kalmukların ve bunların dışında yerli zenginlerin halkına yaptığı zulümden endişe ediyordu.

Buulukkan acal tez geldi,	Keskin ecel tez geldi,
Borombayga kez kedi.	Borombay'a sıra geldi.
Murataalı, Tilekmat,	Murataalı, Tilekmat,
Kalıñ bugu eliñdi,	Kalın bugu halkını,
Başkara turgan kez keldi.[339]	Yönetecek sıra geldi,

diyerek halkını halk arasından çıkan bilge adamlara teslim etmektedir. Balabay'ın vasiyetlerinden biri de kendi mekânına, ata babalarının defnedildiği yere götürülüp, ata mezarlarına gömülmekti.[340] Günümüzde de vasiyet canlı bir şekilde yaşamını sürdürmektedir. Özellikle ataların vasiyetleri önemsenir ve yapılmaya çalışılır.

Kırgızlarda cenaze üç gün bekletilir. Bu üç gün içinde defin törenine hazırlanır, kurban kesilir ve uzakta yaşayan yakınları varsa gelir. Yakınlarından ölüyü görmek isteyenler varsa imam ölünün yüzünü açıp gösterir. Bu üç gün içinde sürekli taziyede bulunulur. İlk gelenler yüksek sesle ağlayarak yani "*ökürerek*" gelirler. Erkeklere dışarıda bozüyün önünde bulunan erkekler eşlik eder, gelen kadınlara bözüyde ters dönüp oturan

---

[338] K.Kebekova, Kaada Salt Irları, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 62.
[339] K. Kebekova, a. g. e. s. 63.
[340] S. Attokurov, Dindik İşenimder, ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 143.

kadınlar eşlik eder. Hem erkekler hem de kadınlar ölü yakınlarıyla beraber birkaç dakika ağladıktan sonra onları avutmaya çalışırlar. Genelde ölü yakınlarına taziyeye gelenler tarafından şu sözler söylenir: "*Köp ıylabagıla artı kayrıluu bolsun*"(çok ağlamayın arkası hayırlı olsun), "*kalgan ömürün sizge bersin*" (kalan ömrünü sizlere versin), "*catkan ceri cayluu bolsun*" (yattığı yer rahat olsun), "*Kuday Taala tigi düynödö cay bersin*" (Allah ona öbür dünyada iyilik versin), "*baarıbızdın bara turgan ceribiz*" (hepimizin gideceğimiz yer orası), "*ölüm uluu kudayga naala keltirbegile*" (ölüm uludur isyan etmeyin), "*Kudaydın buyrugu uşul*" (Allah'ın emrinden şüphe etmeyin), "*Bergen de Alla, algan da Alla*" (veren de Allah, alan da Allah), "*Ömür bar cerde ölüm bar*" (Hayat olan yerde ölüm de vardır.) Aynı zamanda bu dünyanın geçici ve yalan olduğunu, öbür dünyanın gerçek olduğunu söylerler. Eninde sonunda hepimizin gideceği yerin orası olduğunu söyleyerek ölü yakınlarını rahatlatmaya çalışırlar. Bu taziyeler törenin bir parçasını oluşturmaktadır. Taziye geleneği de çok eskilere dayanmaktadır. Örneğin Bilge Kağan'ın ölümü üzerine, Çin İmparatoru tarafından taziyelerin sunulması için heyetler gönderilmiştir.[341]

Bu üç gün ölü evi çok kalabalık olur, hayvanlar kesilir, çeşitli yemekler yapılır, sofra hiç toplanmaz. Kırgızların en iyi sıfatlarından biri hep beraber el ele vererek büyük küçük, uzak yakın demeden ölü için hizmet etmeleridir. Ölünün defnedileceği üçüncü gün erkenden herkese ölünün defin saatinin kaçta olacağı haber verilir. Genelde öğlen saatinde defin merasimi yapılır.

Ölüyü esas yıkama işi üçüncü günü gerçekleşir. Buna Kırgızlar "söök cuu" (kemik yıkamak) derler. Yıkama işini yapanlar ölünün dünürleri ve yakınlarıdır, aynı zamanda yaşça büyük olanlardır. Ölüyü yıkamadan önce, ölüyü görmek isteyen yakınları görürler, vedalaşırlar. Eğer ölen adamın anne babası varsa ölünün yanına imamla beraber gelir, ölünün yüzünü açar hiç ağlamadan helâllaşır. Anneler üç kere: "ak sütümden geçtim" (ak sütüm

[341] J. P. Roux. ***Altay Türklerinde Ölüm,*** İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 273.

helal olsun, hakkımı helal ettim) derler. Bundan sonra mevtayı yıkamak için seçilen adamlar bozüye (çadıra) girerler, yıkama işine başlarlar. Mevtayı yıkayan adamların sayısı üç, beş veya yedi olabilir. Bunlardan en büyüğü aksakalı ölünün başını yıkar, kalanları sırayla diğer yerlerini yıkarlar. Ölüyü yıkamak yukarıda belirttiğimiz gibi bir boyun borcudur. Ölü ak sabunla iyice yıkanır ve kefenlenir. Kefenlendikten sonra hem dini hem de Kırgız inançlarına göre cenaze örtüsü açılmaz ve kimseye gösterilmez. Kefenlerde hiç toplu iğne kullanılmaz, iplik çekerek birbirlerine bağlanır. Belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri ölüyü görmek için girenlerin hepsinin abdest almaları şarttır.

Türklerin en eski dönemlerden beri kefen kullandıkları kanıtlanmıştır. Kaşkarlı Mahmut, ölü beylerin ve hanların üzerine örtülen bir kumaş olarak *esük*[342] kelimesiyle kefeni kastetmektedir.

Kırgızlarda cenazeye gelenlere "*cırtış*" (kumaş parçası) verilmektedir. Anlaşılacağı üzere "*cırtuu*" yırmaktan gelmektedir. Fakat belirtmemiz gereken önemli nokta cırtış genelde ölen adam yaşlı ise verilir, ölen adam genç ise pek uygun görülmez. Cırtış aslında cenazeye katılanlara bir hediyedir. Ancak bunun diğer anlamı da "siz de bu adam gibi yaşlanın, siz de bu adam kadar çok yaşayın"dır. Cenazeye katılıp cırtış alanlar çoğu zaman çocuklarından veya torunlarından birine bu dilekle kumaş parçasını verir. Onlar cırtışı mendil yerine kullanırlar. Fakat bazı ailelerde ölü genç olsa bile cırtış verenler var, burada amaç ölüyü hatırlatmaktır. Hatta çoğunlukla kırsal kesimlerde olmak üzere çok yaşlanan adamlar kendileri için cırtış hazırlarlar. Kumaşın en iyisinden alırlar, sandıklarında saklarlar. Çocuklarına da vasiyet ederler: "Bu benim cırtışım öldüğüm zaman gelenlere dağıtın" diyerek vasiyet ederler. Böylece öldükten sonra şanlarının artmasında katkıda bulunurlar.

[342] M. Kaşkarlı, ***Divanü Lugati't -Türk***, c. I, çev; Besim Atalay, Ankara, TDK Yayınları, 2006, s.72.

Eskiden evde erkek ölürse cenazeye gelenlere cırtış veya hediye verilmezdi. Ancak ölen kadın ise ve kocası varlıklı ise cenazeye gelen kadınlara cırtışın yanında iplik, yüzük, ipek kumaş gibi hediyeler verilirdi.[343] Görüldüğü gibi cırtış dağıtmak ailenin maddî durumuna da bağlıdır. Buna örnek olarak 1901 yılında 96 yaşında vefat eden kadın generallerden Kurmancan'ın defin töreninde çocuklara gümüş para dağıtmasını verebiliriz.[344]

Eski Kırgızların defin törenine ait birçok gelenek ve âdet destanlarımıza da derin izler bırakmışlar. Manas destanında geçen defin törenlerinden biri de Han Kökötay'ın defin törenine ait rivayettir. Bu rivayet Ç. Velihanov tarafından 1858 yılında tespit edilmiştir. Bu rivayete göre ölüm döşeğinde yatan Han Kökötay halkına vasiyetini şöyle anlamaktadır: "Halkım, ilim! gözlerim yumulduğu zaman vücudumu kımızla yıkayınız, etimi keskin kılıçla sıyırınız, zırhımı giydiriniz, deriye sarıp beyaz kefenimi başımın altına koyunuz, başımı doğuya yöneltiniz! Kızıl buğralara kızıl çuha (kumaşlar), kara buğralara kara kadifeler yükletiniz. Kırk buğra kurulmuş kervan ile benim çatma haneme (kütüklerden yapılma ev) böyle geliniz! Küme küme kadınlar gelir; onlara kumaşları dağıtınız. Kervanbaşı kara sart seksen keçinin yağıyla karıştırıp tuğla hazırlasın. Büyük ve küçük yolların kavşaklarında aya benzer ak saray, göğe benzer gök saray yapınız… İlim, halkım! Bana hizmette kusur etmeyiniz"[345].

Kırgızlarda her ölüye, onun namaz, oruç, yemin borçlarıyla ilgili işlem yapılır. Buna Kırgızlar "*Dooron Tüşürüü*" derler, Türkiye'deki devir çevirme işleminin benzeridir. Dooron Tüşürüü dinî bir gelenektir. Bunun amacı ölenleri günahlarından kurtarmaktır. Ölü yıkanıp, kefenlendikten sonra imamlar toplanır ölünün bulunduğu yere gelirler. Cenazenin etrafına halka şeklinde otururlar. İmamlardan biri *dooron* işiyle görevlendirilir. Bu şahıs için aile

[343] Talip Moldo. Salt, bkz.***Kırgızdar,*** c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 538.
[344] İ. P. Yuvaçev. Kurmancan - Datka Alaylık Kara Kırgızdardın Kanışası, bkz, ***Kırgızdar***, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 241.
[345] Ç. Velihanov, ***Soçineniye***, s. 209, 210.

reisinin elinden geldiği kadar para, gıda, mal hazırlanır. Dooron başlarken bu şahıs için hazırlanmış olan hayvan yuları görevli hocaya verilir. Görevli hoca " bu adamın yaptığı günahlarını kendi üzerinize aldınız mı?" diyerek yuları oturan imamlara tutturur. İmamlar da "ölen kişinin günahlarını kendi üzerimize aldık" diyerek cevap verirler. Sonra ortaya konulan mal, gıda, parayı orada bulunan imamlar bölüşür, alır[346]. Böylece ölen kişi günahlarından, cenaze sahibi kendi vazifesinden kurtulmuş olur.

Cenazenin mezara götürülmesinden önce yapılan işlemlerden biri de tesbih (ta' lil taşları) çekmedir. Cenaze namazına hazırlıklar yapılırken, molla ile 20 – 30 kişi bir odaya girerler ve "ta'lil taş" denilen tespih çekilir sevabı ölüye bağışlanır. Bunun için önceden 70 – 75 bin küçük taşar toplanır. Bu taşlar molla ile gelenlere dağıtılır. İmam sesli "Lailahe İllallah" diyerek tespih çeker, diğerleri de sessizce tekrar ederler. Bu durum taşların sayısına kadar devam eder. Sonra bu taşlar cenaze ile birlikte mezara götürülür. Ölüyü defnettikten ve mezarın üstü kapatıldıktan sonra taşlar mezarın üstüne dökülür.[347]

Bazen yaşlı insanlar bu ta'lil taşlarını kendileri okuyup, hazırlayıp ölene kadar saklarlar. Kırgızların inanışlarına göre bu ta'lil taşları, ölen insanın günahlarından arındırır, kıyamet günü hesabını kolaylaştırır ve cennete girmesini sağlar.

Her iş tamamlandıktan sonra ölü, bir tabuta konur. Tabut ağaçtan yapılır, hiç demir kullanılmaz. Evin önünde cenaze namazı kılınır. Ölüyü boz üyden çıkarırken önce ayak tarafını çıkarırlar. Buna karşın beşikte belenmiş çocuğu bir odadan ikinci odaya alırken önce başını çıkarırlar. Ayak tarafını çıkarmak kesinlikle yasaktır. Çocuğun ölebileceği inancı vardır. Ola ki, ölen adamın hanımı daha yeni hamile kalmışsa, hanımın akrabaları tarafından biri çıkar ortaya, "O halk dinleyin beni, şahit olun, merhumun hanımı hamileymiş.

---

[346] Talip Moldo, ***Kırgızdar***, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 538.
[347] B. Soltonaev, ***Kızıl Kırgız Tarıhı,*** **c**. I, Bişkek, Uçkun Basması, 1993, s. 53.

Kardeşleri onu bekleyip alın, diyerek duyuruda bulunur.[348] Bu duyurunun amacı dul kalan hanımın sonradan kötü duruma düşmemesi içindir.

Radloff tarafından tespit edilen Manas destanında Manas'ın defin töreni şöyle anlatılmaktadır:

Manastın çımınday canı ketti deyt,	Manas'ın sineğe benzer canı çıktı, diyorlar,
Çın üyünö ketti deyt,	Gerçek evine gitti, diyorlar,
Ak saraylap koydu deyt,	Ak saray yapıp kodular, diyorlar,
Kök saraylap koydu deyt,	Gök saray yapıp kodular, diyorlar,
Togus künü cattı deyt,	Dokuz gün yattı, diyorlar,
Toksondop bee soydu deyt,	Doksan kısrak kestiler, diyorlar,
Altı künü cattı deyt,	Altı gün beklettiler, diyorlar,
Altımış bee soydu deyt,	Altmış kısrak kestiler, diyorlar,
Altınduu tonun togustap,	Altın işlemeli kaftanlarını dokuzar,
Elge cırtış bedri deyt,	Cırtış[349] yapıp halka üleştiler
Karagaydan kalıñ tabıt çaptırdı	Çam ağacından kalın tabut yaptırdı,
İçki cüzün altındap,	İç yüzünü altınla kapladılar
Tışkı cüzün kümüştöp,	Dış yüzünü gümüşle kapladılar,
Manastı tabıtına saldı deyt,	Manas'ı böyle bir tabuta koydu diyorlar,
Sarayga sere kıldı deyt,	Saraya çardak yaptı diyorlar,
Aldıñkı cerden sız ötkörböy,	Altından nem sızmasın diye,
Üstünkü kündön kösün tiygizbey	Üstünden güneşin sıcağı geçmesin diye,
Sarayga serelep koydu deyt. [350]	"Tabutu saray içine yerleştirdiler"

Bu rivayette geçen altın, gümüş kaplamalı tabutlar Çin kaynaklarında da geçmektedir. Orada da Hunların tabutlarının altın, gümüş kaplamalı olduğu anlatılmaktadır. Rivayette geçen cenazenin bekletilmesi, kısrak kesilmesi gibi âdetleri yukarıda belirttiğimiz gibi günümüzde de Kırgızlar hala

[348] ***Kırgızstan Madaniyatı*** Gazetesi**,** 2. Şubat, 1985.
[349] Cenaze törenlerine gelenlere hediye amaçla verilen kumaş parçası.
[350].W. Radloff, ***Proben,*** Manas Destanı c. V, bkz. Manas Ölgöndön Soñ Tirilgeni Bölümü, s. 114.

canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar. Ata ruhlarını memnun etmek için kesilen hayvan sayısı ailenin maddi durumuna göre değişmektedir. Aynı zamanda yine rivayette geçen ölünün giyimlerinin halka dağıtılması günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

Ölüyü gömme törenlerinde geçen bu tür uygulamalar Türklerde Hunlar döneminden beri görülmektedir ve Anadolu'ya geldikten sonra da devam etmiştir.

Batı Hun Türklerinin efsanevi kağanı Atilla, ölümünden sonra, altın gümüş tabut içine yerleştirilir ve geceleyin gizlice bir yere gömülür. Bu gizlilik Kırgızların kahramanlık destanlarda da korunmaktadır. Gizlilik Ata ruhlarının düşman eline geçmemesi, ona bir kötülük yapılmaması inancından kaynaklanmaktadır.

Yine Manas'ın ölümünden sonra Bakay'ın:

"Ak boz beeni soyolu"	"Ak boz kısrağı keselim"
"*Manastın arbagına bagışta*p;	"Manas'ın ruhuna bağışlayalım;
"*Kulkuldabat Kurandı*	"Kulhuvallahi ahad Kur'anı
"Kuptap okup aytalı	"İyice okyualım
"*Ayatıl kürsü ıman da*	"Ayete'l - Kürsiyi
"*Namastın abdan"*[351]	"Namaz için okuyalım".

Gördüğümüz gibi Kırgızların yas ve aş yoğ törenlerinde, eski Türk dinleri ile alakalı olan, İslamlıkla ilgisi olmayan unsurlar karşımıza çıkmaktadır ve günümüzde de varlığını canlı bir şekilde korumaktadır.

Arkeolojik buluntulara göre cenaze törenlerindeki kurbanlar çok eski dönemlerden günümüze kadar devam etmiş bir geleneğin izleridir. Günümüzde cenaze ile mezara sadece erkekler gelir kadınlar ve çocuklar

[351]W. Radloff. ***Proben,*** Manas c.V, bkz. Manasın evlenme, ölümü ve yeniden dirilişi, s. 128.

gelmezler. Kırgızlarda bir kişinin defninin perşembe veya cumaya denk gelmesi ölen insanın iyi bir insan olduğuna ve onun cennete gideceğini düşündürür. Mezara gelenler önce oradaki ata babaların ve yakınlarının ruhları için Kur'an okur. Kazılmış mezar başına otururlar ölünün en yakınlarından biri borcu olup olmadığını sorar, sonra kalabalığa dönerek "Alacağı olan benden alsın, vereceği olan bana versin" der. Sonra imam yine kalabalığa "Bu insan nasıl birisiydi?" diye sorar. Törene katılanlar da onun çok iyi, merhametli ve cömert birisi olduğunu söyler. Kırgızlar gelenek gereği ölenin arkasından kötü söz söylemez. Ölüye hürmet etmek yaşayanların en önemli vazifelerindendir. Bunun için ölü ak gönül ile öbür dünyaya gönderilir.[352]

Böylece rahmetli ebedî yerine yerleştirilir. Mezar üzerine toprakla devenin çöküp yatmış şekli verilir. Kırk adım attıktan sonra durup mezar tarafına dönülüp Kuran okunur. Kırgızlar, defnedilen insanın artık Allah'ın sorgusundan geçmeye başlayacağına ve bu Kuran'ın ona yardımcı olacağına inanırlar. Sonra kalkıp giderler, eve yaklaşınca ölü yakınları sesli ağlamaya başlarlar, sesi duyan evdeki kadınlar eşlik ederler. Bununla ilgili Sarinci Bököy destnanında şu satırlar geçmektedir:

Ukkan el tügöl kelişti	Duyanlar bütün geldiler
Agayın cıyın çogulup,	Akraba, halk toplandı,
Asıl Camgır atasın	Asil Camgır babasını
Alıp barıp kömüştü.	Götürüp mezara gömdüler.
Alganı kaldı kaygıda,	Aldığı kaldı hüzünlü,
Atasın köömüp bolgon soñ,	Atasını gömdükten sonra,
Koluna kızıl tuu karmap,	Koluna kızıl bayrak tutup,
"Irısım atam öttü" – dep,	"Rıskım atam göçtü" - diye
Cetim ıylap tüştü aylına.[353]	Yetim ağlayıp geldi köyüne.

[352] A. Akmataliyev, ***Baba Saltı, Ene Adebi*** (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 76.
[353] Sarinci Bököy, Canıl Mırza Destanı, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. VI, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 50.

Kırgızca tabiriyle ökürüü rahmetlinin yaşına göre uzar ya da sona erer. Genelde ölen yaşlı ise ökürüü fazla sürmez. Sonra imam Kur'an okur, yemekler yenir, giysileri dağıtılır. Giysi alanlar evlerine götürüp, aldığı giysileri üç gece dışarıya bırakırlar. Bunun nedeni ayın, yıldızın giysileri görmesi ve temizlemesi inancı gereğidir.

Kaynaklarda eskiden Kırgızların ölülerini yaktıkları ve ateşin ölüyü günahlarından temizlediklerine inandıkları kaydedilmiştir.[354] Kırgızların İslam Kırgızca tabiriyle ökürüü rahmetlinin yaşına göre uzar ya da sona erer. Genelde ölen yaşlı ise ökürüü fazla sürmez. Sonra imam Kur'an okur, yemekler yenir, giysileri dağıtılır. Giysi alanlar evlerine götürüp, aldığı giysileri üç gece dışarıya bırakırlar. Bunun nedeni ayın, yıldızın giysileri görmesi ve temizlemesi inancı gereğidir.

Kaynaklarda eskiden Kırgızların ölülerini yaktıkları ve ateşin ölüyü günahlarından temizlediklerine inandıkları kaydedilmiştir.[355] Kırgızların İslam

Eski Kırgızların öbür dünyada da yaşamlarını devam ettireceği ve hayattayken kullandıkları eşyaları ahirette de kullanacağı inancından dolayı ölüyle beraber kullandıkları eşyaları da gömerlerdi. Hatta kahramanların atlarını, silahlarını da beraber gömerlerdi. Çünkü öbür dünyada da düşmanlarıyla savaşacağı inancı vardı. Bu milli anlayışa "Gülgaakı" destanında da yer verilmiştir. Gülgaakının atası Koñtaacı ölünce:

At, tonun koşo kömüştü,	Atını, kürkünü beraber gömdüler,
Koşo koydu canına,	Beraber yanına gömdüler,
Coogo kirçü caraktı.[356]	Düşmana tutacak silahı.

[354] Talip Moldo, Ölük Ölgöndögü Dindik Adattar cana Salttar, ***Kırgızdar***, c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 537.
[355] Talip Moldo, Ölük Ölgöndögü Dindik Adattar cana Salttar, ***Kırgızdar,*** c. I, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 537.
[356] Gülgaakı. ***Kırgız Adabiyatının Tarihi,*** c. III, (kence epostor cana poemalar), Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 502.

Günümüzde ölü ile beraber hiçbir şey gömülmemektedir. Yalnız ardıç ağacından küçük bir parça kesip cesetle beraber gömerler, bu da cesedin çabuk kokmasını engellemek içindir. Cesedle beraber ardıç ağacının gömülmesi Manas destanın "Kanıkeydin Comogu"[357] (Kanıkey'in masalı) bölümünde de geçmektedir. Kanıkey Manas'ı defnederken cesedin çabuk çürümemesi için ardıç ağacının külünü dökmüştür.

Kırgızlara ait en önemli geleneklerden biri de defin sırasında "toprak salma"dır. Ölüyü iç mezara koyduktan sonra orada bulunan herkes bir avuç toprak alıp mezara üfler. Bu işi yapmak genelde yaşı on sekiz geçen her Kırgız erkek çocuğunun görevidir. Defin günü mezara toprak salmaya gitmeyip köyde gezen yiğitler halk tarafından hoş karşılanmaz. Ayrıca babası vefat eden birisi mutlaka gitmeli, artık o babasının yerini almış sayılır ve babasının yapacağı işleri yapmalıdır. Bazen babalar ölmeden önce erkek çocuklarına cenazeye mutlaka gitmeleri ve toprak salmaları gerektiğini vasiyet ederler. Çünkü Kırgızların dinî inançlarına göre toprak salmanın sevabı büyüktür. Aynı zamanda *toprak saluu* – bütün küskünlüklerin ortadan kalkması, insanların birbirlerini affetmesi, birliği koruma geleneğinin gereğidir.[358]

Yukarıda belirttiğimiz gibi Kırgızlar cenazeyi üç gün bekletirler. Hemen defnetmek Kırgızlar için çok ayıp sayılır, "ölümüzden bıkmış mıyız hemen gömelim" diyerek, bütün âdetlerini yerine getirmeye, ölü ruhunu memnun etmeye çalışırlar. Bunun aksine Çin Halk Cumhuriyeti'ne tabî Doğu Türkistan'da yaşayan Uygurlarda ölüyü hemen soğumadan, aynı gün defnedilmesi sevap sayılır. Fakat Kırgızlarla Uygurların ortak motifleri de vardır. Kırgızlarda olduğu gibi Uygurlar da ölenin giysilerini ölüyü yıkayanlara verirler ve mezarları yol kenarlarında olur. Amaç aynıdır, gelip gidenlerin ölenlerin ruhu için dua etmelerini sağlamaktır. Buna bir örnek:

---

[357] S. Musaev. ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 58.
[358] D. Sarıgulov, ***Kemtilgen Kitep – Kemigen Kıgız - Keleçek Muundarga Aytılgan Söz***, Bişkek, TAS Basması, 2007, s. 301.

Ben ölürüm, ben ölürüm,
Yol üstüne koyma beni,
Yol üstüne koyarsan koy,
Çölde hiç koyma beni[359].

2.4.3. Ölüyü Anma Günleri

Kırgızlarda ölüyü anmanın, Kur'an okutmanın çeşitli şekilleri vardır. Onlar genelde ölüyü defnettikten sonra üçüncü, yedinci, kırkıncı günleri yapılmaktadır. Bunlar *üçülük*, *cetilik* ve *kırkılık* olarak adlandırılmaktadır. Son olarak tam bir yıl sonra ölünün "*cıldıgı*" (yıllığı) verilmektedir. Bunların dışında ölünün mezar taşının konulduğu gün, doğum gününde, öldüğü günde, Kurban, Ramazan Bayramlarında da ölüyü anar, Kur'an okurlar. Adamın öldüğü günden itibaren kara aşına kadar yapılan işlemlerde ölü evi için çok masraflı olmaktadır. Her zaman sofra kurulu kalır, kurban kesilir. Kurban olarak büyük baş hayvan kesilmesi şarttır, özellikle at kesilirse ölen adamın şanını daha arttırır. Kırgızlar at kesmeyi bir vazife olarak görür. Çünkü ölen adamın ata öbür dünyada bineceğine inanılır. Baş sağlığı dilemek için gelenlerden yemek anlamında hiçbir şey esirgenmemelidir. Bundan dolayı Kırgızlar arasında:

Ölüm bardın malın çaçat,	Ölüm zenginin malını saçar,
Coktun abiyirin açat[360].	Yoksulun ayıbını açar,- derler.

Ölen insanın ailesi varlıklı ise ölümle ilgili bütün dinî işlemler, örf âdetler rahatlıkla yerine getirilir, eğer yoksul ise aile çok zorlanır ve utanılacak duruma düşer. Ölü defnettikten sonra kırkına kadar her perşembe bazı bölgelerde cuma "*cıt çıgaruu*" (koku çıkarmak) denilen işlem yapılır.

[359] A. Rahman, Uygurların Defin Adetleri, bkz. ***III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri***, c. IV, Ankara, 1987, s. 312.
[360] ***Kırgızdar,*** c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 539.

Mayalanmış hamur küçük küçük parçalara bölünerek kızarmış yağda pişirilir. Buna "*boorsok*" adı verilir. Bu yağdan çıkan ekmek kokusunu ölünün alacağına ve karnı doyacağına inanırlar. Bu işlevin perşembe ya da cuma yapılmasının sebebi de ruhların bu günleri eve geleceği inancı sonucudur. Genelde Kırgız inançlarına göre perşembe ve cuma günleri kutsal sayılır. Bundan dolayı ölünün kırkını ve kara aşını perşembe veya cuma gününe denk getirmeye çalışırlar. Makedonya'da Türklerin yaşadığı Kocacık'ta kız istemeye sadece perşembe günleri gidilmesi de dikkate değerdir.[361] Ölünün kırkılığı olduğu gün bütün köy halkı ve köy imamları çağırılmaktadır. Yemek yenir ve bol bol Kur'an okunur, dualar edilir. Kur'an okuyan imamların hakları ödenir. Eskiden ölünün kırkında Kur'an okuyan köyün büyük imamına ölen adamın atını eğeri ve kamçısıyla hatta seccadesini verirlermiş.

Bir yıl sonra yapılan kara aşında ise sadece hemşerileri değil bütün tanıdıkları, eşi dostu, uzakta yaşayan akrabaları ve dünürlerinin hepsi çağırılır. Yuğ aşına çağırılmayan ya da haber verilemediği için gelmeyen insanlar "çoñ aşına" çağırmadı diyerek darılırlar.

Ölünün yoğ aşı, zenginler tarafından çok iyi yapılır, yoksullar tarafından sade bir şekilde yapılır. Kırgızlar ölü gününden bugüne kadarki verilen yemeklerin sevabının ölü ruhuna değeceğine inanırlar. Yukarıda belirttiğimiz gibi eve Kur'an okumak için gelenlere yemek esirgemeden verilir. Bundan olsa gerek Kırgız ve Kazaklar arasında şu atasözü söylenmektedir: "Karnı acıkan karalı eve koşar" (kardı akçan karaluu üygö çurkayt).

Kırgızlarda ölüyü anma günleri üçülük, yedilik, kırkılık ve yıllığının dışında doğum günü ve öldüğü gün yapılır. Bu genelde ailenin ekonomik durumuna bağlıdır. Aile varlıklı ise ölünün ölüm yıl dönümünde mutlaka hayvan keser, halkı çağırır Kur'an okunur, dua edilir, aile yoksul ise sadece

---

[361] Numan Kartal. Kocacıkta Düğün Gelenekleri ve Anadolu'daki İzler, bkz. ***III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV,*** (gelenek, görenek, inançlar), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987, s. 210.

yemek yapılır, kendilerine göre yakın komşularını çağırır, Kur'an okurlar. Ölünün doğum gününde bu işlemleri yapmak şart değildir. Ancak dediğimiz gibi bu gibi anma günlerini genelde varlıklı aileler yaparlar.

Kırgızlarda "*ölü aşı*", oldukça eskilere dayanan bir gelenektir. Kırgızlarda ölüyü anma günlerinden biri olan aş töreni asırlar boyunca dillerde destan olmuştur. Bu tören ölüyü defnettikten tam bir yıl sonra yapılmaktadır. "Yog" töreninin çok mütekâmil şeklini Kırgız ve Kazak beylerinin ve zenginlerinin aş törenlerinde görüyoruz. Kırgızların eski zamanlardaki aş töreni Manas destanında tasvir edilmiştir. Destanda Han Kökötay'ın aşına, yoğ törenine, muhtelif uluslar çağrılmıştır. Semerkantlılar, Kırımlılar, Oğuz Han ili, mağaralarda ve ormanlarda yaşayan avcı klanlar, hatta Ruslar, Çinliler, Kalmuklar gibi kâfir kavimler bile davet edilmiştir. Han Kökötay'ın oğlu, babası için yapacak olan yoğ aşını şöyle anlatır ve gelmeyecek olanları tehdit eder:

Kök dönöndön baş edi,	Kök Dönön'ün başı idi,
Kökötöy Kandın aşı edi,	Kökötöy Han'ın aşı idi,
Başkı attın baygesi,	Önde gelen atın ödülü,
San sarıça töö soyom,	Sayısız sarıca deve keseceğim,
San sarala bee soyom,	Sayısız sarı ala kısrak keseceğim,
San sarı başın koy soyom.	Sayısız sarı başlı koyun keseceğim.
Ayagı attın baygesi!	Sonra gelen atın ödülü!
Tokoyluu cerge toptottum,	Ormanlı yere toplattım,
Bataçı kulga coktottum.	Duacı kula ağıt yaktırdım.
Miñ ala baş kunacını,	Bin ala baş ineği,
Beş cüz tokson beş atka bayge bar.	Beş yüz doksan beş ata ödül var.
Bul aşıma kelbese,	Bu aşıma gelmezse
Körünbösün közümö,	Görünmesin gözüme,
Taarınbasın sözümö,	Darılmasın sözüme,
Tötögölüü bos üyün,	Güzel çadırlarını
Töşkö süröy salbasam.	Yağma edeceğim
Uuldarın kul kılam,	Oğullarını esir yaparım,

Tör tolturgan kızdarın	Başköşede oturan kızlarını
Ak bilekten albasam![362]	İnce bilekten almazsam!

Bu aş töreninde muhtelif oyunlar düzenleniyor; at koşusuna çok sayıda at katılıyor, Çin, Kalmuk, Rus[363] pehlivanları arasında güreşler oluyor. Destanda geçen Kökötay'ın aşı (yogu) çok eski devirlere dayanmaktadır.

Eskiden ölü gömüldükten sonra mezarın etrafında koşturulan atların getirtilmesi günümüzde yukarıda belirttiğimiz gibi büyük ödüllü at yarışlarının düzenlenmesiyle yer değiştirmiştir

2.4.4. Yas ve Ağıt

Yas, "toplum tarafından bizim için önemli olarak tanımlanmış insanların ve yakınlarımızdan birinin kaybıyla duyulan, acı ve üzüntüyü toplumsal kalıplar içerisinde ifade etmektedir".[364] Sözlü kültür geleneğinde destan, masal, türkülü hikâyeler nasıl oluşmuşsa ve her birinin dili nasıl ayrı bir yapı, ayrı bir özellik taşıyorsa, ağıt dili de ayrı bir yapı, ayrı bir özellik taşır. Doğayı anlatışı, yalınlığı bambaşkadır ağıtın. Ağıt ayrı bir şiir tadı taşır.[365]

Kırgız sözlü edebiyat geleneğinde ağıtlar (koşoktor) ikiye ayrılmaktadır. İlki – insanoğlu öldüğü zaman yakılacak ağıtlar, ikincisi; kızları evlendiği zaman yakılacak ağıtlar.

Kırgızlarda da, başka milletlerde olduğu gibi, ölenin ardından "ağıt yakma" "yas tutma" âdeti vardır. "Yas tutma"nın süresi zaman dilimiyle sınırlandırılmaktadır. Bu süre, Kırgızlarda ölünün gömülmesinden başlayıp bazı bölgelerde kırkına, bazı bölgelerde ise bir yıla yani "kara aşına" kadar

---

[362] W. Radloff. ***Proben,*** Manas, c. V, bkz. Bokmurun Bölümü, s. 232.
[363] A. İnan, ***Tarihte ve Bugün Şamanizm,*** Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 194, 195.
[364] İ. Malaçlı, ***Kıpçak Köyü Monografisi***, Yüksek Lisans Tezi, 2002, s.1.
[365] ***Gül Yaprağını Döktü Bugün – Ağıtlar***, Haz; Alpay Kabalcı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 9.

devam etmektedir. Yas süresinin belirlenmesi ölenin yakınlığına, uzaklığına; genç ve yaşlı olmasına, erkek kadın oluşuna bağlıdır.

Kırgızlar genelde kırk gün yas tutar. Fakat Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde yas bir yıl, bazen daha fazla devam etmektedir. Bu süreçte yas tutan insanlar düğüne, eğlenceye gitmezler, süslenmezler, hep kara giyerler. Güneyin bazı bölgelerinde koyu mavi giyerler. Eğer yas tutan kadın ise, başına hep kara örtü örter, hiç gülmez ve erkeklere göre daha uzun yas tutar. Ölenin karısı en az bir yıl yas tutar, renkli giysiler giymekten, makyaj yapmaktan, dışarıda topluma gözükmekten kaçınır. Buna "*karaluu kadın*" (karalı kadın) derler. Eğer kırk güne kadar dışarı çıkarsa, toplum içinde gözükürse ayıplanır. Mecbur kalıp dışarı çıkarsa hep başını öne eğerek yürür. Kırk güne kadar her sabah, öğlen, akşam arkasına dönüp oturarak ağıt yakar, buna kadının kayın validesi, görümceleri vs. yakınları varsa eşlik eder, buna Kırgızlar "*coktoo*" derler, yani yoklamak veya koşok. Ağıtla ilgili en güzel örneği İkinci Dünya Savaşı'nda babasını kaybeden şair Coldoşbay Abdıkalıkov "Yaşam Bitmez" şiirinde şöyle dile getirmiştir:

Atamdı da apam koşçu ele,	Atama da annem ağıt yakardı,
Munduu kılıp ünün sozçu ele,	Üzüntülü sesini çıkarırdı.
Kara kiyip, açpay kabagın,	Kara giyip, asıp suratını,
Tan balasın ıylap tosçu ele[366].	Şafağı ağlayarak karşılardı.

Eskiden görülen bir uygulamaya göre bazıları da kocasının ardından ölmek ister ve yaş deriden yapılan bir kemeri çıplak beline bağlayıp kimseye göstermeden her gün biraz daha sıkar, kemer gitgide belini kesip bundan ciddi rahatsızlık çeker ve çok zayıflar.

Çın çın caman çın caman,	Çın çın kötü çın kötü,
Çınırıp çıkan ün caman,	Çınlayıp çıkan ses kötü,

[366] C. Abdıkalıkov, **T*andalmalar,*** Frunze, Kırgızstan Basması, 1982, . 183.

Tabaktay betke tak caman, Tabak gibi yüze iz kötü,
Tasmaday belge kur caman[367]. İncecik bele kemer kötü –

denildiği gibi bundan ölenler bile olmuştur. Bununla beraber eşi ölen kadın yüzünü tırnaklayıp, yanaklarından kan akıtıp canını acıtmıştır. Buna Kırgızlarda "başı karaluu, beti caraluu" (başı karalı, yüzü yaralı) demişlerdir. Günümüzde bu tür uygulamalar yapılmamaktadır.[368]

1863 yılında Hokand Hanlığı döneminde Oş bölgesinde idarecilik yapan, Ruslara karşı mücadele eden Alımbek Biy öldürülünce hanımı Kurmancan'ın yaktığı ağıt şöyledir:

Kızıldan makmal endeydi,	Kızıldan kadife genişi,
Kıyırı çalkar köldöydü.	Kenarı dolmuş göl gibisini.
Kırgız Kıpçak eliñdin emi,	Kırgız Kıpçak halkının şimdi,
Kızdarı tuubayt sendeydi	Kızları doğurmaz senin gibisini.
Karadan makmal endeydi,	Karadan kadife genişi,
Kaykıgan tereñ köldöydü.	Taşmış derin göl gibisini.
Kırgız – Kazak curtuñdun emi,	Kırgız – Kazak halkının şimdi,
Katını tuubayt sendeydi.[369]	Kadını doğurmaz senin gibisini.

Kırgızın ulu manasçısı Sagımbay Orozbakov ölünce Kırgız halk şairi Osmonkul Bölöbalayev tarafından şöyle ağıt yakılmıştır:

Orozbaktın Sagımbay,	Orozbak'ın Sagımbay,
Irdap öttü cañılbay.	Şarkı söyleyip göçtü durmayıp,
Anık akın er ele,	Gerçek şair er idi,
Emi kaldı tabılbay.[370]	Şimdi kaldı bulunmayıp.

[367] ***Kırgızdar***, c. II, Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1991, s. 539.
[368] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 168.
[369] Ü. Kultaeva. *Kırgız Tarıhının Romanistikası,* Bişkek, Ayat Basması, 2006, s. 107. Daha geniş bilgi için T. Kasımbekov'un *Kırılan Kılıç* romanına bakınız.
[370] S. Attokurov, Eldik Muzıka, ***Kırgız Etnografyası,*** Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 186.

Yukarıda sözünü ettiğimiz gibi ölüm törenleri, buna bağlı olarak ağıt törenleri çok öncelerden bu güne kadar varlığını sürdürmektedir. Ağıt ölüme karşı insanlığın yaratıp sığındığı sığınaklardan biridir. Ağıt ölüm acısını hafifleten bir öğedir. Ölüme karşı etkili bir direniştir.

Folklorcu K. Kebekova'nın: "Genelde Kırgızlarda ağıt sanatı çok güçlü ve söyleyiş dili güzeldir. Hacim bakımından da büyüktür. Sadece İkinci Dünya Savaşındaki ağıtları alırsak tek başına bir cilt olur", demesini müzisyen V. Vinagradov'un: "Kırgız ağıtları söyleniş bakımından diğer Türk Halklarından oldukça farklıdır"[371] demesi doğrulamaktadır. Çünkü müzisyenler V. Vinogradov ile A. Zataeviç Kırgız ağıtlarını notaya döktüklerinde Kırgız ağıtlarının uzun sesli lirik şarkılardan oluştuğunu fark etmişlerdir. Kısacası ağıt, hayatımızda yeri olamayan, kuru hayal değildir. Onun konusu – insanoğludur.

Eski Oğuzların yas âdetleri Dede Korkut destanlarında şöyle anlatılmaktadır: "Beyrek'in babası kaba sarığını kaldırıp yere vurdu. Çekti yakasını yırttı. Oğul, oğul diyerek ağladı, inledi. Ak perçemli anası ağladı, gözünün yaşını döktü; acı tırnakları ile ak yüzünü parçaladı, al yanağını çekti, yırttı; simsiyah saçını yoldu. Kızı, gelini kas kas gülmez oldu. Kızıl kına ak ellerine yakmaz oldu. Yedi kız kardeşi ak çıkardılar, kara giydiler…"[372]

Manas destanında da Kanıkey'in babası Temirhan kızını Manas'a isteyenlere şöyle der:

Corgodon tandap bos bingen,	Yüğrük attan seçip bozuna binen,
Celbegey celge çıkpagan,	Yakası açık rüzgâra çıkmayan,
Cel calkının körbögön,	Rüzgâr yüzünü görmemiş,
Tündö eşikke çıkpagan,	Gece dışarı çıkmayan,
Tünögön aştı içpegen,	Geceleyen yemeği yemeyen,

[371] K. Kebekova, Kaada Salt Irları, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 84.
[372] M. Ergin, ***Dede Korkut,*** 3, 12 hikâye. Ankara, TDK Yayınları, 1958.

Calgız kızım Kanıkey	Biricik kızım Kanıkey
Kara kiyip kalbaybı?	Kara giyip kalmaz mı?
Cortuşçusun koydursun,	Düşman peşinden koşmayı bıraksın,
Anan kızımdı beremin.[373]	Sonra kızımı veririm,

diye Temirhan kızının dul kalmasından, karalar giyip, yas tutmasından endişelenir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Manas'ın ölümünden sonraki Kanıkey'in durumu şöyle anlatılmaktadır:

Kan balası Kanıkey,	Han çocuğu Kanıkey,
Cayıp saldı çaçtarın,	Boş bıraktı saçlarını,
Buup saldı belderin,	Bağladı bellerini,
Kan balası Kanıkey,	Han çocuğu Kanıkey,
Cırtıp saldı betterin,	Yırttı yüzlerini,
Körgön künün köl aldı,	Gördüğü gününü göl aldı,
İçken susun sel aldı.[374]	İçtiği suyunu sel aldı.

Manas destanının devamı olan Semetey destanında da Semetey'in ölümünden sonra Ayçürek'in karalar giydiğinden, saçlarını boş bıraktığından, yırtılmış yüzünden kara kanların omuzlarından aşağı aktığından söz edilmektedir.[375] Görüldüğü gibi Kırgızlarda yas, ağıt, gelenekleri çok eskilere kadar dayanmaktadır.

Kırgızlarda kırk güne kadar sürekli ölü evine gelen giden olur. Bundan dolayı akraba ve yakınları hep yas tutan ailenin yanında ölü evinde bulunurlar. Ölü evinde perşembe ve cuma yıkanmak yasak, çünkü ölü ruhunun bu kutsal günlerde evine geleceğine inanırlar. Bu günü gelen ölü ruhu evden sadece yemek kokusu almalı ve böylece karnını doyurmalıdır. Eğer bu günleri yıkanırsalar gelen ruh sabun suyu içer ve bu durumdan memnun kalmaz inancı vardır.

---

[373] W. Radloff, ***Proben,*** Manas Destanı, c. V, Manas menen Kökçöönün Soguşkanı, Kanıkeydi alganı; Manas Ölgön Soñ Tirilgeni, s. 121.
[374] S. Musaev. ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 13.
[375] S. Musaev. a g. e. s. 210.

Eskiden kocası ölen kadınlar saçlarının belden aşağısını keser ve saçlarını toplamadan serbest bırakarak yasta olduğunu ifade ederdi. Günümüzde bu âdet varlığını yitirmiştir.

Manas destanında da bir hakan, nikâhını bozan, ağır suç işleyen kadınını boşarsa saçlarını kestirerek dışarıya atar veya baba evine götürür bırakırdı.[376]. "Saç kesme" dul olma alameti olarak gösterilebilir. Bununla ilgili destanda şu mısralar geçmektedir:

Munu kılgan katındı,	Bunu yapan kadını,
Çaçtarın kırkıp,	Saçlarını kesip,
Ker baytalga mingizip,	Yağız ata bindirip,
Kementaydı kiygizip.	Kementayı[377] giydirip.
Atasının koluna	Atasının evine
Alıp barıp salbaybı.[378]	Götürüp bırakmaz mı?

Kırgızların, ölülerin ardından yaptıkları yas, yuğ törenleri asırlar içinde birtakım değişikliklere uğramakla beraber, başlangıçta var olan âdetlerin esaslarını yaşatmış ve yaşatmaya devam etmektedir.

Ölünün yuğ töreni sona erdiği gün, herkes yemeğini yiyip gider. En son olarak dul kadının üzerindeki kara giysilerini çıkartma işi kalır. Buna Kırgızlar "*karasın aluu*" derler. Geleneğe göre bu işi dul kadının kendi anne babası üstlenir. Yaslı, karalı dul kadını ocak başına getirirler başındaki kara örtüyü çıkarır, ateşe atar, saçlarını toplar ve beyaz örtü örterler. Bu işlemler yapılırken:

Iramatılıktın topuragı torko,	Rahmetlinin toprağı yumuşak,
Catkan ceri cayluu,	Yattığı yer cennet,
Artı – kiyni mayluu bolsun.	Arkası- sonrası iyi olsun.
Mından kiyin ak eleçek	Bundan sonra ak örtü

[376] K. Karasaev. ***Nakıl Sözdör,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 172.
[377] Keçeden yapılmış üst giyim.
[378] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, s. 172.

Başıñdan tüşpösün.[379] Başından düşmesin,

gibi teselli edici sözler söylenir, buna ek olarak herkes bir ağızdan "kocana Allah rahmet eylesin, günahlarını affetsin, yeri cennet olsun" – derler. Ölen adamın yakınlarına da dünürleri, eş dostları tarafından hediyeler verilir. Yukarıda belirttiğimiz üzere günümüzde kocası ölen kadınlar saçlarını serbest bırakmazlar, fakat modern çağda yaşayan genç kızların saçlarını serbest bırakıp gezmeleri günümüzde de yaşlılar tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu sebeple, "Bu ne hal kocası ölmüş kadın gibi, saçlarını toplasana" diyerek kızları azarlarlar.

Kadının başındaki kara örtü alındıktan sonra eskisi gibi dışarıya çıkabilir, topluma katılabilir. Bundan sonra kadın başkasıyla evlenme hakkını kazanır. Diğer Türk topluluklarında olduğu gibi, kocası ölen kadını kocasının akrabalarından veya bekâr kardeşlerinden birisiyle evlendirme geleneği Kırgızlar arasında da mevcuttur. Bu çok eskilere dayanan bir gelenektir. Bu örnek Manas destanında güzel bir şekilde işlenmiştir. Manas ölünce, karısı han kızı Kanıkey, saçını başını yolar, ağıtlar yakar. Hatun daha yastayken, Manas'ın babası Cakıp Han'ın hilekâr veziri Meñdibay gelir ve Kanıkey'e şöyle der:

At ölsö sooru keres deçü ele,	At ölürse postu miras derlerdi,
Aga ölsö ceñe keres deçü ele,	Abi ölürse yenge miras derlerdi,
Kan balası Kanıkey,	Han kızı Kanıkey
Er Manastan kaldı deyt,	Er Manas'tan kaldı diyor,
Akıl menen tuugan Abıke,	Akıllı doğan Abıke,
Köödök tuugan al Köbök,	Hödük doğan o Köbök,
Er Manastın inisi,	Er Manas'ın erkek kardeşi,
Ce Köbökö tiyebi?	Ya Köbök'e varmaz mı?
Ce Abıkege tiyebi?	Ya Abıke'ye varmaz mı?
Süygönünö tiysin deyt![380]	Sevdiğine varsın diyor.

[379] Kaada Salttar Ak Batalar. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 336.
[380] Radloff, ***Proben,*** Manas, c. V, Semeteydin Tuulganı Bölümü, s. 297.

Bu gelenek “Kococaş” destanında da geçmektedir. Avcı Kococaş öldükten sonra kalabalık halk dul Züleyha’ya gelip şöyle der:

Kalk aytsa katın til almak,	Halk söylerse kadın dinler,
Artında kalgan cesirdi,	Arkada kalan dul kadını,
Aganın zaybın ini almak.	Ağabeyini hanımını kardeş alır.
Zulayka suluu süysün – dep,	Züleyha güzel sevsin – diye,
Sunuş kıldı el – curtu,	Teklif etti – halkı,
Salamat canın kor kılbay,	Selamat canını hor etmeyip,
Sartkoşçuga tiysin – dep.	Sarkoşçu ile evlensin – diye.
Mergendin ordun kur koyboy,	Avcının yerini boş bırakmayıp,
Oşo da bolso bir tuugan,	O da onun kardeşi,
Zulaykaga karalaşıp cürsün – dep.	Zülayha’ya baksın diye.
Kalk sözün cok dep aytpadı,	Halk sözüne hayır demedi,
Kayran kelin akılman.	Gayretli gelin akıllı.
Eerçip cürüp çoñoygon,	Beraber yaşayıp büyüyen,
Eeledi Sartkoşçu.	Sahip oldu Sartkoşçu.
Kalk bir künü cıyıldı,	Halk bir günü toplandı,
Kalamı bar moldosu,	Kalemi var imamı,
Kalgan cesir katındı	Kalan dul kadını
Sartkoşçuga buyurdu.[381]	Sartkoşçu’ya nasip etti.

Bununla ilgili çok güzel bir örnek de Hokand hanlığı dönemine aittir. Kırgız yazarı Tölögön Kasımbekov tarihi romanı “Kırılan Kılıç”ta 1860’lı yıllarda geçen olayı şöyle anlatmaktadır: Ayzaada dul kalalı üzerinden üç yıl geçti. İşte beklenen gün geldi. Babası Camgır ile annesi akrabalarıyla geldi. Ayzaada’nın üzerinden kara giysileri çıkartıldı. Böylece yas dönemi bitmiş oldu. Baba Camgır dünürünün bir şeyler demesini bekliyordu. Fakat dünürü suratını asmış, suskun bir şekilde yere bakıp oturuyordu. Baba Camgır dayanamadı: “Dünürüm bizi Allah birleştirmişti, şimdi de Allah ayırıyor. Ne

[381] Kococaş - ***El Adabiyatı Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 188.

yapalım? Kaderimiz böyleymiş. Sen de çocuğun babasısın. Ayzaada genç. Gençliğine acı. İzin ver", dedi. Bu sözler üzerine dünürü dayanamayıp ağlamaya başladı. Hayır, dedi. Oğlum Temirden ölüp ayrıldım. Şimdi de gelinim Ayzaada'dan diri ayrılamam. Temir öldüyse kardeşi Bolot var.[382]

Görüldüğü gibi Manas destanında geçen "At ölürse postu miras, ağabey ölürse yenge miras" (aga ölsö cene muras, at ölsö söörü muras) atasözünde olduğu gibi hem Anadolu'da hem Orta Asya'da bu gelenek varlığını canlı bir şekilde sürdürmektedir.

Yukarıda dul kadının ölünün "aşını" verdikten yani bir yıl sonra evlenme hakkı olduğunu belirtmiştik. Bununla ilgili güzel bir örnek "Bagış" destanında geçmektedir:

Katınım cesir kalaar - dep,	Kadınım dul kalır – diye,
Başına kara salar – dep.	Kara örtü takar – diye.
Cıl aşımdı bergende,	Yıl aşımı verince,
Cañı erden birdi tabaar – dep,	Yeni koca bulur – diye,
Ümütün üzgön mından köp.[383]	Umudunu yitirenler çok,

diyerek savaş alanını anlatmaktadır.

Zaman zaman evlerin üzerine asılan bayrak veya bezler, habercidir. Eskiden Kırgız – Kazaklarda yas evine kara bayrak asılırdı. Ancak belirtmemiz gereken önemli nokta bazı ölü evinde ak bayrağın asılı oluşudur. Ak bayraktan ölünün şehit olduğunu yani başka birileri tarafından öldürüldüğü anlaşılmaktadır.[384] Kırgız – Kazakların yas tutma töreni ve âdetleri eski Gök Türk ve Oğuzlarda olduğu gibidir. Bu tören ve âdetler XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Türkler arasında çok yaygın olan yas âdetlerinden biri de ölünün bindiği atının kuyruğunu kesmektir.

---

[382] T. Kasımbekov. ***Sıngan Kılıç***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1998, s. 284, 287,
[383] Bagış, Mendirman Destanı, ***El Adabityatı Serisi***, c. 7, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 53.
[384] B. Ögel, ***Türk Mitolojisi,*** c. II, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 175.

Kırgız – Kazaklarda da ölünün bindiği atın kuyruğunu kesme âdetine "*tullamak*" (dul yapmak) denir. Tiyan – Şan Kırgızları ise ölünün atının kuyruğunu kesip, mezarın üzerine diktikleri bir sırığa bağlarlar.[385] Aynı zamanda Kırgız – Kazaklarda düşmanın atının kuyruğunu kesmek büyük bir hakaret ve ölümle tehdit[386] etmek anlamına gelmektedir.

2.4.5. Mezarlıklar ve Mezarlık Ziyaretleri

Kırgızlarda "*markumdun tübölüktüü cayı*" (merhumun ebedi yeri) olarak adlandırılan mezar için, halk arasında "*mürzö*", "*kümböz*", "*cay*", "*beyit*", "*kabır*", "*körüstön*" tabirleri kullanılmaktadır. Günümüzde olduğu gibi, eskiden de Türkler mezar ile ev arasında, büyük bir ayrılık görmüyorlardı. Biri bu dünyanın, öbürü de diğer dünyanın evidir. Nitekim Manas Han öldüğü zaman da onun için Ak – Saray, Gök – Saray[387] yapılmıştır.

Kırgızlarda ölü defnetme hazırlığının önemli aşamalarından birini mezar kazma oluşturur. Mezarı erkekler kazarlar. Köyden altı, yedi delikanlı toplanır. Bunlar mezar kazma işiyle görevlendirilir. Kırgızların dini inançlarına göre mezar kazmak büyük bir sevaptır. Bundan dolayı köyde gönüllü olarak mezar kazmak isteyenler çoktur ve gençler bu işleri sırayla üstlenir. Mezar kazma işi iki veya üç güne kadar sürmektedir. İlk gün mezar kazmak için gelenlere ölü sahibi de katılır. Çünkü kazılacak yeri ölü sahibi seçer. Yakınlarının mezarlarının yanında yer varsa orayı, olmazsa başka bir yer gösterir ve oradaki merhumlar için Kur'an okur. Sonra kazma işine başlanır.

Mezar, bir metre derinliğinde kazılır. Sonra kıbleye doğru yuvarlak bir hazne oyulur. Büyütülerek içi bir mağara gibi olur. Kısaca, mezar içinde iki

---

[385] S. M. Abramzon, ***Oçerk, Kültürı Kırgızskogo Naroda***, Nauka Basması, Leningrad, 1971, s. 52.
[386] A. İnan. ***Tarihte ve Bugün Şamanizm***, Ankara, TDK Yayınları, 1954, s. 146.
[387] B. Ögel, ***Türk Mitolojisi***, c. II, Ankara, TTK Yayınları, 1995, s. 28.

kişinin rahatça dönebileceği kadar geniş olur. Mezarı bu şekilde geniş kazmak sadece Kırgızlara has olduğu söylenmektedir.[388]

Kırgızlarda mezar kazma ücretsizdir. Yukarıda belirttiğimiz gibi "Müslümanlığın sıfatı", "sevap kazanmak, "sevabına ermek"[389] gibi deyimler kullanarak, esas amaçları sevap kazanmaktır. Ancak ölü sahibi mezar kazanlara mutlaka ücret ödemek ister, çünkü mezar kazma işinin ne kadar ağır şartlarda gerçekleştiğini bilir. Bunun bir hak olduğuna inanır ve bu hakkı öder. Eskiden koyun, kuzu, keçi gibi hayvanlar verilirdi. Şimdi ise ekonomik sıkıntılardan dolayı elden geldiğince para ödenmeye çalışılmaktadır.

Kırgızlar mezarlarını el ile (kazma kürek) kazmaktadırlar. Teknik makinelerle kazılan mezarların farkı olduğu için özellikle yaşlılar hiç bu tür mezar istemezler ve ona kâfir ya da Rus mezarı derler. Çünkü Kırgızlar mezara çok özen gösterirler, genişliğine özen gösterirler, mezarı ölünün ebedi evi olduğuna inanırlar.

Kırgızlarda mezarın üzerine bir abide dikmek, ölenin akrabalarının veya çoluk çocuğunun bir borcu olarak kabul edilmektedir. Ancak bu abide bir yıl geçmeden yapılmalıdır. Eğer bir yıla kadar mezar taşı koyulmadıysa o zaman hiç yapmazlar. Çünkü abidenin yıl geçince yapması aileye tekrar ölüm veya kötülük getireceği inancı vardır.

Aynı zamanda adam başka yerde ölürse kendi doğduğu yere, atalarının mezarlıklarına, atalarının yanına getirip gömmek de akrabalarının bir borcu sayılır. Bundan dolayı Kırgızlar başka yerde yaşayan veya görevinden dolayı başka yerde bulunan adam ölürse zor şartlara rağmen kendi vatanına getirir ve halk arasında söylenen "talaaga kömgön ölük itke salgan menen barabar" (yabancı yere gömülen cenazenin köpeğe verildiğinden hiç farkı yok) sözünü dikkate alırlar.

---

[388] A. Akmataliyev, ***Baba Saltı, Ene Adebi*** (eldik salt), Bişkek, Şam Basması, 1993, s. 75, 76,
[389] A. Akmataliyev, ***Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü,*** Bişkek, Şam Basması, 2000, s. 305.

Bu abideler topraktan, mermer taştan yapılmaktadır. Genelde yaşlı insanlar mezarlarının topraktan yapılmasını tercih ederler. İnsanoğlunun topraktan yaratıldığına inancı, mezarlarının da sade bir şekilde topraktan yapılmasını doğurur ve bunu vasiyet ederler. Mermer taştan mezarlara genelde zengin aileler yapar. Bu abidelerin üzerinde ölenin kimliği, doğum ve ölüm tarihi yazılır. Çoğuna da resimleri konulur. Yine yaşlı insanların bazıları resimlerinin koyulmasını istemezler. Mezar taşı abide konurken hayvan kesilir, eş dost, komşu gelir. Bunların dışında bütün akrabaları ve dünürleri de bulunur. Gelen misafirlere evde yemek verilir, sonra hep beraber mezar başına giderler. Mezarda abide konulduktan sonra imam Kur'an okur, dua eder.

Kabirlerin etrafı genelde duvarla çevrilir. Bu hayvanların basmaması için bir korunaktır. Ölenin hayattayken sevdiği veya beslediği hayvanların resmi çizilir. Aynı zamanda bu resimler ölenin mesleğini ve ilgi alanını işaret eder. Mesela; mezarın üzerine konulan geyik boynuzu ölen adamın bugu soyundan geldiğini belirtir. Bu uygulamalar eski Türk geleneğine aittir. Eski Türkler mezarların üzerine kendilerini koruyacağına inandıkları hayvanların resimlerini yapmışlardır.[390]

Kırgızlar ahirete intikal edenlerin kabirlerini kutsal sayarlar. Onlara göre mezarlar kutsal ve temizdir. Çünkü orada günahlarından arınmış temiz insanların yattığına inanırlar. Mezara gitmeden önce abdest alırlar.

Kırgızların mezarları kutsal sayması, saygı göstermesi, onlara bağışlayıp Kur'an okumaları eskiden atalara gösterilen hürmetin bir görünüşü ve yansımasından başka bir şey değildir. Çünkü eskiden Kırgız ataları, nice kahramanları işleri iyi gitmediği zaman mezarlar sığınmış, ata ruhlarından yardım dilemiş ve dertlerine deva bulmuştur. Örneğin: Manas ölünce Kanıkey

[390] K. Polat, ***Beşikten Mezara Krgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, s. 209.

biricik oğlu Semeyet'i düşmanlardan korumak için Buhara'ya babasına sığınır. Gitmeden önce:

Kayran katın Kanıkey,	Gayretli kadın Kanıkey,
"Kümbözünö Manastın,	"Mezarına Manas'ın,
Koştoşup anan ketem" – dep.[391]	Vedalaşıp sonra gideceğim"- diye.

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere Kanıkey Manas'ın ruhundan oğlunu korumasını diler, onun için Kur'an okur, dua eder ve yola çıkar. Günümüzde de Kırgızlar uzak yollara çıkmadan, önemli bir işe başlamadan önce ata mezarlarına gelirler dua ederler, ata ruhlarından medet umarlar. Oradaki ata ruhlarının gelenekte olduğu gibi kendilerine yardım ettiklerine inanırlar.

Kırgızlar mezarı kutsal saydıklarından dolayı, mezarlıları parmak uzatarak göstermezler. Bunu yapanın çarpılacağı inancı vardır. Birisi farkında olmadan mezarlıkları parmak ile gösterirse, parmaklarını ısırıp, ayakları ile hafif ezmek suretiyle acı çekmeleri telkin edilir. Yaşar Kalafat bu tür uygulamaların Anadolu'nun Kars yöresinde de olduğunu tespit etmiştir.

Kırgızistan'da mezarlar genelde yol kenarlarına ve yüksek yerlere yapılır. Yol kenarına yapılmasının nedeni gelip geçenlerin dua etmesi, Kur'an okuması içindir. Yoldan geçen her araba mezara yaklaşınca yavaşlar Kur'an okur, en azından "Yattığı yer cennet olsun" (catkan ceri cayluu bolsun) diyerek geçerler. Yüksek yerlere yapılmasının nedeni atalara gösterilen saygıdan dolayıdır. Her Kırgız mezarlara saygı gösterir, onların kutsal olduğuna inanır. Mezarlıktan geçerken ister arabada, ister at üstünde, ister yaya olsun mutlaka Kur'an okumadan, dua etmeden geçmez.

---

[391] ***Semetey.*** Cusup Mamay'ın varyantı. Arapçadan çev: Keňeş Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 25.

Türkistan bozkırlarında, tarihin en eski zamanlarından beri, mezarların öneminin atalara duyulan güçlü bir saygı duygusundan kaynaklandığı bellidir. Bu mezarların önemi ölülere saygı gösterildiğini kanıtlamaktadır. Bir cenaze töreni düzenlenirken, aslında ölü için endişe duyulmasından, ölüye, kendisi ya da geride kalanlar için rahat bir ortamın sağlanmasından anlaşılmaktadır. Ata ruhlarına saygı göstermenin vazgeçilmez koşullarından biri de, mezar başında dönem dönem kurban kesme törenleri ve ata ruhları için dua okumaktır.[392]

Görüldüğü gibi ata ruhlarının yaşadıkları ve gömüldükleri yerlerin eski Türklerde kabul edilmesi, İslam'ı kabulünden sonra da Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlarda da evliyanın, şehitlerin, kahraman ataların mezarları, türbeleri ziyaret edilerek dua edilmesi, adak ve dilekte bulunması şeklinde varlığını sürdürmektedir. Tarihçi N. Y. Biçurin'in, eski Türklerde ölen adamın çocukları, torunları, akrabaları, kızları toplanıp, ona bağışlayıp kurban kestiklerini, ölünün bulunduğu çadıra girip ağıt yaktıklarını belirtmesiyle,[393] Orhun Yenisey hitabelerindeki Kül Tegin, Tonyukuk, Barsbek'in mezarlarındaki anıtlara bakarak Kırgız Türklerinin ölümle ilgili günümüzde yaptıkları uygulamaları çok eskilere dayandığını görebiliyoruz.

[392] J.P. Roux, ***Altay Türklerinde Ölüm,*** İstanbul, Kabalcı, 1999, s. 188, 189.
[393] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. III, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 56.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZİSTAN'DA KUTSAL MEKÂNLAR ve UYGULANAN PRATİKLER

3.1. ATA MEZARLARI, ADAK YERLERİ ve BU YERLERLE İLGİLİ İNANÇLAR

3.1.1. Kırgızistan'da Bulunan Ata Mezarları

Bütün Türk yurtlarında olduğu gibi Kırgızistan'da da pek çok adak yeri bulunmaktadır. Kırgızlar bunu atalarının manevi şahsiyetlerin fazla olmasına bağlarlar. Manas'ı, Bakay'ı, Koşoy'u, Moyt Ake, Kıdır Ake'yi[313] bu manevi şahsiyetlerin dışında nasıl bırakalım, derler. Bundan dolayı Kırgızistan'da kahramanların mezar yahut mekânları kutsal makamlar haline dönüşmüştür.

Kırgızistan'ın bütün bölgelerinde bulunan kutsal mekânlar ve mezarlar genelde "oboo"[314] şeklindeki anlayıştan oluşmuştur. Bu mezarlar kültü hayatımızdaki İslam dininin, özellikle evliyalar kültünün ayrılmaz bir parçası olmuştur ve bunu daha çok inançlı insanlar aktif bir şekilde sürdürmüşlerdir. Hatta M. S. Abramzon bu kutsal mekânların arasında jeneolojik bağlantıların olup olmadığını bulmaya çalışmıştır. Mesela; Isık Göl bölgesinde bulunan Çolpon – Ata köyünün imamı şu bilgileri vermiştir: Arslanbaba'nın (Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Arstanbap veya Arslanbob adlı ünlü mezar) yedi oğlu olmuş ve onların şerefine aşağıdaki mezarlar yapılmıştır: 1) Oysul – Ata (Kulca şehrinde), 2) Karakol – Ata (Karakol şehrinde), 3) Şın – Ata (Isık Göl'ün kuzeyinde), 4) Mancılı – Ata (Isık Göl'ün güneyinde), 5) Çolpon – Ata (Isık Göl'ün kuzeyinde), 6) Koçkor – Ata ve Oluya – Ata.[315]

---

[313] ***Ata Babalardın Ündörü – Isıkköl Biosfera Aymagındagı Tabigıy Iıyık Cerler,*** Estelik Fondu, Bişkek, 2004, s. 64.
[314] Kutsal mekân.
[315] S. M. Abramzon, ***Kirgizı i ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnıe svyazi,*** Leningrad, 1971, s. 330.

Yukarıda belirttiğimiz yedi kardeşle ilgili hikâye Kırgızistan'ın güneyinde de anlatılmaktadır. Bu yedi kardeş düşmanlardan kaçıp gitmişler ve birbirlerinden uzakta bulunan bu mezarlar onlara aittir.

Kırgızistan'daki adak yerleri ve bunlarla ilgili inanışlar şüphesiz daha fazladır. Biz çalışmamızda sadece konumuzla ilgili atalar kültüne bağlı olarak velilerle ilgili adak yerlerini ve ziyaretlerde yapılan pratikleri ele alacağız. Konumuz dışındaki pınar, dağ, göl, mağara, ağaçlar gibi diğer pek çok adak yerleri üzerinde durulmayacaktır.

1917 yılındaki devrimden sonra yapılan bütün baskı ve yasaklara rağmen, söz konusu adak yerlerinin yanı sıra, Kırgızistan'daki diğer türbe ve evliya makamları da, halk tarafından dileklerinin kabul olacağı mukaddes ziyaretgâhlar olarak görülmüştür. Buralara gelen kimseler, Kur'an okumak, adak kurbanı kesip etini dağıtmak ve nezirlerini vermek suretiyle sevap işleyip arzularına kavuşacaklarına inanmışlardır.

Bugünkü Kırgız Türkçesinde, evliya karşılığında "oluya", "ata", "ata-baba", "pir" kelimeleri kullanılmaktadır.

Siyasi sebeplerle yıllardır ihmal edilen hatta yasaklanan Kırgızistan'daki bu adak yerleri ve bunlar etrafında oluşan inançlar, bütün baskı ve ateizm propagandalarına rağmen yaşamını canlı bir şekilde hala sürdürmektedir. Sovyetler Birliği döneminde Kırgızistan'ın, Kırgızların tarihi ve kutsal mekânları unutturulmaya çalışılmasına rağmen Kırgız Türkleri, "Kutsal Mekânlar – gelecek neslimiz için değerli miras"[316] şeklinde düşünerek kutsal mekânları korumuşlar ve bize ulaştırmışlardır. Çünkü kutsal mekânlara Kırgızistan'ın her yerinde karşılaşabiliriz.

Kırgız Türkleri genelde kutsal mekânlara mezar derler. Mezar kelimesi Arap kökenli olup, ilk başta kutsal mekânlarda yapılan kabristanları

[316] ***Ata Babalardın Ündörü – Isık - Köl biosfera Aymagındagı Tabigıy Iyık Cerler***, Estelik Fondu, Bişkek, 2004, s.8.

anlatmaktadır.[317] Zamanla bu terim halk düşüncesinde kutsal mekânların adı olmuştur. Günümüzde Kırgızistan'da bulunan kutsal mekânları iki türe ayırabiliriz:

1)Tabiatta oluşan mezarlar: pınarlar, dağlar, ormanlar, taşlar, kayalar, ağaçlar, göller vb.

2) İnsanlar tarafından oluşturulan mezarlar: kutsal, evliya, pirlerin, peygamberlerin, ulu insanların mezarları, şehitlerin mezarları.

[317] ***İslam Ensklopediyası,*** Moskova, 1991, s.151.

3.1.1.1. Mancılı – Ata Mezarı

Mancılı – Ata mezarı Isık – Göl'ün güneyinde Bökönbayev köyünden 10 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Mancılı – Ata'nın adına benzeyen Mancılı – Ata deresi mezarın batısında, Mancılı – Ata kabristanı ise doğusunda yer almaktadır. Kabristanın hangi asra ait olduğuyla ilgili hiç bilgi yoktur. Ancak kabristana bakarak çok eski dönemlere ait olduğunu söylemek mümkündür.

Bu kabristana çok sayıda insanın cesedinin gömüldüğünü büyük olmayan çok sayıdaki mezarlar kanıtlamaktadır. Mancılı – Ata mezarının tarihi ile ilgili kesin bir bilgi alamamakla beraber aşağıdaki bilgilerden yola çıkarak aşağı yukarı 1680 yıllarında da bu kutsal mekânın var olduğu sonucuna varabiliriz. Kalmuklar, 1680'li yıllarda Kırgızları kendi mekânları olan Isık – Göl ve Tiyan – Şan'dan kovmuşlar. Kendi topraklarından olan Kırgızlar Fergana bölgesine gelmişler ve burada hayatlarına devam etmek zorunda kalmışlar. Tarihi malumatlara göre ata babalarımız Fergana'da tam 78 yıl yaşamıştır. Er Tabıldı Tiyan – Şan ve Isık – Göl'den Kalmukları kovaladıktan sonra Kırgızlar tekrar kendi topraklarına dönmüşler. Bu zaman zarfında iki, üç nesil geçmiş. Orta nesil ile küçük nesil artık Fergana bölgesini benimsemişlerdir. Çünkü onların ata babalarının cesetleri hep Fergana'ya defnedilmiştir. Bundan dolayı Isık – Göl'e döndükten sonra bile ölen atalarının cesetlerini Fergana'ya götürüp defnetmek bir gelenek haline gelmiştir. Halk arasından çıkan büyük evliya Moyt Ake bu geleneği ortadan kaldırmak amacıyla şöyle demiştir: "Bundan sonra kim ölürse onu Mancılı – Ata mezarına defnedin, çünkü o çok kutsal bir mekândır. Ben ölünce de beni Mancılı – Ata mezarına gömün" diye vasiyette bulunmuştur. Moyt Ake'nin bu sözleri üzerine ölüyü Fergana'ya götürüp defnetme işi ortadan kalkmış ve sonradan kendisi öldüğünde de oraya defnetmişlerdir. Moyt Ake aşağı yukarı

1770'li yıllarda vefat etmiştir.[318]

Mancılı – Ata mezarını birbirlerine yakın yedi pınar oluşturmaktadır. Her pınarın Mancılı – Ata, Umay – Ene, Kırk – Çoro, Kız Bulak, Bala bulak, Köbök'ün ve Maytık'ın Bulağı gibi özel adları vardır. Kışın bazı pınarlar donar, bazıları da hiç donmaz. Halk bu pınarların şifalı olduğuna inanırlar. Mesela; Kız Bulak'ın suyu göz hastalığına iyi gelir, Bala Bulak'ın suyundan çocuk sahibi olmak isteyenler içerler, diğer bulakların suları da her çeşit derde devadır. Bu yedi pınarın birinin buz tutması, birinin de buz tutmaması çok ilginçtir. Çünkü bu pınarların aralıkları en fazla 2m kadar uzaklıktadır ve bu yedi pınarın yedi çeşit tadı vardır. Bu pınarların yanında ikiden dörde kadar ağaçlar vardır. Bulakların oluşması ve ağaçların çıkışıyla ilgili halk arasında efsaneler anlatılmakla beraber yedi sayısıyla ilgili şunlar anlatılmaktadır:

Allah dünyayı, gökyüzünü, yeri, canlıyı, cansızı altı günde yaratmış ve yedinci günü dinlenmiştir. Bundan dolayı yedi sayısının kutsal olduğu söylenmektedir. Hatta yedi sayısıyla ilgili çok sayıda atasözü, deyim vardır. Örneğin; "Yedinin biri Kıdır" (dini efsanelere göre Kıdır ölmeyip, kayıp olan peygamberlerden biridir, o yoksullara, biçarelere yardım eder), "yedi atanı bil", "yedi kere ölç, bir kere kes", "yedi kat yer ve yedi kat gökyüzü"[319] gibi.

Mancılı, bir insan adı mı yoksa başka bir şeyin adı mı, ona ata kelimesinin nasıl eklendiği, eğer kişi adıysa ulusunun, kabilesinin kimliği ve hangi asırda yaşadığıyla ilgili bilgiler yoktur. Fakat çok eskiden beri "Baş dilersen Mancılı – Ata'ya var, mal dilersen Çolpon Ata'ya var" sözü anlamını hiç kaybetmeden yaşamıştır.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, Bay Cakıp bu mezara gelip

[318] K. Cakıpov. ***Mancılı –Ata Mezarı***, Ed. Olcobay Sagımbaev, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 121.
[319] O. Sagımbaev, ***Mancılı – Ata Mezarı***, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 10.

çocuk dilemiş ve Manas'ın doğumu gerçekleşmiştir. Sonra Manas başta olmak üzere birçok kahraman Bakay, Koşoy gibi yüce aksakallar, Manas'ın oğlu Semetey ile hanımı Ayçürök, kahraman Şırdakbek, Er Tabıldı, alp Köbök gibi halk arasında tanınan şahsiyetler bu mezarı ziyaret etmişlerdir.

Mancılı – Ata mezarını çok eskiden bu yana çok sayıda din adamları, bakşılar, tabipler vb. insanlar hiç ihmal etmeden ziyaret etmektedirler. Bundan yarım asır önce halk arasında tanınan Maytık, Karanayza ve Cınaylak adlı dervişler bu mezarı ziyaret etmişler, gelen ziyaretçilere de bu mezarı tanıtmışlar, kendilerinin gördüklerini ve hissettiklerini anlatmışlardır.

Ünlü manasçı Mambet Çokmorov ile halk arasına adı yaygın olan tabipler Maytıkov Namazbay ile Ordobayev Mırzalı da mezarı sürekli ziyaret etmişlerdir. Tabip Ordobayev Mırzalı kendisine gelen insanları bu mezara getirir, dua ettirir, pınarın sularından içmelerini tavsiye eder.[320]

Yine halk arasında anlatılan efsaneler göre mezarın koruyucu ruhu bir ak deve ile ak tavşandır. Onlar bazı insanlara görünür. Devenin bozlaması, atın nal sesleri, çocuğun ağlama sesi, insanların konuşma sesleri, kopuzun ezgisi gibi seslerin geceleri duyulduğu anlatılmaktadır.[321]

Mancılı – Ata mezarını çocuğu olmayanlar gelip geceledikten sonra çocuğu olduğunu, çocuğu yaşamayıp ölen insanlar ziyaret ettikten sonra çocuklarının yaşadıkları, her çeşit hastalıklarla gelen insanların buradan şifa bulduklarını sohbet ettiğimiz Cakıpov Kadırbek anlatmıştır. Aynı zamanda Cakıpov Kadırbek 2001 yılından itibaren Mancılı – Ata mezarının imamlık görevini yapmaktadır. Yine Cakıpov Kadıbek'in anlattıklarına göre Mancılı – Ata mezarına sadece Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden değil, Kazakistan'dan, Özbekistan'dan hatta Rusya'dan ve İngiltere'den ziyarete

[320] O. Sagımbaev, ***Mancılı – Ata Mazarı,*** Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 11.
[321] Nurgül Akremova 43 yaşında. Kocası iki oğluyla Kazakistan'ın Alma – Ata şehrinde lokanta çalıştırıyorlar. Ailesiyle her sene Mancılı – Ata mezarını ziyaret etmektedirler.

gelenler de vardır. Mesela; Rusya'dan Vladimir adlı kişi, İngiltere'den Em adlı kız, Kazakistan'dan Petro adlı genç ziyaret etmiştir. Buraya gelen ziyaretçilerin çoğunu çocuk sahibi olmak isteyenler oluşturmaktadır. Onların çoğunun bir, iki yıl sonra çocukları olduğunu ve sonraki ziyaretlerine çocuklarıyla geldiğini de Cakıpov Kalıbekle olan söyleşimizde öğrendik.

Buraya gelen ziyaretçiler genelde burada gecelerler, dua ederler, ata babaların ruhlarına kurban bağışlayıp Kur'an okurlar ve kurban keserler. Gelen ziyaretçiler inançlı olmalı, kötü niyetli olmamalı ve getirdikleri hayvanlar helal olmalıdır. Bunlar olmazsa dilekleri kabul olmayabilir. Buna bir örnek; Bişkek şehrinden gelen Zulya adlı hanımın getirdiği hayvan bağlı durduğu yerde ipi çözülmüş ve kaçmıştır. O hayvanı yakalayamamışlardır. Bazen buna benzer durumların yaşandığı görülmektedir. Böyle durumlara düşen kişilerin aslında bu mekânın kutsal olduğuna inanmadığını, fakat en son çare olduğu için bir denemek istediğini, bazıları da kurban için hayvanı evinden zor aldığını, evde tartışmalar hatta kavgalar bile olduğunu, böylece nasip olmadığını anlatırlar.

Mancılı – Ata ve bunun gibi kutsal mekânlara Sovyet döneminde gelmek mümkün değildi. Fakat yine de derdine deva arayanlar gizlice gelip, dua eder, ata babaların ruhlarına kurban kesip, Kuran okuyup, dua etmeye ve ata ruhlarından medet ummaya devam etmişlerdir. Oraya gelen ziyaretçilerin anlattıklarına göre geceleri bile gelmişler, ziyaretlerini hiç ihmal etmemişlerdir.[322]

Kırgızistan'ın bağımsızlığını aldığı 1990 yılından itibaren diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Kırgızlar da özgürlüğüne kavuşmuş, kendi milli değerlerini oluşturan inançlarını rahat bir şekilde yaşamaya başlamışlardır. 1995 yılında yürürlüğe konulan kanun ile mezar bir şekilde ziyaretçilere açılmıştır.

[322] İsakbekov Kumarbek, 50 yaşında, Mancılı – Ata mezarını her sene ziyaret edenlerden.

Mancılı – Ata mezarında bulunan bir ağaçla ilgili halk arasında çok yakın zamanlara ait bir efsane anlatılmaktadır. Bu ağaca Bugu (geyik) ana ağacı derler. Bu ağacın gövdesinde kadın memesine benzer üç meme bulunmaktadır. Sovyet döneminde Üçkempirova adlı bakan hanım, bu ağacı traktörle yıktırmıştır. Tam o sırada ağacın memelerinden kan akmış. Çok zaman geçmeden bakan hanımın ciddi bir hastalığa yakalandığı, ağacı yıkma işini gerçekleştiren adamın da hastalanıp vefat ettiği anlatılmaktadır.[323] Bu ağaç hala yerinde bulunuyor, yalnız çürümüş ve kurumuş bir şekildedir. Buraya gelen ziyaretçilerin anlattıklarına göre perşembeyi cumaya bağlayan gece bu ağaçtan ağlayan bir çocuğun sesi duyulurmuş.

Kün – Çıgış köyünde yaşayan Kudaybergenov Tentimiş'in anlattığına göre onun anne babası Mancılı –Ata mezarını ziyaret ettikten, dua edip, kurbanlar kestikten sonra kendisi dünyaya gelmiştir. Şimdi de kendisi ailece Mancılı – Ata mezarını zaman zaman ziyaret eder, dua eder, ata ruhlarına Kuran okur ve dilekte bulunur. Ak – say köyünde yaşayan ve lisede beden eğitim öğretmeni olarak çalışan Şamşiyev Caanbay, yengesi Rısaliyeva Arsar ağabeyi ile evlendikten sonra on üç yıl hiç çocuğu olmayıp, en son çareyi Mancılı – Ata mezarından bulduğunu anlatmaktadır. Büyüklerinin sözlerine kulak veren Rısaliyeva Arsar Mancılı – Ata mezarına ziyaret eder, dua eder kısaca gereken neyse yapar. Çok zaman geçmeden 1957 yılında Saltanat adlı kızı, sonra Rahat adlı oğlu dünyaya gelir.[324] Kudaybergenov Şamşı babası Kaldayev Şamşı'nın Mancılı – Ata mezarının kutsallığıyla ilgili anlattığı bir efsane de şöyledir: Bütün Kırgız halkı tarafından bilinen Tagay Biy'in oğlu Sayak'ın Bayızbek ve Sarık adlı iki oğlundan Sarık'ın altmış yaşına kadar hiç çocuğu olmaz. Hep çocuğu olması için Allah'a yalvarır. Sarık kendisi çok zengin olduğu için, "ben ölürsem bu kadar mal mülküme sahip çıkacak çocuğum yok, bunları kime teslim ederim" diye hep ağlar,

[323] Bu bilgiler Kadırbek Cakıpov'dan alındı, 46 yaşında, Mancılı – Ata mezarının imamı ve bekçisi.
[324] O. Sagımbaev. Biz Mancılının Baldarıbız, ***Mancılı – Ata Mezarı,*** Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 15.

sızlar, üzülür. Günlerden bir gün yine çocuğunun olmadığı düşünüp üzülürken uyuyakalır. Rüyasında ona bir kişi yaklaşır ve şöyle der: "Sarık, sen çocuk sahibi olmak için Allah'a çok yalvardın. Sesin Allah'a ulaştı. Sen bilmiyor muydun Kırgızlarda "Hayvan dilersen Çolpon – Ata'ya var, baş dilersen Mancılı – Ata'ya var" derler. Hemen yarın hanımını yanına al ve ak oğlak alıp Mancılı – Ata mezarını ziyaret et" der ve kaybolur.

Sarık ertesi hemen hanımıyla bir ak oğlak alıp Mancılı – Ata mezarına gelir. Oğlağı keser, dua eder, ata ruhlarına Kuran okur ve evine döner. Bir yıl geçmeden Sarık'ın hanımı hamile kalır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir.[325]

Mancılı – Ata mezarının haysiyeti, kutsallığı, ilahi gücüyle ilgili anlatılan efsanelere, kendi gözlerimle gördüm, kendi kulaklarımla duydum, rüyamda gördüm, orayı ziyaret ettikten sonra çocuğum oldu neslim devam etti, derdime devayı oradan buldum, hastalığımdan kurtuldum, orayı ziyaret ettikten sonra işlerim yolunda gidiyor diyen halkın dediklerine inanmamak doğru olmaz diyorlar Kırgızlar. Kırgız halkı "Halk söylerse yalan söylemez" diye günümüzde de ziyaretlerini hiç ihmal etmeden dertlerine devayı bu kutsal mekânda aramayı sürdürüyorlar.

Mancılı – Ata mezarının imamı Cakıpov Kadırbek ile olan sohbetimizde, mezarda en az günde iki üç, en çok yirmiye kadar kurban kesildiğini, gelen ziyaretçi sayısının yirmiden beş yüze kadar çıktığını anlattı. Buraya gelenlerden çoğu da çocuk sahibi olmak isteyenlerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi baş dilemek için Mancılı – Ata'ya gelirler. Yine oraya gelen halkın inancına ve anlattıklarına göre ata babaların ruhlarını memnun etmek lazım. Onlara göre ata babaların ruhlarına saygı gösteren, onları memnun eden kişiyi Allah sever, işini rast getirir, sağlık verir, kendini ve yakınlarını kötülüklerden korur. Duaların çoğunda da " Ata babalardın Arbaktarı koldosun" (ata babaların ruhları korusun) derler.

---

[325] ***Ata Babalarıbızdın Ündörü – Isık – Köl Biosfera Aymagındagı Tabigıy Iyık Cerler,*** "Adam cana Tabiyat Fondu, Bişkek, 2004, s. 16.

Ayrıca da ziyaretçiler bu Mancılı – Ata mezarının dikkat çeken şu yönünü söylerler: Mancılı – yedi harf, orada bulunan yedi bulak ve yedi ağacın olması.[326] Burada da yedi sayısının kutsallığını vurgularlar.

Halk arasından çıkan şairler Mancılı – Ata mezarının kutsallığını şiirlerinde dile getirmişlerdir. Olcobay Sagımbayev'in "Mancılı – Ata" şiirinden örnek şöyledir:

* * *

Tazası taza çınından,	Temizi temiz gerçekten,
Tabalbay kıntık sınınan.	Bulamayız kusur sıfatından
Tanda ce keçke bolobu,	Sabah ya da akşam olsun,
Tacabay karap turuudan.	Bıkmayız hiç gelmekten.
Batandı ber dep balana,	Fariha ver çocuğuna diye,
Baş urup, sıylap sıyınam.	Başvurur, saygı gösterir, taparız.

* * * *

Keçir dep künöö, katasın,	Bağışla diye günah, hatasını,
Koş koldop karmap cakasın.	İki eliyle tutup yakasını.
Kudayga ulam calınıp,	Allah'a hep dua edip,
Al berse bilgen batasın.	O verirse hayır duasını.
Balaluu bolup balasız,	Çocuğu olup çocuksuzun,
Bakkandır bala çakasın.	Baktılar çocuk çoluğunu.

* * * * * * * *

Bir emes ceti bulak bar,	Bir değil yedi pınar var,
Taldoogo birden ubak tar.	Birer birer bakmaya zaman var.
Oyunda bolso sıyınuu,	Aklında varsa istekte bulunmak,
Okuçuum bolup kulakdar.	Okuyucu iyice kulak ver.
Sıykırı küçtüü alardın,	Büyülü, güçlü onlardan,
Den – sooluk bala surap bar.	Sağlık, çocuk dileyip var.

* * * * * * * *

[326] Bu bilgiler Mancılı – Ata Mezarına böbrek hastalığıyla gelen 52 yaşındaki Kadırkul Aliev'den alındı.

Kol menen casap atayı,
Koygondoy tekşi katarı.
Sıykırduu küçü sıykırlap,
Sıyıntkan ata babamı.
Tutumu ceti bulak suu,
Mancılı – Ata mazarı.

* * * *

Ar kimde bolot ak tilek,
Aladan cürgön bak tilep,
Kudayga köbü calınsa,
Den soluk, uzun caş tilep.
Mazarga kelip sıyınat,
Balasız adam baş tilep.

** * *

Sıykırduu cer dep Mancılı,
Sıyıngan Kırgız san cılı.
Anıgın bilgen bir can cok,
Atalgan mazar kay cılı.
Almuzdak çaktan kelatkan,
Açılbay sırdın sandıgı.

* * * *

İşensem ukkan kulakka,
İlgeri ötkon ubakta,
Aytıluu baatır çon Köbök,
Caşagan eken bu çapta.
Korgonu turat bir condo,
Kübödöy duduk bu tapta.

* * * *

Han Manas könul burgan cer,
Kırk çoro kulduk urgan cer.
Kadimki baatır er Köbök,
Ölgönçö turak kılgan cer.

Sanki el ile yapmış gibi,
Sanki el ile dizmiş gibi.
Büyüsü gücü büyüleyip,
Dua ettirmiş ata babamı.
Yedi pınardan oluşan,
Mancılı – Ata mezarı.

* * * *

Herkeste var iyi dilek,
Onlardan mutluluk dileyip.
Allah'a çoğu yalvarsa,
Sağlık, uzun ömür dileyip.
Mezara gelir dua edip,
Çocuksuz adam baş dileyip.

Büyülü yer diye Mancılı,
Dua etmiş Kırgız çok yıllar.
Kesin bilen biri yok,
Mezar olmuş bu hangi yıllar.
Asırlardır geliyor,
Açılmayıp sırrın sandığı.

* * * *

İnanırsam duyduklarıma,
Çok eski bir zamanda.
Bildiğimiz kahraman Köbök,
Yaşamış buralarda.
Seti duruyor orada,
Sanki lal olmuş şahit gibi.

Han Manas'ın dikkatini çeken yer,
Kırk yiğit başvurduğu yer.
Kahraman, cesur er Köbök,
Ölene kadar yaşayan yer.

Aytıluu çeçen Talım kız,	Tanınan çeçen Talım kızın,
Köşülüp közün cumgan cer.	Vefat ettiği yer.
* * * *	
Han Bakay, Koşoy körgön cer,	Han Bakay, Koşoy gören yer,
Kalın el könül bölgön cer.	Bütün halk ilgi çeken yer.
Baş tilep tayıp kelgen cer.	Baş dileyip, kurban kesip gelen yer,
Peyili tüşkön adamga,	Sevdiği insanına,
Perzentin Kuday bergen cer.	Allah çocuk veren yer.
* * * *	
"*Celmayan" çöküp catkan cer,*	"Deve"nin çöküp yattığı yer,
"*Kumayık" kumun baksan cer*.	"Kumayık"[327] kumuna bastığı yer.
Semetey menen Ayçürök,	Semetey ile Ayçürök,
Suusunun damın tatkan cer.	Suyunun tadına baktığı yer.
Dartınan bolgon arıltıp,	Dertlerine deva bulup,
Dalaydın bagın akçan cer.	Çoğunu mutlu eden yer.
* * * *	
Kırgızdın coosu aşıngan,	Kırgız'ın düşmanı çok iken,
Kalmaktı kanga batırgan,	Kalmuklar kana batar iken.
Kadimki baatır Tabıldı,	Kahraman, cesur er Tabıldı,
Cabırkap okton atılgan.	Yarasından ıstırap çeker iken.
Kalganda kelip mazarga,	Gelip bu mezara,
Sıyınıp sıylap baş urgan.	Saygı gösterip, dua edip başvurur.
* * * *	
Sıyıngan ata – babalar,	Dilek dileyen ata babalar,
Kölümde üç çon ata bar.	Isık – Göl'de üç büyük ata bar.
Koy piri bolso Çolponu,	Koyun piri Çolpon – Ata ise,
Too piri Tastar – Ata bar.	Dağ piri Tastar – Ata var.
"Mancılı – Ata baş bersin",	"Mancılı – Ata çocuk versin",
Dep bergen elde bata bar.[328]	Diyen halk arasında dua var.

[327] Köpek adı.
[328] O. Sagınbaev. ***Mancılı – Ata Mazarı,*** Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 72.

3.1.1.2. Tastar – Ata

Tastar – Ata, Isık – Göl bölgesinde bulunan dağların en yükseğidir. Yüksekliği 3908 metredir. Bundan dolayı Tastar –ata dağına dağların piri derler. Niçin Tastar – Ata şeklinde adlandırıldığıyla ilgili herhangi bir malumat bulunmamaktadır ve halk arasında efsane anlatılmamaktadır. Dağın kuzey tarafı çam ormanı, diğer üç tarafı ise küçük küçük kırmızı taşlarla kaplıdır. Dağın tepesinde her zaman şiddetli rüzgâr esmekle beraber yazın bile kar yağar.

Tastar – Ata mekânının kutsallığını hep Manas ile bağdaştırırlar. Halk arasında anlatılan efsanelere göre Manas "Çon Kazat"a giderken Kökçö gibi kahramanlar ile bu dağın tepesine çıkıp nişangâh yapar. Burayı iyice belirlemek için de kırk yiğidi için kırk taş yerleştirir. Taşlarda herhangi bir yazı bulunmamaktadır. Bunların yanında da büyük kazana benzer içi çukur bir taş vardır. Günümüzde bu taşa "Taş Kazan" denmektedir. Taş kazanda bir elin izi vardır. Bu el büyüklüğü ile dikkat çekmektedir.[329] Dağın tepesinde küçük küçük pınarlar var, bunun dışında sanki at bağlamak için yapılmış gibi rengi diğer taşlara benzemeyen boz direk taşı vardır. Bu direk taşının da çok eski döneme ait olduğu söylenmektedir. Bu tepenin kuzey tarafında Kergen – Taş adlı yer vardır, burası üçgen şeklindedir. Halkın anlattıklarına göre burada Manas'ın Akkulası gerinirdi ve Manas'ın kırk yiğidi nişangâh yaparlardı.[330] Dağın tepesine çıkınca Isık – Göl bölgesinin tamamı gözükmektedir.

Mancılı – Ata gibi Tastar – Ata ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Ancak halk Tastar'ın bir Mancılı gibi evliya kişi olduğunu söylerler ve Isık – Göl'de bulunan üç büyük, kutsal atanın birinin de Tastar – Ata olduğuna, onun bir zamanlar burada yaşadığına inanırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi Mancılı –

---

[329] ***Ata Babalarıbızdın Ündörü – Isık – Köl biosferalık Aymagındagı Tabigıy Iyık Cerler***, "Adam cana Tabiyat Fondu", Bişkek, 2004, s. 64.
[330] O. Sagımbaev, ***Mancılı At Mezarı,*** bkz. Tastar Ata bölümü, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 76.

Ata'yı insan piri, Çolpon – Ata'yı koyun piri ve Tastar – Ata'yı da dağların piri olarak bilirler. Bu kült sahibi pirlere kurbanlar kesilerek dua edilir ve verimin artması için dilekte bulunurlar. Isık – Göl bölgesinin Bökönbay köyünde yaşayan Şıgay Bekturov'un (1927) anlattığına göre Tastar – Ata mekânına çok eskiden bugüne kadar insanlar gelir kurban keser, dua eder, ata ruhları için Kur'an okur, onlardan medet umarlar.[331]

Halk arasından çıkan şairler bu evliya, pirler için şiirler yazmışlar. Bunlardan bir örnek aşağıda verilmiştir:

.

Aytpasam atın katadır,	Söylemezsem adını hatadır,
Aytıluu Tastar – Ata bu	Ünlü Tastar – Ata bu.
Öçpögön izin kaltırgan,	Söndürmeden izini bırakan,
Örnögü ülgü atadır.	Örnek olan ata bu.
* * *	
Ötköndün öçün aluuga,	Geçen günün öcünü almak için,
Özgöçö uruş saluuga.	Özel bir savaş yapmak için.
Kırgızdı bütün çogultup,	Bütün Kırgız'ı toplayıp,
Kıtaydı katuu çabuuga.	Kıtay'ı esir almak için.
* * *	* * *
Koşunun baştap Talastan,	Ordusunu alıp Talas'tan,
Kangayga ketip baraktan.	Savaşa gider iken.
Col çalıp karool karaptır,	Gizlice nişangâh yapmış,
Çokuga çıgıp Manas Han.	Bu tepeye çıkıp Manas Han.
* * *	* * *
Çokuga coon top çıkan,	Bu tepeye çok kişi çıkmış,
Karmagan cerden kan çıkan.	Tuttuğu yerden kan çıkmış.
Almambet, Çubak, er Sırgak,	Almamabet, Çubak, er Sırgak,
Kırk başı Kırgılçal çıkan.	Kırk başı Kırgılçal çıkmış.
* * * *	* * * *

[331] Mancılı – Ata mezarının imamı Kadırbek Cakıpov'un söylentilerinden.

Uyutkan altın akıldan,
Han Bakay çıkan akılman.
Muzburçak, Koşoy öndöngön,
Eçender çıkan baatırdan.

* * * *

Cürgön iz kalbay tepselip,
Cürsün dep elim eskerip.
Atayın ar bir baatırga,
Turguzgan taştan estelik.

* * *

Ulanat oydun uçugu,
Uşul cer abdan kızıgı.
Taş kazan turat tay batkan,
Otunun öçkön kızılı.

* * *

Eç kimge sırın açpagan,
Estelik opsuz taş kazan.
İçkendir tamak bışırıp,
Önçöy alp Manas baştagan.[332]

Akılı bol akıllı,
Han Bakay çıkmış akıllı.
Muzburçak, Koşoy gibi,
Kahramanların çoğu çıkmış.

* * * *

Bastığımız iz unutulmasın diye,
Halkım hatırlasın diye.
Özellikle her kahraman için,
Yapmışlar taştan heykel.

* * *

Düşüncelerin sonu gelmiyor,
Burası ilginç geliyor.
Taş kazan var tay bile sığar,
Sönmüş olsa bile ateşi.

* * * *

Kimseye sırrını açmayan,
Bir hatıradır taş kazan.
Yemiştir yemek pişirip,
Manas başlayan çok kahraman.

[332] O. Sagımbaev, ***Mancılı – Ata Mazarı***, Bişkek, Timart Basması, 2003, s. 80.

3.1.1.3. Manas Ata Mezarı

Manas Ata mezarı türbe şeklindedir. Talas ilçesinin Taş – Arık köyüne kuzey - doğu istikametinde Kenkol deresinin kenarındadır. Mezar, XIV. yüzyıla ait mimari bir eserdir.[333] Türbenin kuzey doğusundan 7m uzaklıkta Manas'ın çakmak taşı ile fal taşı, 40 -50m uzaklıkta da Korgool Çokusu (Nişangâh Tepe) bulunmaktadır.

Türbenin duvarı - 4, üst kısmı – 8 zaviye şeklindedir. Türbenin genel yüksekliği 11m, uzunluğu 7. 7metredir. Duvarları kızıl tuğladan yapılmıştır. Kapısı güneye bakar ve girişinde Arapça yazılar vardır. Türbe 1993 -1995 yılları arasında onarılmıştır. Mezar halk arasında ve edebiyatta "Manas Ata Kümbözü" (Manas Ata Mezarı) adıyla tanınmaktadır.

Kırgızistan'ın bütün bölgelerinden hatta komşu ülkelerden bile kış, yaz demeden ziyaret edilen kutsal mekânlardan biri de işte bu Manas Ata türbesidir. Türbe, Manas'ın Nişangâh Tepesinin güney - batısında bulunmaktadır. Tepenin kuzey – doğusunda Kamir'in Beli denilen ovalıklarda XI. yüzyıla ait Kenkol kabristanı vardır. Tepede yıkılmış, bozulmuş kale duvarları gözükmektedir. Kale duvarlarında Arapça yazılar bulunmaktadır. Bu yazılar 341 yılına aittir. 1945 yılında burada XIII – XIV yüzyıla ait seramikler ve kale duvarlarının sahibi Muhammed'din oğlu Ali dervişin isminin yazıldığı taş (67x47) bulunmuştur. Tepenin güney – doğusunda bulunan kabristandan 1930 – 1940 yılların araştırıcıları XII. yüzyılın sonuna XIII. yüzyılın başlarına ait seramik kırıntıları bulmuşlardır. İşte bu kabristanın ortasında Manas'ın mezarı bulunmaktadır. 1938 yılında yapılan bilim araştırmalarında mezar kazılmıştır. İçinden 60 – 70 yaş civarlarında erkek başı ve cesedi

[333] B. U. Ustanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük,*** Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 113.

bulunmuştur. Baş, büyüklüğüyle dikkat çekmiştir.[334] Mezardan 1.5m uzaklıkta Kanıkey ile Ayçürök'ün pınarı bulunmaktadır.

Manas'ın mezarının tarihi, halk arasında bu mezarı kimin kurduğu ile ilgili çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Birincisi: Manas öldükten sonra Kanıkey babasını çağırır. Babası ordusuyla gelir, Manas için bu mezarı yapar ve döner. Kanıkey'in babası döner dönmez Abıke ile Köbök birbirlerine girerler. Çünkü ikisinden birisi Kanıkeyle evlenmesi gerekirdi. İkisi de Kanıkey'i isterler ve Kanıkey için kavga ederler. Kanıkey'i bu durumdan Bakay kurtarır. Bakay'ın yardımıyla Kanıkey Talas'tan kaçar.[335]

Manas ansiklopedisinden aldığımız bilgilere göre Manas'ın mezarı XIV. yüzyıla aittir. Destanda ve halk arasında anlatılan efsanelere göre bu mezarı Manas'ın hanımı Kanıkey yaptırmıştır ve günümüze kadar ulaşmıştır. 1893 yılında ünlü Rus araştırıcısı V.V. Bartold'un Orta Asya'ya yaptığı seyahatinde bu mezarın araştırılmasına imkân tanınmıştır.

Hikâyelerin birinde de bu mezarı Manas'ın oğlu Semetey'in yaptırdığı anlatılmaktadır. Tuğla için toprağın uzaklardan getirtildiği, çamura keçi tüyü katıldığı ve kerpicin keçi yağına kaynatılarak pişirildiği söylenir. Bununla ilgili destanda şu satırlar geçmektedir:

Ceti min erkeç bir kırıp,	Yedi bin keçi bir kesip,
Mayına kış bışırıp.	Yağına kerpiç pişirip.
Ceti kılım ötküçö,	Yedi asır geçse de,
Cetigimdin kümbözü	Kahramanımın mezarı
Buzulbay tursun dep saldı.	Bozulmasın diye yaptı.
Altı min erkeç bir kırıp,	Altı bin keçi bir kesip,
Kış kaynatıp bek saldı,	Tuğla pişirip bek saldı,
Altı kılım ötkönçö	Altı asır geçse de

[334] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük***, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990 s. 113.
[335] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 19.

Aykölümdün kümbözü	Heybetlimin mezarı
Buzulbay tursun dep saldı.[336]	Bozulmasın diye yaptı.

Tuğlada kullanılan kumlar da Talas bölgesinde bulunan Ken Kol ırmağına ait olan kumlardır. Demek ki kerpiçlerin hazırlanması için hep bu bölgelerin malzemeleri kullanılmıştır. Bazı kerpiçlerde henüz kurumamışken üzerinden geçen hayvanların ayak izleri vardır. İşte XIV. yüzyılda yapılmış ve bugüne kadar hiç bozulmadan korunmuş bu mezarı halk, sevdikleri kahraman Manas'ın adıyla adlandırmışlardır ve günümüze kadar yaşatmışlardır. Önemli olan bu mezarın Manas'a ait olup olmadığı değildir, önemli olan halkın inancıdır.

Halk şairi Kalık Akiev bir şiirinde Kırgız halkının özelliklerini dile getirirken Manas'ın mezarıyla ilgili şöyle demiştir:

Kabılan Manas ayköldöy,	Kaplan Manas ayköl gibi,
Baatır çıgat Kırgızdan,	Kahraman çıkar Kırgız'dan,
Bakay başlap söz tapkan,	Bakay başta olup söz söyleyen,
Akıl çıgat Kırgızdan,	Akıl çıgat Kırgız'dan,
Baatırga kümböz saldırgan,	Kahramana mezar yaptıran,
Turpandan toprak aldırgan	Turfan'dan toprak aldıran
Katın çıgat Kırgızdan.[337]	Kadın çıkar Kırgız'dan.

Günümüzde makama şayıklık[338] yapan Mamık oğlu Cumadil şu bilgileri vermektedir: "XVIII. yüzyılın 90'lı yıllarında atalarımızın ataları Olcobay oğlu Toktorbay bu makama şayıklık yapmış ve bugüne kadar da nesilden nesle bir meslek olarak devam etmektedir. Bugüne kadar makama şayıklık yapan nesiller arasında Toktorbay – imam, Mamak – Çon manasçı, Sargaldak – derviş gibi Kırgızlar arasında tanınan şahısların bu olağanüstü özellikleri

[336] ***Semetey.*** Cusup Mamay'ın varyantı, Bişkek, Şam Basması, 1995, s.14.
[337] Kalık Akiev, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. III, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 348.
[338] Ata mezarlarına kendi istekleriyle hizmet edenler.

makamın kutsallığıyla ilgisi olsa gerek"[339] diyorlar. Belirtmemiz gereken önemli nokta makama şayıklık yapanlara ücret ödenmemesidir.

Günümüzde makamın güney – doğusunda tülöökana[340] bulunmaktadır. "Tülöö" – dilemek, dilekte bulunmak kelimelerinin değişmiş şeklidir.[341]

Kırgız halkı çok eskiden beri iyiliği ve yardımı yaratan Allah'tan, ata babaların ruhlarından dilemişlerdir. Bundan dolayı halk arasında "Arbak ıraazı bolmoyunça, Kuday ıraazı bolboyt" (ata ruhu memnun olmadan, Allah memnun olmaz) şeklinde deyim söylenmektedir.

Tülöökana – ziyaretçilerin getirdikleri kurbanların kesilmesi için ayarlanan mekânın adıdır. Tülöö – Allah', ata baba ruhlarına, yer – su iyelerine bağışlayıp kurban kesmektir. Evde birisi hastalandığı, kaza geçirdiği veya evde hep kötülük olduğu zamanlar, çocuk sahibi olmak istediklerinde Kırgızlar buraya gelirler Manas Atanın ruhunu yardıma çağırırlar, ondan medet umarlar, onun ruhuna bağışlayıp kurban keser, Kur'an okur, dua ederler. Ayrıca manasçı olmak isteyen gençler de buraya gelir geceler, rüyalarında bir işaretler almaya çalışırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi sadece Kırgızistan'dan değil, komşu ülkelerden de mezarı bu amaçla ziyaret ederler. Gelen ziyaretçilerin dualarından biri de şöyledir:

Azırettin özu koldop	Hazreti kendisi korusun
Muhambettin sözü koldop	Muhammed'in sözü korusun.
Çiltendin daremeti	Kırkların gücü
Manas Ata arbagı koldosun,	Manas Atanın ruhu korusun,
Ömürünüz uzun bolsun. [342]	Ömrünüz uzun olsun.

[339] ***Kırgızistanda Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 20.
[340] Topraktan yapılmış küçük bir ev. Ziyaretçilerin hayvanları kesebileceği, etini pişirebilecekleri bir yer.
[341] H. Karasaev, ***Nakıl Sözdör,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 435.

Kırgız halkının iyiliği için Manas Ata ruhuna edilen dualardan biri de şöyledir:

Kırgız elim soo bolsun,	Kırgız halkım sağ olsun,
Kılımga işiñ oñ bolsun.	Yüzyıllar işi iyi olsun.
Torolup uul, kızdarıñ,	Büyüyüp oğul, kızların,
Tolkugan köldöy oy bolsun.	Dalgalı göl gibi büyük olsun.
Ala – Toodoy kozgolbos,	Ala – Dağ gibi yok olmaz,
Mañdayga bagı ornosun.	Her zaman şansı olsun.
Azap çekpey karı caş,	Azap çekmeyip yaşlı, genç,
Aylıñda dayım toy bolsun.	Köyünde daima düğün olsun.
Ayköl Manas Atabız,	Ayköl[343] Manas babamız,
Arbagı menen koldosun!	Ruhu ile korusun!
Oomiyin![344]	Amin!

Genelde Kırgızlar uzak yola giderken evde yaşlı anne babalarından hayır dualar alırlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi yaşlıların hayır dualarının gerçekleşeceğine inanırlar. Aşağıda uzak yola çıkarken edinen dualardan bir örnek verilmiştir:

Coluñ şıdır bolsun,	Yolun açık olsun,
Coldoşuñ Kıdır bolsun.	Yoldaşın Hızır olsun.
Er Manas menen Er Koşoy,	Er Manas ile Er Koşoy,
Coldoşuñ bolsun!	Yoldaşın olsun!
Bargan ceriñde,	Vardığın yerinde,
Kül karmasañ, kümüş bolsun,	Kül tutarsan gümüş olsun,
Topo karmasañ altın bolsun!	Toprak tutarsan altın olsun!
Turgan ceriñe,	Yaşadığın yerinde,

[342] ***Kasiyettüü Nıldı Ata***, Ed. "Aygine" İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 65.
[343] Destan kahramanlarının müspet sıfatlarından biri.
[344] Kaada Salttar *Ak Batalar*, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 345.

Ketpes döölöt,	Gitmeyen şöhret,
Keñ peyil bersin!	İyi niyet versin!
Oomiyin![345]	Amin!

3.1.1.4. Bostektir Ata

Boztektir Atanın makamı büyük bir taş şeklindedir. Talas ilçesinin Bakay – Ata kasabasına bağlı Namatbek köyünde bulunan Kümüştak dağındadır. Dağ köyden 15 km uzaklıktadır. Sözünü ettiğimiz makam 1,5 dönüm alana sahiptir. Makamda 15 ton ağırlığında, 3,5m yüksekliğinde bir taş vardır. Boztektir Atanın taşa saklandığı, onun koruyucu ruhu kartal olduğundan dolayı arka taraftan bakıldığında taşın şekli sanki kartal kanatları ile makamı örtüyor gibi durmaktadır. Yanında bir pınar, büyük bir dere ve çıçırkanak ağacı vardır ve ağaca çeşitli çaputlar bağlanmıştır. Ağacın sağ tarafında yine büyük bir taş, pınarın sağ tarafında ziyaretçiler için yapılmış bir odalı tülöökana bulunmaktadır. Bu ikinci büyük taşı da kutsal sayarlar. Bu taşın etrafında yetişen şifalı bitkiler vardır. Tülöökanada ziyaretçiler geldikleri zaman kullanabilecekleri her şey bulunmaktadır. Mesela; kurban kesmek için bıçaklar, kaşık, tabak, kazan, bardak, döşek gibi.

Halk arasında Boztektir Ata ile ilgili anlatılan efsaneler göre, eskiden kâfirler ile Müslümanlar din savaşı yapmışlardır ve bu savaşta çok sayıda şehit düşmüştür. Boztektir Ata bu savaşın lideri olduğu için, ölenleri üstünü taşla kapatarak savaşa devam etmiştir. En sonunda kâfirler onu yakalayıp öldürmek üzereyken Boztektir Ata bu büyük taşa saklanır. Nasıl olduysa bu büyük taş ortadan bölünür Boztektir Atayı kendine gizler. Yukarıda belirttiğimiz gibi onun koruyucu ruhu kartal olduğu için taş kartalı andırmaktadır. Bu taşı kimsenin yapmadığına, kendi böyle olduğuna

[345] Sancıra, Tarıh, Muras Önörü – ***Kırgızdar***, c. III, Ed. K.Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 512.

inanırlar.[346] Aynı zamanda bu mekânın her yerinde yığın taşlar vardır, bunlar da savaşta şehit olanların mezarı olarak kabul edilmektedir. Böylece bu mekânın her yeri kutsal sayılır.

3.1.1.5. Nıldı Ata Mezarı

Nıldı – Ata makamı, Talas ilçesinin Bakay – Ata kasabasına bağlı Özgörüş köyüne yakın yerde bulunan Ekçili dağ geçidinde yer almaktadır. Makamın girişinde suyu gür çıkan bir pınar vardır. Nıldı – Ata makamı şu yirmi üç makamı içine almaktadır: 1) Köz Bulak (göz pınar), 2) Şarkıratma (şelale), 3) Acıdaar Tal (ejderha ağaç), 4) Çon Üñkür (büyük çukur), 5) Acıdaar Üñkür (ejderha çukur), 6) Kalpa Ata, 7) Carılgan Cürök (parçalanan yürek), 8) Küzgü Taş (Ayna taş), 9) Tamçı Bulak (damla pınar), 10) Calgız terek (yalnız ağaç) , 11) Beşik, 12) Nıldı Atanın Caykı Konuşu (Nılda Ata'nın yaylası,13) Darbaza (Kapı), 14) Oçok (ocak), 15) Bala Beyit (çocuk mezarı), 16) Akkulanın Mamısı (Akkula'nın direği), 17) Bel Ooruga Şıpa (bel ağrısına şifa), 18) Nıldı Atanın Kışkı Konuşu (Nıldı Atanın kışlağı), 19) Nıldı Atanın Taşı (Nıldı Atanın taşı), 20) Kız Bulak (kız pınar), 21) Semetey Atanın Turgan Cayı (Semetey babanın mekanı), 22) Küygön Arça (yanmış ardıç) , 23) Artsan Ata. Göründüğü gibi Nıldı Ata makamı oldukça büyüktür.

Nıldı Atayla ilgili halk arasında anlatılan efsanelere göre, Nıldı Ata Nuh peygamberden önce yaşamış bir evliyadır. Hiç evlenmeden hayatı boyunca halka tabip olarak hizmet etmiştir. Ayrıca otuz çocuğa kendi çocuğu gibi bakıp, büyütmüştür. Nıldı Ata makamında üç dilde konuşan üç adamın hala bu makamda kimselere gözükmeden yaşadığına dair söylentiler vardır. Bu makama gelenler çeşitli hastalıklara yakalananlardır. Özgörüş köyünde yaşayan Oogan adlı imam karaciğer hastalığından bu makam sayesinde

[346] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. Ayigne Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 94.

kurtulduğunu anlatmaktadır.[347] Genelde yukarıda belirttiğimiz yirmi üç mezarın ayrı ayrı hikâyeleri ve şifaları vardır. Mesela; Beşik makamına genelde çocuğu olmayanlar, Ayna taş makamına ise cilt hastalıkları olanlar, oçok makamına, işleri ters gidenler, ailede sorunları olanlar gelirler. Akkulanın mamısı makamına bakarsak Nıldı Ata'nın, Manas Ata'dan önce yaşadığını söyleyebiliriz. Akkulanın mamısı makamının şekli – taş. Taşın yüksekliği 10m olan dağın tepesinde bulunmaktadır. Bu taş, at bağlamak için yapılmış bir direktir. Direğin yüksekliği 15, uzunluğu 8 metredir. Günümüzde taşın üstünde dikilmiş bir sopa var. Halkın anlattıklarına göre taşın üstüne bu sopayı diken çoban dağdan aşağı inerken aniden ölmüştür.[348] Bu mekânın kutsal olmasının nedenini halk arasında Manas Ata'nın atı Akkulayı buraya bağladığıyla bağlaştıranlar vardır. Darbaza makamının şekli – taştır. Burada büyük bir taş üzerinde on tane oyuk bulunmaktadır. Buranın sözlü tarihi yine Manas Ata ile ilgilidir. Manas Ata "tokuz korgool"[349] oyununu bu taş üzerinde oynamıştır. Bundan dolayı Manas Ata'nın "toguz korgoolu" diye adlandırırlar.[350] Nıldı Atanın kışlağı ise eskiden karargâhtı, yüksekliği 8 metre, uzunluğu 20 metre olan kaya gibi bir kaledir. Buranın milattan 33 asır önce olduğu söylenmektedir ve Nıldı Ata zamanında onun kışlağı ve halkı tedavi ettiği mekânı olmuştur.[351] Kayanın girişi doğuya bakmaktadır. Köz bulak da çok dikkat çekicidir. Oyulmuş büyük bir taştan su çıkmaktadır. Bakıldığında sanki gözü andırıyor. Bundan dolayı "köz bulak" olmuştur. Pınarın derinliği 1 metredir. Bazıları buna *kazan mezar* demektedirler. Etrafı dağlarla çevrilidir.[352] Tamçı bulak yani damla pınar ise dağ kenarından damlayıp akan sudur. Bundan dolayı "tamçı bulak" olmuştur. Halk arasında anlatılan ilginç hikâyelerden biri de gelen ziyaretçilerin içinde kötü niyetli, haram işlerle uğraşan birileri varsa hemen damlamadan durmasıdır. Nıldı

---

[347] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. "Aygine" Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 102.
[348] A. g. e. s. 107.
[349] Kırgızların Milli Oyunu.
[350] ***Kasiyettüü Nıldı Ata***, Ed. "Aygine" İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 17.
[351] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde,*** Ed. "Aygine" Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007, s. 108.
[352] A. g. e. s. 103.

Atanın makamına genelde dizleri ağrıyanlar gelir. Semetey atanın yaşadığı yer, makamın şekli – ağaçtır. Eskiden bu ağaçların yanında Semetey "kırk çilteni" ile yaşamış şeklinde söylentiler vardır.[353] Nıldı at mezarı Talas'ta bulunan en büyük mezarlardan biri olmakla beraber ziyaretçilerin de çok geldiği bir mezardır. Nıldı Ata mezarı içine aldığı çok sayıdaki mezarlarının farklılığı, tarihi, efsaneleri, maneviyatının büyüklüğüyle dikkate değer ve zengin bir mezardır. Nıldı Ata mezarı doğrudan Manasla bağlantılıdır. Yukarıda belirttiğimiz gibi Akkulanın direği ile "Darbaza Mezar"daki taştaki oyuklar Manasın "toguz korgool" oynadığı yer olduğu halk arasında yaygın bir şekilde anlatılmaktadır.

Nıldı Ata mezarı, günümüzde de halkın ihtiyacını karşılayan kutsal mekânlardan biridir. Mezarın dağların, kayaların arasında bulunmasına, ulaşmanın zor olmasına rağmen bu kutsal mekânı ziyaret eden halkın sayısı oldukça çoktur. Çünkü mezara gelebilmek için dağlardan, sulardan geçmek ve yaya gelmek gerekmektedir. Ayrıca yazın dağların karları eridiği dere sularının çoğaldığı zaman mezara ulaşmak oldukça güçtür. Fakat bu güçlüklere karşın halk ziyaretlerine devam etmektedir.[354]

Nıldı Ata mezarında da diğer mezarlarda olduğu gibi ziyaretçiler için yapılmış "tülöökana" bulunmaktadır. Gelen ziyaretçiler kurbanlarını burada keser ve kurbanın etini dağıtırlar. Ata baba ruhlarına Kuran okur, dua eder, dertlerine deva, hastalıklarına şifa bulmak, kötü ruhlardan arınmak için dilekte bulunurlar. Gelen ziyaretçilerden 72 yaşındaki Şarşengül ananın duasından bir örnek şöyledir:

Ak tilenip el curtum,	Ak dilek dileyip halkım,
Alıstan da cakından,	Uzaktan da yakından,
Sizge keldik Nıldı Ata	Size geldik Nıldı Ata
Ar bir kelgen pendege	Her gelen insana

[353] ***Kasiyettüü Nıldı Ata,*** Ed. "Aygine" İzildöö Borboru, Bişkek, Kırgızstan Basması, 2006, s. 23,
[354] A. g. e. s. 83, 84.

Berseniz eken Ak bata.[355] Verir misin hayır dua.

Nıldı Ata mezarına gelen ziyaretçiler genelde perşembe günü gelmeyi tercih ederler. Onlara göre ata ruhları perşembe günü yukarıdan aşağıya inerler ve onların dualarını, bağışlarını görürünce de unutulmadıkları için çok sevinirler ve onların yardımlarına koşarlar. Dolayısıyla da perşembe günü gelenler isteklerinin kabul olacağına inanırlar.

3.1.1.6. Süleyman Ata Tahtı

"Süleyman Ata" tahtı Kırgızistan'ın güneyindeki en eski şehirlerden olan Oş şehrinin tam ortasında Ak – Buura deresinin sol kenarında bulunmaktadır. Halk arasında burası Taht –ı Süleyman olarak bilinmekte ve kutsal bir mekân olarak kabul edilmektedir. Bu kutsal mekânla ilgili halk arasında çeşitli efsaneler anlatılmaktadır.

Bir efsaneyle göre Oş şehrinin ortasında bulunan bu dağın Hz. Süleyman tarafından kutsanmış olduğundan dolayı bugün da "Taht – ı Süleyman" olarak bilinmekte ve kutsanmaktadır. Bir efsaneye göre, Süleyman peygamber Allah'a yakın olmak için bu dağa çıkmış ve namaz kılmış. Oradaki taşlarda onun ayak ve alın izleri kalmıştır. O, her bayram bu dağın ziyaret edilmesini istemiş. Diğer bir rivayet de, bir zamanlar Süleyman peygamber bu dağda yaşamış ve yeryüzündeki bütün varlıkları idare edermiş.[356] Süleyman Ata dağı birkaç mağaradan meydana gelmektedir. Bu mağaralardan en büyüğü günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Süleyman Ata dağı ile ilgili anlatılan diğer rivayet ise şöyledir: Bu dağda otuz iki peygamberin ayak izi vardır. Orada bir mescit bulunmakta, burayı ziyaret eden ve burada namaz kılan kimse sevap işlemiş olur ve kıyamette şefaat edilecektir. Çünkü Süleyman Ata burada namaz kılmış ve halka yemek

[355] Nıldı – Ata Mezarının ziyaretçisi Şarşengül (72yaşında) Hanım'ın duası. 2005.
[356] B. Akaeva. ***Kırgızıstandın Iyık Cerleri***, Bişkek, Uçkun Basması, 2003, s. 13.

vermiştir. Halk arasında anlatılan hikâyelerden biri de şöyledir: "Hz. Süleyman Allah tarafından insanları dine davet için gönderilmiştir ve ölünce de cesedi bu dağın eteğine gömülmüştür. Mezar üzerine örtülen toprak, dağın bugünkü şeklini almasına sebep olmuştur".[357] Halk arasında anlatılan söylentilerden biri de şöyledir: "Süleyman peygamber pullukla gelen iki boğasını askerleriyle sürüp geliyormuş. Tam buraya gelince "Hoş!", "Oldu Yeter" demiş, bundan dolayı bu şehrin adı Oş olmuş".[358] Oş şehriyle ilgili anlatılan efsanelerden birini de *Türkistan* derneğinin üyesi L. Zimin 1811 yılında yazın Oş şehrine gelip, Taşkent'te uzun zamandır yaşayan aksakal N. P. Osromov'dan dinlemiş ve yazıya geçirmiştir. Bu yazı sonradan 1885 yılında "*Turkestanskaya Tuzemnaya Gazeta"da (Türkistan yerli gazetesi)* yayımlanmıştır. Bu yazıda Oş şehri olarak adlandırılması şöyle anlatılmaktadır: Allah Hazreti Cebrail'e insanoğluna yeri işletmesini, çiftçilik yapmasını öğretmesini vazife eder. Hazreti Cebrail cennetten iki öküzü çıkartır ve insana: "Ee insanoğlu Allah size ekmeği çiğ yemenize yasak koydu. Bunu aklınızdan çıkarmayın" der. Denilenleri insanoğlu kabul eder, öküzü alırlar ve pulluk sürmeye başlarlar. Bu iş ilk önce Hindistan'dan başlar, sonra Pakistan'a doğru devam eder. Sonunda insanoğlu pulluğuyla giden öküzü durduramaz hale gelir. Buna benzer bir başka hikâyeyi de V. Nalivkin yayınlamıştır. V. Nalivkin'in yayımladığı efsane ile L. Zimin'in yayımladığı efsanede çok az fark vardır. V. Nalivkin'inkinde Hazreti Cebrail'in yerine Süleyman peygamberin adı geçmektedir. Efsaneler nasıl anlatılırsa anlatılsın diğer ata mezarlarında olduğu gibi Süleyman Ata Dağı ile ilgili rivayetler insanları manevi yönden tatmin etmektedir ve halk arasında nesilden nesle aktarılmaktadır.

Süleyman ata tahtına ziyaret genelde cuma günleri, düğünlerde, dini bayramlarda yoğunluk kazanır. Felaketlerden korunmak için, hastalıklardan iyileşmek için, işlerinin iyi gitmesi için, hacca gitmeden önce insanlar burayı

---

[357] M. Erdem. ***Kırgız Türkleri***, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 227.
[358] İ. P. Yuvaçev. Kurmancan – Datka Alaylık Kırgızdardın Kanışası, bkz. ***Kırgızdar,*** c. I, Ed. Keneş Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 243.

ziyaret ederler. Süleyman Ata Dağına gelenler fakirlere sadaka verirler. Dağda Kur'an okurlar, çocuk sahibi olmak isteyenler mağaralara girerler, hasta olanlar hastalıklarının burada kalması için ağaca çaput bağlarlar.

Süleyman Ata Dağı, Kırgızistan'da yaşayan insanların kutsal kabul ettikleri bir yer olma özelliğini hala korumaktadır. Buraya sadece Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinden değil, Türkistan'ın her tarafından ziyarete gelirler kısaca derdine deva arayan herkesi burada görmek mümkündür.

Süleyman Ata tahtı ile ilgili tarihi malumatları tarihçi Camal Karşi (XIII. yy) vermektedir. Tarihçi, Oşta Baraka ve Hanaf diye iki dağ var; Baraka'nın yanında Sulayman ibn Davud'un veziri Asaf ibn Burhiya'nın mezarı var – şeklinde göstermektedir.[359] Babur, kendisinin "Babur Name" adlı çalışmasında Oş şehri ve Sulayman Tahtıyla ilgili şöyle demiştir: "*Oş'un havası temiz, suyu bol ve baharı çok güzeldir. Bu şehirde bir keramet dağ var. Bu dağ için - Bara küh (sivri dağ) derler. Bu dağın en tepesine Sultan Mahmut ev kurdurmuş. O evin aşağısına ben de bir ev kurdurdum*".[360] Ev XX. yüzyılın 60 yılları bozulmuş. 1989 yılında tekrar onarılmış ve müze olarak hizmete sunulmuştur. Müze günümüzde de halkın hizmetindedir. Yalnız Babur'un çalışmasında hiç Süleyman adı geçmemektedir.

Akademisyen V. V. Bartold'un Süleyman Dağı ile ilgili verdiği malumatlar şöyledir: "*Oş – Fergana bölgesinde bulunan şehirlerarasında büyüklüğü ile üçüncü sıradadır. Onun etrafı set ile çevrilidir. Setin içinde türbeler var. Setin üç büyük kapısı var. Bu dağ nişangâh tepe olmuş olabilir*".[361]

Aslında Kırgızlar Süleyman peygamberi suyun piri olarak bilirler. Bundan dolayı Kırgızlar arasında "*Suu başında Süleyman, surap aldım*

---

[359] B. U. Urstanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça ensklopediyalık sözdük,*** Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 163.
[360] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 282. Daha geniş bilgiler için bkz. K. Baycigitov, ***Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s. 107, 108, 109.
[361] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 281, ,282.

kudaydan" (Subaşında Süleyman, dileyip aldım Allah'tan) diye söz vardır. Aynı zamanda Kırgızlar su için dilsiz düşman derler, suyun yapabileceği kötülüklerden korkarlar, korunmaya çalışırlar. Akını şiddetli sudan geçerken Süleyman pire, ata baba ruhlarından yardım isterler, dua ederler. Örneğin:

Agımı katuu dayradan,	Akını şiddetli deryadan,
Alla Taala koldosun.	Allah Tela korusun.
Su keçkende cetelep,	Su geçitte el tutup
Sulayman bolsun coldoşuñ.	Süleyman olsun yoldaşın.
Şaştıra albay kıynalıp,	Acele ettiremeyip zorlanıp,
Şaytan şaşıp oñbosun.	Şeytan şaşırıp yok olsun.
Sulaymandan kagacıp,	Süleymen'dan korkup,
Çölgö kaçıp cogolsun.	Çöle kaçıp defolsun.
Oomiyin! [362]	Amin!

Aslında bu dağı kutsal kılan öğelerden bazıları da dağda mağaraların bulunması ve mağaraların diğer ucunun Kâbe'ye çıktığına inanılmasıdır. İşte bu yüzden Kırgızlar günahlarından arınmak, hastalıklarından kurtulmak, çocuk sahibi olmak için ziyaret ederler ve inanırlar.

3.1.1.7. Araşan – Ata

Araşan – Ata makamı, pınar şeklindedir. Talas ilçesinin Kozuçak köyünden 5 km uzaklıkta Beş – Taş dağ geçidine yakın, koyu yetişmiş ağaçların arasında bulunan üç bulaktır. Sol tarafında Beş Taş deresi akmaktadır. Makamın etrafı korunağa alınmıştır. Beş Taş deresinin bir tarafında da ziyaretçiler için yapılmış "tülöökana" var.

[362] Kaada Salttar Ak Batalar, **E*l Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 375.

Araşan Ata ile ilgili halk arasında anlatılan efsanelere göre, Araşan Ata da Manas gibi halkını düşmanlardan koruyan, idare eden, haysiyetli, evliya insan olmuştur ve tam buraya defnedilmiştir.[363]

İkinci bir efsane ise şöyle anlatılmaktadır: "Araşan Ata çok önceden yaşamış bir peygamberdir. Vefat edince buraya defnedilmiştir. Buradan gelip geçenler onun ruhuna bağışlayıp Kur'an okur, dua ederlerdi, çok eskiden çocuğu olmayan genç bir hanım buraya gelir, çocuk sahibi olmak için dua eder, çocuk diler, çocuğu olur ve böylece burası zamanla kutsal mekâna dönüşür".[364] Bu makamı ziyaret edenlerin dilekleri kabul olacağına özellikle nazar değmiş insanların burayı ziyaret ettikten sonra iyileştiklerine inanırlar. Araşan – ılık, sıcak suyu olan, şifalı bir pınardır.[365]

3.1.1.8. Koçkor – Ata

Makam, büyük bir ağaç, pınar ve çok eski kabristandan oluşmaktadır. Koçkor – Ata makamı Manas kasabasının Kök – Say köyünden 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. Kabristan bu büyük ağacın kuzeyinden 20 – 30 m uzaklıktadır. Kabristan ile ağaç yüksekliği 1- 1,5 m yükseklikle taşlarla kuşatılmıştır. Burada yine taşlarla kuşatılan bir yerde adamın baş kemiği gözükmektedir.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre buraya evliya Koçkor – Ata gömülmüştür. Ancak Koçkor – Atanın Narın ilçesinin Koçkor kasabasında ve Isık – Göl'de de makamları bulunmaktadır. Aksakallar yani büyükler diğer iki makamı sadece Koçkor – Ata'nın gecelediği yerler olarak belirtirler. Koçkor – Atanın, Manas Ata'dan bir asır sonra yaşamış bir evliya olduğuna inanırlar. Bu mezara bakan Kaçkınbek aksakal şöyle demektedir:

---

[363] K. Karasaev. ***Nakıl Sözler,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 32.
[364] K.Karasaev. a. g.e. s. 33.
[365] ***Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü***, c. 1, Ed. E. Abdıldaev, D. İsaev, Frunze, Mektep Basması, 1969, s. 84.

"*Koçkor – Ata makamı kutsal ve maneviyatı güçlüdür. Ben 1954 yılında yaylaya çıkmıştım. Koçkor – Ata makamının yanından geçen bütün çobanlar Kur'an okuyarak geçerlerdi. Eğer zikir çalarlarsa etrafı boz duman kaplardı. Makamın içinde taşlarla kuşatılmış olan kaleyi mutlaka ziyaret etmek gerekir. Çünkü orada evliya ata vardır. Sıyalı abim hep bu olayı anlatırdı, makamda bulunan ağacı kesen iki kişiden birisi hemen orada ölmüş, diğeri de ruh hastalığına yakalanmış ve çok geçmeden o da ölmüş.*"[366]

XVIII yüzyılın sonlarında Kazak Hanı Barak Kırgızistan'ın Kuzey bölgesinde yaşayan Kırgızları talan etmiş, sonra Koçkor – Ata makamına gelmiş, orayı yıkmış, bozmuştur. Kutsal mekânın bozulmasına dayanamayan halk Barak'a karşı koymuşlar, bu savaşta Barak ölmüş, askerleri talan edilmiştir. Bu zaferi Kırgızlar Koçkor – Ata'nın ruhunun korumasıyla bağlaştırmaktadırlar.[367]

Koçkor – Atanın bu üç makamını ziyaret edenlerin amaçları aynıdır. Allah'a, ata baba ruhlarına bağışlayıp kurban keserek, Kur'an okuyarak, dua ederek isteklerine kavuşmaktır. Kırgızistan'daki en çok ziyaret edilen mekânlardan biri de işte bu Koçkor – Ata mezarıdır.

3.1.1.9. Zulpukor

Makam, kale şeklindedir. Zulpukor makamı, tarihi bir heykeldir aslında. Talas – Suusamır yol kenarında bulunmaktadır. Bu makamın kuruluşunun tarihi XII. – XIV. yüzyıla kadar gitmektedir. Zulpukor[368] – Manas'ın mızrağının adıdır. Manas destanında Zulpukorla ilgili şöyle denilmektedir:

Asmandan tüşkön altı kurç,	Gökyüzünden inen altı keskin,
Kayıptan kılıç tabılgan,	Esrarengiz kılıç bulunan,
Kalka bolboyt mınday iş,	Halka olmaz böyle iş,
Altı kurtçun içinde	Altı keskinin arasından
Kılıçtın kınduu ıktuusu	Kılıçın keskin iyisi

[366] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 71.
[367] S. Attokurov, Dindik İşeniçter, ***Kırgız Etnografyası***, Bişkek, KMUU Basması, 1998, s. 138.
[368] ***Manas Ensklopediyası,*** c.1, Bişkek, Akıl Basması, 1995, s. 236.

Altı kurtçun mıktısı,	Altı keskinin güzeli,
Baarısınan ötkürü,	Hepsinden çok keskini,
Artık Kuday buyurgan	Allahın kendisi nasip eden
Arstanım, özüñ aluuga	Kaplanın kendisi alması için.
At koyulgan Zulpukor.	Ad koyulmuş Zulpukor diye.
Oñ cakkı bıyak betinde,	Sağ tarafında,
Mizdin öödö çetinde	Keskin yerinde
Çiyilip kalgan katı bar,	Yazılmış bir yazı var,
Al katnın içinde	O yazının içinde
Kankor Manas alat dep,	Kankor[369] Manas alacak diye,
Kudurettin özünön	Yaradan tarafından yazılmış
Çiyilip kelgen atı bar.[370]	Yazıla gelen adı var.

Destanın ilerlediği bölümlerinde de Manas'ın kılıcı Zulpukordan çok bahsedilmektedir. Örneğin:

Asmandan tüşkön Zulpukor,	Gökyüzünden düşen Zulpukor,
Ayköl Manas kurçu oşol.	Ayköl Manas'ın keskini şu.
Kıykırıp kından çıgarsa,	Haykırıp kından çıkartsa,
Kan içpey kuru cürbögön.	Kan içmeden duramaz.
Kanga mıktap toyboso	Kana iyice doymazsa
Katsa kınga kirbegen.	Koyarsa kınına girmeyen.
Kından suurup alganda,	Kından alıp çıkartınca,
Kök calın bolup kızargan,	Gök alev olup kızarır,
Kıyabın taap şiltese	İyice onu sallarsa
Kırk kulaç boyu uzargan.	Kırk kulaç[371] boyu uzarır.
Aldañız bergen Zulpukor	Allah'ın verdiği Zulpukor
Karmap kalıp sabınan,	Tutup alıp sapınan,
Suurup çıktı kabınan.	Suurup çıktı sırtınan.

[369] Birinci anlamı – kahraman, ikincisi çok kişi öldüren anlamında.
[370] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 182.
[371] Acılan iki kolun birinin ucundan ötekisinin ucuna kadar olan mesafe.

Kaardangan Manas kan	Gazaplı Manas han
Kolundagı Zulpukor,	Kolundaki Zulpukor,
Alookedey batırdı	Alooke gibi kahramanı
Şiltep turup kaldı emi.[372]	Bir vurup durdu şimdi.

Halk arasında anlatılan efsanelere göre, Hazreti Ali'nin mızrağının kırılmış ucu buraya düşmüştür. Tam bu sırada Hazreti Ali: "*Çocuksuzların buradan çocukları olsun, hastalar buradan iyileşsin*" diye bağırır.

Efsanenin aslı şöyledir; "önceden bu mızrak Hz. Muhammet peygambere ait idi. VII – VIII. yüzyılda İslam dinini yaymak amaçla Kalmuklarla olan savaşta Muhammet peygamber savaşı kazanır. Savaşı kazananların geleneğine göre savaşta kazanılan silahlar herkese dağıtılırdı. Bu mızrak da Muhammet peygambere düşer. Muhammed peygamberin oğlu olmadığı için sonradan mızrağı kızı Fatma'nın kocası Ali'ye miras olarak bırakır".[373]

Ancak bu makamda bulunan kaleyi araştıran bilim adamları Bakıt Amanbayeva ile S. Y. Peregrulov, bu kalenin kuruluş tarihi olarak X – XI. yüzyılı göstermektedirler. Çünkü kalenin yapılışı için kullanılan tuğlaların karahanid devriminin yıkılmış binalarının tuğlalarından yapıldığını yani daha sonraki döneme ait olduğunu belirtmektedirler. Aynı zamanda da arkeolojik araştırmalardan yola çıkarak kalenin yapılışında da Karahanid döneminin izlerinin bulunmadığını, kalenin sonraki dönemlere ait olduğunu anlatmaktadırlar.[374]

Dikkate değer bir görünüş de Manas'ın mezarının tuğlaları ile Zulpukor makamının tuğlalarının benzerlikleridir. Zulpukor makamıyla ilgili anlatılan efsanelerin biri de şöyledir: Zulpukor, Satıbaldı adlı evliya adamın mızrağının adıdır. Bir savaşta evliya Satıbaldı Çon Koco ile savaşırken buraya

---

[372] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 212.
[373] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde***, Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 42.
[374] A. g. e. s. 42.

mızrağının ucu düşmüştür, diğer varyantında ise mızrağının ucu değil de kendisi burada şehit olmuştur. O günden bu güne burası kutsal sayılır ve ziyaretçiler tarafından çok ilgi görür. Çocuk sahibi olmak isteyenler ve herhangi bir derdine deva arayanlar burayı ziyaret eder, ata baba ruhlarına bağışlayıp Kur'an okur, kurban keser, dua eder ve onlardan medet umarlar.[375] Makamın kimler tarafından yapıldığıyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.10. Oysul – Ata ve Kıdır (Hızır) Ata

Makamlar – pınar şeklindedir. Talas ilçesinin Kara – Buura kasabasına bağlı Bakıyan köyünde bulunmaktadır. Oysul – Ata pınarı ile Kıdır (Hızır) Ata pınarı birbirlerine 3 m. mesafe aralığındadır. Oysul – Ata pınarı Kıdır Ata pınarına göre büyüktür.

Oysul – Ata canıbar	Oysul Ata hayvanı
Candan artık keregi.	Candan daha değerli.
Alabata, ak tiken,	Alabata,[376] ak diken,
Tilin saybay cegeni.	Diline batırmadan yediği.
(halk şarkısı)[377]	

Orta Asya'da yaşayan halkların inançlarına göre Oysul Ata develerin piri, develerin koruyucu ruhudur.[378] Oysula Ata pınarına ziyaretçiler yine aynı dileklerle gelmektedirler.

Kıdır (Hızır) Atanın adı Kur'an-ı Kerim'de geçmememktedir. Fakat Hızır, Müslümanlık inancında geniş bir şekilde yayılmış olan şahıstır. Kırgızlar da Kıdır'ı (Hızır) maneviyatı güçlü bir peygamber olarak görürler. Onun iyilik yapacağına, koruyacağına inanırlar. "Kıdır Ata koldosun", "Kıdır Ata daarısın", "Coldoşun Kıdır, colun şıdır bolsun" (Hızır ata yardımcın

[375] A.g. e. s. 43.
[376] Ot çeşidi.
[377] K. Karasaev. ***Nakıl Sözdör***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 250.
[378] K. Karasaev. a. g. e. s. 250, 251.

olsun", "Hızır Ata derdine deva olsun", "Yoldaşın Hızır, yolun açık olsun"[379] bu dualar Kırgızların sık ettikleri dualardandır.

Kırgızlar, Kıdır – Ata'nın insan hayatında yedi kez bazı bölgelerde üç kez karşısına çıkacağına inanırlar ve bu fırsatı değerlendirmeye çalışırlar. Yaşça büyük tanımadığı bir adam karşısına çıkarsa ve konuşmaya çalışırsa onun ellerini iyice sıkarlar. Bu adamın Kıdır Ata olabileceğini düşünürler. İşlerinin yolunda gittiği, hastalıklardan iyileştikleri, dilekleri kabul oldukları zamanlar Kıdır Ata'nın yardımcı olduğuna inanırlar.[380] Ancak Kıdır Ata'dan yardım alabilmek için iyi niyetli, kötü işlere karışmamış birisi olman gerekir. Ve yukarıda sözünü ettiğimiz Kıdır – Ata pınarını dertlerine deva arayanlar ziyaret ederler. Yine Kırgız halkının inancına göre Kıdır – Ata aksakallı ve yaşlı birisi olarak insan karşısına çıkar. Kıdır – Ata insanoğlundan yardımını hiç esirgemez, hep yardıma koşar, çocuk dileyenlerin, baht dileyenlerin dileklerine kavuşturur. Kıdır Ata Kırgız sözlü geleneğinde de sık sık karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1.11. Abşır – Ata

Abşır Ata makamı da Kırgızistan'ın güneyinde bulunan Nookat bölgesinde iki dağ arasında bulunmaktadır. Abşır – Ata makamının şekli bir şelaledir. Bu şelalenin aslı dağdaki mağaradan çıkan sudur. Halk arasında anlatılan efsanelere göre, "Hz. İbrahim burada yaşamıştır. Putperestlerle yapılan savaşta Hz. İbrahim savaşı kaybetmiş ve buradan ayrılmıştır. Savaş esnasında iki kızını bu mağaraya saklamış. Hz. İbrahim iki yıl sonra kızlarını almaya geldiğinde kızlar, kendi babaları olduğunu anlamak için bir kanıt istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. İbrahim asasını yukarı fırlatmıştır ve oradan bir süt çıkmıştır. Bu süt uzun yıllar buradan şelale olarak akmıştır. Günlerden bir gün adamın biri avret yerini kapatmadan bu şelalede yıkandığı için süt

---

[379] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde ,*** Ed. Aygine madaniy izildöö borboru, Bişkek, 2007, s. 79. Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi****,* c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 140.

[380] K. Baycigitov, ***Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulamıştarı,*** Frunze, İlim Basması, 1985, s. 109.

suya dönmüştür". Buraya gelen ziyaretçilerin çoğunluğunu gençler oluşturmaktadır.

3.1.1.12. Davut Mezarı

Davut makamı Kadam - Cay ilçesinin Çavvay köyünde bulunmaktadır. Mezarın yanında mescidi, yemekhanesi, oturmak için yapılmış yerleri ve dikilmiş ağaçları bulunmaktadır. "Davut'un Mezarı"nı sadece Kırgızlar değil Özbekler başta olmak üzere komşu ülkelerden gelenler de ziyaret etmektedirler. Burayı ziyaret edenlerin başında demirciler gelmektedir. Çünkü Davut'u demircilerin piri olarak saymaktadırlar. Bunların yanı sıra şoförler, yani bu işten geçimini sağlayanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, kötülüklere maruz kalanlar ziyaret etmekte ve dertlerine deva aramaktadırlar.[381] Ziyarete gelenler kurban kesmekte, Kur'an okumakta ve dua etmektedirler. Demirciler getirdikleri demir parçalarını buraya bırakmaktadırlar ve ağaçlara çaput bağlamaktadırlar. Çocuk isteyenler ise getirdikleri beyaz örtüyü mezarın üstüne örterler, dualarını yaparlar.

Şair Barpı, Davut ile ilgili aşağıdaki dizeleri söylemiştir:

Ata – enege caraşkan,	Ata anaya yakışan,
Adeptüü, suluu kızdar bar.	Edepli, güzel kızlar var.
Ak altın çıkan zavut var,	Ak altının çıktığı zavod[382] var
Ustalarga pir bolgon,	Ustalara pir olmuş,
Murunku ötkön Davut bar.[383]	Çoktan göçmüş Davut var.

[381] M. Erdem, ***Kırgız Türkleri,*** Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 228.
[382] Fabrika anlamında. Demirlerin işletildiği yer.
[383] B. Apilov, ***Barpı,*** Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 158.

3.1.1.13. Maykadam Kalpa Mezarı

Makamın şekli çok eski, duvarları yıkılmış bir camidir. Makam Talas ilçesine bağlı Kara – Oy köyünden 300 metre uzaklıktadır. Çon Çıçkan ile Üç Koşoy deresinin biriktirdiği yerde bulunmaktadır. Caminin yanında da Maykadam Kalpa Atanın abdest aldığı pınar vardır. Pınardaki karabataklar ayak ağrılarına iyi gelmektedir.

Maykadam Kalpa Ata ile ilgili halk arasında şunlar anlatılmaktadır: Maykadam Kalpa haysiyetli bir evliya olmuştur. Makamdaki cami bundan yüz yıl önce Maykadam Ata tarafından kurulmuştur ve sonradan kutsal bir mekân halini almıştır. Maykadam Ata 1904 yılında hacca gider ve orada vefat eder. Maykadam Ata karşısına çıkan kişinin ne derdi olduğunu hemen anlar ve yavaşça kamçısıyla dokunarak geçer ve hastalar hastalığından, diğerleri de her çeşit dertlerinden kurtulur. Bundan dolayı onun evliya olduğunu herkes bilir ve ona saygı gösterir. Maykadam Ata ölmeden önce halka şöyle der: "*Ben öldükten sonra mezarıma üç gün iyice bekçilik yaparsanız hem halk için, hem de hayvanlar için iyi olur*.". Onu gömdükten sonra bir delikanlıyı mezara üç gün bakması için görevlendirirler. Delikanlı üçüncü günü sabaha karşı uyuyakalır. Sabah mezarda oluşan bir deliği görür ve mezarı açar, içinde sadece kefeni kalmıştır. O gün onu ak deveye binerek batıya doğru giderken görenler olmuş. Maykadam Ata hacca Şabdan Baatır ile beraber gitmiştir. Şabdan baatır da hayatında iki kere evliya gördüğünü onun birinin de Maykadam Ata olduğunu söylemiştir.[384] Maykadam Atanın bu camisi halk tarafından kutsanmıştır. Buraya ziyaretçiler devamlı gelmekte ve dertlerine deva aramaktadırlar. Burayı bütün evliya, pirler ziyaret etmiştir ve din yuvası olarak adlandırmışlardır. Aynı zamanda Talas'ta kurulan ilk camidir.

[384] ***Kırgızstandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde,*** Ed. Aygine Madaniy İzildöö Borboru, Bişkek, 2007 s. 37.

3.1.1.14. Çolpon Ata Mezarı

"Çolpon Ata" – Kırgız halkının anlayışına göre – koyun piri, koyun koruyucu ruhtur. Kırgızlar çok eski zamanlardan beri her şeyin bir koruyucu ruhu olduğuna inanmışlardır. Onlardan biri de Çolpon – Ata'dır.

Aslında Çolpon – Ata diye sözün – Çopan – Ata'nın değişmiş şekli olduğunu da söyleyenler vardır.[385] Ancak Çolpan, Türk lehçelerinde parlak bir yıldızın adıdır. Çoban sözü ise, Farsçadan alınmıştır. Çoban - koyun bakan adam anlamına gelmektedir. Çolpon –Ata (Çopan – Ata) ile ilgili şöyle bir efsane anlatılmaktadır: "Samarkan şehrinin yanında tepeli dağlar vardır. Bu dağlar önceleri yokmuş. Aniden Samarkan şehrinin etrafını düşman çevirir. Halk çok zor durumda kalır ve Tanrıya, evliyalara, peygamberlere, ata ruhlarına "*bizi bu felaketten kurtarın*" diye yalvarır, dua eder. Bir sabah kalktıklarında Samarkan'ın etrafındaki bütün dağlarla sarılmış görürler. Bu dağların tepesinde otlayan çok sayıda koyun ve koyunları güden bir çobanı görürler. Nitekim halkın dileği kabul olmuş, Şam'dan kalın toprak uçarak gelmiş dağ olmuş. İşte koyun güden Çobanı koyun piri, koruyucu ruhu, halkın evliya atası olarak kabul etmişlerdir".[386]

Kırgızlar eskiden beri koyunları çok sevmiş ve ona hayvanların en bereketlisi, çolponu demişlerdir. Karın az yağdığı, koyunlarına bakmaya müsait olan yeri Çolpon – Ata şeklinde adlandırmışlardır. Kırgızistan'ın kuzeyinde yaşayan Kırgızlar genelde kışın hayvanlarını Çolpon – Ata bölgesine getirirler, orada koyunlarına bakarlar.[387]

Isık Göl'de bulunan Çolpon Ata köyünün imamının anlattıklarına göre "evliya Çolpon – Ata'nın cesedi buradaki tepeye gömülmüştür. Burada iki

---

[385] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, s. 339.
[386] K. Karasaev, a. g. e. s. 339.
[386] Karasaev, a. g. e. s. 339.

pınar vardır, biri ılık, biri de soğuktur ve bunların dışında bir de ağaç bulunmaktadır. Buraya Kırgızistan'ın her yerinden çocuğu olmayan hanımlar ve hastalanan insanlar gelirler. Aynı yere hastalanan hayvanları getirir, geceleri kalır, dua ederler. Genelde bu ziyaretler cuma geceleri olur. Aynı zamanda burada Cer – su Kudayına adak adarlar ve yağmurun bol olması için dua ederler. Ünlü mirabların[388] ailesinden birileri ölürse bu tepenin aşağısına defnederler. Günümüzde de koyunların yavruladıkları zaman Çolpon – Ata'ya dua eder, ondan medet umarlar". Örneğin; "*Çolpon – Ata kendin koru, işte yavruların*" derler. Çobanın emeğini koru! gibi dualar yaşamını sürdürmektedir. Çolpon – Ata bir koruyucu ruh olarak eselerde, destanlarda da sık sık karşımıza çıkmaktadır.

Ancak Çolpon Ata'nın Semerkant'ta da XV yüz yıla ait bir türbesi olduğunu Y. Aleskerov belirtmiştir.

Kırgızlar koyunları yavruladıktan bir süre sonra onları sağarlar. Koyunu sağan adama da şöyle dua ederler:

Kızıl kandan ayrılgan,	Kızıl kandan ayırıp,
Appak sütün berginiñ.	Ak sütünü ver.
Çolpon ata baş bolup,	Çolpon ata ilk başta,
Koşoktu koldop berginiñ.	Çift elinle ver.
Bendege çaçkan ırıskı,	İnsana veren rızkı,
Bereketten berginiñ.[389]	Bereketinden ver.

Çolpon Ata'dan medet ummak, ondan hayvanlarını kötülüklerden koruması için yardım istemek Kazak sözlü geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır:

Atıñ caksı teñiriñ,	Adın güzel Allah'ın,
Men bir tilek tileyin,	Ben bir dilek dileyim,

[388] Köylerde su tazminat eden adam.
[389] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 386.

Ak müyüzü şaşpaktay,	Ak boynuzu püskül gibi
Tegene kuyruk koşkarlı	Koç gibi yuvarlak kuyruklu
Maldı berseñ koydı ber,	Hayvan verirsen koyun ver,
Uldı berseñ boydı ber,	Oğul verirsen boyun ver,
Curtka akıl salgıday,	Halkına öğüt verecek,
Akılı artık oylı ber.[390]	Aklı güçlü düşünür ver.

3.1.1.15. Arslanbap Ata Mezarı

Makam, XVI – XVIII. yüzyıla ait tarihi bir binadır. Oş şehrinin Bazar – Korgon bölgesine bağlı Arslanbap köyünde, Arslanbap deresinin sol tarafında bulunmaktadır. Mezarın genişliği 5,7 m, uzunluğu 9,9 m; Mezarın duvarına meyve yapraklarının ve desenlerin resimleri çizilmiştir.[391]

Arslanbab ata mekânına da Kırgızistan'ın her yerinden ziyarete gelirler. Dertlerine deva arayanlar, çocuk sahibi olmak isteyenler, her çeşit hastalığı olanlar bu kutsal mekâna gelir, ata ruhlarına kurban keser, etlerini dağıtırlar, Kur'an okurlar, bol bol dua eder, Allah ve ata baba ruhlarından medet umarlar.

3.1.1.16. Kambar Ata

Kırgızların anlayışına göre hayvan türlerinin koruyucu ruhları, pirleri vardır. "Kambar Ata" – atların piri, koruyucu ruhudur.

Kırgızlar arasında Kambar – Ata'nın ortaya çıkışıyla ilgili çeşitli hikâyeler anlatılmaktadır. Onlardan biri şöyledir: "Ali'nin bindiği atı Düldül'e bakan Gambar adında biri varmış. Gambar her gün Hz. Ali'nin Düldül'ünü otlatır, temiz sudan verir ona bakarmış. Atın sahibi Hz. Ali, atının her geçen

---

[390] K. Kebekova, Mifter cana Ulamıştar, bkz. *Kırgız Adabiyatının Tarıhı,* c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 562.

[391] B. U. Urustanbekov, T. K. Çoroev, ***Kırgız Tarıhı kıskaça*** **ensklopediyalık sözdük**, Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990, s. 17.

gün zayıflamaya başladığını fark eder. Bunun nedenini Gambar'a sorar. Gambar da her zaman olduğu gibi temiz sudan verdiğini ve yeşil otlarla otlattığını söyler. Atın sahibi Ali bunun nedenini öğrenmek ister. Bir gün atını otlatmak için giden Gambar'ın peşinden gizlice gelir. Gelince Gambar'ın kopuz çalıp oturduğunu, atı Dülüdül'ün de hiç ot yemeden kopuz ezgisini dinleyip, gözlerinden yaş akıp ağlayıp durduğunu görür".[392] Hikâyenin diğer varyantı da şöyle anlatılmaktadır: "Hz. Ali bir gün "Gambar!" diye seslenir. Hz. Ali'nin sesini duyan Gambar "Düldül atın zayıfladığını benim kopuzumdan bilir" diye, utancından kaçar. Hz. Ali "Dur" der durmaz, kaçar. Yer çatlar Gambar oraya girer kaybolur. Hz. Ali çatlamış yerden aşağıya bakar, kimse gözükmez "Nerdesin?" diye seslenir, Mekke ve Medine'den ses gelir. Hz. Ali, "Ne zaman görüşürüz?" der. Yeraltından da "Kıyamette", diye ses gelir". Kırgızlar, "Utançtan kara yer çatlar" atasözünü hep bu olayla bağlaştırırlar.

Böylece Kırgızlar arasındaki Kambar Ata'nın çıkışı Hz. Ali'ye kadar uzanmaktadır.[393]

Türkmen haklarında Gambar dutar çalan, müzik piridir. Aslında Türk halkları arasında anlatılan Gambar, Kambar babaların hep müzikle ilişkisi olduğuna bakarsak aynı kişiden bahsettiğimiz söylenebilir. Kırgızlar arasında anlatılan hikâyelere göre de Kambar atanın mezarı Türkmenistan'da bulunmaktadır. Kambar (Gambar) atayla ilgili İsa Özkan'ın "Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar" adlı çalışmasında da geniş bilgiler verilmiştir. Kambar Ata'ya ait Türkmenistan'da iki ayrı yerde makam bulunmaktadır. Türkmenler arasında Yolöten bölgesinde bulunan makamındaki eski ve yüksek ağacın bizzat Baba Kamber tarafından dikildiği inancı yaygındır. Ziyaretçiler onun makamına üç gece yatan kimsenin dutar çalıp bakşı olabileceğini söylerler.[394]

---

[392] K. Karasaev, ***Nakıl Sözdör***, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 150.
[393] K. Karasaev., a. g. e. s. 150.
[394] İ. Özkan. ***Türkmenistan'daki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar***, İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kırgızistan'da Kambar Ata'ya ait makam bulunmamaktadır. Ancak halk arasında Kambar Ata'nın at piri olduğuyla ilgili inançlar yaygındır ve Kırgız eserlerinde yaşamını canlı bir şekilde sürdürmektedir. K. Akmatov'un "Mezgil" (Mevsim) romanı yine 1917 yılındaki ihtilal ile beraber gelen halkın hayatındaki değişiklikleri anlatmaktadır. Rusların getirdikleri atları gören, at kıymetini iyi bilenler "*Kambar Ata neslini domuz yapacak belalar*" diye endişelenmişlerdir.[395] Yine aynı eserde Bekniyaz adlı kahraman Manas Ata binen Kambar Ata neslinin bozulmasına sebep olan yabancı adama karşı mücadele etmek ister.[396]

Kambar atayla ilgili Manas destanında şu satırlar geçmektedir:

Sanaa tartıp tura albay,	Merak etmiş duramayıp,
San malga Cakıp barıptır.	Hayvan sürüsüne Cakıp varmış.
Kambar ata kara aygır,	Kambar Ata yağız atı,
Karmap alıp bay Cakıp,	Tutup alıp bay Cakıp,
Moynuna kise salıptır,	Boynundan bağlamış,
Caratknga calınıp,	Yaratana yalvarıp,
Kambar ata aygırdı	Kambar Ata aygırı
Ay tuyakka çaldı emi.	Kurban kesmişti.
Aygırdı Cakıp soydu emi.	Atı Cakıp kesti şimdi.
Etine mıktap toydu emi.	Etine iyice doydu şimdi.
Kıbılanı baştanıp,	Kıbleye bakıp,
Cakıp bay uyku saldı emi.[397]	Cakıp Han uykuya daldı şimdi..

Kambar – Atayla ilgili anlatılan diğer efsane de şöyledir: Eskiden Kırgızistan'ın kuzeyinde dokuz oğlu, bir kızı ve çok sayıda atı olan Toluman adında bir zengin adam yaşarmış. Toluman'ın biricik kızını Kalmak hanı ister. Toluman kızını evlendirirken at sürüsünün Kambar – Atası Doru Kaşka aygırı

[395] Ü. Kultaeva, ***Kırgız Tarıhının Romantikası***, Bişkek, Ayat Basması, 2006, s. 189.
[396] Ü. Kultaeva, a.g. e. s. 195.
[397] ***Manas***. 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan, 1984, s. 51.

(kalmak hanı zorlar) kızına bindirip gönderir. At sürüsünün atası Kambar – Ata Doru Kaşka kalmaklara gidince Toluman'ın bütün atları ölmeye başlar. Bu duruma üzülen Toluman en küçük oğlu Çuluş Kaşka'yı Kalmaklara gönderir. O, Kalmak yerinde tam iki yıl kaldıktan sonra, Kambar - Ata Doru Kaşka'nın yelesinden bir avuç kesip getirir. Toluman'ın atları tekrar çoğalmaya başlar. Bundan haberdar olan Kalmuk Hanı, çocuğu yakalayıp getirmesi için adamlarını gönderir. Bu durumda Çuluş Kaşka Isık Göl'e kaçar. Burada evlenir, çocuk sahibi olur. Bundan dolayı onlar kızlarını evlendirirken doru ala atlara bindirmiyorlarmış.[398]

Efsanenin konusuna baktığımızda tarihî vakanın izi bulunmaktadır. Kalmuk hanlarının Kırgızlara karşı yaptıkları zorbalıkları, kuzey batı Moğolistan'daki Döölös (töölös) kabilesinin Güney bölgesine göç etmesi ve oralara yerleşmesi gibi.

Kambar Atanın Kırgızistan'da makamı bulunmamasına rağmen, Kırgızlar hep atlarının felaketlerden korunması için Kambar Ataya dua eder, ondan medet umar, dillerinden düşürmezler.

Kırgızlar her sene ilkbaharda yılkıları yavrulamaya başlayınca onları sağarlar. Yeni doğmuş yılkının sütünü tedavi amaçla da içerler. Karaciğer hastalığı için taze kımızın içilmesi doktorlar tarafından da onaylanmaktadır. At sütüne "kımız" derler. Kımız tazeyken biraz tatlı olur ancak bayatlayınca ekşimeye başlar. İşte yılkı sürüsü olan, kımız sağan aileye şöyle dualar edilmektedir:

Kulun tayıñ cörölgölüü bolsun,	Tayın kutlu olsun,
Sabaañız köröñgölüü bolsun.	Sabaanız[399] dolu olsun.
Ortogo çıgıp söz süylösöñ,	Öne çıkıp söz söylersen,
Sözüñüz öbölgölüü bolsun.	Sözünüz duyulur olsun.

[398] K. Kebekova, Mif cana Ulamıştar, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. I, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 572.
[399] Kımızın koyulduğu deriden yapılmış çanak.

Tabagıñda süt tursun,	Tabağınızda süt olsun,
Aşkanañda kut tursun.	Mutfağında kut olsun.
Cılkıñdın üyürü başka bolsun,	At sürüsü başka olsun,
Kulundarı kaşka bolsun.	Tayları akıtmalı olsun.
Corgosu bolso kızıñ minsin,	Yorga olursa kızın binsin
Külügü bolso uuluñ minsin.	Yürük olursa oğlun binsin.
Kas sanagan oñbosun,	Kötü niyetli kahrolsun,
Kambar ata koldosun.[400]	Kambar ata korusun.

3.1.1.17. Koşoy Ata Korgonu

Narın ilçesinin At – Başı bölgesinde bulunmaktadır. Kara – Koyun deresinin sol, At – Başı köyünün 12 km batı tarafındadır. X. – XII. yüzyıla ait şehir kalıntısıdır. Mezarın esası set şeklinde duvarla çevrilmiştir. Duvar kalıntılarının yüksekliği 7 metredir. Köşelerinde minareler yerleştirilmiştir. Bunlara eski At – Başı şehrinin kalıntısı derler.[401] At – Başı kervan yolu kenarında kurulduğu için çok sayıdaki şehirle ticaret bağlantısı olmuştur.

Manas destanında Koşoy için hep: "*Halk atası karıya*,[402] *kahraman Koşoy Evliya"* denilmekte ve şöyle anlatılmaktadır:

Ulamadan uladım,	İleri yola devam ettim,
Bilgiçterden suradım,	Bilginlere sordum,
Katagan kandın kan Koşoy	Katagan Hanın Han Koşoy
Paygambar çalış karıya,	Peygamberimsi aksakal,
Adamdan artık tuulgan oluya.	İnsanoğlundan farklı doğmuş evliya.
Batası erdi bayıtkan,	Hayırduası halkı zenginleştiren,
Dubası candı carıtkan,	Duası canı memnun eden,
Bedelin körgön çocugan	Heybetini gören çekinen

[400] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c, 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 386.
[401] Ü. Kultaeva, ***Kırgız Tarıhın Romantikası,*** Bişkek, AyaT Basması, 2006, s. 85.
[402] Bilgin, yaşça büyük kişiler.

On eki pirge kol berip,	On iki pire kol verip,
Abañ Koşoy kayran er	Ağan Koşoy kahraman er
Daanışman Koşoy atangan.[403]	Danışman Koşoy denilen.

Kırgız dualarından Koşoy'un duası en önemli dualar arasındadır. Koşoy'un duası Manas'ın soyunu devam ettirme, Manas gibi tarihi, kahraman bir şahsiyetin dünyaya gelişiyle ilgilidir. Çünkü destanda Koşoy güreş meydanında kendine göre pantolon bulamayıp çaresiz kalınca Kanıkey ona kendi elleriyle pantolon diker. Bundan memnun kalan Koşoy kollarını açıp çocuksuz Kanıkey'e şöyle dua eder:

Abakeñiz er Koşoy,	Ağanız er Koşoy,
Dastarın kıygaç çalınıp,	Sarığını sarıp,
Caratkanga calınıp,	Yaratana yalvarıp,
Alakan cazdı burkurap,	Avuçlarını açıp,
Atpay curttun barısı,	Kalabalık halkın tümü,
Bata kıldı çurkurap,	Dua etti yüksek sesle,
Köp cıyılgan öz uşul,	Toplanan öz burada,
Köpçülüktün közünçö,	Kalabalığın önünde,
Koşoydun aytkan sözü uşul:	Koşoy'n dedikleri şu:
Tilekti berse bir alda,	Dileği verirse bir Allah,
Tuulsa mından bir bala,	Doğarsa bundan bir çocuk,
Urgaaçı bolboy er bolsun,	Kız olmayıp er olsun,
Ayu bolboy şer bolsun!	Ayı olmayıp şer olsun!
Atışkanın alsın dep,	Uğraştıklarını hep alsın,
Küröşköünü çalsın dep,	Güreştiklerini hep yıksın,
Ölöñdüü cerdi örttögön,	Ölöngdüü[404] yere ateş yaksın,
Özünön pende ötpögön.	Kendini başkası geçmesin.
Tulañduu cerdi tutantıp,	Tulangduu[405] yeri tutuşturup,

[403] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 108.
[404] Nemçe saparnası.
[405] Stipa otu nevilerinden biri.

Tuugandın barın kubantıp,	Yakınını sevindirsin,
Kara suuga kan kuyup,	Kara suya kan koysun,
Kayratın kalk, el tuyup,	Heybetinin halkı sezip,
Suu orduna kan tögüp,	Su yerine kan döküp,
Katılışkan duşmanın,	Ona karışan düşmanı,
Ögöölösün temirdey,	Törpülesin demir gibi,
Akırı tuusa erkegi,	Doğurursa bir erkek,
Atı bolsun Semetey.[406]	Adı olsun Semetey.

Bu dua üzerine Kanıkey erkek çocuk doğurur. Destandaki Koşoy'un bu duası Kırgız halkının dualara olan inancını daha da kuvvetlendirmektedir. Bundan dolayı halk arasında:

Kayratuu çıkkan katardan,	Gayretli çıkmış halk arasından,
Kabılan Koşoy atalgan.	Kahraman Koşoy denilen.
Batası curttu bayıtkan,	Duası halkı zenginleştiren,
Baykagan candı marıtkan.[407]	Fark eden can zevk alan,

denilmekte ve Koşoy'un duasıyla çocuk sahibi olabileceği inancından dolayı dua alan birisinin zenginleşeceğini vurgulamaktadırlar. Çalışmamızın ikinci bölümünde bir Kırgıza zengin diyebilmemiz için çocuk sahibi olması gerektiğini belirtmiştik.

Halk şairlerinin şiirlerinde Koşoydan "*Kalk atası kan Koşoy*"[408] şeklinde yani halk atası olarak bahsedilmektedir.

---

[406] Kaada Salttar Ak Batalar, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 29, Bişkek, Şam Basması, 2003, s. 218, 219.
[407] C. Orozobekova, Alkış, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 1, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 292.
[408] Zalkar Akındar, Kalmırza, Çondu, Esenaman, Ümötaalı - ***Akındar Seriyası,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 119.

3.1.1.18. Hazreti Eyüp Mezarı.

Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Calalabad (Celalabad) kaplıcası Kırıgızistan'ın tüm halkı tarafından bilinmektedir. Kaplıca Oş'un Fergana bölgesinin kuzeydoğu tarafında bulunan "Ayub" dağının batı tarafında yer almaktadır. Bu kaplıca deniz seviyesinden 975 metre yüksekliktedir. Bu yerde çıkan mineral sular Hazreti Eyüp peygamberin pınarı olarak bilinir. İşte bu dağda Eyüp ve Kız pınarları vardır. Bunlarla ilgili halk arasında efsaneler anlatılmaktadır. Bu efsanelerden biri şöyledir: Çok eskiden Eyüp peygamber yaşarmış. O çok hastalanmış ve tüm vücudunu yara kaplamış. Eyüp peygambere acıyan bir melek şöyle der: "*Sen bulunduğun yeri ayağınla bir tep*". Eyüp peygamber sağ ayağıyla yere bir teper, oradan sıcak su çıkmaya başlar. İşte bu suyla Eyüp peygamber vücudunu yıkar, yaralarından kurtulur. Bundan dolayı Celalabad kaplıcasının bir pınarı Ayub pınarı olarak adlandırılmaktadır.[409] Bununla ilgili ikinci efsane şöyledir: "Eyüp peygamber hastaymış. Ancak Eyüp peygamber çok hasta olmasına rağmen Allah'a inanır, ibadetlerini yapmaya devam eder, Müslümanlığın kurallarını her zaman yerine getirir. Onun böyle yapması Allah'ın hoşuna gider ve derdine deva bulması için meleklerini gönderir. Meleklerin dediği gibi oradaki pınarın suyuyla yıkanıp hastalığından kurtulur. Günümüzde de ziyaret edenlerin çoğu cilt hastalıkları olan insanlardır. İnsanlar bu pınarın şifalı gücüne inanmaktadırlar. Görüldüğü gibi anlatılan ikinci efsane İslam dinin izlerini taşımaktadır.

Kırgızistan'ın güney bölgesindeki Celalabad şehrinde bulunan camiye gittiğimde, cami imamı Astanacı Uvaydullayev (yetmiş yaşında) bu mezarla ilgili daha iyi bilgileri Zohrudin Mahsum'un vereceğini söyleyip, ona yönlendirdi. Özbek Türklerinden olan Zohrudin Mahsum'un (100 yaşında) evini ziyaret ettiğimizde şu bilgiler edindik: "Hazreti Eyüp bir peygambermiş. Aşağı yukarı beş yüz yıl önce yaşamış. Duyduklarımıza göre Hazreti Eyüp

[409] K. Baycigitov, ***Kırgız Mitleri, Legendaları cana Ulamıştarı***, Frunze, İlim Basması, 1985, s. 103.

Şam'da doğmuş. Buraya genelde deri hastalıklarına yakalanan hastalar gelir".[410]

Görüldüğü gibi Kırgızistan'ın her yerinde bulunan kutsal mekânlar, tarih boyunca halk tarafından ilgiyle ziyaret edilmiş olup, bu inanç günümüze kadar varlığını canlı bir şekilde sürdürmekle beraber, Kırgız Atalar Kültü birer motif olarak Kırgız Sözlü Gelenek Ürünlerinde işlenmiştir. Bunlarla ilgili geniş bilgiler çalışmamızın dördüncü bölümünde verilmiştir.

[410] Calal – Abad şehri, 23. Temmuz. 2007.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ ATALAR KÜLTÜNÜN SÖZLÜ GELENEK ÜRÜNLERİNE YANSIMALARI

4.1. DESTANLARDA ATALAR KÜLTÜ

Eski Türk inanç sisteminden başlayıp günümüze kadar ilk olarak insanları, sonra canlı – cansız varlıkları koruyan iyi ruhlar (iyeler), İslamiyet'in kabulünden sonra da evliyalar, veliler, ata ruhları, manevî yardımcılar olarak kabul edilmekte ve birer kült olarak varlığını sürdürmektedir. Bu kültler geleneğimiz içinde, değişen zaman ve şartlara göre değişmeler gösterse de hiç kaybolmadan hayatiyetini devam ettirmektedir.

Ata - Babanın şanını yüceltme çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan ata ruhlarını kutsamak Kırgız Sözlü Gelenek Ürünlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunu Manas Destanı başta olmak üzere diğer destanlarımız, masallarımız, efsane – rivayetlerimiz, atasözlerimiz, şarkı türkülerimiz gibi folklor ürünlerimiz açıkça kanıtlamaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi örnekler zengin biçimde hacim bakımından dünyanın en büyük destanı olan Manas'ta yer almaktadır. Manas Destanında Hızır Aleyhisselam, Umay Ana, Oysul Ata, Kambar Boz, Çıçañ Ata, Zengi Baba,[379] Kırk Çitlen, evliya gibi yardımcı efsanevi kahramanların adı zikredilmektedir. Destan anlatıcısı, kahraman Manas'ın Hoca Hızır'ın duasıyla yaratıldığını vurgulamaktadır. Radloff tarafından derlenen Manas Destanında da Manas'ın doğumunda dört peygamberden söz edilmektedir. Manas yola çıktığı zaman ona Kırk Çitlen ve Hızır eşlik eder. Bu motif Ç. Ç. Velihanov tarafından yazıya geçirilen "Kökötöy'ün Aşı" bölümünde de geçmektedir:

[379] N. Yıldız. ***Manas Destanına Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar,*** Manas Destanının 1000 yılı Uluslar arası Sempozyumu.

Top oluya birigip,	Toplu evliya birleşip,
Tobosunan bütkörgön.	Tövbesinden yaratmış.
Bar oluya birigip,	Var evliya birleşip,
Batasınan bütkörgön.[380]	Duasından yaratmış.

Destanda kahramanlara evliyaların, ata ruhlarının yardım ettiklerinden söz edilmektedir:

Adam ata, Obo ene,	Adam ata, Oba ene,
Tuugan cerin bilçü eleñ;	Doğduğu yerini bilir idin;
Ong cagında Oysul Ata buka etken,	Sağ yanında Oysul Ata boğa yapmış,
Bakay!	Bakay!
Sol cagında Koco Kıdır duka etken,	Sol yanında Hoca Hızır dua etmiş,
Bakay!	Bakay!
Baabedin başında, Bakay!	Duası başında Bakay!
Koco Kıdır kaşında Bakay![381]	Hoca Hızır yanında Bakay!

Ata ruhlarıyla ilgili de Radloff'un varyantının Almambet'in Müslüman olup Manas'a gelişiyle ilgili bölümünde şöyle satırlar geçmektedir:

Baylanıp kalgan bazardın,	Bağlanıp kalmış pazarın,
Colun bir akçan Er Koşoy,	Yolunu açmış Er Koşoy,
Aruung turat başıñda,	Namusun duruyor başında,
Arbagıñ turat kaşıñda,	Ata ruhu duruyor yanında,
Arbaktarıñ koldosun!	Ata ruhların himaye etsin!
Berişteriñ kötörsün!	Ferişteler yükseltsin!
Arbaktarıñ cölösün![382]	Ata ruhların himaye etsin!

[380] Remi Dor, "Manastın Pamirdegi Üzündüsü", *bkz.* ***Kırgızdar,*** c. I. Ed. K. Cusupov, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1993, s. 427.
[381] W. Radloff, ***Proben*** - Manas Destanı, c. V, s. 130.
[382] Radloff, a. g. e. s. 34.

Yine destanın ilk başlangıcı olan "*Manas'ın Doğumundan Önceki Babaları*" adlı başlıkta şöyle mısralar geçmektedir:

Başkı atası baarı kan	Baş atası hepsi Han
Başınan Kıdır daarıgan.	Baştan Hızır koruyan.
Tünöp ötkön cerine	Gecelediği yerine
Tüptüü mazar ornogon.	Soylu mezar oluşan.
On eki pirge kol berip,	On iki pire kol veren,
Munu başınan Kuday oñdogon.[383]	Bunu başından Allah koruyan.

Destanda Adam (Adem) Ata, Oba (Hava) Anayla ilgili şu satırlar geçmekte:

Mından arı bastırsak,	Daha ileriye devam edersek,
Baabedin degen mazar bar,	Bahaeddin denilen makam var,
Bilgiç aytat, er da aytat	Hem bilge hem er söyler
Baabedin atam beli dep,	Bahaeddin Atam veli diye,
Adam ata, Obo ene	Âdem Ata, Hava Ana
Koşuluşup uşunda	İkisi beraber burada
Oyun salgan ceri dep.[384]	Oynadığı mekân diye.

Manas destanında yer alan koruyucu ruhlardan biri de at sürüsünün koruyucu ruhu Kambar Ata'dır. W. Radloff tarafından derlenen Manas destanı metninde Kambar Atayla ilgili şu mısralar geçmektedir:

"*Atasının batası*,	"Atasının duası,
Ak niyetke caratkan,	İyi niyete yaratmış,
Uku menen tukumu,	Suyu ile tohumu,
Kambar bostun üyürünön,	Kambar bozun sürüsünden,
Ekini koştop keliñer!"[385]	İkisini alıp gelin"

[383] ***Manas.*** 1. Kitep, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s. 27.
[384] A. g. e. s. 173.
[385] A. g. e. s. 176.

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü gibi Kambar burada özel bir at ismi olarak kullanılmaktadır. Destanda Kambar'ın bu şekilde kullanılmasını Naciye Yıldız, folklor ürünlerinin tabiatı ile ilgili olduğunu, folklor unsurları, toplumun geçirdiği değişmelere göre ihtiyaç duyulduğu sahada bir başka şekilde karşımıza çıktığını söylemektedir. Tıpkı Umay kültünün günümüzde Anadolu'da kız çocuklarının ismi olarak kullanılması gibi, Manas destanında da Kambar, at ismi olarak kullanılmaktadır.[386] Destanın sonunda verilen açıklamalarda Kambar Boz için "Atların başı, damızlık at", Kambar Ata için ise "At sürüsünün koruyucu ruhu" açıklaması yapılmaktadır.[387] Belirtmemiz gereken önemli noktalardan bir diğeri ise Kambar Ata sadece Manas destanında karşımıza çıkan koruyucu ruh değildir. Kambar Ata, Yusuf Bey – Ahmet Bey (Bozoğlan) Destanı'nın Türkmen rivayetlerinde "Baba Gambar", Uygur rivayetinde "Bovay Kember" olarak anılan bu tip, gelecekten haber veren, rüya tabir eden, hikmet sahibi, dutar ustası bilge bir kişi olarak tasvir edilmektedir.[388]

"Semetey" destanında ise kendi yeri Talas'a dönüşünde şiddetli akan Talas deresinden babası Manas'ın ruhu başta olmak üzere kayıp – pirler, babasının arkadaşları Çubak'ın, Almambet'in, Aziz Han'ın ruhları "oğlum buraya"[389] diye yol göstererek ruhlarıyla korurlar sudan geçmesinde yardımcı olurlar.

Oğlu Semetey on iki yaşına gelince babasından kalan Taytoruyu atyarışında sürdürmeye hazırlayan Kanıkey'e kayın validesi Çıyırdı şöyle dua eder:

---

[386] N. Yıldız. **Manas** ***Destanı'na Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar***, Manas Destanının 1000 yılı Uluslar arası Sempozyumu.
[387] ***Manas.*** Kitep, I, Frunze, Kırgızstan Basması, 1984, s, 33.
[388] İ. Özkan, ***Türkmenistandaki Adak Yerleri ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar,*** İpek Yolu Uluslararası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bak. Yayınları, 1993.
[389] S. Musaev. ***Semetey, Seytek***, Kanıkeydin Comogu bölümü, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1995, s. 57.

Can dep Kuday caratsan,	Can diye Allah'ım yarattıysan,
Cesirimdi koldoçu.	Dulumu koruyun.
Armanı köp baykuştu,	Derdi çok olan garibanı,
Cer karatıp koyboçu.	Boynunu bükmeyin.
Aylanayın arbaktar,	Kurban olayım ata ruhları,
Baykuşumdu koldoy kör,	Garibanımı koruyun,
Kagılayın caratkan,	Kurban olayım yaradan,
Balamdın işin ondoy kör.[390]	Çocuğumun işini düzeltin.

Semetey, babasının mezarına gelince mezarda pirlerin, evliyaların resimleri olduğunu görür. Bu resimleri annesi Kanıkey yaptırmıştı. Nedeni de onların ruhlarının ölen kocasını koruması dileğidir.

Destanın "Semetey'in Buhara'ya Geri Dönüşü"[391] bölümünde de Semetey'ı Hızır İlyas'ın ve babası Manas'ın ruhunun koruduğundan söz edilmektedir.

"Semetey" destanı Doğu Türkistan'daki Kırgızlar tarafından da anlatılmaktadır. Kızılsu Kırgızlarından çıkan anlatıcı Cusup Mamay destanı anlatmaya başlamadan önce:

Eey keltirip sözdün omogun,	Heey, söyleyip sözün doğrusun,
Aytayın Manas comogun.	Anlatıyım Manas destanın.
Anın arbaktarı koldoso,	Onun ruhu korusa,
Aytkanım calgan bolboso.	Anlattığım yalan olmasa.
Atañardın comogu,	Babaların masalı,
Aytpasak baldar bolobu?[392]	Anlatmazsak olur mu?

diyerek ata arbaktarından (ruhlarından) yardım diler.

---

[390] S. Musaev, ***Semetey, Seytek,*** Bişkek, Kırgızstan Basması, s. 33.
[391] S. Musaev, a. g. e. s. 102.
[392] ***Semetey*.** (C. Mamay varyantı), Arapçadan çev: K. Kırbaşev, Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 13.

Destanın ilerlediği bölümlerinde Manas ölür, Kanıkey dul kalır. Bay Cakıp gelini Kanıkey'e elçi gönderir. Elçi olarak gelen Kırgılçal:

Aytayın desem ayköldün,	Söyleyim diyorum, kahramanın,
Arbagınan aybıgam.	Ruhundan korkuyorum.
Aytpayın desem han Cakıp,	Söylemeyim diyorum, Han Cakıp,
Kaar – zaarınan aybıgam.[393]	Gazabından korkuyorum,

diyerek söze başlar ve Kanıkey'in kayınlarından birisi ile evlenmesi gerektiğini söyler.

Semetey on sekiz yaşına geldiğinde kendi yurdu Talas'a gitmeye hazırlanırken anne Kanıkey Ata ruhlarından yardım ister ve şöyle dua eder:

Caralgan calkı calgızım,	Yalnız, tek, biriciğim,
Caratkanga amanat.	Yaratana emanet.
At – tonuñdan acırap,	At- kürkünden ayrılıp,
Bolo körbö camanat.	Olmayın halka rezalet.
Arbaktuu atañ koldosun,	Atanın ruhu korusun,
Alptar bolsun coldoşuñ,	Alplar yoldaş olsun,
Bastırgın balam col bolsun,	Yürüyün oğlum yolun açık olsun,
Bastaşkan duşman kor bolsun.	Karşı gelen düşman hor olsun.
Arbagı koldop atañdın,	Atanın ruhu koruyup,
Aybatıñ curttan zor bolsun.[394]	Heybetin yurttan ulu olsun.

Destanda Semetey yine evleneceği eşi Ayçürek'i aramaya çıkmadan önce atası Manas'ın mezarına gelir, dua eder, kurban keser, yardım diler.[395]

Kırgızların "Canış, Bayış" adlı kahramanlık destanında bir padişahın çocuk arzusu şöyle anlatılmaktadır: "Asılkan adlı bir padişah varmış. O çok zenginmiş. Ancak hiç çocuğu olmamış. O tahtını bırakıp, Tanrı'ya yalvarıp,

---

[393] ***Semetey***, I. Kitep, Cusup Mamay'ın varyantı, Arapçadan çev: K. Kırbaşev. Bişkek, Şam Basması, 1995, s. 16.
[394] A. g. e. s. 61.
[395] A. g. e. s. 194.

Mekke ve Medine'nin yoluna düşer. Yolda giderken Hızır İlyas'a rastlar. Hızır İlyas, "Sen kimsin?" diye sorar. "Ben Asılkan padişahım" der. "Dileğin Allah'a ulaştı, kabul edildi" der… Âmin, der ve kaybolur." Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra ikiz çocukları olur.[396]

Destanın ilerlediği bölümlerinde arbak, pir, evliya kelimelerine sık sık rastlamaktayız. Örneğin; Canış, Bayış'ın kötü niyetli veziri Celmayanla ilgili şöyle denmektedir:

Uluu colgo saldı ele,	Uzak yola başladı şimdi,
Altı künü col cürüp,	Altı günü yol yürüyüp,
Adaşıp coldon kaldı ele,	Yolunu şaşırıp kaldı şimdi,
Arbak urgan Celmayan,	Arbak vurası Celmayan,
Adaştırıp saldı ele.	Şaşırttı şimdi.
Arbak urgan Celmayan,	Arbak vurası Celmayan,
Eki birdey olpoktu,	İki tane zırhı,
Kabatı menen aldı emi.[397]	Katlayıp aldı şimdi.

Kahramanlar Bayış ile Canış Kalmuklarla savaş başlamadan önce Hızır'ın fonksiyonunu üstlenen Hz. Ali'yi, Hz. Ulukman'ı, Hz. Süleyman'ı anar:

Acal cetip kün bütsö,	Ecel gelip gün biterse,
Castıkta catıp ölüüçü.	Yastıkta yatıp ölen var.
Beles – beles bel da ötkön,	Tepe – tepe tepede,
Azireti Aalı şer ötkön,	Hazreti Aalı şer göçtü,
Musulmandın dini üçün	Müslüman'dın dini için,
Dalay döölör teñ ötkön.	Çok sayıda er göçtü.
Azireti Ulukman,	Hazreti Ulukman,
Üç mingeçe caşagan,	Üç bin yılca yaşadı,
Uşunu koyboy kara cer	Bunu bırakmaayıp kara yer

[396] Canış Bayış destanı, ***El Adabiyatı Serisi***, c. IV, Bişkek, Şam Basması, 1998. s. 31
[397] A. g. e. s. 36, 46.

Kursagına aşagan,	Kendine almıştı,
Azireti Sulayman,	Hazreti Süleyman,
On segiz min aalamdı	On sekiz bin âlemi
Padışa bolup suragan,	Padişah olup sormuştu,
Alladan acal cetkende	Allah'tan ecel gelince
Alar da ötüp sulagan.	Onlar da göçüp gitmişti.
Alar kirdi kalmakka,	Onlar girdi Kalmuk'a
Tapşırıp özün arbakka.[398]	Havale edip kendini ata ruhuna.

Türkistan sahasındaki bazı Türk destanlarında Hz. Ali kültü zaman zaman Hızır ile yer değiştirmektedir. Canış – Bayış destanında da bu durum açıkça görülür. Savaşta Kalmuklar Bayış'ı yakalayıp götürürler. Yüz yirmi yaşındaki Kalmukların bilge aksakalı Burtabaş, esir düşen Bayış'ı Hz. Ali'ye benzetir:

Kabılança karagan,	Kaplan gibi bakan,
Sırttan tartıp caragan,	Aslan gibi yapan,
Kara kulak şerge okşoyt,	Kara kulak kahramana benziyor,
Kadimki mıktı erge okşoyt,	Gerçekten sağlam ere benziyor,
Karap tursam sıpatı	Bakıp dursam sıfatına
Azireti Aalı şerge okşoyt,	Hazreti Ali'ye benziyor,
Öltürböylü uşunu,	Öldürmeyelim bunu,
Iyıgı eken adamdın,	Kutsalıymış insanın,
Balaketke kalbaylı.[399]	Felakete kalmayalım.

Kalmuklara tutsak olan Bayış'a Kalmuk hanının kızı Belkıs aşk olur ve şöyle der:

Aşık boldum diniñe,	Aşk oldum dinine,
Azireti Aalı piriñe.	Hazreti Ali pirine.

[398] Canış, Bayış destanı, ***El Adabiyatı Serisi***, c. VI, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 52.
[399] A. g. e, s. 60, 61.

Musulman boldum diniñe,	Müslüman oldum dinine,
Bübü, Batma piriñe,	Bübü, Fatma pirine,
Sıyınamın kudayga.[400]	Tabınamın Allah'a.

Destanın "Belkıs ile Bayış'ın Canış'ı Bulduğu" bölümünde Canış'ı aramaya çıkan Bayış'ın karşısına Azireti Hızır çıkar:

"Telegeyge teñ bolom,	"Herkese denk bakarım,
On segiz miñ aalamga	On sekiz bin âleme
Irıskını cetkirçü,	Rızkını yetiştirecek,
Azireti Hızır men bolom.	Hazreti Hızır benim.
Azelden beri bagamın,	Eskiden beri bakarım,
Eerçip cürgön artıñda,	Hep yanında olan,
Azireti Hızır babañmın.	Hazreti Hızır babanım.
Iylabagın baldarım,	Ağlamayın çocuklarım,
Koşulduñ eki balbanım,	Buluştun iki kahramanım,
Men bereyin cardamım,	Ben veriyim yardımım,
Koluñdu baldar kötörgün".	Çocuklar elini kaldırın".
Kol kötörüp baldarı,	El kaldırıp çocuklar,
Bata berip baygambar,	Dua etti peygamber,
Moynun burup karasa,	Dönüp baktıklarında,
Kayıp bolup kalganı.[401]	Kayıp olmuş idi.

[400] Bayış, Canış, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. IV, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 76, 77.
[401] A. g. e, s. 86, 87.

Babasından uzun süre haber alamayan Bayış'ın oğlu:

Aylanayın apake,	Kurban olayım anacığım,
Atamdı izdep tabayın.	Babamı arayıp buluyum.
Tabılıp kalsa nepada,	Bulunursa ne güzel,
Ay tuyaktan on beş bee	Ay toynaklı on beş kısrak
Alıp kelip çalarmın.[402]	Getirip kurban edeyim.

"Baatır Bagış" destanında da Bagış ile ilgili şu satırlar geçmektedir:

Özün Kıdır koldogon,	Kendini Hızır koruyan,
Tegi Bagış soo emes.[403]	Bagış'ın soyu kolay değil.

Yine destanda adı geçen anne babasından ayrılan kahraman Toltoy ile ilgili şunlar anlatılmaktadır:

Ayrıkça Toltoy kaygırdı,	Ayrıca Toltoy üzüldü,
Ata – ene ölsö ıylamak,	Ata – ana ölürse ağlamak,
Arbagın uulu sıylamak,	Ruhunu oğlu saygı göstermek,
İlgerten nuska ar kimge.[404]	Eskiden kalmış gelenek.

"Mendirmen" destanında ana babası ölünce kahraman çıkan Mendirman'ı diğer kardeşleri kıskanır, yapmadıklarını bırakmaz. Destanın sonunda Mendirman için:

Alganı suluu kız boldu,	Aldığı güzel kız oldu,
Aziretaalı pir boldu.	Hazreti Ali pir oldu.
Örüşü ösüp düñ boldu,	Zengin, şöhretli oldu,
Tolup ösüp bul cigit,	Büyüyüp bu yiğit,
At kötörgüs zor boldu.[405]	At kaldıramaz ulu oldu, denilmekte.

[402] Bayış, Canış. ***El Adabiyatının Serisi,*** c. IV, Bişkek, Şam Basması, s. 102.
[403] Bagış, Mendirman, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 7, Bişkek, Şam Basması, s. 156.
[404] A. g. e. s. 212.
[405] A. g. e. s. 260.

Destanda kahraman Mendirman ağabeyi Asıl'a şu tavsiyede bulunmaktadır:

Asıl aga ugup al,	Asıl abi duyup al,
Aytkanıma kulak sal.	Söylediklerime kulak ver.
Adıl Manas tuygundun,	Asil Manas sungurun,
Arbagına sıyıngın.	Ruhuna tapının.
Kaapırdan şeyit öldü ele,	Kâfir şehit etmişti,
Karañı caydı kördü ele,	Karanlık yeri görmüştü,
Bizge tuugan kişi ele,	Bize akraba kişi idi.
Kudaydın kılgan işi ele.	Allah'ın yaptığı işi idi.
Cuma sayın bir koydon,	Her cuma bir koyun,
Ayabastan tülöö kıl.	Esirgemeden kurban kes.
Ak kümbözdün tübünö	Ak mezarın dibine,
Anda – sanda tülöy cür,	Ara – sıra gecele,
Ay sayın ak boz beden,	Her ay ak kısrak,
Atap barıp, soyup – cür.	Bağışlayıp kurban – et.
Arbaktı cakşı sıylasañ,	Ata ruhuna saygı göstersen,
Artı – kıynıñ cıynalat.[406]	Arkası- sonrası iyi olur.

"Er Töştük" destanında Eleman Bay'ın dokuz oğlu kaybolur. Hanımı kocası Eleman'a şu tavsiyede bulunur:

Aytkanım uşul bilip al,	Dediklerimi bilip al,
Ay, abışka tilimi al.	Hey, abışka[407] beni duy.
Kol karmaşıp alalık,	El ele verelim,
Kasiyettü mazardın,	Kutsal olan mezarın
Birin koyboy çalalık.	Her birine varalım.
Arbın düynö, köp maldın	Çok sayıda mal mülkün
Barın çaçıp üröylü,	Hepsini verelim,

[406] Bagış Mendirman, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 7, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 281.
[407] Yaşlanmış erkek.

“Balasız” sözdü ukkuça	“Çocuksuz” sözü duymaktansa
Alla taala kudaydan	Allah Teala Huda’dan
Bir balanı tileyli.[408]	Bir çocuk isteyelim.

Eleman Bay hanımının dediklerini doğru bulur. Tüm varlığını fakirlere dağıtır. Hanımıyla kutsal denilen mezarlarda gecelerler. Bir gece Eleman Bay rüya görür. Rüyasında doksan yaşında, başında sarığı olan bir adamı görür. Bu Hızırdır. Hızır Eleman Bay’a şöyle der:

Malıñdı taştap bala izdep,	Malını bırakıp çocuk isteyip,
Karıp bolgon ekensiñ,	Garip olmuşsun,
Bala surap kudaydan	Çocuk dileyip Allah’tan
Arık bolgon ekensiñ.	Zayıf olmuşsun.
Ay, Elemen baykuşum,	Hey, Eleman garibim,
Toguz uuluñ bar ele.	Dokuz oğlun var idi,
Toguz uuldan tüñülüp,	Dokuz oğuldan umudunu kesip,
İzdegeniñ bala ele,	İstediğin çocuk idi,
Alla Taala kudayga	Allah Teala Huda’ya
Dayın boldu tilegiñ,	Ulaştı dileğin,
Buyruk alıp Aladan,	Buyruk alıp Allah’tan,
Sizge bala berüügö,	Size çocuk vermeye,
Araça bolup cürömün.	Elçi olarak geldim ben.
Kagışkan duşman soyulat,	Savaşan düşman soyulur,
Bere turgan balanın	Doğacak olan çocuğun
Atı Töştük koyulat.[409]	Adı Töştük koyulur.

Bunun üzerine Töştük dünyaya gelir. Destanın ilerleyen bölümlerinde Töştük kötü ruhlarla mücadele ederek evinden yedi yıl ayrı kalır. O sıralar hanımı Kenceke, Oysul Ata’nın adıyla anılan kızıl deve ile Kambar Ata’nın adını sıfat olarak kullanan boz kısrak üç aylık hamiledir. Töştük’ün geleceği gün Oysul Ata kızıl deve bağlandığı ipini koparıp kaçar, Töştük’ün geldiği yol

[408] Er Töştük, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. II, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 31.
[409] Er Töştük, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 2, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 35.

kenarına yavrular. Kambar Ata boz kısrak da at sürüsünden kaçıp, yol kenarına gelip yavrular. Bu bir iyiliğin nişanesidir. Bunun peşine yedi yıldan beri evinden uzak kalan Töştük döner.

Arkaik destan olan "Kococaş"ta şu satırlar geçmektedir:

Kococaş mergen koldogon,	Kocacaş avcıyı koruyan,
Aziz kayıp pir ele,	Aziz kayıp pir idi,
Al mergendey kim ele?	O avcı gibi kim idi?
Adırga çıgıp cügürgön,	Yükseklerde koşardı,
Aga, ini, curtu süyüngön.	Abi, kardeş, halkı sevinirdi.
Adırdan kiyik körünsö,	Tepeden geyik görünse,
Aytıluu mergen kelet – dep,	Ünlü nişancı gelir - diye,
Amanat candan tüñülgön.[410]	Emanet canından korkardı.

Yine destanda avcı Kococaş ava çıkmadan önce ata ruhlarından yardım ister:

Alabaştı atmakka,	Alabaş'ı avlamak için,
Sıyındı mergen arbakka.[411]	Sığındı avcı, ata ruhuna, denmekte.

Destanın ilerleyen bölümlerinde Kococaş'ın oğlu Moldocaş'ın rüyasına aksakallı pir girip, babasının öldüğü yeri bulacağını ve babasının intikamını alacağını söyler.[412]

"Kedeykan" Destanında kocası ölen Gülsanaa, ölü ruhuna olan saygısından dolayı, kocasının mezarını bırakarak başka yere gidemeyip, yalnız yaşadığını anlatır.[413] Kırgız sözlü edebiyat geleneğindeki epik eserler;

[410] Kococaş. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1996, s. 51.
[411] A. g. e. s. 56.
[412] A. g. e. s. 204.
[413] Kedeykan, Olcobay menen Kişimcan, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 9, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 28.

kahramanlık, liro – romantik ve sosyal hayatla ilgili olarak üçe ayrılır.[414] "Kedeykan" destanı bunların içinden sosyal hayatla ilgili olanıdır. "Kedeykan" destanında pir, hoca, peygamber, arbak (ata ruhu), hazret kelimelerine sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin: Kedeykan'ın cami hocasına verdiği yemini şöyledir:

Kol berip sizden buzulsam,	Kol verip sizden gidersem,
Kuday ursun, kut ursun.	Allah vursun, kut vursun.
Baygambar ursun, bata ursun.	Peygamber vursun, dua vursun.
Mınakey uşul ant ursun.	İşte bu yemin vursun.
Biröögö zıyan kaalasam,	Birine kötülük dilersem,
Kökürögüm dart ursun.[415]	Göğsümü dert vursun.

Ancak destanda hep pirlerin, peygamberlerin, ata ruhlarının ismini anıp, halkı kandıran hocalar alay konusu olmuştur. Masum halk Azimkan Han'a şöyle beddua ederler:

Arbak ursun Azimkan,	Arbak (ata ruhu) vurası Azimkan,
Ay sayın salık salıptır. [416]	Her ay vergi alırdı,

diyerek canlarını acıtan, her ay vergi alan hanlarının kötülük görmesi için ata ruhlarından yardım dilemektedir. Çalışmamızın ikinci bölümünde de "Arbak ursun" (ata ruhu vursun) en ağır beddualaların biri olduğunu belirtmiştik.

Sosyal hayatla ilgili destanlardan biri olan "Sarinci Bököy" destanında da "arbak" kelimesi sık sık karşımıza çıkmaktadır. Kahramanlar kendilerini kötülüklerden koruması için ata ruhlarına başvururlar, beddualarında "arbak ursun" (ata ruhu vursun) derler. Ata ruhlarına saygı gösterirler, onların yapabileceği kötülüklerden korunmak için gereken neyse yaparlar. Örneğin;

---

[414] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 3.
[415] Kedeykan. Olcobay menen Kişimcan, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 9, Bişkek, Şam Basması, 1997, s. 47.
[416] A. g. e. s. 83.

Cakın – cattı bilbegen	Dostu - düşmanı bilmeyen
Niyetiñ kara zalimsiñ	Kötü niyetli birisin
Dosuña kara sanasañ	Dostuna kötülük yaparsan
Arbak urat özüñdü. [417]	Ata ruhu vurur kendini,

gibi satırlara sıkça rastlamaktayız.

"Cañıl Mırza" Destanında da arbak, evliya, mezar kelimeleri ile karşılaşırız. Senelerdir hasta yatan Şırdak'a yengesi Erke, Arslanbap Ata mezarını ziyaret etmesi, kurban kesmesi, evliyalara, pirlere, ata ruhlarına dua etmesi, dilekte bulunması gerektiğini tavsiye eder. Ancak ondan sonra altı yıllık hastalığından kurtulacağını söyler.[418]

Destanın avcı kahramanı Kulançı, kahraman Burhuy'a şöyle der:

Ee, Burhuy baatırım,	Hey, kahraman Burhuy'um,
Kız Cañılga katılıp,	Kız Canıl ile beraber,
Tentip kepte baatırım,	Gitmeyin kahramanım,
Til alsañ barbay, kaytıp ket,	Dinle beni, gitme, dön,
Arbak üçün, ant üçün.[419]	Ataların ruhu için.

"Er Tabıldı" kahramanlık destanında "arbak" (ata ruhu) kelimesi sık sık karşımıza çıkmakta. Hatta bu destanda düşmanlarla mücadele eden kahraman Tabıldı Manas'ın ruhundan medet umar:

Arbagı coonu baspaybı,	Arbagı düşmanı basmaz mı,
Dankın ukkan kalmaktar,	Ününü duyan Kalmuklar,
Cürögü korkup kaçpaybı,	Ödü patlayıp kaçmaz mı,
Danktuu şerdin arbagı	Ünlü kahramanın arbagı
Düynö cüzün baspaybı,	Dünya yüzünü basmaz mı,
Dürbögön köp düşman,	Gelen çok düşman,

[417] Sarinci Bököy, Canıl Mırza, ***El Adabiyatı Serisi***, c. 6, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 200.
[418] A. g. e. s. 341.
[419] A. g. e. s. 392.

Tügöl bizden kaçpaybı.	Hepsi bizden kaçmaz mı.
Çındap arbak car bolso,	Gerçekten arbak yar olursa,
Düşmandın ogun tospoybu,	Düşmanı engellemez mi,
Kabılan Manas arbagı,	Kaplan Manas arbagı,
Kalayıkka taragan.[420]	Halkı bütün koruyan.

Ancak belirtmemiz gereken önemli noktalardan biri de Er Tabıldı destanının Sovyet döneminde 1940 ve 1957 yıllarda basılmış metinlerinde *"Manastın arbagı" (Manas'ın ruhu)* sözlerinin çıkartılmasıdır. Onun yerine köle, kul, zengin, hazine gibi kelimelere yer verilmiştir. Böylelikle Komünizm döneminde ideolojik bakış destan metinlerine de müdahaleyi gerekli görmüş ve eserin orijinal çatısına feodal bir yapı katmak istenmiştir.

Kırgızlar arasında kahraman Şırdakbek, onun yüğrük atı ve güzel hanımıyla ilgili söylentiler çoktur. Şırdakbek tarihî bir kahramandır. Onun Kurmanbek'in torunu, Seyitbek'in oğlu olduğuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Ancak "Şırdakbek" Kırgız sözlü edebiyat geleneğinde bir destan değil, efsane olarak yer almıştır.[421]

Günümüzde de şöhreti yaygın olarak bilinen "*boz corgo*"yu (boz yüğrük at) Şırdakbek'e gaipten gelmiştir. Şırdakbek'in rüyasına aksakal evliya girer, "Kebez dağındaki Ala – Göl'e gidip gizlice gözetlersen boz tayıyla boz kısrak dağdan iner. Sen boz tayı yakalayıp getir, kimseye göstermeden dört yıl bak. Dört yaşına gelince hem güzel, hem yüğrük at olur, işte bu iyiliğin nişanesidir. Boz kısrak kaybolmuş efsanevi atın soyundan" der ve aksakal kaybolur. Şırdakbek evliyanın dediklerini tam olarak yapar.

Efsanenin ilerleyen bölümlerinde "Boz corgo" (boz yürük at) şöyle tasvir edilir:

---

[420] Er Tabıldı, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 188.
[421] Şırdakbek, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3,, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 346.

Kan Şırdaktan başkaga,	Han Şırdak'tan başkaya,
Caraşpagan Boz corgo.	Yakışmayan boz yürük.
Öydö çapsa öörçügön,	Yukarı koştursan hızlanan,
Özün Kızır eerçigen,	Kendini Hızır takip eden,
Öcör Kırgız cılkısı,	İnat Kırgız atı,
Öz bilgenin berbegen.[422]	Kendi bildiğini vermeyen.

"Gülgaakı" Destanınında (poema) da kahramanın dünyaya gelişi geleneksel olağanüstü kalıba uygundur. Destan, çocuksuz anne babanın, kutsal mekânları ziyaret etmesi, ata ruhlarına dua edip, medet umması sonucu çocuk sahibi olmasıyla başlar. Ad koyma motifinde de nereden geldiği belli olmayan yaşlı aksakallı adamın çocuğun adını koyup kaybolması diğer sözlü edebiyat ürünlerini takip etmektedir. Destanda Bayduulat oğlu Gülcigit'e şöyle der:

Kıdır bolsun coldoşun,	Hızır olsun yoldaşın,
Barındı arbak koldosun.	Hepinizi ata ruhu korusun.
Salamat barıp, esen gel	Sağ salim gidip gel,
Sadagası keteyin	Kurbanın olayım
Calañ baatır colborsum.	Hep kahraman kaplanım.
Kuday arbak koldo dep,	Allah, arbak koru diye,
Baldardın işin ondo dep,	Çocukların işini rast getir
Bara turgan coldo dep	Gittiği yolda diye
Kayıp kaskak bolbo dep.[423]	Kötü şeyler olmasın diye.

Aşk destanı olan "Kız Darıyka" Destanında Müslüman peygamberlerin isimleri karşımıza çıkmaktadır. Kahraman kız Darıyka'yı güreşte kimse yenemez. Bu haber Mekke Medine'ye kadar ulaşır. Hz. Ali Darıyka ile güreşmek için kayınpederi Hz. Muhammed'den izin ister. Hz. Muhammed izin verir. Hz. Ali, "Hz. Muhammed yar olsun" diye dua eder ve yola koyulur.

---

[422] Şırdakbek, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, 350.
[423] Gülgaakı Destanı – ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 457.

Darıyka'nın şehri Semerkant'a gelir. İkisi on beş gün gece gündüz güreşirler. Fakat birbirlerinin yenemezler. Hz. Ali, on beş günlük namazım kaza oldu, namazımı kılayım sonra devam edelim, der. Darıyka razı olur. Ali yüksek tepeye çıkar. Hz. Muhammed'e, kızı yenmesi için dua eder. Gelir, tekrar güreşmeye başlarlar. Ali yener. Kız Darıyka:

İslamdın çın aktıgın emi bildim,	İslam'ın aklığını şimdi bildim,
Kuday bir, kuran çın, paygambar ak.[424]	Allah bir, Kur'an gerçek, peygamber hak,

diyerek İslam dinini kabul eder.

Bunların dışında destanda Süleyman peygamber, Hızır Alleyhiselam, pirler, evliyalar anılmakta ve hepsi Hz. Ali'yi korurlar ve yardımlarına koşarlar. Hatta Hızır insanlara konuşur, Allah ile insanoğlu arasında iletişimi sağlayan kutsal bir kişi olarak karşımıza çıkar.

Görüldüğü gibi "Kız Darıyka" Destanında Müslüman şahıs olan Hz. Ali merkezi kahraman olup, Hz. Muhammed başta olan evliya, pirler destanın figüratif yapısını oluşturmaktadırlar. Bu destanın teşekkül dönemi İslam dininin Türkistan'da etkili olmaya başladığı zamanlar olduğunu tahmin edebiliriz.

"Narikbay" Destanı da altmış yaşına kadar çocuk sahibi olamayan acılı ailenin hayatıyla başlar. Kaynaklarda Narikbay'ın tarihî bir şahsiyet olduğu kanıtlanmıştır. Narikbay, Kırgız kahramanlık destanlarından merkezi kahraman Er Çoro'nun babası olarak geçmektedir. Er Çoro'nun 1546 yılında Kazan'da olan savaşta öldürüldüğü ile ilgili malumatlar bulunmaktadır. Ayrıca Narikbay oğlu Er Çoro'nun tarihî bir şahsiyet olduğundan S. Seyfullin çalışmasında bahsetmiştir. Tatar folkloristi F. Urmançeev kendinin "*Baitlerin Nesli Hakkında*" adlı makalesinde Er Çoroyla ilgili Tatar folklorundaki şiirler

[424] Kız Darıyka, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 530.

tarihte yaşayan kişilerin kahramanlık modelinden ortaya çıktığını söylemektedir.[425]

R. Berdibayev, M. Auezov, S. M. Mukanov, V.M. Jirmunskiy,ve V. V. Vostorov gibi çok sayıdaki bilim adamları çalışmalarında da Er Çoro'nun tarihî bir şahsiyet olduğunu belirtmişlerdir. İşte bu tarihî şahsiyetin etrafında meydana gelen gerçek olaylar halk tarafından yüzyıllar boyunca dilden dile anlatılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Narikbay Bay'ın tüm hayvanları düşmanlar tarafından götürülür. Narikbay'ın kardeşi düşman peşinden gitmek için ağabeyinin atını ister. Narikbay buna karşı koyar. Bunun üzerine kardeşi ağabeyi Narikbay'a şöyle der:

Bar atındı berbeysin,	Mevcut atını vermiyorsun,
Aybanday meni körböysün,	Hayvan kadar beni görmüyorsun,
Aram ölgön kak baş çal,	Haram ölesi katır ihtiyar,
Bir tuuganmın, men deysin.	Bir de kardeşim diyorsun.
Ölügün kalıp kömülböy,	Cesedin kalsın gömülmeyip,
Malındı talap el cesin.[426]	Mal mülkünü el yesin, diye hakaret eder.

Bu söz Narikbay'ın ağırına gider ve hanımını alıp yola koyulur. Kutsal mekânları, ata mezarlarını ziyaret ederler. Ata mezarlarına ak boz kısrak kurban eder. Ziyaret etmedikleri yer kalmaz. Son olarak kırkıncı gün bir kutsal pınara gelirler gecelerler. Gece aksakallı bir evliya gelir ve karı kocanın koynuna elma bırakır ve "*oğlunun adı Çoro olsun*", deyip kaybolur. Karı koca çok sevinirler, elmayı bölüp yerler ve tekrar evlerine dönerler. Bu arada hanımı hamile kalır.

---

[425] Narikbay - ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 542.
[426] Narikbay, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s.549.

Sonuç olarak karı kocanın kutsal mekânları, pınarları, ata mezarlarını ziyaret etmesi, okunmuş elmayı yemesiyle Çoro dünyaya gelir.

Narikbay'ın kardeşinin ağabeyine ettiği hakaretinden insanoğlu için çocuğun ne kadar önemli olduğunu bir kere daha görebiliyoruz.

"Muñduk Zarlık"[427] Destanında da çocuksuz anne babanın rüyasına Hızır Alelyhiselam girer bir kız, bir erkek çocuğunun olacağını söyler.

Çocuklarının doğumundan sonra kötü niyetli cadı kadın çocukları alıp deryaya bırakır. İşte burada da çocukları ölümden kırk çitlen kurtarır ve bir dağa götürüp bırakır. Orada çocukları bir dişi geyik emzirir, onlara bakar. Bu destanda geyik ananın insan soyu için yaptığı himaye belirtilmiştir ve bu totemin kalıntıları korunmuştur.

"Kökül" Destanı şöyle başlar. Çok eskiden Karahan'ın zamanında her şeyi olan, ancak çocuğu olmayan Muuñdubay adında çok zengin bir han yaşarmış. Günlerden bir gün Karahan büyük yemek ziyafeti verir. Bu yemeğe Muñduubay da davet edilir. Yemeğe gelenlerin hepsi çocuklarıyla gelir. Bir tek Muñduubay, ak kısrağıyla yalnız gelir. Herkesin çocukları babasının atından inmesine yardım eder, atlarını alırlar. Yalnız Muñduubay'ın atını alacak birisi olmaz. Birkaç çocuktan rica eder. Ancak başka çocuklar da onun atını almak istemezler. Bu duruma Muñduubay çok üzülür. Evine döner. Hanımına kızar. Onun "başını kesip, kanını su gibi dökeceğini" söyler. Ancak hanımı:

Kudayıñ bergen balanı kakbaş,	Allahın verdiği çocuğu, katır,
Kurdaşıñ men bakpay koydumbu?	Arkadaşın ben bakmayıp bıraktım mı?
Teniriñ bergen balanı kakbaş,	Tanrının verdiği çocuğu, katır,
Tentuşuñ men bakpay koydumbu?	Ahbabın ben bakmayıp bıraktım mı?

[427] Munduk – Zalık, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 578.

der ve kutsal mekanlarda gecelemeleri, bağış yapmaları, Gök Tanrıya, ateşe tapmaları, ata mezarlarını ziyaret edip kurban kesmeleri gerektiğini söyler. Han hanımının dediklerini yapmaya razı olur. Karı koca kutsal bir mezara gidip gecelerler. Sabaha doğru nereden çıktığı belirsiz bir ses gelir. Bir kere değil, üç kere yanlış yaptın. Sonbaharda derviş kılığında bir kere geldim. Hanımın kaymağı önüme koyunca, serseriye niye kaymak veriyorsun diye elimden kaymağı aldın. İlkbaharda hoca kılığında bir geldim. Gariban hanımın ne yapsın? Ahırdan bir koyun getirdiğinde, onu elinden aldın. Üçüncü kez demirci kılığında bir geldim. Hanımın gariban ne yapsın? Tabağa eti doldurup, tam önüme koyunca, önümden eti almıştın. Senin için olmazsa da hanımın için, der. Tam bu sırada önlerinde bir ak elma, bir gök elma oluşur. Ses kesilir.

Destanın diğer varyantında (Karınbek Özbekov'un varyantında) çocuksuz hor görülen hana, hanımı şu tavsiyede bulunur: "At sürüsünün koruyucu ruhu Kambar – Ata, Deve sürüsünün koruyucu ruhu Oysul – Ata, Koyun sürüsünün koruyucu ruhu Çolpon – Ata, sığır sürüsünün koruyucu ruhu Zeñgi – Baba, keçi sürüsünün koruyucu ruhu Çıçañ – Ata beş sürü hayvandan dokuzar alıp, kutsal mekânları ziyaret edelim, ata ruhlarına dua edip, çocuk dileyelim" der.

Bu destanda ad koyma motifi tıpkı Dede Korkut Destanlarındaki bilge görünüşlü biri tarafından gerçekleştirilir. Başında ak sarığı, elinde bastonu olan, aksakallı, ala kaftan giyen yaşlı adam içeri girer: "Bu çocuğu kendim vermiştim, adını da kendim koyayım, adı Kökül olsun", der ve kaybolur.[428]

Çocuksuz babanın hor görülmesi arkaik bir motiftir. Muñduubay destanında geçen bu motif yine Dede Korkut Destanlarını hatırlatmaktadır. Örneğin; Bayındır Han'ın her sene verdiği yemek ziyafetine gelen Dirse Han'ın çocuğu olmadığı için kara çadıra konulması. Dirse Han'ın evine

[428] Kökül, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 608.

dönmesi ve hanımının, açları doyurması, borçluları borcundan kurtarması, yetim, dullara yardım etmesi ve Allah'tan bir çocuk dilemesi gerektiğini söylemesi gibi. Bu motiflere Türk boylarının destanlarında sıkça rastlanan motiflerinden diyebiliriz.

Çocuksuz babanın hor görülmesi, çocuk sahibi olmak için onun "yaratana tapması", evliya, kırk çitlene yalvarması, kutsal mekânları ziyaret etmesi, ata mezarlarına gidip ata ruhlarından medet umması, bağış yapması, kurban kesmesi, çocuğun olağanüstü doğumu, sonra çocuğun halkını koruyan kahraman olması hususu bize, Türk halkının hayatı ve folklorunda yer alan köklü gelenekler olduğunu göstermektedir.

4.2. MASALLARDA ATALAR KÜLTÜ

Kırgız Türklerinin zengin bir masal hazinesi bulunmaktadır. Sözlü edebiyat geleneği içinde yüzyıllardan beri dilden dile dolaşan ve Kırgız Türklerinin olağanüstü olay ve kahramanlarının maceralarını bilinmeyen bir zamanda işleyen masallar büyük küçük herkes tarafından anlatılır, dinlenir. Kırgızların his, hayal ve beklentileri masallara yansımış bu özelliyle Kırgız masalları olumlu ve olumsuz tipleriyle kişi, varlıklar, hayatı ve dünyayı anlama ve ifade amacı olarak terbiyevi bir rol üstlenmiştir.

Diğer milletlerin masallarında olduğu gibi Kırgız halk masallarında insanoğlu başta olmak üzere hayvanlar, dağlar, taşlar vb cansız nesneler bile merkezi kahraman olabilmekte. Hayvanlar insanoğlu gibi konuşur, akıl verir, aldanır, aldatır.

Masalların başlığı olarak, masal kahramanlarının tipolojisi kalıcı epitet olarak verilmektedir. Örneğin; Akıllı Kız", "Akkönül ile Karagönül", "Konuşmaz Kız", "Hüner Öğrenen Çocuk", "Tolubay Sınçı", "Ceerençe Çeçen", "Akıl Karaçaç" vb.

Kırgız sözlü geleneğinde çeşitli masallar bulunmaktadır. Bundan dolayı masallar şu şekilde tasnif edilmektedir:[429]

1) Hayvanlarla ilgili masallar
2) Peri masalları
3) Sosyal hayatla ilgili masallar
4) Fıkra, mizah masallar.

Ancak bilim adamlarının bu tasnifte aynı fikirde olduklarını söylemek doğru değildir. XIX. yüzyılda İ. İ. Snegirev, P. A. Bessalov, S. F. Miller, G. İ, Uspenskiy, P, V. Vladimirov gibi folklor derleyicileri; XX. yüzyılda Y. M.

[429] Baldar Folkloru, ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 32.

Sokolov, V. İ. Çeçerov, A. A. Kayev, Remi Dor gibi bilim adamları masalları konularına göre tasnif yapmışlardır.

Kırgız masallarını sınıflandırma işinde folklorcu – bilim adamları K. Miftakov başta olmak üzere M. Bogdanova, K. Rahmatullin'in çalışmaları dikkate değerdir. Diğer sözlü gelenek ürünleri gibi Kırgız masalları da XIX yüzyılın sonu XX yüzyılın başlarından itibaren derlenmeye başlanmıştır. F. V. Poyarkov Suusamır, Cumgal, Narın, Çüy bölgelerini gezmiş, Kırgız Türklerinin hayatıyla tanışmış, efsane, masal gibi eserleri derlemiştir. Derlediği eserleri 1889 yılında yayımlamıştır. İ. V. Andreev de Kırgız, Kazak yerlerini gezmiş, bütün sözlü gelenek ürünlerini toplamıştır. 1922 yılından itibaren K. Miftakov, I. Abdrahmanov, S. Sooronbaevler Narın bölgesini gezmiş, Osmanaalı Dordoev, Baysabır Kocoşev, Koylu Tukeleev, Altay Aydarbekov gibi masalcılardan çok sayıda masaları yazıya geçirmişlerdir. İkinci Dünya Savaşından önce derlenen masalların sayısı çoktur. Ancak derleme usüllerine aykırı müdahaleler sebebiyle niteliği zayıf metinler olduğunu söylemek mümkündür. Merkezi yönetimin baskısıyla Kırgızların sık sık alfabe değiştirmeleri yani Arap, Latin, Kril alfabesine geçmeleri derleme ve yayın faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda derleyicilerin imkânlarının iyi olmaması da çalışmaları etkileyen nedenlerden biri olmuştur.

Yukarıda sözü geçen bilim adamlarının devamcıları olarak D. Sulaymanov ile K. Eşmambetov 1957 yılında Kırgız masallarını düzenlemiş ve yayımlamışlardır. Aynı basım 1960 – 1972 yılları tekrar düzenlenmiş ve yeniden basılmıştır. Bunların dışında M. Bogdanova tarafından "Kirgizskiye Narodnıye Skazki" (Kırgız halk masalları) 1972 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.

Masallar jeanolojik olarak analardan çocuklara, büyüklerden küçüklere anlatılıp, nesilden nesle devam ede gelen türlerden biridir. Bizi yakından ilgilendiren Atalar, arbaktar, evliyalar kültü Kırgız masallarına da yansımıştır.

O, genelde aksakal, ak sarıklı evliya şeklinde ıssız mekânlarda, çöllerde başları derde düşenlerin karşısına çıkar veya rüyasına girer, onlara öğütlerde bulunur, gelecekte olacaklardan haber verir ve hemen kaybolur. Bazen o, kahramana işini nasıl yapılması gerektiğini anlatır. Sözlü edebiyat geleneğinin atalar kültünün İslamiyet'e uygun yorumladığını görüyoruz. Giyimlerinde, konuşmalarında, hareketlerinde Müslümanlığın kaideleri karşımıza çıkmaktadır. Ancak sözlü edebiyat geleneğindeki ak sarıklı evliyaya bakarak kahramanlar bütünüyle Müslüman diyemeyiz. Kırgız Sözlü edebiyat ürünleri temelinde ata baba kültünden oluşan eski tabaka kökenlerini muhafaza etmektedir. Buna örnek olarak aşağıdaki "Kıdır Ake" (Hızır Alehiselam) masalını verebiliriz:

Bir varmış, bir yokmuş Ürüstöm adında çok fakir adam varmış. Üstündeki giysileri lime limeymiş. Ürüstöm giysilerinden çok utandığı için, gündüz hiç dışarı çıkmazmış. Yoksulluktan çok çeken Ürüstöm intihar etmek istemiş. Issız bir ormana gelmiş, bıçağını bilemeye başlamış. Tam bu sırada aniden nereden geldiği belli olmayan aksakallı, yaşlı bir adam çıkmış karsısına. Ürüstöm adamı görünce korkudan tir tir titremiş. Bir de orada öküzle pulluğu oluşuvermiş. Yaşlı adam Ürüstöm'e "Bunlarla yeri kazarsan çok altın çıkar ve zenginleşirsin.", demiş ve kaybolmuş. Ürüstöm öküzle ekmiş, biçmiş çok zenginleşmiş. Fakat hiç altın bulamamış. Bu duruma Ürüstöm çok üzülmüş. Bir gün yukarıdan ses gelmiş, bu sesi Ürüstöm hemen tanımış. Adam, Ürüstöm'e eski günlerini hatırlatmış ve çalışan insanın her zaman kazanacağını anlatmış. Günlerden bir gün Ürüstöm oğlu ile beraber giderken yaşlı aksakallı adam karşılarına çıkmış Bu adamın o evliya ata olduğunu hemen anlamış Ürüstöm. Evliya ata Ürüstöm'ün oğlu Kadır'a bakmış ve şöyle demiş: "Ben dünyayı çok gezdim, fakat Kadır oğlum senin gibi adam hiç görmedim. Sen artık Kadır değil, Kıdırsın (Hızırsın), senin elini tutan adamların işleri iyi gider, yolları açık olur. Senin sağ başparmağının kemiğini aldım, elini tutan adam dikkatliyse anlasın, diye. Bu senin Hızırlık

belirtindir. Âmin! Yolun açık olsun. İyilerin yardımcısı ol!", der ve kaybolur. [430] Yine "Şeytan Kimdir" adlı masalda Kıdır'ın (Hızır) iyi adamlara yardım ettiğinden bahsedilmektedir.

Genelde Kırgız halk masallarında başları derde giren insanların karşısına hep Kıdır (Hızır) çıkmakta ve onların yardımına koşmaktadır. "Çınarbay" masalında da arkadaşını kaybeden iyi dost Aşık'ın karşısına Hızır çıkar ve arkadaşını diriltir. Aynı zamanda masallarda Hızır avcılara da yol göstermektedir. Buna örnek olarak "Canek Mergen" (Canek Avcı) masalını verebiliriz. Uyuyakalan avcıyı Hızır gelir uyandırır, "Herkes gidiyor, kalk", der ve ortadan kaybolur.

"Karaç Baatır" (Karaç Kahraman) masalında da yine başı derde düşen, ikiz çocuklarını ejderhaya aldıran babanın rüyasına aksakallı, yaşlı bir adam girer ve bir pınarın yanındaki mezarı tarif eder, orya gidip dua etmesini, ata ruhlarına kurban kesmesini ister. Bu aksakallı adam Hızır'dır. Adam aksakallı, yaşlı adamın dediklerini yapar ve dileği kabul olur.

"Kence Bala" masalında, uzaklara kardeşlerini aramaya çıkan oğlu için baba şu duaları etmekte: "Şansın bol olsun, Hızır yardımcın olsun. Kahramanlar arkadaşın olsun, evliyalar koruyucun olsun, âmin".[431]

"Handın Oğlu" masalında ise çocuk ölen atasının mezarına gelir, ve burada geceler. Ata ruhundan bir konuda öğüt vermesini ister. Uzun yola çıkması gerek miydi? Yoksa yanlış mı yapıyordu. Gece yarısı bir ses gelir: "Oğlum yola çıkmak için hazırlanmış, kendine bir amaç koymuşsun. Tamam. Yola çık. Yalnız benim dediklerimi hepsini yap, atını dinlendir, çınar ağacındaki yeşil elmaya dokunma", diye öğütlerde bulunur.

---

[430] S. Koykelov. ***Sırduu Sandık*** - *Comoktor*, Kant, Kant Basması, 1996, s. 53.
[431] Baldar Folkloru. ***El Adabiyatı Serisi,*** c. 20, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 247.

"Ak Gönül ile Kara Gönül" ve "Sözünü Tutan Yiğit" masallarında da Hızır, iyi niyetli olan Ak Gönül ile sözünü tutan yiğidin yardımına koşar. Kara Gönül'ü cezalandırır.

"Beş Yiğidin Kaderi" masalı ise şöyle anlatılmaktadır: Bir varmış, bir yokmuş çok fakir bir adam varmış. Onun beş oğlu varmış. Adam her zaman oğullarının çalışkan, akıllı, iyi olmaları için Allah'a dua edermiş. Hatta namaz kılarken bile ata babalarının ruhlarına çocuklarının iyi olması, yardım etmeleri için yalvarırmış. Adam her zaman dua ederken etrafta olup bitenlerden habersiz ağlarmış. Bundan dolayı adama "ağlak" derlermiş. Adam bu takma adına iyice alışmış hiç aldırmazmış. Fakat adamın çocukları onun istediği gibi olmamışlar. Hep tembellik yaparlarmış, babalarından bir şey öğrenmek için çaba göstermezlermiş. Adam çok iyi niyetliymiş, hiç umudunu yitirmeden çocuklarının doğru yolu bulacaklarına inanmış ve bir gün çocuklarına şu türküyü söylemiş:

Tüsü iygiden tüñülbö,	Yüzü iyiden umut et,
Tübü cürüp al ceñet.	Sonunda o kazanır.
Adal bolso emgegi,	Helal ise emeği,
Kıdır akem kol beret.[432]	Hızır Aleyhisselam elini uzatır.

Babalarından bu türküyü duyan çocuklar çok utanmışlar ve bir meslek öğrenmek için yola koyulmuşlar. Çok yol gitmişler, acıkmışlar, giysileri yırtılmış. Çocukların karşısına aniden bir aksakallı, yaşlı adam çıkagelmiş. Çocuklarla sohbet etmiş, iyi adamın çocukları olduğunu anlamış. Beş çocuğun her birine birer meslek vermiş, dua etmiş ve hemen ortadan kaybolmuştur. Çocukların karşısına çıkan yaşlı adam Hızır'dır.

"Er Bolot"[433] masalı ise yıllarca çocuksuz yaşayan ana babanın ata mezarlarını, kutsal mekânlarını ziyaret edip, kurban kestikten, dua ettikten sonra Bolot'un dünyaya gelişi ile başlar. Aslında atalar kültüyle ilgili dini

[432] S. Koykelov. ***Sıduu Sandık,*** *Comoktor*, Kant, Kant Basması, 1996, s. 70.
[433] K. Kebekova. Kaada Salt Irları, ***Kırgız Adabiyat Tarıhı,*** **c**. 1,Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 81.

anlayışın sanatkâr düşünceye dönüşü “Er Bolot” masalında orijinal ve ilginç bir şekilde geçmiştir. Örneğin; Bolot yeraltında kıbleye doğru giderken bir beyaz ve bir mavi renkli mezar görür. Mavi mezarın üzerinde Cılabay oğlu Nurperi yazısını görür ve mezara seslenir. Mezardan ses gelir. Nurperi kendini tanıtır ve Bolot ile dost olur.

Anlaşılacağı üzere masalın ikinci kahramanı Nurperi öldükten sonra da yaşamına devam eder. Kahraman düşünme gücünü, tavla oynama, konuşma yeteneğini kaybetmez. Aynı zamanda geçmiş olayları da hatırlayabilmektedir. O, yeraltına giren Bolot’u kendisi gibi bir kahraman olduğunu anlar ve onu korumaya alır, kendisinin silahlarını, savaş giysilerini hediye eder. Bolot’un önüne çıkacak zorlukları önceden haber verme gücüne sahiptir. Masalda bir kahraman ruhunun (arbagın) genç kahramanı koruması, öğütler vermesi söz konusudur. İşte görüldüğü gibi ilk zamanlarda bir kahramanın kültü idealize ediliyorsa, bu sonradan aile üyelerine yayılmıştır.

Çalışmamızın bütün bölümlerinde belirttiğimiz gibi eski Kırgızlarda ata babaya saygı önemliydi. Birisi, özellikle kahraman yola çıkmadan önce ata baba ruhuna bağışlayıp kurban keser, dua eder, aksakallardan hayır dua alır. Bu motif “Er Bolot” masalına da yansımıştır. Kahraman sefere çıkmadan önce ak mezar, kök mezara gelip, karşısına çıkacak olan düşmanını kazanıp dönmesi için ata ruhlarına dua ederek, medet ummaktadır.[434]

“Dedikoducu” ile “Atasözünün Ortaya Çıkışı” masalında ise ata ruhlarından bahsedilmektedir. “Dedikoducu” masalında adamların hepsi kötülüğün ne olduğunu bilmezler ve şu şarkıları söylerlermiş:

Irıs aldı ıntımak,	Rızklı olmanın öncesi birliktir,
Intımakta caşasak.	Barış içinde yaşasak.
Arbak ursun, ant ursun,	Ata ruhu vursun, yemin vursun,

[434] ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı,*** c. 3, Bişkek, Şam Basması, 2004, s. 60.

Camandıktı casasak.[435] Bir kötülük yaparsak.

Masaldaki bütün yaşlılar gençler için şu duaları ederlermiş:

"Kem bolbosun karıların sıylagan, "Eksik olmasın yaşlılarına değer veren,
Beren bolsun kalktın başın cıynagan. Güçlü olsun halkının başını birleştiren.
Kıdır akem koldosun urpaktardı, Hızır Aleyhisselam korusun neslimizi,
Can bolbosun caşın tögüp ıylagan".[436] Hiçbir insan gözyaşı döküp ağlamasın".

"Atasözünün Ortaya Çıkışı" masalında akılsız ağabeyi ile arası açılan çocuk ata mezarında geceleyip, ölen atasına Kur'an okuyup, dua eder, ondan yardım ister.

"Rum Padişah, Turum Padişah"[437] masalında gelecekteki hanımını aramaya yola koyulan Turum padişah'ın oğlunun karşısına ak giyinen, ak boz at binen, aksakallı adam çıkar, gideceği yolu tarif eder ve karşısına çıkabilecek zorluklardan nasıl kurtulacağını anlatır. Bu Hızırdır. Sonuç olarak masal kahramanı aradığı Karagöz hanımı bulur, halkına adaletli han olur.

"Abılay Yetim"[438] masalı ile "Zülüm Padişah"[439] masalında ise masal kahramanlarının karşısına aniden çıkan aksakallı ihtiyar adamdan bahsedilmektedir. Ancak masalda Hızır, pir, evliya vb. adları geçmiyor. Masalın gidişatına baktığımızda, örneğin; Yetim çocuk Abılay'ın karşısına aniden oluşuveren yaşlı aksakalın yaptığı iyiliği, verdiği öğütleri, gösterdiği doğru yollar sonucu yetimi ölümden kurtuluyorsa; altmış yaşına kadar çocuk sahibi olamayan padişahın vezirleri padişah için çocuk dileyip yollara düşünce aniden karşılarına çıkan aksakallı yaşlı adamın verdiği öğütleri sonucu çocuk sahibi olması insanoğlunun iyiliğine koşan Hızır, peygamber,

---

[435] S. Koykelov. ***Sırduu Sandık***, *Kırgız El Comoktoru*, Kant, Kant Basması, 1996, s. 76.
[436] S. Koykelov, a. g. e. s. 78.
[437] Rum Padışa, Turum Padışa - ***Kırgız El Comoktoru***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1985,s. 43.
[438] Abılay Cetim, a. g. e. s. 49.
[439] Kaarduu Pasışa, a. g. e. s. 63.

pirleri andırmaktadır. Ancak masalda isimlerin net olarak verilmemesinin nedeni masalların çoğu Sovyet zamanında derlenmiş, basılmış olması ve dinsizleştirme ideolojisinin sonucu olduğu kanaatindeyiz.

"Han ile Vezir"[440] masalında *Hızır – İlyas*, *Mutluluk* ve *Akıl* üçü padişaha varmak için yola çıkarlar. Padişahın şehrine geldiklerinde her evin karanlık olduğunu ve tek bir evin penceresinden ışık görürler. Üçü "ışığını söndürmemiş, rızklı adam olsa gerek, onlara gidelim" derler ve o eve gelirler. Üçü eve gelirler. Hızır Aleyhisselam onlar için dua edeceğini, onlara Mutluluk şans getireceğini, Akıl ise onlara akıl vereceğini söyler. Evin hanımı üçünün arasından akılı seçer ve bir gece kocasıyla beraber yatmasını ister. Akıl kocasıyla bir gece yatar. Ertesi günden itibaren kadının akılsız kocası akıllanır.

"Kahraman Karaç"[441] masalı da, iki çocuğundan ayrılıp, "katır" lakabı eklenmiş yaşlı anne babanın acılı hayatıyla başlar. Bir gece yaşlı adam uykudayken rüyasına aksakallı adam girer. Aksakallı adam "Ağlamaktan fayda yok, yukarıya doğru gidersen bir pınar ve mezar var. Hanımınla oraya git, kurban kes ve gecele. Gece yarısı gökyüzünden bir ak elma düşer, onu sen ye. Sabaha doğru gök elma düşer onu hanımın yesin. Çok zaman geçmeden çocuğunuz olur", der ve kaybolur.

"Çınarbay"[442] masalında da masalın merkezi kahramanı Çınarbay'ın yardımına Hızır Aleyhisselam koşar, gelecekteki hanımını bulmasında yardım eder.

Görüldüğü gibi insanoğlunun yaşadığı tarihi boyunca masalların rolü önemli olmuş, yeni nesillerin ata babalarının hayatlarını, dinini, örf âdetini, gelenek göreneklerini, atalarına olan saygılarını masallardan öğrenmişler ve kuşaktan kuşağa aktarmaya devam etmektedir.

---

[440] Kan menen Vazir, ***Kırgız El Comoktoru,,*** Frunze, Kırgızstan Basması, s. 83.
[441] Karaç Baatır - ***Kırgız El Comoktoru,*** Frunze, Kırgızstan Basması, 1957, s. 107.
[442] Çınarbay, a. g. e, s. 172.

4.3. AKINLARDA ATALAR KÜLTÜ

Türk kültürünü zenginleştiren öğelerden biri de âşıklık geleneğidir. Söz konusu geleneğin temsilcileri Türk boylarında değişik isimlerle adlandırılmaktadır. Aşıklık geleneğin temsilcileri Türkiye'de ve Azeri Türklerinde aşık, şair; Kazak Türklerinde aytısger, akın; Kırgız Türklerinde akın, el akını, tökmö akın; Özbeklerde bahşi, akın; Türkmenlerde bagşı, şair; Uygurlarda koşokçu, halk şairi, aşuk; Başkutlarda sasan; Tatarlarda çaçan şeklinde nitelendirilmektedir.

Kırgızca – Türkçe sözlükte[443] "akın" kelimesinin Türkiye Türkçesi karşılığı "el akını" yani "halk şairi" olarak verilmiştir. Akınlar, Kırgız Sovyet Ansiklopedisinde[444] kopuz (komuz), kıyak gibi halk müziğine ait çalgılar eşliğinde şarkı söyleyen ve sözlü kültüre ait unsurları halka aktaran kişi şeklinde tarif edilmiştir. Türkiye'de olduğu gibi "halk şairi" olarak nitelendiren âşıkları, diğer şairlerden ayırt etmek için Kazakistan ve Kırgızistan'da "el akını" terimi kullanılmaktadır. Akın kelimesi çağdaş şairleri de kapladığı için "halk" kelimesi özellikle kullanılmaktadır.

Irçı ve Akın kelimeleri Kırgız Türklerinde genel olarak aynı anlamda kullanılmaktadır.[445] Kırgız bilim adamı Sulayman Kayıpov ise "ırçı" kelimesinin daha eski zamanlarda ortaya çıkmış ve geniş anlamda kullanıldığını söylemektedir. İrticalen şiir söyleme yeteneğine sahip olan herkese "ırçı" denilmiştir. Akın kelimesi nispeten son zamanlarda kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde halkın dilinde "ırçı" kelimesi çok güzel sesi olan, şarkıların, türkülerin hakkını vererek okuyanlar için kullanılmaktadır. "Akın" kelimesi için de eğitimli, din ve felsefeden anlayan, tabiat, ahlak, felsefe,

---

[443] K. K. Yudahin, ***Kırgız Sözlüğü***, (çev: Abdullah Taymas), Ankara, TDK Yay, c. I, 1994, s. 13.
[444] ***Kırgız Sovet Ensklopediyası***, "Akınlar Şiiri", Frunze, Kırgızstan Basması, 1980, s. 358.
[445] ***Akınlar Çıgarmaçılıgının Tarıhının Oçerkteri***, Frunze, Kırgızstan Basması, 1988, s. 10, 30, 31.

nasihat, öğüt, aşık vb şiirleri üretenler için kullanılmaktadır. “Tökmö akın” terimi de elinde kopuzuyla şiirlerini doğrudan icra ederek ezgi eşliğinde söyleyenler için kullanılmaktadır. Tökmö akınları diğer icracılardan ayıran en önemli özellikleri “aytış” yani atışma geleneğidir. Bir akının “tökmö akın” unvanını alabilmesi için şairlik gücünü toplum önünde sergilemesi gerekmektedir; şairlik gücünü toplum önünde gösterebilmek amacıyla, şöhretli bir akın ile atışabilirse, o zaman “tökmö akın” unvanını alır.

Atışmaya; Kırgız Türkleri aytış; Türkmenler aydışık; Kazak Türkleri aytıs adını vermektedir. Kelimenin kökü ayt – tır. Aytmak kelimesi Dede Korkut’ta da sık sık karşımıza çıkmakta ve söylemek anlamına gelmekte. Günümüzde de Kırgız Türkçesinde “aytmak” söylemek anlamını taşımaktadır. Günümüzde Kırgız Türklerinde yapılan törenlerde, düğünlerde, bayram ve özel günlerde de halkı eğlendirmek için atışmalar (aytıştar) yapılmakta.

Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatında XX. yüzyılın ikinci yarısı, akın şiirinin çok önemli ölçüde geliştiği dönem olmuştur. Bu yüzyılda Bekmurat, Esenaman, Çondu, Eşmambet, Nurdin, Niyazaalı, Moldo Kılıç, Toktogul Satılganov, Togolok Moldo, Aytıke, Naken, Sartbay, Kalmırza, Naymanbay, Soltobay, Cenicok, Barpı gibi çok sayıda akınlar yetişmiştir. Sadece Kırgızistan’ın Ketmen – Töbö bölgesinde altmışa yakın akının çıktığı tespit edilmiştir.

Kırgız Türklerinde, sözlü edebiyata ait türlerinde ırçılar, akınlar gibi “Manasçılar” da doğaçlama yapan sanatçılardır.

Kırgız Türklerinde Manas Destanı’nı ezbere bilen ve icra eden yetenekli destan anlatıcılarına “Manasçı” adı verilmektedir. Kırgız Edebiyatı Terimler Sözlüğünde Manasçılar, “Büyük destan Manas’ı meydana getiren, geliştiren, halk arasından çıkan kabiliyetli insan”, şeklinde tanımlanmıştır.

"Manasçılık geleneği ile âşıklık geleneği arasında bazı paralellikler görülmektedir. Bu paralelliklerden biri atışma, diğeri ise görülen rüyadan sonra mesleğe başlamaktır. Akınlar halk önünde atışmaya Manas'la başlarlar. Manas'ı en güzel kim anlatırsa atışmayı o kazanır. Manasçılık geleneğinde manasçılar, destanı görmüş oldukları rüya neticesinde anlatmaya başladıklarını dile getirirler. Manas Destanı'nı okumaya başlamadan önce bütün manasçılar: "Düş gördük, düşümüzde Manas daarıdı. Bunun için Manas Destanı'nı okumaya başladım." derler. Manas, rüyasına girdiği insanlara o günden sonra kendisini, kendi tarihini, destanını anlatmasını telkin eder. Görülen rüyadan sonra destancılığa ve âşıklığa başlama motifi Türk boylarında oldukça yaygındır."[446]

Kırgız Türklerinin halk şairleri, eserlerinde sade bir hayat yaşayan halkın durumunu, toplumdaki her türlü tarihi olayı dile getirmişler. Bununla birlikte dünyanın yaratılışı, tabiattaki gelişmeler ve ahlaki durumu şiirlerinde işlemişlerdir. Onların eserlerinde sadece Kırgız Türklerinin tarihi ve edebiyatı değil, hayata bakış açılarını da bulmak mümkündür. İslam dininin Kırgız Türkleri arasında yayılmasıyla beraber, akınların bir kısmı insanı Allah'ın yarattığı fikrini, İslam'ın temel esaslarını dikkate almışlardır. Hatta İslam'a kadarki dini inançları da eserlerinde işlemişlerdir. İşte bu halk şairlerinin eserlerinde bizi yakından ilgilendiren "Atalar Kültünü" de görmek mümkündür.

Kazıbek Mambetimin oğlu 1901 yılında Kırgızistan'ın Narın ilçesinin At Başı bölgesinde dünyaya gelmiştir. Halk arasında sadece Kazıbek olarak tanınmaktadır. Kazıbek'in eserlerine baktığımızda da ölüm, ömür, dünya ana temadır. İlk olarak "Yalnız kendin ulusun, yanında yok bir eşin", diyerek Allah'ın birliğini, bu dünyayı onun yarattığını, sonra da Adam Ata, Ava (Hava) anayı yarattığını vurgulamaktadır.

---

[446] N. Temür, ***Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği ve Tolubay Sınçı,*** (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara, 2002.

Kazıbek'in şu satırları:

"*Omor, Osmon – Çariyar-*	"Omor, Osman – Çariyar-
Abubakir, Aalılar,	Ebru Bekir, Aliler,
Mınday asıl baarı ötkön,	Bunun gibi asiller de göçmüş
Otuz üç min saaba	Otuz üç bin dünyada
Oluyalar dagı ötkön,	Evliyalar da göçmüş,
Taacısı bar başında	Tacı olan başında
Tak Sulayman dagı ötkön"[447]	Taht Süleyman da göçmüş,

diyerek bu dünyanın geçici olduğunu, peygamberlerin bile göçtüğünü dile getirir. Ömrün sınırlı olduğunu belirtmekle beraber bu dünyada temiz yaşamaya, dinin kurallarını yerine getirmeye davet eder.

Kazıbek kendinin suçsuz sürgün edildiğini belirtmekle beraber, bu felaketten kurtulmak için peygamberlerden medet umar, onların yardım etmelerini ister. Örneğin:

Azireti Kızır paygambar,	Hazreti Hızır peygamber,
Artıñda kırk çiltender,	Arkanda kırk çilten[448]
Tier beken cardamıñ?	Dokunur mu yardımın?
Tilegi cetse pendenin	Dileği ulaşırsa bendenin,
Er Babedin şayıktar,	Er Bahaeddin şeyhler,
Pirim medet kılbasañ,	Pirim medet ummasan,
Bir tıyınça payda cok,	Bir kuruş kadar fayda yok,
Miñ tünü menen ırdasam,	Bin gece şarkı söylesem,
Kuday süygön can üçün	Allah'ın sevdiği can için
Kurban bolgon Ak üçün	Kurban olan ak üçün
İsa, İsmail paygambar,	İsa, İsmail peygamber,
Calbaramın al üçün.	Yalvarırım onun için.
Eki şeyit er bala	İki şehit er çocuk

[447] O. Sooronov, Kazıbek Mambetimin Uulu, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı****,* c. 4, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 411.
[448] Göze görünmeden insanlar arasında yaşayan ve tabiatüstü kuvvete sahip kırk varlık.

İmamlardın kanı üçün,	İmamların kanı için,
Kadır Alla, ber medet	Kadir Allah ver medet
Karıplardın alı üçün?![449]	Garibanın gücü için.

İşte görüldüğü gibi şair bu satırlarıyla başına gelen beladan onların kurtarmasını istemektedir.

Kazıbek Nurmoldo'nun "Kim geçmiş?" (kim göçmüş) sorusuna şöyle cevap vermektedir:

"Azireti Musa ötkön.	"Hazreti Musa göçmüş.
Asmanga çıgıp Isa ötkön.	Gökyüzüne çıkıp İsa göçmüş
Azireti Idırıs	Hazreti İdris
Tirüü ötkön düynödön.	Diri göçmüş dünyadan.
"*Tü!" degeniñ tükürük,*	"Tü!" dediği tükürük,
Aram ölgön makürük"	Haram ölmüş mekruh"
Aytıp ötkön Maşürüp.	Anlatıp göçen Masrık.
Sadıbakas oluya	Sadi Vakkas evliya
Dañgel ötkön düynödön.	Dangel göçmüş dünyadan.
Azireti Aalı şer	Hazreti Ali Şir
Darçılarga pir bolup	Cambazlara pir olup
Balban ötkön düynödön".[450]	Pehlivan göçmüş dünyadan.

Kırgız Halk şairi Kalmırza'nın kahraman Şabdan'a gelip söylediği şarkılarında da Şabdan'ı ata ruhlarının, kırk çiltenlerin, peygamberlerin koruması için dilek diler. Örneğin:

---

[449] O. Sooronov, Kazıbek Mambetimin Uulu, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. 4, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 412.
[450] A. g. e. s. 414.

Caratkanga calınıp keldim,	Yaratana yalvarıp geldim,
Cakşı seni sagınıp keldim.	İyi seni özleyip geldim.
Kızıl kuba colborsum	Kızıl ala kaplanım
Kırk çitlen senin coldoşun.[451]	Kırk çitlen senin yoldaşın,

satırları ana babasından çok erken yaşında ayrılıp, hayata devam etmek için başka yerlere gidip sonunda kendi memleketinde dönen Kalmırza'nın oradaki uzaktan akrabası olan kahraman Şabdan'a söylediklerdir.

Kırgızlar yaşlıların dualarının gerçekleşeceğine inandıklarını tezimizin ikinci bölümünde söz etmiştik. Burada da şair Kalmırza:

Ak sakalduu karıdan	Aksakallı yaşlıdan
Albadım cakşı batanı.[452]	Almadım hayır duayı,

diye hep zorluklarla geçmiş olan hayatını belirtmektedir.

Yine kahraman Şabdan Hacca gitmek üzereyken akın Kalmırza:

Abalı Kuday atı bar,	İlk önce Allah adı var,
Asmandan tüşkön katı bar,	Gökyüzünden inen yazısı var,
Azireti Osmon baş bolup,	Hazreti Osman başta olup,
Artınan ötkön çalıyar.	Artından göçen halife.
Kudaydın dosu Mukambet,	Allah'ın dostu Muhammed,
Mukambetke biz ümöt,	Muhammed'e biz ümit,
Karcısı kelgen adamga	Zamanı gelen adama
Acıga baruu zor mildet.[453]	Hacca varmak büyük görev.

Kahraman Şabdan Hacdan dönünce akın Kalmırza ziyaret eder:

---

[451] Zalkar Akındar, Kalmırzanın Şabdanga Barıp Irdaganı, ***Akınlar Seriyası,*** c, 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 13.
[452] Zalkar Akındar, Kalmırzanın Şabdanga Barıp Irdaganı, ***Akınlar Seriyası***, c, 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 14.
[453] Zalkar Akındar, Şabdan Acıga Cönögöndö Kalmırzanın Irdaganı, ***Akınlar Seriyası,*** c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 18, 19.

Agayın – tuugan birigip,	Ağa – akraba toplanıp,
Allanın colu uşu – dep,	Allah'ın yolu şu – diye,
Ak boz beeni baylaşıp,	Ak kısrağı bağlayıp,
Ay tuyakka çalıptır.	Kurban etmişler.
Tört ay bolgon ketkeni -	Dört ay oldu gideli -
Törömdün aman cetkeni -	Efendim sağ gelmiş -
Beş ay bolgon ketkeni –	Beş ay oldu gideli -
Begimdin aman cetkeni.[454]	Beyim sağ gelmiş.
Kıdır çındap daarıgan,	Gerçekten Hızır koruyan,
Kırk cigitiñ carıgan.	Kırk yiğidin memnun kalan.
Çaçılgandı cıynagan,	Dağılanı toplayan,
Din musulman balasın	Din Müslüman çocuğunu
Camandıkka kıybagan.[455]	Kötülüğe kıymayan,

diyerek Hazreti Hızır'ın koruduğundan bahsetmektedir.

Akın Kalmırza kendisi Kırgız halkına tanınan akınlardan biri Kalıkla olan atışmasında yoksulluktan çektiğini ve pirlerden yardım istediğini şöyle dile getirmektedir:

Tazim kıldım pirime,	Saygı duydum pirime,
Tilegim berdi bir Kuday,	Dileğim verdi bir Allah,
Oşondon colum açıldı,	O zaman yolum açıldı,
Cardılıktan kutuldum.	Yoksulluktan kurtuldum.
Can baguunun cayınan,	Yaşamanın yüzünden,
Oluya – Ata Merkeni,	Evliya – Ata Mezarı,
Öz aylımday kırıdgam.[456]	Kendi köyüm gibi gezmiştim.

Halk şairleri Arstanbek ile Çoñdu'nun atışmaları da dikkate değerdir. Çoñdu kendi doğduğu yeri Talas'ı şöyle över:

---

[454] Zalkar Akındar , Kalmırza, Çoñdu, Esenaman, Ümötaalı, ***Akınlar Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 26.
[455] A. g. e. Kalmırza bölümüne bkz. s. 27.
[456] A. g. e. Kalmırza bölümüne bkz. s. 76, 77

Paygambardan bata algan,	Peygamberin duasını alan,
Bardık candan kat algan.	Bütün candan yazı alan.
Manas cerdep öskön cer.[457]	Manas'ın yaşadığı yer,

deyince Isık Göllü Arstanbek akın da Manas destanını ancak hep Isık Göllü anlatıcılar anlattığını hatırlatmakla beraber şunları demektedir:

At dübürtü ugulup,	At ayak sesi duyulup,
Ayıl kalbay çogulup,	Köydeki herkes toplanıp,
Curt atası Manastın,	Halk atası Manas'ın,
Almambet, Sırgak, Çubaktın	Almambet, Sırgak, Çubak'ın
Arbagı közgö urunup.	Arbagı göze görünüp.
Tıñşap turgan kalayık,	Dinleyip duran halk,
Körüp turgan nemedey,	Sanki onları görmüş gibi,
Közünön caşı tamçılap,	Gözlerden yaşlar damlayıp,
Koşulup koşo ıylagan.	Hep beraber ağlayan.
Curt atası ayköldün,	Halk atası kahramanın,
Arbagın çındap sıylagan.	Arbagına saygı gösteren
Arbagı zor Manastı,	Arbagı ulu Manas'ı,
Aşırıp aytçu neçen bar.[458]	Anlatacak çoğu var.

Halk şairleri Ceñicok ile Esenaman'ın atışmasında Ceñicok evliyaların, pirlerin ve ata babaların arbaklarının (ruhlarının) önemini dile getirerek şu soruları sormaktadır:

Adal emgek – dinibiz,	Helal emek – dinimiz,
Ata – baba piribiz.	Ata – baba pirimiz.
Ata babañ çogulup,	Ata baban toplanıp,
Catkan cayı kayda eken?	Yattığı yeri neresi?
Top oluya birigip	Top evliya birleşip,
Catkan ceri kayda eken?	Yattığı yer neresi?

[457] A. g. e. Çondu bölümüne bkz. s. 116.
[458] Zalkar Akınlar, Çondu, ***Akınlar Serisi,*** c. 1, Bişkek, Şam Basması, 1998, s. 120, 122.

Uçsuz – tüpsüz aalamga,	Uçsuz – bucaksız dünyaya,
Ülöştürüp adamga	Paylaştırıp insana
Irıs menen nasipti	Rızkı ile nasibi
Çaçkan cayı kayda eken?[459]	Verdiği yer neresi.

Halk arasında şiirleri fazla bilinmeyen şairlerden biri de Esenaman oğlu Ümötaalı'dır. Ne yazık ki şairin şiirlerine zamanında önem verilmemiş ve kaybolmuştur. Esenaman oğlu Ümötaalı şair olarak halk arasında tanınmaya başladığı zaman Saza Bay'ın oğlu Tölö'nün babasına verdiği yoğ aşına denk gelmektedir. Bu yoğ aşında on iki kısrak kesilir, gösteriler düzenlenir, şairler atışırlar, şarkılarını söylerler. İşte bu törende Ümötaalı babasının ruhunu memnun etmek için Tölö'nün bu aşı yaptığına memnun kaldığını şöyle dile getirmektedir:

Teetigi kızıl at mingen Tölönü,	Orada kızıl at binen Tölön'ü,
Kıdır Alla cölödü.	Hızır, Allah korudu.
Kılımga kalat aytılıp,	Asırlar boyu söylenir,
Mına bu Tökömdün kılgan önörü.	Tököm'ün yaptığı hüneri.
Teetigi ak boz at mingen Tölönü,	Orada ak kısrak binen Tölön'ü,
Azireti Aalı cölödü.[460]	Hazreti Ali korudu.

Çok genç yaşında anne babadan ayrılan şair Ümötaalı:

Aylanayın curtum ay,	Kurban olayım halkım hey,
Atamdın cogu kursun ay.	Atamın yokluğu kahrolsun hey.
Kim maga kara sanasa,	Bana kim kötülük yaparsa,
Arbak – Kuday ursun ay.[461]	Arbak – Allah vursun hey,

diyerek beddua etmektedir.

---

[459] Zalkar Akındar, Esenaman Bölümü, ***Akınlar Serisi,*** c. I, Bişkek, Şam Basması, s. 167, 168.
[460] Zalkar Akınlar, Ümötaalı Bölümü, ***Akınlar Serisi,*** s. 186.
[461] A. g. e. s. 190.

O dönemde halkına zülüm eden zenginlerden biri Kızılbaş'a da:

Arbak urgan Kızılbaş,	Arbak vuran Kızılbaş,
Aram etke semirdi.[462]	Haram et yiye şişmanladı,

diyerek ata ruhlarının onu cezalandırmasını istemektedir.

Kırgız halkının Moldo Kılıç Kırgızistan'ın Narın ilçesine bağlı Koçkor bölgesinde 1866 yılında dünyaya gelmiştir. Küçük yaşından itibaren Arapça öğrenir. Şairin şiirleri genelde nasihat şeklindedir. Onun "Zar Zaman" (Zor zaman) adlı şiiri de nasihat şeklindedir:

Adam ata, Ovo ene –	Âdem Ata, Hava Ana -
Bir kançalık köp bala –	Bu kadar çok çocuk -
Eköönön tuuldu.	İkisinden doğdu.
Din musulman, kaapırlar	Din Müslüman, kafirler
Şol adamdın urugu.	Şu adamın tohumu.
Alla taala barmanı,	Allah Teala varlığı,
Ökümdügün cürgüzüp,	Emrini ederek,
Paşaalarga tak berdi.	Padişaha taht verdi.
Akıretti körsötüp	Ahireti gösterip
Paygambarga bak berdi.	Peygambere baht verdi.
Aziz kılıp carattı	Aziz olarak yarattı,
Oluyalar şayıktı.	Evliyalar şeyhleri.
Uzun ömür körsöttü	Uzun ömür gösterdi
Ulukman akim tabıptı.	Ulukman evliya tabibi.
Tirüü koydu körgözböy,	Diri koydu göstermeyip,
Aziret İlyas kayıptı.	Hazreti İlyas kayıbı.
Deneni kurtka cedirdi	Vücudun solucana yedirdi
Azireti Mirsal Ayuptu.	Hazreti Mürsal Eyüp'ü.
Urgaaçıga pir kıldı	Dişilerden pir yaptı
Bübü, Batma zayıptı.	Bibi, Fatma hanımı.

[462] A. g. e. s. 224.

Kamkor kıldı bizderge	Bizim için gönderdi
Nurmukambet abiddi.	Nurmuhammed abidi.
Nur Mukambet paygambar,	Nur Muhammed peygamber,
Ümütkörbüz köp candar.	Umudumuz çok canın.
Kuday üçün iş kılsañ	Allah için iş yaparsan
Akırettik keregi.[463]	Ahirette gereği.

Moldo Kılıç'ın 1911 yılında Kazan şehrinde basılmış "Kıssa – i Zilzala" şiirinde de ata ruhlarından, pir, peygamberlerden sıkça bahsetmektedir:

Nasip bolsun beyişten,	Nasip olsun cennetten,
Arbagıñar koldosun.	Arbagınız korusun, demesi veya
Akıretke barganda,	Ahrete varınca,
Arbaktarıñ koldosun.	Arbaktarın korusun,
Arbaktarga sıyınıp,	Arbaktara dua edip,
Kuday bilet, kim bilet,	Allah bilir, kim bilir,
Uşul sözüm baarı çın.	Dediklerim gerçektir.
Cetkirebi sebebin,	Ulaştırır mı sebebini,
Baygambarlar arbagı	Peygamberler arbağı
Berdi beken tilegin?[464]	Verdi mi ki dileği,

diyerek ata ruhlarından, peygamberlerden yardım istemekte. Moldo Kılıç inançlı bir şair olduğundan dolayı şiirlerinde ata ruhları, peygamber, evliyaların yanı sıra Allahtan, dinden de sıkça söz etmiştir:

Kaçan bolso canıma,	Ne zaman olursa yanımda,
Coldoş bolsun arbagım.	Yoldaş olsun arbağım.
Kuday üçün duva ber,	Allah için dua et,
Din musulman tuuganım.	Din Müslüman kardeşim.
Calkoo bolup namazga,	Tembellik yapıp namaza,

[463] ***Muras* , (**Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Ceñicok, Toktogul), Ed. M. K. Abdıldaev, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 75, 76.
[464] A. g. e. s. 105.

Dinge zalal kılbagın.[465] Dine zarar vermeyin.

Adlaş Ceeneke oğlu Kırgızistan'ın Isık Göl vilayetine bağlı Ceti Ögüz bölgesinde 1876 yılında dünyaya gelmiştir. Halk arasında Adlaş Moldo olarak tanınmaktadır. Şair Adlaş Moldo kendinin doğduğu mekânı Isık Göl'ün güzelliklerini anlatırken:

Kasiyettüü Isık – Köl, Haysiyetli Isık Göl,
Kızır İlyas çalganday.[466] Hızır İlyas yaratmış gibi,

diyerek bu kadar güzel bir mekânı yaratırsa ancak Hızır İlyas gibilerin yaratabileceğini dile getirmekler beraber peygamberlerin, pirlerin ululuğunu daha bir kere hatırlatmaktadır.

Halkın sevdiği şairlerden biri de Toktogul Satılganov (1864 – 1933) Kırgızistan'ın Oş bölgesine bağlı Ketmen Töbö ilçesinin Kuşçu - Su köyünde dünyaya gelmiştir. Toktogul genelde nasihat türünde şiirler yaratmıştır. Buna "Nasihat", "Sanat", "Ne Güzel", "Ömür" gibi şiirleri örnektir. 1898 yılında Çarlık döneminde Andijan isyanına katıldı gerekçesiyle Sibirya'ya sürgün edilen şair arkasında kalan biricik oğlu Topçubay ve kardeşi Eşmat için:

Balıktı menen Mazar – Suu, Balıktı ile Mezar – Suu,
Kudayım süygön Kutçu – Suu, Allah'ım seven Kutçu – Suu,
Atamdan kalgan altın tuu, Atamdan kalan altın bayrak,
Anık çoñ küç bar bolson, Gerçekten büyük güç var isen,
Ata arbagı car bolson, Ata ruhu yar olsan,
Arkamda Eşmat, Topçubay, Arkamda kalan Eşmat, Topçubay,
Asıra ini balamdı.[467] Koruyun kardeş, oğlumu,

---

[465] A. g. e. s. 111.
[466] ***Muras,.*** (Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Ceñicok, Toktogul), Ed. M. K. Abdıldaev, Frunze, Kırgızstan Basması, 1990, s. 219
[467] C. Taştemirov. ***Toktogul Çıgarmalarının eki tomduk cıynagı,*** c, 1, Frunze, Kırgızstan Basması, 1964, s. 108.

diyerek kendisi ata mekânından uzak yabancı yere sürülürken oğlunu, kardeşini koruması için ata ruhlarından yardım istemektedir.

Korgool Dosu oğlu (1882 – 1962) Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Celalabad'a bağlı Çolpon – Ata köyünde dünyaya gelmiştir. Ömrünün çoğunu Ceñicok, Toktogul gibi ünlü şairler ile geçiren Korgool kendi çırağına şöyle dua eder:

Koldosun balam Tokoñdun,	Korusun oğlum Tokon'dun,
Kozgolup seni arbagı.	Her zaman seni ruhu.
Özündö kalıp örnögü,	Kendinde kalıp örneği,
Ornosun ırdın zardabı.[468]	Yerleşsin şiirin güzeli.

diyerek üstadı olan şair Toktogul ruhunu her şeyden önce koyup, değer vermektedir. Korgol'a göre şakirdini ünlü şairin ruhu korursa ancak onun gibi şair olabilecektir.

Barpı Kalık oğlu kendinin "Peygamberler ve Evliyalar Kıssası" adlı şiirinde:

Oo Idırıs paygambar!	Oo İdris peygamber!
Özüñdön cardam bolboso,	Senden yardım olmazsa,
Özgöçö kanday aylam bar.	Bende nasıl çare var.
Azireti Muhammed	Hazreti Muhammed
Alladan tilep ırıskı,	Allah'tan dileyip rızkı,
Toltura kılıp kaynaktan	Dolu, dolu kaynatmış
Cetimderdin kazanın.	Yetimlerin kazanın.
Cetim menen cesirge,	Yetim ile dullara,
Ooru – sırkoo, keselge,	Hasta olanlara,
Karıp menen miskinge	Garip ile dervişe
Kayrılıp cardam berüüçü	Her zaman yardım eden

[468] O. Sooronov, Korgol Dosu uulu, ***Kırgız Adabiyatının Tarıhı***, c. V, Bişkek, Şam Basması, 2002, s. 448.

Muhammed ötkön düynödön.[469] Muhammed göçmüş dünyadan.

Yine şair Barpı:

Uluk tutam kurandı, Kutsal sayarım Kur'an'ı,
Azaptuu kündö turganda. Zor zamanlarımda.
Keçire kör caratkan, Affet beni yaradan,
Katalık ketse tilimden. Hata gittiyse dilimden.
Kayrılıp cardam tileymin, Başvurup yardım dileyim,
Kavsıl Azzam pirimden.[470] Gavsü'l - azam pirimden.

Kırgız Sovyet şairi Baydılda Sarnagoyev 1995 yılında geçen Manas destanının 1000 yılık töreninde yazdığı şiirinde Manas Ata arbagından Kırgızları koruması için şu dileklerde bulunmuştur:

Al baban Manas kalayık, İşte baban Manas, halk,
Manas dep uran çalalık! Manas diye slogan çağıralım!
Arbagı koldop, kırgızdar Ruhu koruyup Kırgız'ı
Ak şumkarday taranıp. Ak sungur gibi olalım.
Arça bürün tütötüp, Ardıç ağacını tütsüleyip,
Alas, alas deyliçi. Alas, Alas diyelim.
Ar baleden kırsıktan Her beladan kötülükten
Kalas, kalas deyliçi. Halas halas diyelim.
Kuday işti ondosun, Allah bize yol göstersin,
Manas atam koldosun, Manas Atam korusun,
Manas, Manas deyliçi! Manas, Manas diyelim!
Urpaktardın uaraanın, Neslin sloganını,
Uga bersin cer cüzü.[471] Duysun bütün yeryüzü.

---

[469] B. Apilov, ***Barpı***, Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 118.
[470] B. Apilov, ***Barpı,*** Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995, s. 122.
[471] Bektur İsakov, ***Manastın Ceti Osuyatı***, Bişkek, Uçkun Basması, 1997, s. 143, 144.

Kırgız Türklerinin akıncılık geleneği çok eskilere dayanmakla beraber yaşamını canlı bir şeklide günümüze kadar devam ettirmiştir. Kırgız Sözlü Kültür Geleneğinin diğer türleri gibi akıncılık geleneğinin temsilcileri de yaşadıkları hayatın değişimlerine bakmaksızın atalarımızın inanç, örf adet, gelenek, görenek gibi milli değerlerini korumuş, kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli yere sahip olmuşlardır.

4.4. ATASÖZLERİNDE ATALAR KÜLTÜ

Kırgızlar hep “Makal Sözdün Atası” (atasözü sözün atası) demişlerdir. Folklorcu S. Zakirov: “Atasözleri, bir devrin mahsulü değildir, o devirden devire halkın hayatıyla birleşip gelen ve onları kendine sindirip alan sözlü tarihtir”[472], demiştir. Baktığımızda gerçekten de halk, atasözlerini ezberlemiyor, gönüllerinde tutuyor ve yeri gelince “eh şu atasözü ne kadar da doğruymuş” diyerek atasözlerinin boşuna ortaya çıkmadıklarını, kendi tecrübelerinden sonra daha da inanırlar.

Atasözlerinin çıkışı en eski dönemlere kadar gitmektedir. Buna XI. yüzyılda yaşayan M. Kaşkari’nin “Divanü Lugati’t - Türk” eserindeki çok sayıdaki atasözü kanıt olacaktır.

Kırgız Sözlü Kültür Geleneğinin bir türü olan atasözleri da diğer türler gibi zengindir. Ancak bizi yakından ilgilendiren atalar kültüyle ilişkili olan atasözleri fazla bulunmamaktadır. Çalışma süreci boyunca araştırdığımız ve elde ettiğimiz atalarla ilgili olan atasözleri genelde aile ocağını ve soy ile ilgilidir.

“Ata arbagı ıyık” (ata ruhu kutsaldır) – atasözü bizim konumuzu yakından ilgilendiren atasözlerinden biridir. Çalışmamızın bütün bölümlerinde sözünü ettiğimiz gibi Kırgızlar ata ruhlarını, ata mezarlarını kutsal sayarlar, saygı gösterir, gereken neyse yaparlar. “Ata kargışına kalgan perzent onolboyt” (ata bedduasını alan çocuk kötülük görür) ve “Atanın kargışı ok” (ata bedduası ok) atasözlerinde de aynı amaç vurgulanmaktadır. Demek ki ataların bedduasına uğramamak için, onlara olan saygıyı eksik olmamalıdır.

Bunların dışındaki atalarla ilgili olan atasözlerini Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile vermekle yetineceğiz.

1) Atasız – uruk önböyt, uruksuz böksö tolboyt.
   Atasız soy çoğalmaz, soysuz açık kapanmaz.

---

[472] A. Obozkanov, ***Makal Lakaptar,*** Kırgız *Adabiyatının Tarıhı*, c, 1, Bişkek, Şam Basması, 2004,s. 238.

2) Ceti atasın bilbegen uul kul.
Yedi atasını bilmeyen oğlan kul.
3) "Babalar saltı caş muundarga caşoo bagıtı"
Ata âdeti gelecek nesle hayat göstergesi.
4) Ata – aska too.
Ata yüksek dağ.
5) Ata konuşu ardak, ata saltı sıymık.
Ata yeri değerli, ata âdeti gurur.
6) Karısı bardın ırısı bar.
Yaşlısı varın rızkı var.
7) Karıyaluu üydö kut"
Yaşlı ata var evde kut olur.
8) Karıyanı sıylabagan, karıgança sıy körböyt.
Yaşlı atasına saygı göstermeyen, yaşlanınca da saygı görmez.
9) Eldin saltı – atanın narkı.
Halkın adeti, atanın saygısı.[473]
10) Altı gün aç kalsañ da atañdı sıyla.
Altı günü aç kalırsan da atana saygı göster.
11) Ata curtun altın beşik.
Ata yurdun altın beşik.
12) Ata sözü altın, köñül koyup uksañ, ata sözün ukpasañ acıraysıñ curtuñdan.
Ata sözü altın, gönlünü verip dinlersen, ata sözünü dinlemezsen ayrılırsın yurdundan.
13) Ata eneñdi sıylasan öz balandan cakşılık korosun.
Ata anana saygı gösterirsen kendi çocuğunda saygı görürsün.

[473] M. İbragimov, ***Kırgız Makal – Ilakap,*** *Uçkul Sözdörü*, Karabalta, Karabalta Basması, 2005.

SONUÇ

Akademisyen V. Bartold'un da belirttiği gibi Kırgız Türkleri Orta Asya'da yaşayan en eski Türk boylarından biridir. Kırgızlarla ilgili ilk bilgileri Çin kaynakları vermiştir ve burada Kırgız Türklerinin ilk devletlerini M. Ö. III. asırda kurdukları anlatılmıştır. Dolayısıyla tarihi bu kadar eskilere dayanan bir milletin halk inançlarını anlayabilmek, anlatabilmek için onların çok eski dinini ve inançlarını bilmek oldukça önemlidir. Kırgız Türkleri Müslüman bir toplumdur. Ancak geleneksel Türk dini İnanışlarının izlerini İslam diniyle beraber canlı bir şekilde yaşatmaktadırlar. Buna örnek olarak günümüzde de Umay Ene (Umay Ana), çocukları kötülüklerden koruyan, kadınlara doğum sırasında yardım eden bir ruh olarak karşımıza çıkarken; atalar kültünün yansıması olarak da, ata ruhlarına gösterilen saygı, Atalarının ruhlarını kurban keserek, Kur'an okuyarak memnun etmek, yaşlılara özellikle aksakallara büyük saygı göstermek, onların duasını almak, onların dualarının kabul olacağına inanmak, dediklerini yerine getirmek gibi hususlar bütün canlılığıyla günlük hayatta varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca kökü eskilere kadar uzanan ateşe saygı Kırgız Türklerinin hayatında önemli bir yere sahiptir. Geçimini hayvancılıkla sağlayan Kırgız Türkleri ilkbaharda hayvanları yavruladıkları zaman, ahırlarını, hayvanlarını ve yavrularını ateşle tütsüler, Allah'tan onların telef olmadan kışı geçirebilmelerini dilerler. Evde birileri hasta olursa, aile üyelerinden biri uzaktan dönerse, nazar değerse de ateşle tütsülerler. Kısacası ateşin temizleyici gücüne inanırlar. Özellikle günümüzde de yaşamını canlı bir şekilde sürdüren "otko kirgizüü" (ateşe girdirme) geleneği de mevcuttur. Yeni gelen gelini kocasının tüm akrabaları yemeğe davet edip, hediye verirler. Bu uygulama, artık bizim kabilemize mensupsun anlamını taşımaktadır.

Çalışmamızda da belirttiğimiz gibi Kırgızlar arasında bakşıcılık gibi uygulamalar, ata mezarlarına, kutsal mekânlara, dağlara, taşlar, pınarlara ziyaret gibi dini pratikler yaygındır.

Kırgızistan'da bulunan kutsal mekânları araştırma amacıyla gezdiğimizde Kırgız Türklerinin genç, yaşlı, kadın, erkek demeden dini inançlarının gereklerini yerine getirdikleri görülmüştür. Onlar dertlerinin çarelerini manevi olarak işte bu kutsal mekânlara gelip, adak adayarak, kurban keserek, ağaçlara çaput bağlayarak, dua ederek aramaktadırlar. Ayrıca ata ruhlarından yardım istemektedirler. Günümüzde de varlığını canlı bir şekilde sürdüren bu pratikler, bize Geleneksel Türk Dinindeki yer – su, atalar kültü vb. gibi inanışları hatırlatmakta ve onların yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde hala dileklerinin yerine geleceği inancıyla insanlar ağaçlara bezler bağlanmaktadır. Kutsal mekânlarda hizmet edenler genelde ücret almadan gönüllü çalışmaktadırlar. Onlara devlet tarafından belirli bir ücret ödenmemektedir. Dolayısıyla oralara derdine deva bulmak için gelenler, oranın çalışanına para veremez, yani kabul etmeyeceğini düşünür. Bundan dolayı çaputa para koyar ve ağaca bağlarlar. Çalışan da ziyaretçiler gidince, temizlik işlerini yaparken çaputtaki parayı alır. Bu açıdan baktığımızda Kırgız Türklerinin günlük hayatında örf, adetler, dini uygulamalar önemli bir yer tutmaktadır.

İnsan hayatının geçiş dönemleri olan doğum, ölüm, evlilik törenleri de dini pratiklerle güzel bir şekilde süslenmiştir. Açıkça belirtmemiz gerekirse çok eskilerin kalıntısı olan, halk inancı dediğimiz hususlar günümüz şartlarında da insanların başvurdukları önemli unsurlardır. Örneğin; hamile kadının kendini temiz tutması, yiyecek, içeceklerine dikkat etmesi, psikolojik durumunu bozacak şeylerden uzak durması, özellikle de büyüklere saygı, küçüklere sevgi gibi hususlar insan hayatı için hiç zararı olmayan, gençlere doğru yol gösteren öğelerdir.

Kırgızların kahramanlık destanı Manas başta olmak üzere diğer destanlarında da hem Geleneksel Türk Dinin hem de İslam dininin izlerini taşıyan çok sayıda örnek bulunmaktadır. Onlar bu halk inançlarını, gelenek, göreneklerini, örf adetlerini güzel bir şekilde sözlü kültür geleneğinde de işlemişlerdir ve kuşaktan kuşağa aktarmışlardır.

Doç. Dr. Kemal Polat Kırgızların dini hayatıyla ilgili şunları demiştir: “Çoğu zaman hurafe, bid’at ve boş inanç diye nitelendirilen halk inançlarının, Kırgızlar için hiç de öyle olmadığı tespit edilmiştir. Bilakis Kırgızlarda halk inanışları bizzat dinin özü olarak anlaşılmakta, insanla tabiat arasındaki çok güzel bir ahenk ve paralelliğin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır”.

Kırgız Türklerinde akrabalık bağları çok güçlüdür. Onlar için aile çok kutsaldır. “Aile küçük memleket”, derler ve aileyi korumak için gereken her neyse yaparlar. Kırgız Türkleri birbirlerine bu kadar bağlı oldukları için, yetmiş beş yıllık SSBC dönemindeki engellemelere rağmen ayakta kalmayı başarmış ve milli değerlerini koruyabilmişlerdir.

Kısaca baktığımızda Kırgız Türkleri köklü bir millet olmakla beraber, hayatlarını Orta Asya’da sürdüren Müslüman bir toplumdur. Aynı zamanda gelenek, görenek, örf adetlerine bağlı muhafazakâr bir millettir. Çalışmamızda da belirtildiği gibi Kırgızistan ile Anadolu’daki gelenek, görenek ve inanışlar arasında benzerlikler çok sayıda karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

ABAY; **Şıfarmalar,** “Mör” memlekettik şafın kesıporın, Almatı, 1994.

ABDILDAEV, T; **İslam Dininin Irım – Cırımdarının Kelip Çıgışı cana Anın Kaldıktarının Ziyanduulugu,** Frunze, 1959.

ABDULHALİK, Çay; **Hıdrellez Kültür Bahar Bayramı,** Ankara, 1997.

ABDULHALİK, Çay; **Nevruz: Türk Ergenekon Bayramı,** Tamga Yay. . Ankara, 1999

ABRAMZON, S. M; **Kırgızi ih etnogenetiçeskie i istoriko – kulturnıe svyazi,** Leningrad, 1971.

ABRAMZON, S.M; **Oçerki Kulturı Kirgizskogo Naroda**, Frunze, 1946.

ABRAMZON, S.M; **Kırgız Cana Kırgızistan Tarıhı Boyunça Tandalma Emgekter,** Fond – Soros, Bişkek, 1999.

ABULGAZİ, Bahadur Han; **Şecerei Terakime (Türkmenlerin şeceresi),** Aşgabat, Ilılm, 1992.

AGIM gazetesi, 2002, 5. Temmuz.

AÇA, M; **Kazak Türkerlinin Destanları ve Destancılık Geleneği,** Konya, 2002.

AKAEVA, Bermet; **Kırgızistandın Iyık Cerleri**, Uçkun Basması, Bişkek, 2003.

AKMATALİYEV, A; **Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanları**, A.K.M. Ankara, 2001.

AKMATALİYEV, A; **Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü**, Şam Basması, Bişkek, 2000.

AKMATALİYEV, A; **Baba Saltı, Ene Adebi (Eldik Salt),** Bişkek, 1993.

AKMATALİYEV, A; **“Eldik Irım Cırımdar”,** Erkin Too, 22 Fevral, işembi, 1997.

AALAM gazetesi, 2005. 2. Aralık.

AALAM gazetesi, 2002, 25. Aralık.

ALBAYRAK, Ali; **Cengiz Aytmatov’un eserlerinde Eski Türk Dini İnanışlarının Tespiti ve Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 1995.

ALEKSEEV, N. A; **Şamanizm Tyürkoyazıçnıy Narodov Sibiri,** Novosbrisk, 1984.

ALİEV, S; KULMATOV, T; **Manasçılar Cana İzildööçülör,** Mamlekettik "Manas – 1000" direksiyası Respublikalık "Kırgız cibek colu" fondu, Bişkek, 1995.

AMANALİEV, B; **Kırgızstandagı Diniy cana Erkin Oyloonun Tarıhınan**, Frunze, 1967, Kırgızistan Basması.

AMANALİEV, B; **Doislamskie Verovaniya Kirgizov**, Frunze, 1967.

AMANALİEV, B; **İz İstorii Filosofskoy Mısli Kirgizskogo Naroda,** Frunze, 1963.

APİLOV, Bolotbek; **Barpı,** Kırgız Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Bişkek, 1995.

ARAS, Enver; "**Türklerde Hıdırellez Geleneği**", Milli Folklor, s. 54. Yaz, 2002.

ATTOKUROV, S; **Kırgız Etnografyası**, KMUU. Bişkek, 1998.

AYDIN, O; **"Dede Korkut Kitabında Kahramanların Doğumları ve Devreleri"**, Türk Dili, c. IX, sayı 97, 1959.

AYDARKULOV. K; **Manas Eposundakı Eldik Oyundar**, Bişkek, 1994.

AYDA, Adile; **Türklerin İlk Ataları,** Ankara, 1987.

AYTMATOV, Ç; **Beş Tomdon Turgan Çıgarmalar Cıynagı**, Şam Basması, Bişkek, 1999.

"AYGİNE"; Araştırma Merkezi; **Kasiyettüü Nıldı – Ata,** Bişkek, 2006.

"AYGİNE"; Araştırma Merkezi; **Kırgızistandagı Mazar Basuu: Talas Tacrıybasının Negizinde,** Bişkek, 2007.

BALAMAN, Ali, Rıza; **Gelenekler, Töre ve Törenler,** Betim Yay, İzmir, 1983.

BANG, W; RAHMETLİ, G, R; **Oğuz Kağan Destanı**, Burhaneddin Basımevi, İstanbul, 1936.

BARTOLD, V. V; **Kırgız cana Kırgızistan boyunca tandalma emgekter**, Bişkek, 1997.

BARTOLD, V. V; Kırgızlar. Çev: Ufuk Deniz Aşçı. Kömen Yayınları, Bişkek, 1997.

BASKAKAOV, Nikolay, A, YAYİMOVA Nina A; **Şamanskiye Mister Gornogo Altaya,** Gorno – Altaysk, 1993.

BAYALİEVA. T, D; **Kırgızdardın Totemdik Köz Karaştarı Cönündö**, İlim Basması, Frunze, 1969.

BAYALİEVA. T, D; **Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov**, Frunze, 1972.

BAYAT, Fuzuli; **Oğuz Destan Dünyası – *Oğuznamelerin Tarıhı,,*** *Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü* – Ötüken, İstanbul, 2006.

BAYAT, Fuzuli**; Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut,** Ankara, 2003.

BAYCİGİTOV, Kalıbek; **Kırgız Mitleri, Ulamıştarı cana Legendaları,** İlim Basması, Frunze, 1985.

BAYKARA, Tuncer; **Türk Kültürü Araştırmaları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997.

BAYMATOVA. N, N; MASALİEVA, N, U; **Kırgız Tilinin Praktikalık Kursu: Fonetika, Leksika,** Avangard Basımevi, Bişkek, 2008.

BAYTUR, Anvar; **Kırgız Tarıhının Leksiyaları**, **1-kitep,** Uçkun Basması, Bişkek, 1992.

BAYTUR, Anvar; **Kırgız Tarıhının Leksiyaları, 2-kitep**, Uçkun Basması, Bişkek, 1992.

BERNŞTAM, A, N; **Kırgızdardın cana Kırgızisatndın Tarıhı cana Arheologiyası Boyunca Tandalma Emgekter,** Bişkek, 2004.

BİŞKEK ŞAMI, Gazetesi,1991. 28. Mart.

BOGDANOVA, M**; Kirgizskaya Literatura**, Moskova, 1947.

Mitoloji Sözlüğü, c.1, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, Yayına Hazırlayan Levent Yılmaz.

BORATOV, Pertev Naili; **Halk Edebiyatı Dersleri**, Tarih Vakfı Yay, İstanbul, 2000.

BUTANAEV, V; BUTANAEVA, İ; **Yenisey Kırgızları.** Ötüken Yayınları, İstanbul, 2007. Çev: Yaşar Gümüş.

CAKIPBEKOV, Aşım; **Teniri Manas,** Kırgızstan Basması, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

CANIBEKOV, Ceenbek**; Kırgız Ruhundagı sostsialdık – filosofiyalık idealar cana köz karaştar (Cenicoki Isak, Kalık),** Kırgız Respublikasının Bilim Berüü cana İlim Ministrliği Oş Mamlekettik Üniversitesi, Oş, 1996.

ÇELİK, Ülkü**; Kırgız Ata Sözleri**, TDK, Ankara, 2002.

ÇETİN, İsmet; **Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdırdan Hızıra Geçiş",** Milli Folklor, s. 54. Yaz, 2002.

ÇETİN, Y, A; **Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği,** Ankara, 2003.

ÇOBANOĞLU, Özkul; **Türk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları,** Akçağ, Ankara, 2003.

ÇOBANOĞLU, Özkul; **Halk Bilimi Kuramları Ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş,** Akçağ Yay, Ankara, 1999.

ÇOBANOĞLU, Özkul, **"Yapısal ve İşlevsel Bakımından Geleneksel Bayramda Nevruz ve Hıdrellez",** Türkbilig H. Ü. Türkoloji Araştırmaları Dergisi, s. 1, 2000.

ÇOBANOĞLU, Özkul; **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Ankara, 2003.

DERMAN, Bayladı; **Efsaneler Dünyasında Anadolu, *Anadolu Mitolojisi***, Say Yay, İstanbul, 2000.

DOĞAN, Mehmet; **Büyük Türkçe Sözlük,** Adak Maddesi, s. 11, İstanbul, 1994.

DORONBEKOVA, R, MOKRINİN, V, PLOSKİH, V; **Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Tarıhı** (sovettik doorgo çeyinki mezgil), İlim Yayınları, Bişkek, 1993.

DRENKOVA, N. P; **Poluçeniye Şamanskogo Dara Po Vozzreniyam Turetskih Plemen,** Sbornik, IX.

DRURİ, Nevill; **Şamanizm**, çev: Erkan Şimşek, Okyanus yay. İstanbul, 1996.

DUYMAZ, Ali; "**Oğuz Kağan, Destanlarından Dede Korkut'a Toy Geleneğinin Simgesel Anlamı Ve Türk Paylaşım Modeli"** Karadeniz Araştırmaları, Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa Ve Anadolu İncelemeleri Dergisi, sayı: 2, Bahar, 2005.

EDİLBAYEV, Kanıbek; **Kırgız Ruhu – Manas,** Ala – Too dergisi, Bişkek, 1995.

“EL ADABİYATI” serisi; 1. Tom; **Kococaş,** Şam Basması, Bişkek, 1996.

“EL ADABİYATI” serisi; 2. Tom; **Er Töştük**, Şam Basması, Bişkek,1996.

“EL ADABİYATI” serisi; 3. Tom; **Coodarbeşim,** Şam Basması, Bişkek, 1997.

“EL ADABİYATI” serisi; c. 4**, Canış, Bayış**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 6. Tom; **Sarinci, Bököy**, Canıl Mırza, Şam Basması, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi, 7. Tom; **Bagış, Mendirman**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİTAYI” serisi, 9. Tom; **Kedeykan,** Olcobay menen Kişimcan, Şam Basması, 1997.

“EL ADABİYATI” serisi; **Baldar Folkloru**, c. 20. Şam Basması, Bişkek,1998.

“El ADABİYATI” serisi; 21. Tom; **Koşoktor**, Şam Basması, Bişkek, 1998.

“EL ADABİYATI” serisi; 29. Tom; **Kaada Salttar Ak Batalar**, Şam Basması, Bişkek, 2003.

“EL ADABİYATI” serisi; **Toltoy**, Şam Basması, Bişkek, 1999.

“EL ADABİYATI” serisi; **Kurmanbek,** Şam Basması, Bişkek, 1998.

ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihine Giriş**, Kabalcı Yay. İstanbul, 2003.

ELİADE, Mircea; **Şamanizm**. İmge Yay. İstanbul, 1999.

ELİADE, Mircea; **Mitlerin Özellikleri**. Om Yay. İstanbul, 2001.

ELİADE, Mircea; **Kutsal ve Dindışı**. Çev: Ali Kılıçbay. Gece Yayınevi, Ankara, 1991.

ERDEM, Mustafa; **Kırgız Türkleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara,2000.

ERDEM, Mustafa; **Türk Cumhuriyetlerinde Din Eğitim**i (Dünü –Bugünü), *Cumhuriyetin 75.* yılında türkiyede Din Eğitimi ve Öğretimi, Türk Yurdu Yayınları.

EROĞLU, Ahmet Hikmet**; Türk Halk İnançlarına Giriş**, Aziz Andaç Yay, Ankara, 2006.

ESİN, Emel; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş,** İstanbul, 1978.

ELÇİN, Şükrü; **Türk Halk Edebiyatına** Giriş, Ankara, 1986.

ERGİN, Muharrem; **Dede Korkut Kitabı**, c. I, II, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1964.

ERDENTUĞ, Nermin; **Sosyal Adet ve Gelenekler**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1977.

ERKİN TOO gazetesi, 1998, 27. Kasım.

ERKİN TOO gazetesi, 2006, 8. Eylül.

ERKİN TOO gazetesi, 1996, 3. Aralık.

ERŞAHİN, Seyfettin; **Kırgızlar ve İslamiyet Göçebe Bir Türk Boyunun İslamlaşma Tarihi Üzerine Bir Deneme**, Sek Yayınları, Ankara, 1999.

FIĞLALI, Ruhi, E; **"Tarih ve Din",** Tarih Metodoloji ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolleksuyumu, s. 67- 70, Elazığ, 1990.

GÜNAY, Ünver – Güngör Harun; **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi,** Ankara, 1997.

GÜNGÖR Erol; **Tarihte Türkler**, İstanbul, 1992.

GÜRSOY, Naskali; **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, TDK. Yay. Ankara, 1995.

GÖKYAY, Orhan Şaik; **Dedem Korkutun Kitabı**, M.E.B, İstanbul, 1973.

HOMEYNİ, İmam; **XX kılım,** kotorgon: Byşenbek Bekeşov, Şam Basımevi, Bişkek, 2007.

İBRAGİMOV, Muhamed**; Kırgız Makal – Ilakap, Uçkul Sözdörü,** Salam Basımevi, Karabalta, 2005.

İNAN, Abdulkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara, 1954.

İNAN, Abdulkadir; **Dede Korkut Kitabında Eski İnançlar ve Gelenekler**, Türk Kültürü Araştırmaları, c. 3–4, 1966 – 1969.

İNAN, Abdulkadir; **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968.

İNAN, Abdulkadir; **"Müslüman Türklerde Şamanizm Kalıntıları**, Ankara, 1968.

İNAN, Abdulkadir**; Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul, 1976.

İndiya i Kırgızstan (Vzaimodeystvie svilizaziy), Oş, 2003.

İndiya i Kırgızstan (Vzaimodeystviya svilizasii) IV – mejdunarodnaya nauçnaya konferensiya, Oş, 2004.

İSAKOV, Bektur; **Manastın Ceti Osuyatı**; Bişkek; 1997.

İSLAM ENSKLOPEDİYASI; Moskova, 1991.

İSLAM Ansklopedisi c. II. 1925.

İslam V İstorii Kırgızskoy Gosudarstvennosti (mejdunarodnaya nauçno – praktiçeskaya konferensiya, posvyaşennaya godu Kırgızskoy gosudarstvennosti), Bişkek, 2003.

KABACALI, Alpay; **Gül Yaprağın Döktü Bugün – Ağıtlar,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1997.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Eski Türk Dini**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987.

KAPLAN, Mehmet; **"Türk Edebiyatı ve Türk Milletinin Kültürel Değerleri"**,KültürVe Dil, İstanbul,1982.

KARASAYEV. H; **Nakıl Sözdör**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

KASIMBEKOV, N; **Kut Daarıgan Bakay Ata,** Bişkek, 1999.

KASIMBEKOV. T; **Sıngan Kılıç**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1998.

KAŞKARLI. Mahmut; **Divanü Lugat'it – Türk**, çev: Besim Atalay. 5. Baskı, c. I, II, III. TDK Yayınları, Ankara, 2006.

KIDIRBAYEVA, Raisa; **Kırgız Edebiyatının Tarihi**, Frunze, 1973.

KIRBAŞEŞEV, Keneş; **Semetey**, (Cusup Mamay varyantı), Şam Basması, Bişkek, 1995.

KIRGIZDAR, *Sancıra, Tarıh, Muras Önönrü,* Bişkek, 1996, Tüzgön, Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 1. Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993. Ed. Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 2. Kırgızstan Basması, Bişkek, 1993. Ed. Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 4. Kıtaydagı Kırgızdardın Sancırası, Tarıhı, Murası cana Saltı, Kırgızıstan Soros Fondu, Bişkek, 1997. Ed.Keneş Cusupov.

KIRGIZDAR, c. 5, Sancıra, Tarıh, Muras cana Ruhiy Düynö, Uçkun Basması, Bişkek, 2002, Ed. K. Cusupov.

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, 1. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2004.

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, 3. TomKence Epostor cana Poemalar, Şam Basması, Bişkek, 2004.

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, 4. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2002.

Kırgız Adabiyatının Tarıhı, Kırgız El Irçıları, 5. Tom, Şam Basması, Bişkek, 2002.

Kırgız El Comoktoru, Kırgızstan Basması, Frunze, 1985.

Kırgız El Comoktoru, Kırgızmambas, Frunze, 1957.

Kirgizskogo – Russkie Poslovistı, Pogovorki i İzreçeniya, Ed. Ve çev: Sırgabek Şambaev, Mektep Basması, Frunze, 1979.

Kırgız Sovet Ensklopediyası, c. 4, Frunze, 1983.

Kırgızstan Madaniyatı Gazetesi, 1991, 11.Temmuz.

Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdügü, Redaktorlor: E. Abduldaev, D. İsaev, Mektep Basması, Frunze, 1969. Redaktorlor; E. Abduldaev, D. İsaev.

Kırgız Tuusu Gazetesi, 1992, 30. Ocak.

Kırgız cana Kırgızstandın Tarıhı (sovettik doorgo çeyinki mezgil), İlim Basması, Bişkek, 1993.

Kırgız Poeziyasının Antologiyası, c. I, II, Kırgızstan Soros Fondu, Bişkek, 2000.

Kırgız Respublikasının Konstitustiyası, Bişkek, 1998.

KOCA, Salim; **Türk Kültürünün Temelleri**, Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

KOYÇUEV, T; MOKRINİN, V; PLOSKİH, V; **Kırgızı i İh Predki, Glavnaya, Redaksiya Kırgızskoy Ensklopedii**, Bişkek,1994.

KOYKELOV, Saparalı; **Sırduu Sandık Comoktor**, Kant, 1996.

KÖPRÜLÜ, Mehmet, F; **"Alp"**, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1978,

KÖPRÜLÜ, Mehmet, F; **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, 1925.

KÖPRÜLÜ, Mehmet, F**; Edebiyat Araştırmaları,** TTKB, Ankara, 1966.

KRAPPE, Alehander, H; **Folklor ve Mitoloji,** çev: Umay Günay, Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar, Geleneksel Yayıncılık, Ankara, 2005.

KULTAEVA, Ümüt; **Kırgız Tarıhıy Romantikası**, Ayat Yayınevi, Bişkek, 2006.

LENİNÇİL ÇAŞ gazetesi, 1985, s. 2.

MALOV, S**; Ensseyskaya Pismennost Turkov**, Moskova, 1952.

MANAS, 1. KİTEP, Frunze, 1984, Kırgızistan Basıması.

MANAS ENSKLOPEDİYASI, c. I, II, Akıl Basması, Bişkek, 1995.

III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1987.

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ; Çev: Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948.

MURATOĞLU, Malik; YAŞAR Kalafat, Türkeroğlu Cevdet; **Türk Halk İnançları,** Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1996.

MURAS, Kalıgul, Arstanbek, Moldo Kılıç, Adlaş Moldo, Cenicok, Toktogul, Tüzgön: M. K. Abdıldaev, Kırgızstan Basması, Frunze, 1990.

MUSAEV, S; ORUSBAEVA, A; RUDOVA, M; **Manas, Semetey, Seytek Kırgızskiy Geroyiçeskiy Epos,** Şam Basması, Bişkek, 1995.

MUSAEV, Samar; **Semetey, Seytek**, Kırgızstan Basması, Bişkek, 1995.

OCAK, Ahmet, Yaşar; **Türk Halk İnançlarında ve Edebiyatında Evliya Menkıbeleri,** Ankara, 1984.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi** – 1, TDK Yayınları, Ankara, 1993.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi** – 2, TDK Yayınları, Ankara, 1995.

ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara, 2000.

ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi,** Ankara, 1984.

ORMUŞEV, Asan; **İslam Stivilizastiyası,** Biyiktik, Bişkek, 2003.

ÖZEN, Kutlu; **Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri,** Sivas, 1996.

ÖZKAN, İsa; Türkmenistan'daki **Adak yerleri Ve Bu Yerlerle İlgili İnançlar,** İpek Yolu Uluslar arası Halk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, Kültür Bak, 1993.

ÖZKAN, İsa; **"Türk Boylarının Folkloruyla İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar Üzerine",** Bilig Dergisi, sayı: 1, Bahar, 1996.

ÖZKAN, İsa; **Yusuf Bey – Ahmet Bey** (Bozoğlan) Destanı, Ankara,1989.

POYARKOV, F; **İz Oblasti Kirgizskih Verovaniy**, Moskva, 1894.

POLAT, K; **Beşikten Mezara Kırgız Türkleri'nde Gelenek ve İnanışlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005.

RADLOFF. W; **Proben,** c. III. Sank Peterburg, 1870.

RADLOFF. W; **Proben,** c. V. Sank Peterburg, 1885.

RADLOFF. W; **Proben**, c. XI. Sank Peterburg, 1907.

RADLOFF. W; T**ürklerin Kökleri, Dilleri Ve Halk Edebiyatı**, Nural, Ankara, 1999.

RADLOFF. W; **Sibirya'dan Seçmeler**, çev: Ahmet Temir. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1986.

RAHMAN, A; **Uygurların Defin Merasimleri,** III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. IV, Başbakanlık Basımevi Ankara, 1987.

RASONYİ, Laszio; **Tarihte Türklük**, Türk Kültür Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.

REICHL. K; **Türk Boylarının Destanları**, çev: Metin Ekici, Ankara, 2002.

ROUH, JEAN – Paul; **Türklerin Ve Moğolların Eski Dini,** Çeviren: Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994.

ROUH, JEAN – Paul; **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı, İstanbul, 1999.

ROUH, JEAN – Paul; **Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar**, Kabalcı, İstanbul, 2005.

SAGINBAEV, O; **Mancılı – Ata Mazarı**, Bişkek, 2003.

SARAY, Mehmet**; Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul, 1993.

SARIGULOV, Dastan**; Kemtilgen kitep – KEMİGEN KIRGIZ** (Keleçek muundarga aytılgan Söz), Bişkek, 2007.

Sayf ad – din damullao Şah Abbas Aksikenti cana anın uulu Nurmuhammed, **Tarıhtardın Cıynagı,** çev: MoldoMamasabır Dosbolov ve Omor Cooronov, Bişkek,1996.

SOLTONOEV, Belek**, Kızıl Kırgız Tarıhı**, Uçkun Basması, Bişkek, 1993.

ŞENER, Cemal; **Türklerin Müslümancıktan Önceki Dini Şamanizm**, Şefik Matbaası, İstanbul, 1997.

TALAT, Tekin; **Orhon Yazıtları**, T.D.K.Yayınları, Ankara, 1988.

TANAEV, Toktoş; **Kırgız Folklorundagı Lirikalık Canrlar**; OMU 1. Kitep, 0ş, 1998.

TANYU, Hikmet; **İslamdan Önceki Türklerde Tek Tanrı İnancı**, İstanbul, 1986.

TANYU, Hikmet; **Ankara ve Çevresinde Adak Yerleri**, Ankara, 1962.

TAŞTEMİROV, C; Toktogul, ***Çıgarmalarının eki tomduk cıynagı*** *,* Kırgızstan Baması, Frunze, 1964.

TEMİŞ OĞLU Bazarbay; **Aalam, Pende, Perişte**; Kırgızstan Basması, Bişkek, 1997.

TEMÜR, Nezir; **Kırgız Türklerinde Sınçılık Geleneği**, (basımamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2002.

TOKAREV, S. A; **Rannie Formı Religii,** Moskova, 1990.

TOKTORBAYEV, Satı; **Öspürümdör Oyundarı**, Kırgız SSSR'inin 50 cıldıgı atındagı Kırgız poligrafkombinatı, Bişkek, 1991.

TURAL, Sadık – Elmas Kılıç; **Nevruz ve Renkler**, AKM Yayınları, Ankara, 1996.

Türk Dünyası Edebiyatı, TİKA, Ankara, 2002.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi – Türk Dünyası Ortak Edebiyatı, c. 2, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi, Kültür Bak. Yay. cilt. 31, Ankara, 2005.

"Uluttuk An Sezim cana Mamlekettülük" attuu ilimiy – praktikalık konferensiyanın materialdarının cıynagı, Kırgız respublikasının bilim cana madaniyat ministrligi, Oş, 2003.

URMANOV, E. A; **İslam i Kırgızı**, İlim Basımevi, Bişkek, 2001.

URSTANBEKOV, B, ÇOROEV, T; **Kırgız Tarıhı *Kıskaça ensklopediyalık Sözdük,*** Kırgız Sovet Ensklopediyasının Başkı Redaksiyası, Frunze, 1990.

ÜLKÜTAŞIR, M, Şakir; **Çeşitli Halk İnançları ve Gelenekleri Üzerine Küçük Araştırmalar**, Ankara ÜniversitesiBasımevi, Ankara, 1977.

YAKUT SÖZLÜĞÜ; Ebüzziya Matbaası, İstanbul, 1945.

YASTREBOV, M; **Kirgizskiye Şamanı,** Moskova, 1951.

YAŞAR, Kalafat; **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri,** AKM Yay, Ankara, 1996.

YAŞAR, Kalafat; **Kuzey Azerbaycan – Doğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Eski Türk Dini İzleri – Dini Folklorik Tabakalaşma,** Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

YAŞAR, Kalafat; **Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Azerbaycan – Doğu Anadolu,** Ofset Yayınevi, Samsun.

YAŞAR, Ocak A; **İslam Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır – İlyas Kültü,** Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları,Ankara, 1990.

YAŞAR Çoruhlu; **Türk Mitolojisinin Anahatları,** Kabalcı, İstanbul, 2002.

YILDIRIM, Dursun; "**Ulug Türkistan Türk Edebiyatı** (XIII - XX yüzyıla kadar), Türk Tarihi, IX. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara, 2001

YILDIZ. N**; Manas Destanında Yansıyan Efsanevi Yardımcı Kahramanlar**, Manas Destanının 1000 yılı Uluslar arası Sempozyumu, Kültür Bakanlığı, 1995.

YILDIZ. N; **Kırgız Halk Edebiyatı** (ırlar, ezgiler, şiirler, türküler), Alp Yay, Ankara, 2007.

YUDAHİN, K, K**; Kirgizsko – Russkiy Slovar, İzdatelstvo** "Sovetskaya Ensklopediya", Moskova, 1965.

YÜCEL, Çetin; "**Türk Dünyasında Hıdırellez Kutlamaları ve İşlevleri"**, Milli Folklor dergisi, s. 54. Yaz, 2002

ZELENİN, D. K; **Kult Ongonov v Sibiri** (perejitki totemizma v ideologii sibirskih narodov), Moskova, 1936.

ZEKİ VELİDİ TOGAN, A; **Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi,** İstanbul, 1981.

Zalkar Akındar, "**Akındar Serisi",** 1. Tom, Kalmırza, Çoñdu, Esenaman, Ümötaalı, Şam Basması, Bişkek, 1998.

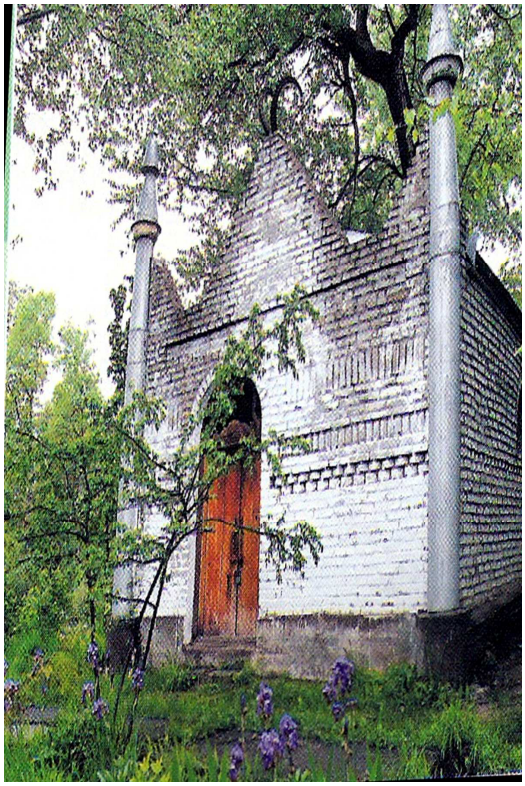

Arstanbap – Ata Mezarı.

Arstanbap – Ata Mezarından Genel Görüntü.

(Bu fotoğraf Celalabat'ın kutsal yerleri 2007 takviminden alınmıştır.)

EK-1 FOTOĞRAFLAR

Süleyman Ata tahtında bulunan cami ve ziyaretçiler.

Süleyman - Ata tahtı.

1930 yılları Baskında öldürülenlerin toplu gömüldüğü Ata – Beyit mezarı.

Ata Beyit Mezarı 2000 yılında Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Asker Akayev tarafından yaptırılmıştır.

1930 yılındaki baskında öldürülenlerin cesetleri topluca burada bulunmuş, çıkarılarak tekrar defnedilmiştir.

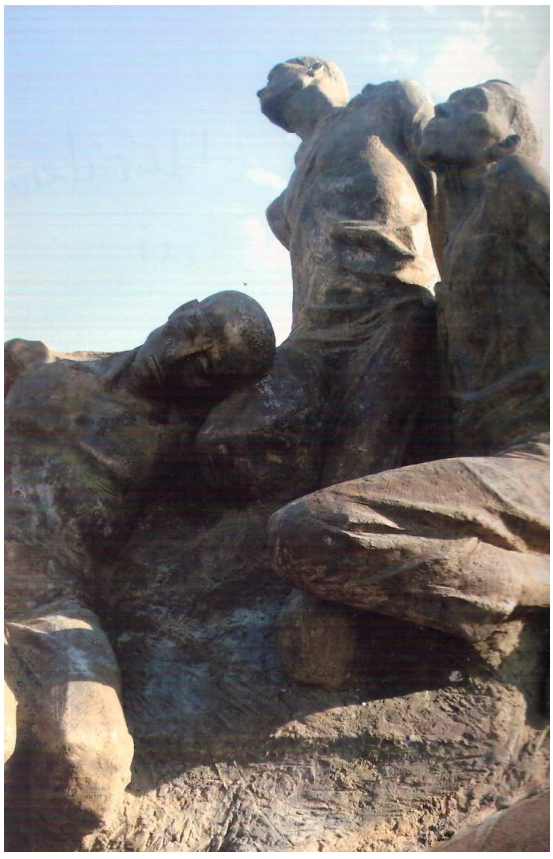

1930 Baskında öldürülenlerin simgeleyen heykel

Ata Beyit Mezarının yeni görüntüsü
(Baskında öldürülenlerin Ad ve Soyadları yazılı.)

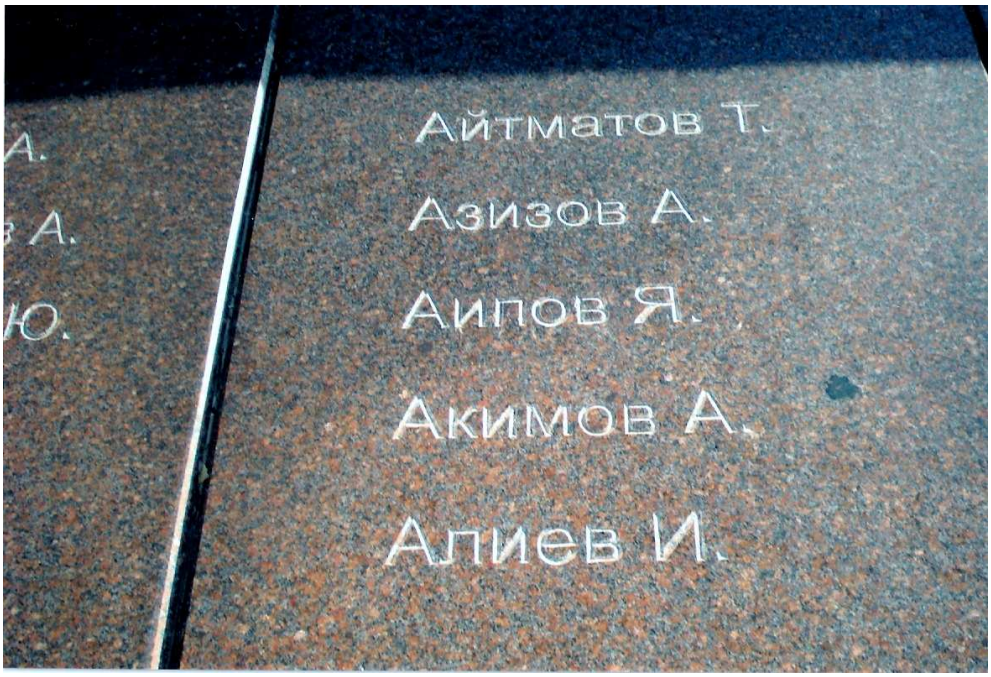

Kırgızistan'ın ulu yazarı, Cengiz AYTMATOV'un babası
Törökül AYTMATOV da 1930 baskınında öldürülmüş buraya defnedilmiştir.
Ünlü yazar Cengiz AYTMATOV da babasının yanına defnedilmiştir.

Ata-Beyit Mezarının müzesi.

Ata Beyit Mezarına Ata ruhlarına Kur’an okumak ve dua etmek için gelen ziyaretçiler.

Hazreti Eyüp Mezarı.

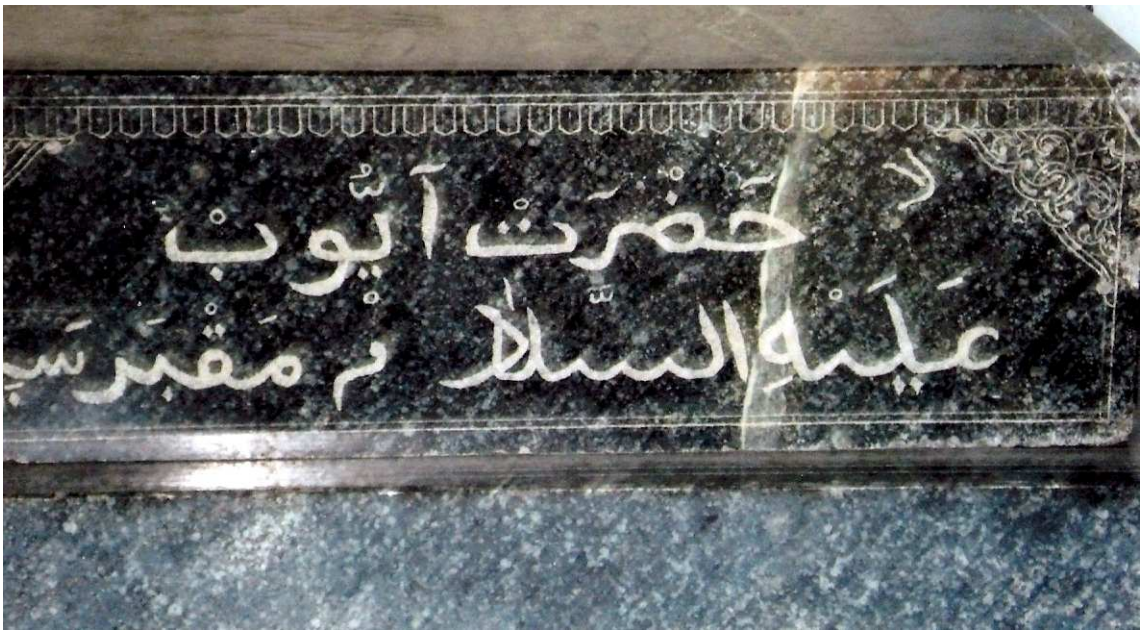

Hazreti Eyüp mezarının dış görüntüsü
(Mezar 1932 yılında, yöneticiler tarafından yıkılmış ancak 2002 yılında tekrar yaptırılmıştır.)

Hazreti Eyüp Ata Mezarına gelen ziyaretçiler.

Hazreti Eyüp Mezarında bulunan Kutsal Pınar'ın korunmaya alınmış görünümü.

Çolpan – Ata Mezarı.
(Fotoğraf Çolpan – Ata il müzesinden alındı.)

Mancılı – Ata Mezarının genel görüntüsü

Mancılı Ata Mezarının girişi.

Mancılı - Ata Mezarına ziyarete gelenler için yapılmış cami.

Mancılı - Ata Mezarına gelen ziyaretçiler.
Mezarın imamı ile sohbet ediyorlar.

Mancılı – Ata Mezarda bulunan pınarları ziyaret edenler.

Ziyaretçiler Ata ruhlarına Kur’an okumaktadırlar.

Kutsal sayılan Pınarlardan su içme kaseleri

Mancılı Ata Mezarında bulunan Umay Ana Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Maytık'ın Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Köbök'ün Pınarı.

Mancılı Ata Mezarında bulunan Bala Pınarı.
(Bu pınardan genellikle çocuk sahibi olmak isteyenler su içerler.)

Mancılı Ata Mezarında bulunan Kız-Bulak Pınarı.
(Bu pınara gelen göz hastaları bu sudan içer ve gözlerini yıkarlar.)

Mancılı - Ata Mezarında bulunan Kırk - Çoro Pınarı.

Mancılı - Ata Mezarında bulunan pınar.

Kazakistan’dan, Mancılı - Ata Mezarına ziyarete gelen kardeşler.

Mancılı Ata Mezarındaki pınarlardan su içen ziyaretçi.

Bugu Ana ağacı.

Mancılı - Ata Mezarına defnedildiği anlatılan Moyt - Ata mezarı.

Mancılı - Ata Mezarının Issık Göl tarafından genel görüntüsü.

İmam – Ata Mezarı

İmam – Ata Mezarının genel görüntüsü ve ziyaretçiler.
(Bu fotoğraflar Celalabat 2007 takviminden alındı)

EK – 2 KAYNAK KİŞİLER

1) **Aliyev,** Kadırkul, 1955, Toñ bölgesi, Isık Göl, bekâr, çalışmıyor, Karaça kabilesinden.
2) **Akremova,** Nurgül, 1964, Tokoyluu köyü, Isık Göl, evli, iki çocuk sahibi, lokantada çalışıyor.
3) **Cakıpov,** Kadırbek, 1961, Darhan köyü, Ceti Ögüz bölgesi, Isık Göl, evli, Mancılı – Ata Mezarının imamı, Bugu kabilesinin Celdek kabilesinden.
4) **Ceentayev,** Mambetsultan, 1955, Koñorçok köyü, Ak – Talaa bölgesi – Narın, Lise Mezunu, evli, üç çocuk sahibi, çiftçi, moñoldor kabilesinden.
5) **İsakbekov,** Kurmanbek, 1957, Tört Kül köyü, Toñ bölgesi, Isık Göl, evli, üniversite mezunu, çalışmıyor, Canıbek kabilesinden.
6) **Kasımbayev,** Sadır, 1961, Koñorçok köyü, Ak – Talaa bölgesi – Narın,Üniversite mezunu, evli, dört çocuk sahibi, okul müdürü, moñoldor kabilesinden.
7) **Mahsum,** Zohrodin, 100 yaşında, Celalabad.
8) **Ubaydullayev,** Astanacı 70 yaşında, Celalabad camisinin imamı, Hoca kabilesi.

ÖZET

DYİKANBAEVA MAYRAMGUL, [Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültünün Yaşayan Kültüre Etkileri], [Doktora Tezi], Ankara [2009]

Bu çalışmada Kırgız Türklerinin İslam dinine kadarki ve İslam dininden sonraki dini inançları; bu inançlar çerçevesinde teşekkül eden dinî kültür ve oluşan bu kültürün hayata bakış açılarını nasıl etkilediği ele alınmıştır. Öncelikle çalışmamıza daha geniş bir bakış açısı kazandırması amacıyla "Kırgız Türklerinde Din ve Kült" başlığı altında, Kırgızların İslam dinine kadarki dini inançları olan Gök Tanrı Dini, Atalar Kültü, Bakşı Kültü, Tabiat Kültü, Totemin İzleri anlatılmış ve örneklerle ortaya konmuştur. Bunun devamı olarak Kırgızların İslam dinini kabul ettikten sonra günümüze kadarki dini hayatı ayrıntılarıyla verilmiştir. Özellikle SSCB döneminde Kırgızların dini inançlarının gereklerini yerine getirmekte yaşadıkları sıkıntılar ele alınmıştır. Ayrıca Kırgız Türklerinin kültürel hayatlarının bir parçası olan geçiş dönemlerindeki dini törenlerin üzerinde ayrıntılı olarak durulmuş ve söz konusu törenlerin halk edebiyatı ürünlerine yansımalarını gösterebilmek için Manas başta olmak üzere diğer destanlardan örnekler verilmiş, ata ruhlarının ve ata mezarlarının önemi anlatılmıştır. Kırgızistan'ın muhtelif bölgelerinde bulunan ata mezarları, adak yerleri, bu yerlerle ilgili inançlar ve bu ziyaretgâh yerlerinin tarihî dönemlerde ve günümüzdeki durumu ayrıntılarıyla verilmiştir. Ayrıca sözü geçen evliya kültlerinin Kırgız Sözlü Kültür Geleneğine ait ürünlere birer motif olarak yansıması metinlerle örneklendirilerek değerlendirilmiştir. Orta Asya'nın kadim halkı olan Kırgız Türkleri çok eski tarihlerden bugüne kadar birçok önemli siyasi, sosyal olay yaşamalarına rağmen milli kimliklerini, milli değerlerini, dini inançlarını eski dinin izlerinin kalıntılarıyla beraber korumuş, kuşaktan kuşağa aktarmayı başarmışlardır denilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, Din, Ata Ruhları, Kutsal Mekânlar, Kırgız Folkloru.

ABSTRACT

[DIYKANBAYEVA, Mairamgul]. [Kirgiz Ancestors Cult and the Effects on Living Culture], [Doktorate Dissertation], Ankara [2009]

İn this thesis, beliefs of Kirgiz Turks' before and after İslam has been analyzed in regard of the "How that cult effekts on their perception of daily life?" guestion. Firstly at our work, Kirgiz beliefs until İslam such as Sky God, Ancestors' Cult, Baksi Cult, Nature Cult and trace of Totem have been defined and sampled under the "Religion and Cult at Kirgiz Turks" title for deepen the argument. İn addition; the religious life of Kirgiz nation has been examinrd elaborately from the archais era to the modern life with İslam today. Especially the adversity of Kirgiz people on their religious ceremonies which are the important part of Kirgiz's culture life have been circumstantiated by giving some examples from epics like MANAS. İn addition to this the importance of ancestors soul and ancestors tombs has been defined for to see effect on folk literature. Ancestors tombs, altars and the beliefs about them have been featured in comparison with past and present time. Moreover how the sait cult takes place today's Kirgiz verbal culture has been analyzed. Eventually, it has been concluded from the soures mentioned above that even though Kirgiz Turks, as the anceient nation of Central Asia experienced important social and political chances; they managed to protect and transfer their national and cultural identity, domestic values and religious to the posterity.

Key words: Kirgiz Turks, Religion, Ancestors' Cult, Sanctuary, Kirgiz Folklore.